

CHESTIUNEA RINULUI

(ISTORIE A EUROPEI APUSENE ÎN
LEGĂTURĂ CU ACEASTĂ CHESTIE)

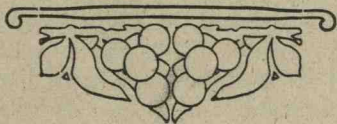
•••

Lecții ținute la Școala de Război

Tipărite după notele stenografice ale d-lui
•• H. Stahl, pentru folosul elevilor săi ••

DE

N. IORGA

VĂLENIÎ-DE-MUNTE

EDITURA SOCIETĂȚII „NEAMUL ROMĂNESC“

1912

Biblioteca Centrală Universitară
București

COTA 8498

Deblet

INVENTAR 416508

Dublet
8498

BIBLIOTECA UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI
Cota: 8498 Dublet
Inventar: 416508

B.C.U. Bucuresti

C416508

LECȚIA I-Ū.

Generalități.

Necesitatea studiilor de istoria universală pentru militari. Istoria nu dă rețete pentru viața practică. Ea prefăce sufletul celor ce se pătrund de învățămintele ei. Ea dă simțul realității lucrurilor și ajută cu judecăți drepte. Ea privește azi pe oricine, căci oricine participă la viața publică și o determină.

Ea privește pe militari ca aceia cari au un mai mare sacrificiu de făcut. Ei trebuie să-și dea seamă de elementul moral determinant al războaielor moderne. Exemple: Francesii Revoluției în luptă cu Europa centrală, Boerii cu Englezii, Iaponezii cu Rușii. Natura elementului moral de care o oștire are nevoie astăzi. Nu e atita entuziasmul, credința, disciplina, sentimentul de onoare, ci conștiința. Ea se hrănește însă în rindul întâiu din învățăturile istoriei universale.

Domnilor,

Încep mulțămind d-lui colonel-comandant pentru delicata atenție pe care a avut-o, adresându-se la mine ca să țin acest curs de istorie universală. Eū țin cursuri de istorie universală și aiurea, și n'as fi ținut cursul acesta dacă nu m'ar fi îndemnat adevărata și exclusiva dorință de a vă fi folositor. De aceea, de la început, vă rog să țineți seama de acest fapt că eu adaug la ocupațiile mele obișnuite, care sînt une ori destul de grele, acest nou curs fără niciun fel de preocupății materiale, din acelea care ar putea îndemna pe cineva către căutarea unei noi ocupații didactice, ci, cum am zis, exclusiv din dorința de a vă fi folositor.

Și, odată ce fără nicio preocupăție materială țin acest curs, sînt dator încă o lămurire. Cred că acest curs vă este cu adevărat folositor, căci, dacă nu l'as fi crezut cu adevărat folositor pentru ofițeri, n'as fi luat asupra mea să țin un curs de istorie universală, generală la Școala de războiu. Am oroarea lucrurilor

inutile și, prin urmare, dacă cursul acesta ar fi cum sînt atîtea care se fac la atîtea școli pentru că s'a apucat a se face din trecut, fără îndoială aș fi lăsat altuia plăcerea și onoarea de a ținea aceste lecții de istorie universală. Dar eu vă țin lecțiile acestea, nu numai din dorința de a vă fi cît se poate mai folositor, dar și din convingerea absolută pe care o am că istoria universală vă este de neapărată trebuință.

Mai am părerea că istoria universală în totalitatea ei și în spiritul ei, deosebit de spiritul istoriei naționale, dar nu contrar ei, — că istoria aceasta universală este trebuitoare oricui.

Odinioară nu era trebuitoare, astăzi însă este. Odinioară, cînd receptorul Delfinului frances din vremea lui Ludovic al XIV-lea, cel mai mare orator al Franței bisericești de atunci și al Franței fără Biserică de astăzi, cînd cel mai mare orator pe care l-a avut vre-odată Franța, Bossuet, începea lecțiile de istorie universală pentru Delfin, care trebuia să fie moștenitorul Tro-nului frances — și e păcat că n'a fost, fiindcă primise foarte bune învățături de la Bossuet —, el declara că studiul istoriei universale este absolut necesar *principilor*. Fără îndoială că este absolut necesar principilor, și argumentele pe care le aducea el pentru a arăta aceasta, sînt argumente foarte bune și astăzi. Argumentele se schimbă cu vremea: sînt unele care nu mai plătesc nimic azi și care altădată stăpîniau cu desăvîrșire cugetarea; dar, amestecate printre argumente învechite, găsești adesea, în unele cărți mai bătrîne, argumente care au până astăzi o valoare absolută. Nu înțelegea Bossuet că istoria universală e necesară numai ca să o știi. Fără îndoială că e bine să știi cît se poate mai multe lucruri; curiositatea omului este nestîrșită: îl împiedecă mai mult marginile inteligenței și ale vieții lui, orî natura ocupațiilor lui, dar oricare din noi ar dori, pentru el însuși, nu pentru a se fali cu aceasta, să știe cît se poate mai mult. Deci și istoria universală merită să fie studiată ca orice cunoștință omenească.

Și ar fi putut să zică Bossuet; dar ea merită să fie studiată încă și dintr'alt punct de vedere: în istoria universală găsești felurite sfaturi și rețete. De exemplu: ai pornit războiul contra cutării națiunii, deschizi istoria universală la pagina cutare, vezi că în împrejurări identice s'a purtat cutare război împotriva acelei națiunii, și zici: să fac și eu cum au făcut ceilalți înaintea mea; dacă voi face ca dinșii, voi birui ca dinșii, iar, dacă nu voi apuca drumul cel drept, voi păți ca dinșii. Urmează după concepția aceasta că istoria universală ar fi o culegere de rețete, un fel de carte de bucate: vrei să faci un anume fel de bucate reușite, cauți la pagina cutare, unde ți se dă rețeta; vrei să faci un război fericit, cauți la pagina ce se cuvine, și vei găsi în exemplul istoric învățătura ce o cauți. E o concepție foarte copilăroasă, de și au avut-o mulți până în timpul nostru, și, mai

ales, manualele de școală au fost și sint coplesite de asemenea păreri. Se zice mai în toate că istoria este foarte folositoare fiindcă găsești într-însa învățături pentru tot ce-ți trebuie. Înainte de a porni la lucru, du-te deci la cercetările de istorie universală, nemerește-ți locul și ai să afli tot ce-ți este de nevoie.

Numai chestiunea este să nemerești locul, și, al doilea, să existe locul acela, și ceia ce e rău, este că, ori locul nu-l nemerești, ori ceia ce dorești nu există. Mergînd vremea, lucrurile omenești se tot deosebesc între dinsele; neconținut se vor amesteca între elementele pe care le ai înaintea ochilor și o mulțime de elemente pe care nu le poți afla, ori le poți afla cu o condiție: să ai altă minte decît cea obișnuită a celor din timpul tău și să afli mijlocul de a pătrunde sinceritatea unei informații. De exemplu: Italienii s'au dus acum în Tripoli să caute ceia ce au găsit sau să caute ceia ce n'au găsit. Prin urmare dacă ar fi vrut după această concepție să aibă biruința, ar fi deschis istoria universală la capitolul tratînd despre expediția lui Carol Quintul, care, dacă nu era Italian, conducea mulți Italiani și avea ca amiral al flotei lui un Italian, Andrea Doria, mîndria vremii lui. Carol Quintul, avînd și conducerea Italianilor, a mers, dacă nu în Tripolitania, în regiunea Tunisului și Algerului, și nu i-a mers tocmai bine. Și după acest exemplu s'ar zice: noi să nu facem ce a făcut Carol Quintul. Aceasta n'ar servi absolut la nimic. Iată accidentele, care au fost atunci și care până acum n'au fost în zilele noastre: distrugerea flotei, întîmplarea personalității conducătoare în mijlocul Berberilor în Africa, care nu este astăzi. Căci astăzi avem a face mai mult cu puterea credinței decît cu minunile unei comande superioare: pe cînd noi credem în viață, în bunătatea și norocul vieții, Musulmanii cred în ceia ce va fi după viață, potrivit meritelor cîștigate de cineva în viață. Admirabilă credință, care poate să prefacă pe cel din urmă dintre oameni în cel mai desăvîrșit erou! Dar conducători mari, o nouă întrupare a spiritului de rezistență arab, cum a fost, în timpurile mai din urmă, Abd-el-Cadêr împotriva Francesilor, cînd au ocupat Algeria, n'au întîmpinat Italienii. Au fost cruțați de această nenorocire, căci, dacă ar fi acum și un Abd-el-Cadêr, nu știu ce am fi avut de înregistrat cu privire la succesul campaniei din Tripolitania.

Abd-el-Cadêr era la 1840; la 1530-50, cînd a căutat Carol Quintul să cucerească regiunea berberică, Tunisul, precum și regiunea algeriană, erau fără îndoială conducători de o autoritate și de o istețime superioară conducătorilor pe cari-i au Arabii de azi, atacați în țara lor de o deplorabilă necesitate de expansiune teritorială a Italiei.

Deci, căutînd în istoria universală nu poți să găsești exemplul care să corespundă întocmai, și adese ori nu poți să nemerești

nică capitolul de aproximație. Ei bine, pentru a ne întoarce la dînsul, Bossuet, minte superioară secolului său, nu privia istoria universală supt raportul rețetei, și, cînd vorbea de folosul istoriei universale, înțelegea folosul *pregătirii interioare* a principelui său. Un prinț care a învățat istoria universală va fi altfel decît unul care n'a învățat-o. Și nu înțeleg învățatul pe de rost. Învățatul pe din afară are mai multe categorii, de la cea mai vrednică de despreț: reproducerea literei textului, pînă la aceia care nu lasă învățăminte în suflet, și care este tot o învățare pe din afară. E o învățare pe din afară în cuvinte proprii, care permite improvisării oratorice splendide și care cu toate acestea este de aceiași esență cu celelalte, căci orice cunoștință nu se introduce în suflet este cunoștință rămasă pe din afară. Și Bossuet nu voiă ca principele său să învețe istoria pe din afară, ci voiă să aibă *sufletul transformat de cunoștința istoriei universale*, voiă ca o nouă cugețare să se trezească în sufletul lui prin cunoașterea istoriei universale. Îi zicea astfel: nu te trufi; o să vezi mulți oameni cari s'a'u trufit foarte mult, în fața cărora toți a'u stat în genunchi, și cari sînt totuși judecați mult mai aspru, și poate tocmai din această cauză, de istoria universală. Aceasta face parte din elementele morale pe care le impune studiul istoriei universale: înțelegerea unui adevăr care se va recunoaște cîndva, corectînd lingușirile și ștergînd calomniile, în folosul său împotriva oricui.

Dar nu numai atît: istoria universală ne învață a cunoaște, ca să zic așa, relativitatea părerilor pe care trebuie să ni le facem despre toate împrejurările: împrejurări naționale, împrejurări culturale, împrejurări politice. Un om fără spirit istoric va judeca de pildă pe Traian cum s'ar judeca un Suveran modern în timpurile noastre. Cum se începe un război de un Suveran modern? Se începe atunci cînd capitalul național nu mai are întrebuințare, cînd aur e de prisos, cînd e un surplus de producțiune națională, cînd se produce o emigrație pe care vroiești s'o îndrepti pe un teren nou, și cînd este o jignire a onoarei naționale. Afară de acestea nu e un motiv pentru care să se întreprindă războiul: ci, ori capitalistul n'are unde să-și pună banii, ori negustorul nu află unde să-și desfacă marfa — acestea sînt trivialele cauze ale unui război în timpurile noastre —, ori e jignirea onoarei naționale, care merge mai presus de toate și care face ca, oricît de mic să fie un Stat, să pornească la război de i s'a adus această jignire; să lupte cu orice preț, tot ar fi mai bine decît să trăiască desonorat. Căci este o terfelire a conștiinței Statului care a fost silit într'un anume moment să-și plece capul înaintea cuiva: noi știm ceva din aceasta. Dar, după cum este vorba de un război modern sau de un război vechiu, se amestecă *alte* considerațiuni de natură materială și altele de natură superioară, ideală; și ele trebuie să se cunoască printr'un studiu adînc al împreju-

rărilor, descoperindu-se după împrejurări acea necesitate reală a lucrurilor care a determinat războiul.

Și aceasta o înțelegea și Bossuet. Prin urmare cînd recomanda prințului să cerceteze istoria universală, îl îndemna să capete și acea putință de a înțelege că o situație nu samănă cu altă situație. Astfel el va pricepe că un Traian, de pildă, nu era ca un Suveran din timpurile noastre și că războiul nu-l putea începe și el pentru că doar capitaliștii romani trebuiau să-și plaseze banii în afară ori că onoarea Imperiului fusese jignită. Noțiunea onoarei așa cum o avem astăzi nu există la Romani. De și nu erau un popor lipsit de onoare, cum zicem noi, dar într'un anume sens noțiunea exactă a onoarei, așa cum o avem astăzi, nu o aveau. Totuși mobilul acțiunilor nu era mai jos din faptul că Traian nu putea începe războiul pentru jigniri personale, de și așa spune o anume istorie: că Decebal a luat cutare atitudine pentru că s'a crezut ofensat. Nicî nu s'ar fi putut permite ca un Împărat roman să înceapă un război pe un motiv ca acesta, al răsunării ofensei sale. Sufletul omenesc este astăzi altfel, s'a îmbogățit prin deosebitele aporturi pe care le-a adus dezvoltarea istoriei universale.

Și ceia ce Bossuet voia să facă a pătrunde în sufletul Delfinului, trebuie să spunem că e necesar să pătrundă azi în sufletul fiecărui om, pentru a crea acea conștiință a relativității istorice care este de cel mai mare preț ca să nu rătăcim luîndu-ne după alte vremuri care au cugetat și simțit altfel; ca să nu falsificăm faptele altei lumi, care, ea, avea altă alcătuire sufletească și nu se supunea motivelor la care ne supunem noi.

Da, noi, în deosebire de Bossuet, zicem că istoria universală nu este necesară numai principilor, nu e un privilegiu al lor, ci astăzi e o datorie absolută a oricui să cunoască istoria universală. De ce? Înainte războiul și pacea, îndreptarea politice, o hotărâre principii, și numai ei; erau războaie dinastice și personale. Se putea întîmpla ca un război din veacul al XVIII-lea să nu fie făcut măcar de regele Franciei, ci de o persoană care stătea foarte aproape de el, mai aproape chiar decît regina, și care avea capriciile ei. Din aceste capricii într'un anume moment a ieșit războiul de Șapte Ani. Ar veni în gîndul cuiva că e posibil un asemenea lucru în zilele noastre? Ca, nu o persoană neoficială și imorală, cum era în situația ei doamna de Pompadour, dar toți acei cari încunjură în chipul cel mai legiuit pe un Suveran, toți factorii legitimi ai politice să aibă dreptul, ei singuri, de a amesteca o țară într'un război? Îl au de la Constituție, dar moral nu, și nu-și recunosc nici ei acest drept. Fiindcă războiul, care cuprinde națiunea întreagă, care atinge toate interesele naționale, care cere aproape oricui sacrificiul liniștii, averii, vieții, a început să

fie o datorie generală, o datorie națională. Decî și o *responsabilitate națională*.

Prin urmare, cîtă vreme războiul era al principilor, și pacea era a principilor, și tratatele și toate actele de Stat erau ale principilor, era natural ca istoria să privească numai pe principii; iar acum, cînd războiul e supremul act de sacrificiu național și de risc național, atunci e natural ca motivele și scopurile lui să fie cunoscute de toată lumea. Și e natural — acum vin la ceia ce vă privește cu deosebire pe d-voastră — e natural să privească în rîndul întâi pe acei cari *fac* războiul, pe acei cari riscă mai mult în război, pe acei a căror moarte sau viață e determinată de războiul acela.

Așa încît, dacă se cuvine a privi conflictele dintre țeri și neamuri, nū din punctul de vedere material, ci din punctul de vedere moral — și orice lucru trebuie privit și din punctul de vedere moral, mai ales astăzi, și încă mai mult va fi mine —, aceasta trebuie s'o spunem și pentru oștire, și pentru conducătorii unei oștiri, pentru cei mai buni dintre conducătorii ei.

Fiecare din d-voastră nu e numai dator să cunoască, ci să fie și răspîditorul cunoștinților căpătate; cunoștințele superioare pe care le căpătați acuma nu sînt cunoștinți pe care le veți transmite celui din urmă soldat, dar spiritul care se desface din ele, e datoria d-voastră, e cea mai înaltă datorie morală, să-l transmiteți pînă și celui din urmă soldat, pentru a ajuta acea unitate morală a armatei care valorează mai mult decît toate perfecționările aduse în armamentul și conducerea ei. Așa fiind lucrurile, e datoria d-voastră supremă să vă pătrundeți de anume învățăminte care iese neapărat din anumite studii, într-o care și studiul istoriei universale, considerat supt raportul moral, care, cum am spus, biruiește fără îndoială raportul cellalt și-l va birui din ce în ce mai mult.

Războiul are în adevăr și partea lui sufletească, și trebuie să fie loc în studiile d-voastră și pentru această parte sufletească a războiului. Ea se poate dovedi că există nu numai prin argumente. Argumentele sînt lucruri foarte vechi și foarte viclene, — de la vremile Grecilor de odinioară, cînd nu puteai deosebi pe filosof de sofist: noi îi deosebim acum, dar mult m'aș înșela dacă în timpul lor sofistii nu erau considerați drept cei d'întăiu filosofi, iar filosofi drept cei din urmă dintre sofisti! Prin urmare argumentele sînt așa și așa: ca să fie bune se cere inteligență, se cere pătrundere și onestitate de spirit. Inteligența o vede mai mult sau mai puțin oricare; pătrunderea iarăși cade supt observația oricui, rămîne onestitatea de spirit, care, cînd e legată cu inteligența, e mare lucru; dar se întîmplă une ori ca inteligența să fie unită cu neonestitatea de spirit, și mare meșter o să fie acela care o să prindă pe unul din cei isteți cari lunecă puțin

mai la dreapta sau puțin mai la stînga cu argumentele lui, în vederea a cine știe ce interes personal... Argumentele sînt în totdeauna gingașe, dar exemplele sînt mai puțin gingașe; acelea se văd, și nu mai e vorba de dibăcie, ci numai de adevăr sau minciună, și avem totdeauna mijlocul de a deosebi adevărul de minciună.

O să aduc cîteva exemple ca să vedeți cît de mare este rostul elementului moral față de cel material în pregătirea, în conducerea și în succesul ultim al războiului în timpurile noastre.

În anume momente, State din Europa au crezut că pot face plimbări militare, și a ieșit cu totul altfel. De la „à Berlin!“ al plebei franceze din 1870, care s'a isprăvit aiurea și altfel, până la asigurarea excursiunii de plăcere pe care Guvernul italian o anunța armatei italiene că va dură o lună și care durează până astăzi, care durează și acum în sezonul ploilor, cînd excursiunile nu sînt, fără îndoială, din cele mai plăcute, și chiar din cele mai depărtate timpuri s'au întîlnit asttel de iluzii în ceia ce privește succesul răpede al unei campanii. Dar niciodată nu s'a crezut mai hotărît în succesul unei campanii ușoare față de un dușman desprețuit decît după începerea Revoluției franceze. Puterile din Centrul Europei împărțiseră Polonia cu oarecare vărsare de sînge. Mai mult vărsare de sînge a răsculaților decît a apărătorilor Poloniei. Polonia oficială a fost nimicită ușor, și, dacă pe urmă a curs atîta sînge, în împrejurări eroice care vor rămînea totdeauna înscrise în istoria morală a omenirii, aceasta nu se datorește Poloniei oficiale, ci celei neoficiale, care a luptat până la sfîrșit ca să îndrepte putreda Polonia oficială. Prin urmare națiunea polonă se apăra prin Kosciuszko la Wraclawice și Maciejowice, și nu Statul polon, care a căzut dintr'odată. Atunci, cum apetitul, și în materie de cucerire, vine mîncînd, puterile și-au zis: Franța?! Ce e Franța? O țară veche. Polonia? O țară veche. Mai departe: Polonia? O țară cu clase desbinate, cu țeranî cari nu pot suferi pe nobili, pentru că li pun ca îngrijitori la moșie, ca demoralisatori și stricători, pe arendașii evrei; prin urmare ură între clasa de jos și clasa de sus, iar la mijloc evreimea și poporația amestecată de la orașe. Ei bine, și în Franța era aceiași ură de clase după izbucnirea Revoluției franceze: burghesia voia să ia locul nobilimii; clasele de jos ar fi voit să ia și averea burghesiei și moșiile aristocraților, Prin urmare paralelism perfect. Rege foarte slab în Polonia; rege nu mai puțin slab în Franța, — evident moralicește, căci altfel sta destul de bine; conducători ridicați prin favoruri și de o parte și de cealaltă parte. Perfect paralelism. Răscoală în interior, război civil și în Polonia și în Franța. Prin urmare ceia ce s'a făcut cu Polonia se va putea face și cu Franța, căci situația e absolut aceiași. Da, cu o singură deosebire, veți zice d-voastră, deosebirea națională: Ce sînt Francesii, și ce sînt Polonii! Dom-

nilor, să nu fim nedrepti, mai ales față de cei învinși. Față de cei învinși trebuie să trecem chiar ceva peste dreptatea obișnuită; e totdeauna un act de nobletă. O națiune căzută nu e totdeauna căzută din păcatele ei, ci și din ale conducătorilor ei. O națiune care a căzut prin păcatele conducătorilor ei, și care și-a păstrat tot patrimoniul ei moral, care nu numără niciun trădător atară de trădătorii aparenti, cei mai periculoși dușmanului pe care-l servesc, națiunea aceasta merită fără îndoială considerația lumii.

Nu sînt de o rasă inferioară Polonii. Cine cunoaște pe Poloni, știe că sînt oameni de istețime deosebită, de un spirit cavaleresc perfect. Burghesul frances, d. Legros să zicem, băcan în cutare suburbie din Paris, nu știu dacă ar fi capabil de aceleași mari sacrificii pentru națiunea francesă ca și corespondentul său polon din Cracovia sau Posen, în care e sigur că vei găsi un om cu aceeași notă morală ca și cel mai perfect nobil cu obîrșia pierdută în noaptea timpurilor, gata ca și el să-și primejduiască negoțul, averea, viața pentru Polonia. Oricine a cunoscut pe învinșii poloni refugiați la noi și cari au murit cu lacrimi în ochi amintindu-și de țara lor, va înțelege valoarea morală a acestui popor. Nu se poate zice deci că Polonii au perit fiindcă, rasă inferioară, și-au iscălit osînda de moarte. A fost altceva: a fost situația morală în care se găsea poporul frances și poporul polon: aceia a dat rezultate deosebite. Cînd zic: situație morală, aceasta nu înseamnă morala de la lecția de religie sau de filosofie, ci toată viața sufletească, lăuntrică a unora și altora. Lucrul acesta nu se poate studia. De unde s'ar putea ști ce are omul în el? Pe din afară samănă; nu samănă însă pe dînăuntru, și, cînd vezi că nu samănă, atunci e prea tîrziu, căci ai tras consecințele.

A pornit deci Europa toată în contra Franciei. Toată armata lui Frederic al II-lea, fără păreche în ceia ce privește tehnica. N'a ajuns poate nici armata germană astăzi să egaleze exactitatea în mișcări a armatei prusiene din vremea lui Frederic al II-lea. Era atunci un respect religios față de Suveran, era abdicarea oricării personalități, care făcea din oameni ceia ce sînt resorturile dintr'o armă.

Pe lîngă aceasta erau trupele austriece, și Ungurii, aruncîndu-se cu vijelie, cum au făcut totdeauna în desvoltarea istorică a națiunii lor. Iar Franța era apărată de cine? Generalii săi erau fără cap —, fie prin decapitare, fie chiar fără aceasta. Prin urmare o armată lipsită cu totul de conducere, cu generali decapitați, de Dumnezeu sau de revoluție. Iar, în ceia ce privește mijloacele de alcătuire ale armatei, mai toată armata veche se risipise, pentru că ea aparținea ofițerilor bănuți, prigoniti, exilați, uciși: regimentul era averea ofițerului, moștenirea lui; o căpăta, o cumpăra. Acestea erau regimentele francesese în vechiul regim. Atunci cine rămînea?

Plebea din Paris, îmbrăcată sau neîmbrăcată. Veți fi văzut deseme sau caricatură din timpul Revoluției, care înfățișează pe soldatul de atunci supt un aspect cam ridicul: tricorn mare și o redingotă atît de lungă încît să poată înlocui restul. În ceia ce privește aprovizionarea, flintă mare și în vârful flintei legăturica cu... serviciul de aprovizionare, împărțit individual ostașilor.

Dar veți zice: În orice cas a fost o națiune solidară! De loc. Armata își alegea ofițerii, judeca, ținea Consiliul de război de soldați împotriva „cetățeanului ofițer“ care nu era raliat la principiile Revoluției franceze. Se poate nație mai condamnată din toate punctele de vedere decît aceasta? În ceia ce privește armamentul, aveau armele ce le găsiseră în arsenale, sau arme improvizate. Și toate acestea veniau după regimul desastros al lui Ludovic al XV-lea, care secătuiseră puterile țerii. Și, cu toate acestea, elementul moral a făcut pe Francesii aceștia să țină piept Europei întregi, cucerind o lume prin puterea entuziasmului lor, prin credința lor că a început o vreme nouă și că ei sînt purtătorii acelei vremi noi; el i-a făcut să poată birui cele mai strașnice armate de pe lume. Erau, evident, în starea de spirit a apostolilor creștinismului, cu deosebire că aceștia, creștinii, represintau un adevăr etern, pe cînd ceilalți numai o concepție politică trecătoare, din care ceva a rămas și ceva s'a dus. Ei însă erau convinși că nu e alt adevăr decît al lor și că acest adevăr fără moarte trebuie impus mai presus de toate. Dar soldații contra cărora aveau să lupte, erau soldați obișnuiți a se cruța, și ei de astă dată aveau ca protivnici oameni cari nu înțelegeau de loc să se cruțe, ci se duceau la tunuri de le luau cu mina. Și atunci vechii soldați au fost pierduți, și într'o zăpăceală continuă au mers până la sfîrșit, în toată epoca Revoluției și a lui Napoleon.

Alt exemplu: Boerii din Sudul Africei: Oamenii cari n'au făcut niciodată exerciții militare; oameni cari aveau pentru apărarea teritoriului lor miliții, care se puteau alcătui și desface în fiecare moment. Erau țintași buni și buni drumeți, fără îndoială două mari însușiri militare, dar care nu ajung. Armată permanentă n'aveau —, ceia ce nu înseamnă că aceasta ar fi un argument pentru suprimarea armatei permanente, cum vor socialiștii, acești copii în ale politicei; ci, fără îndoială, dacă Boerii ar fi avut și o armată permanentă, li răminea țara neatîrnată până acum. Englesii aveau însă armată permanentă. În forma veche dacă vreți strînsă prin așișe frumoase, lipite pe străzile Londrei, cu expunerea uniformei, cu afișarea tarifului de sînge, indicîndu-se că se caută atîtea persoane de cutare talie ca să se angajeze soldați, o profesiune ca oricare alta. Aceasta este situațiunea ei, și, în timpul războiului anglo-boer, oricum, aceasta era. Dar o armată permanentă trebuia prin singur acest fapt să biruiască pe Boeri. A întrebuițat pentru aceasta un an de zile, și i-a strivit, i-a „stropsit“, cum zice cronicarul Ureche vorbind de in-

frîngerea, de singura înfringere a lui Ștefan-cel-Mare. Fără îndoială însă că, dacă ar vrea cineva să scrie un capitol despre vitejia modernă, despre valoarea militară modernă, atunci nu o să vorbească de Englesi, ci de ceilalți; nu o să vorbească de învingători, ci de învinși. Ce i-a făcut pe dinșii să cîștige atîtea biruințe, să-și înscrie pentru toate timpurile numele în istoria militară și morală a omenirii? Nici numărul, nici armamentul, nici pregătirea militară, nici cunoștințele de strategie și de tactică, nici valoarea generalilor, ci exclusiv spiritul creștin, moral, cinstit de care erau stăpîniți; convingerea aceasta, că înaintea de toate au de apărut rostul lor, orice ar fi, gata fiind să piară până la cel de pe urmă.

Al treilea exemplu: exemplul Iaponesilor. Cine ar fi crezut, cînd s'a început războiul între Iaponia și Rusia, că învingătorii vor fi cei d'întăiu, și învingători în condițiuni nemaî pomenite în istoria războaielor? Învingător înseamnă de obicei acel care a bătut mai mult decît a fost bătut; dar până acum nu se cunoștea exemplu în care biruitorul să fie acela care a bătut totdeauna.

Rușii au onoarea să fi schimbat noțiunea de învinși: au fost bătutii de la început până la sfîrșit. Mi-aduc aminte de un coleg al meu, profesor universitar, care vorbea despre Iaponesi, între multe alte lucruri pe care nu îndrăznesc să spun că le cunoaște tot așa de puțin ca aceasta. Dar în cazul acesta s'a dovedit că-i cunoștea foarte puțin. Pe vremea aceea d-sa era mare dușman al unei porniri care pe d-voastră, ca ostași, nu vă interesează: politicianismul și, pe vremea aceea, fiind dușmanul acelei porniri, a căutat să arate ce rău li-a făcut politica Iaponesilor: și vorbea de hoții pe la diferite administrațiuni publice, de falsificări electorale, de gilcevi parlamentare, de distrugerea disciplinei morale și, ca încheiere, zicea de, dinșii: un popor care, înainte va fi fost ce va fi fost, dar acum e cu desăvîrșire căzut sub raportul moral, incapabil de orice rezistență. Niște maimuțe ale Europe-nilor, cari și-au distrus viața lor națională prin imitația stearpă. Și a venit războiul cu Rusia. Profesorul nostru, de atunci n'a mai tratat chestiunea, între altele fiindcă nu mai are dușmăniile de atunci: are altele. Dar profesorul nostru a rămas puțin... înșelat în prevederile sale.

Iaponesii au biruit. De ce? Erau maimuțe ale civilizației europene? În aparență da, în haină; în interior nu. Iaponesii au știut un lucru mare, pe care nu l-au știut alte popoare, și au fost răsplătiți pentru că au știut aceasta: să păstreze viața lor morală proprie, potrivită religiei, potrivită tradițiilor lor și să împrumute restul. Ceia ce au împrumutat ei, au fost numai perfecționări tehnice, ca să bată pe European, nu cu sufletul European, pe care niciodată nu și-l vor însuși, ci cu arma Europeanului și cu disciplina lui, dar, tot odată, și mai ales, cu valoarea morală care li aparține lor și care, aceasta, nu se trans-

mite, ci trebuie sute de ani ca această valoare morală să cuprindă o națiune întreagă.

Alt cas: Tripolisul. Se declarase războiul. Eram în tren și, comentînd știrea declarării războiului, îmi spunea interlocutorul meu: Bieții de Arabi! Am spus: Natural, și bieții de ei, dar să zicem și: bieții de ceilalți.

— Cum, Italiani? Una din cele d'întăiu armate?

— Una din cele d'întăiu armate.

— În Tripolis nu sînt trupe.

— Puține.

— Cineva care cunoaște lucrurile de acolo, zice că e divisiune între Turci și Arabi.

— Da, dar divisiunile în regiunea africană aū une ori alt înteles decît la noi.

— Dar Arabii sînt supărați pe Turci că-i administreză rău, asuprașindu-i cu birurile.

— Da, sînt foarte asupriți. Și totuși n'are a face.

Și, în adevăr, în războiū n'aū eșit la iveală lucrurile acestea nici-odată. Atunci ce i-a legat pe Arabi, pe Berberi, de Turci? Obiceiu-rile militare? De loc. Vedeți d-voastră, sînt două elemente militare cu desăvîrșire deosebite, avînd unii tactica germană, căpătată de trupele regulate turcești prin învățătura germană a timpurilor noastre, ceilalți avînd tactica de pe vremea lui Mohammed profetul. Și, cu toate acestea, în cîteva săptămîni aū avut puțința să aibă o acțiune comună victorioasă. Ce a făcut minunea, mai mare decît toate școlile, decît toate pregătirile oficiale? A făcut-o sufletul care leagă, elementul moral care unește și confundă, credința Islamului în ajutorul pe care Dumnezeu i-l dă, Dumnezeul care ocrotește pe credincioșii săi în afară de cei ce sînt de altă credință, ajutorul pe care acel Dumnezeu îl va da până la sfirșit, și dincolo de marginile acestei vieți, potrivit cu vrednicia cîștigată aici, și care, acolo, va fi răsplătita veșnic.

Ajung aceste trei exemple culese în plină vreme contemporană ca să arăte valoarea elementului moral în purtarea războiului.

Elementul acesta moral e de multe feluri. Un element moral e *entuziasmul*. Eū n'aș sfătui pe cineva să înțeleagă valoarea lecțiilor de istorie universală supt raportul acesta, al trezirii și înțetinerii entuziasmului. Entuziasm aū avut Ungurii la Mohács, și ce entuziasm! Nici n'aū mai vrut să mai știe de regele lor, — nu era necesar —, și aū pornit cu toții drept înnainte. Să se uite unde e dușmanul, nu mai era de nevoie. S'aū lămurit doar sumar unde se află acest dușman: după dealul acela. Ce poate fi mai simplu decît să faci un strălucit atac de cavalerie asupra dealului? Aū pornit la atac. Întăiu i-aū omorît tunurile, apoi s'aū desfăcut Ienicerii, mergînd încet-încet, luînd tot terenul în stăpînire și cufundînd armata întreagă, cu rege cu tot, în baltă.

Și cînd aû mers la Constantinopol să negocieze pacea, care nu putea să fie decît rușinoasă, li s'a spus de Turci: Vom fi avînd noi alte defecte, dar niciodată un stăpînitor al nostru n'a căzut, părăsit de oștirea lui, în bălți. Și aû primit lecția.

Prin urmare entuziasmul singur nu hotărăște. Este un element moral, este necesar, dar nu hotărăște, mai ales astăzi. În războiul de la 1870 vă aduceți amînte de vestita șarjă a cuirasiilor la Reichshoffen și de „les braves garçons!“ strigat într'un moment de admirație de însuși regele Prusiei, care era să fie cel d'întăiu Împărat al Germaniei. În strălucirea platoșelor de oțel s'aû dus toți, perînd fără niciun folos pentru țară.

Alt element moral, fără îndoială, este elementul de supunere, de credință și *admirație* către persoana conducătorului. În campaniile lui Napoleon a hotărit, pe lîngă genialitatea lui, credința absolută pe care o avea cel din urmă soldat că acest om nu poate fi biruit. Acum, legătura aceasta personală poate să aibă și alte înfățișări.

Aici era un singur om care, în afară de orice tradiție, el prin el, se ridicase înaintea închipuirii tuturor. În vechea armată germanică, din vremea năvălirilor, era obiceiul, în fiecare primăvară, ca acei cari-și simțiau putere și doriau să se ridice prin fapte, să se îndrepte către un conducător de oaste, om cunoscut că poate duce la biruință o ceată ostășească, și se „încredințau“ lui. El se chema *Herzog*, acela care „zieht ein Heer“, care duce după dînsul o oaste; corespunde cu „dux“, „cel care duce“. Ce-i lega pe aceștia, ce-i făcea să piară pînă la cel din urmă în jurul ducelui lor? Legătura personală, credința, care aici nu mai e credință în valoarea militară a șefului; chiar dacă e învins, chiar dacă dovedește lipsă de pricepere militară, ei, prin legături mai sfînte decît admirația, sînt datorî să moară lîngă acela pe care l-aû ales de căpetenie, dintr'un sentiment de onoare. Cum veți vedea, în concepția germanică, cea mai mare rușine era să-ți lași șeful singur; șeful nu putea fi lăsat singur, ca în vechiul proverb turcesc „sluga trebuie să-și piardă capul unde pierde un dînte stăpînul său“.

Sentimentul acesta este un sentiment foarte frumos, și de sigur că e foarte bine cînd există la o armată modernă. Nu mai poate să existe azi în vechea formă germanică, dar supt forma de admirațiune, de încredere personală într'un conducător, e bine să existe și în timpul nostru. Și e criminal acela care caută să slăbească încrederea pe care trebuie să o aibă oștirea în conducătorul său legitim.

De sentimentul modern de *onoare* v'am vorbit. E foarte folositor și acest sentiment de onoare. El a dat atîtea rezultate minunate, de la Bayard, bucuros că se poate jertfi, pînă la acel vestit ostaș frances din veacul al XVII-lea, care, pus sentinela

înnaintea unei armate dușmane care-l încunjura din toate părțile, și văzînd sulitile lungi care răsăriau orî încotro se uita, a preferat să scoată strigătul care încunoștința de pericol pe ai săi și să cadă străpuns de ele, decît să tacă salvîndu-și viața, dar jertfindu-și cinstea și, odată cu dînsa, interesele superioare ale patriei. Adevărat sentiment de onoare, pomenit, cum se cuvine, de toate cărțile care tratează despre acest sentiment.

Un element moral este de sigur *disciplina*; e un superior element moral această abdicare a personalității tale. A-ți da seama că, oricare ar fi partea personală pe care o poți aduce cu folos în momentul luptei, totuși, prin ruperea disciplinei, pricinuiești o mai mare pagubă întregii oștiri din care faci parte, că elementul rău introdus prin acel exemplu e mai greu în cumpănă decît binele pe care-l puteai produce în momentul trecător în care personalitatea ta s'a putut manifesta împotriva ordinelor, e un înalt sentiment moral. Numai în cazul extraordinar cînd ai conștiința că prin călcarea datoriilor cuvenite și obișnuite poți scăpa soarta unei lupte sau a țerii tale, ai datoria de a o face. Dar acest lucru este atît de rar, încît puține persoane pot crede că au dreptul de a lua această excepțională hotărîre.

Elementul moral care ni trebuie mai ales astăzi, nu e, în rîndul întăi, nici entuziasmul, nu e nici disciplina, nu e nici încrederea într-o personalitate eminentă, precum nici sentimentul acela de onoare care poate să săvîrșească lucruri atît de însemnate. Timpurile noastre, așa de prosaice în aparență, sînt timpuri de strașnice răspunderi, și nu e unul din noi care să nu simtă, mai limpede orî mai confus, că faptele fiecăruia au urmări care se întind asupra neamului întreg. Cel din urmă membru al unei societăți trebuie să aibă conștiința că niciun act al lui nu e indiferent pentru prosperitatea sa nenorocirea țerii sale și pentru înaintarea sa întoarcerea înapoi a neamului său. Niciodată legătura dintre oameni n'a fost mai strînsă decît astăzi; niciodată valoarea omenească, a omului de orice treaptă, nu s'a ridicat mai mult decît în momentul de față. A fost un timp cînd puteai să zici: grija lucrurilor Statului o las altora; eu am un rol mai modest de îndeplinit. Am anumite sarcini sociale care nu atrag atenția nimănui și pentru care nimeni nu poate veni să-mi ceară, politicește, socoteală. Timpurile noastre sînt însă timpuri democratice, — adevărat democratice, nu în sens de gazetă sau de partid; sînt timpuri de adevărată democrație, de răspîndire reală a culturii, și prin ea a conștiinții, timpuri de valorificare a muncii fiecăruia. Țara atîrnă de oricine, între altele și pentru un lucru: înnainte, știa că, avînd chiar cea mai puternică energie și cea mai luminoasă inteligență, vei rămînea totdeauna la locul ce ți l-a dat viața de la început, și astăzi nu e așa. Valoarea ta se poate ridica orîcît de

sus. Prin urmare nu numai în situația înaltă ori modestă pe care o are cineva, dar și în situațiile pe care le poate căpăta oricine, stă valoarea pentru întreaga societate, pentru națiunea întreagă, pentru țara întreagă, a fiecăruia din oamenii cari se găsesc în cuprinsul lor. Fiecare deci trebuie să fie și un element al vieții morale ce se desfășură în țara sa, în neamul său, să participe la conștiința prin care ele se țin, se dezvoltă și biruiesc. În epoca noastră, astfel, simțem datorii fiecare să știm în rindul întâi. Niciodată nu s'a simțit mai mult nevoia aceasta de a ști.

Înaintea lucrurile se făceau și cu mai puțină știință, și se făceau de sigur mai rău. În vremea noastră, de resorturi complicate, avem o neînălțată datorie de a cunoaște. Într'un război, jumătate din succes stă în cunoașterea desăvârșită a atitor elemente. Cunoașterea desăvârșită nu se poate căpăta însă dintr'un moment într'altul. De ar fi știut Italianii cu un an în urmă că vor avea să se lupte cu Berberii în Tripolis, toate învățămintele și le-ar fi îndreptat asupra chestiei tripolitane. E evident că nu mai sînt războaie cu totul neașteptate, și numai cunoașterea adîncă a istoriei universale poate să facă pe fiecare să-și reprezinte un război așa cum trebuie. Un inamic în timpurile vechi înfățișa o armată și numai o armată. A biruit armata, s'a isprăvit. Și armata, în timpurile vechi, și până la 1800, și chiar cîțiva ani din epoca contemporană, nu însemna armata în întregime, ci mai mult valoarea *materială* a unei armate. Prin urmare, dacă Francusul ieșea înaintea Prusianului și-l biruia, — nu pe Prusianul de atunci, ci tactica lui Frederic al II-lea, să zicem, — s'a isprăvit; se poate intra în Berlin. E oare așa și în timpurile noastre? În timpurile noastre „inimic“ înseamnă tot ceia ce se întilnește pe un teritoriu; o largă conștiință națională-i cuprinde pe toți. Același sentiment, mai clar sau mai puțin clar, ca ideie sau instinct, în-sufletește pe fiecare locuitor; parcă și natura e animată împotriva năvălitorului. Splendidele versuri ale lui Eminescu, în care Mircea spune lui Baieșid cuceritorul, că, dacă va înainta în țara lui, va avea ca dușmani și crengile copacilor, că toate pădurile, toate riurile, „tot ce mișcă“ în țară se va preface în dușmani împotriva lui, sînt foarte adevărate. Gîndiți-vă numai la cel de-al doilea război pe care l-au purtat Germanii după ce biruiseră oastea francesă, războiul dus cu națiunea francesă în-săși. Cu toate împușcările de franc-tireuri, poate că partea cea mai grea a războiului a fost aceia.

Prin urmare o cunoștință perfectă a unei întregi națiuni e necesară pentru a o birui. Și, fiindcă nu știi niciodată care va fi națiunea cu care vei avea de luptat, trebuie să cunoști toate națiunile, nu în amănunte, ci în sufletul lor. Pentru că nu amănuntele se luptă cu tine, ci însuși sufletul unei națiuni cuprins în mii de oameni. Acest suflet nu-l poți cunoaște decît urmărind sufletul omenirii și găsind legături între sufletele neamurilor.

Și, al doilea, și cu aceasta încheiū, în orice faptă modernă, deci și în orice faptă militară modernă, este nevoie de *conștiință*. Nu conștiința îndeplinirii datoriilor sale, o conștiință oarecum de ordin inferior, de natură mai mult exterioară. Între a fi om conștiincios și om cu conștiință este o foarte mare deosebire. Soldatul conștiincios este acela care se presintă în fața superiorului în cele mai desăvîrșite condiții de îmbrăcăminte, cel care știe foarte bine lecțiile pe care le-a învățat și care execută perfect mișcărilor pe care le-a deprins. Conștiinciositatea aceasta o avem aproape toți aici, afară de cei cari nu fac parte din națiunea noastră. Citiți sînt soldații romîni de sînge, toți sînt fără îndoială conștiincioși. Conștiinciositatea este doar una din însușirile cele mari ale națiunii noastre. Parcă ochiul lui Dumnezeu s'ar opri asupra fiecăruia și un glas l-ar întreba: cutare, ai făcut sau n'ai făcut ceia ce se cuvine? Și, dacă sînt alții cari cugetă altfel, nu e vina lor, nu e mentalitatea românească, ci mentalitatea orășenească, care s'a întins asupra lor, fie că au locuit prin mahalale, fie că au avut dese legături cu lumea din orașe, care nu mai are mentalitatea noastră tradițională, de o absolută conștiinciositate. Avem în mai mare grad această conștiinciositate decît chiar vecinii noștri dela Vest. Vă aduceți aminte de strălucitul tabloū al lui Vereșciagin care înfățișează o sentinelă rusească acoperită de zăpadă în războiul din 1877? A fost uitată la postul ei, zăpada a tot căzut, dar el avea ordin să rămîie acolo și a rămas. Zăpada s'a ridicat tot mai sus și, tot suindu-se, el a rămas în veșmint de zăpadă la locul pe care pînă la sfîrșit trebuia să-l păstreze. Este un admirabil cas de conștiinciositate, dar cred că ai noștri sînt în stare să facă cel puțin atîta. Însă *conștiința* nu pleacă de la o poruncă și nu duce la o îndeplinire a îndemnului venit din afară. Ea își ajunge șie înseși; ea locuiește în sufletul fiecăruia, îndemnînd și răsplătînd. În ea se tolesc toate experiențele și toate învățăturile. Ea știe totdeauna rostul lucrurilor pe care le face, de la sine, fără poruncă și indiferent de recunoaștere și de urmări. Și nimic nu poate crește mai mult valoarea unei armate decît conștiința ofițerilor ei revărsată apoi asupra tuturor ostașilor, pînă și la cel din urmă.

Această conștiință trebuie să o dați d-voastră armatei tot mai mult, luînd exemple strălucite din istoria universală, din rezultatele morale ultime pe care istoria universală vi le poate da, din spectacolul grandios al neamurilor care s'au ridicat prin virtuțile lor. Niciodată o națiune nu s'a înălțat altfel decît prin virtute: virtutea personală, virtutea civică, virtutea națională. Niciodată o națiune n'a căzut prin dușmani, ci a căzut totdeauna prin vicii personale, vicii civice, vicii naționale. Știți, sînt oameni înghetați cari rămîn țepeni, dar, cum îi atingi puțin cu mîna, au și căzut. Așa sînt și popoarele în decădere: cînd cade un astfel

de popor, zici că l-ai învins, dar nu: de mult viața încetase întrînsul; era o aparență de viață pe care cea mai slabă mișcare a fost în stare să o dovedească a fi minciună.

Prin urmare: conștiința aceasta este cea d'întăiū datorie a oștirii noastre față de ea însăși; cîștigarea și împărtășirea ei e cea d'întăiū chemare a d-voastră față de acei cari nu s'au putut ridica înșiși, în afară de oaste, spre o conștiință. Aici stă misiunea d-voastră, la care vă ajută istoria universală prin învățăturile ei sublime și grozave mai mult decît orice. În alte țeri ostașii își capătă conștiința de sine pe alte căi, la noi, nu. Sînt însă acei trei ani în cari sufletul soldatului e la îndemîna d-voastră, și prin urmare d-voastră puteți să deveniți, și mai mult decît învățătorii satului și ai orașului, învățătorii cei mari prin disciplină, virtute și idealism ai unei națiuni întregi. Dacă aș putea să vă ajut la aceasta, aș fi foarte bucuros.

LECȚIA a II-a.

Împărțirea istoriei universale. Planul acestor cursuri. Definiția problemei Rinului. Deschiderea ei de Cesar.

Ar fi natural ca, după lecția de introducere privitoare la felul cum înțeleg acest curs, să vie altă lecție despre împărțirea istoriei universale. Ar fi natural și ar fi, din oarecare punct de vedere, și util. Ar putea fi și nou, căci sînt atîtea împărțiri în istoria universală și de sigur că nu v'ăș fi repetat cele pe care le puteți găsi oriunde. O să insist însă mai ales asupra faptului că împărțirile acestea vechi, legate de anume date, nu plătesc nimic, ci sînt numai un mijloc de ușoară orientare: de la căderea Romei începe o epocă, de la căderea Constantinopolului începe altă epocă, cea d'întăiu indicînd evul mediu, cealaltă epoca modernă.

Țin să spun de la început că la delimitarea aceasta cronologică nu țin, și nu pot ținea, dat fiind punctul de vedere din care privesc acest curs. Altfel aceste date cronologice sînt bune de ajutorat memoria: 476, 1453, 1789 sînt cele trei date care despart istoria universală în medie, modernă și contemporană.

Istoria universală nu cuprinde accidente politice în rîndul întăiu, ci viață omenească, și, cînd cuprinzi viața omenească, e foarte greu să spui că începînd din anul cutare, poate din luna chiar sau ziua cutare, pornește o eră nouă pentru istoria omenirii. Viața omenirii este prea largă ca să se prefacă așa de răpede și ca să aibă schimbări de acesteă instantanee. Ar fi să scădem în ochii noștri însemnătatea vieții lumii întregi, dacă ar fi să credem că la anume zi din cutare lună dintr'un an anumit a plecat în adevăr pentru istoria omenirii o epocă nouă. Nu! Pentru memorisare pot să rămîie aceste date, dar numai pentru memorisare.

Insistînd asupra faptului acesta că noi nu ne vom socoti legați de anume date, că nu atribuim acestor date însemnătatea care

li se atribuia altă dată, că prin urmare nu în fragmente de acestea, socotite cu anul, luna și ziua putem să consimțim a împărți istoria universală, voiți atinge foarte puțin și pe scurt împărțirea aceasta a istoriei universale pentru a trece la materia însăși pe care doresc să v'o înfățișez. În loc de împărțire o să avem mai mult planuri și programe, și voiți căuta, chiar în cuprinsul celor trei șferturi de ceas ce urmează, să tratăm un capitol din acest program.

Istoria se împarte, deci, obișnuit în medie, modernă și contemporană: media care începe de la istovirea istoriei antice și merge până la căderea Constantinopolului după unii, până la reforma lui Luther după alții, până la descoperirile maritime după cine socotește altfel; istoria modernă, care înaintează de acolo până la Revoluția francesă; istoria contemporană, care merge până în zilele noastre, rămânând ca urmașii noștri, cine știe când, după ce omenirea va face lucruri în stare să determine o nouă epocă a dezvoltării ei, să mai fixeze altă împărțire, schimbându-se chiar numele de istoria contemporană, căci contemporană va fi cea de atunci, iar ceia ce este acum pentru noi, o să aparție mai mult trecutului.

Odată ce am amintit această împărțire și am spus că nu cred în date precise prin care s'ar deosebi cele trei epoce ale istoriei universale, e de ajuns. Să trec prin urmare la planul după care se desfășoară viața omenirii, așa cum socot că e mai bine să v'o înfățișez.

Mai mare importanță decât împărțirea în trei sau patru sau cinci perioade, căci s'ar putea găsi un spirit original care să facă și cine știe ce altă împărțire, mai mare însemnată decât împărțirile acestea în patru sau mai multe epoce mari ale istoriei universale e felul cum această istorie universală e presintată.

Felul obișnuit cum se presintă istoria universală d-voastră îl cunoașteți: se culege un număr de fapte și se leagă în aparență între dinsele. Oamenii de talent le leagă așa încît legătura să se observe mai puțin; oamenii cu mai puțin talent leagă cu atît mai groasă, cu împunsăturii mai stingace, așa încît, stofa o vezi ori nu o vezi, dar cusătura apare.

Prin urmare istoria universală este, pentru cea mai mare parte din scriitorii ei, didactici mai ales, o succesiune de fapte politice. De pildă începutul istoriei medii: căderea Romei, năvălirea barbarilor peste Rin, năvălirea altor barbari în Italia; în Orient: năvălirea Hunilor, mișcarea popoarelor germanice determinată de Huni și așa mai departe. Dar de la o bucată de vreme s'a simțit nevoie și de o istorie culturală. Fără îndoială că a făcut atunci o faptă foarte însemnată acel stăpînitor barbar care a trimes pe ultimul Împărat roman să petreacă și vara și iarna într'o localitate din Sud,—căci aceasta a însemnat căderea Romei. Barbarul a văzut că era inutil să mai facă alt Cesar, și cu atîta s'a isprăvit viața Imperiului roman de Apus. Cine nu e inițiat în lucrurile

acestea, le vede altfel: un Împărat pe zidurile Romei, luptînd împotriva oștirilor barbare, căzînd în cele din urmă biruit, cu păstrarea întregă a cinstei lui și a demnității lui imperiale. Nimic din toate acestea: e înlăturarea unei situații istorice care nu mai avea niciun fel de valoare în acel moment. Dar în felul cum se înfățișează lucrurile de obicei, acesta e lucrul cel mare: că a părăsit Roma Împăratul și s'a dus în Sudul Italiei să locuiască, de și tînăr, până la sfîrșitul vieții lui. Dar că societatea aceasta urmăria anumite tendințe, că în viața adîncă a societății aceleia se petreceau lucruri de cea mai mare însemnătate, multă vreme n'a preocupat pe nimeni: se vorbea de Romanul de la 400 ca și cum ar fi fost tot acela ca Romanul de la 200 ori ca Romanul d'innaintea erei creștine. Cu cît a trecut vremea însă, s'a impus convingerea că lucrurile de căpetenie nu sînt fenomenele politice de la suprafață, ci lucrurile de căpetenie sînt cele adînci care determină fenomenele politice de la suprafață. Înainte se făcea cam așa: ca și cum la un ceasornic s'ar descrie numai cum merg minutarele învîrtindu-se pe cadran, dar de la o bucată de vreme s'a văzut în sfîrșit că nu minutarele mari sau mici, aurite sau nu, de o culoare sau alta, nu acestea sînt însemnate, ci însemnat e motivul, cauza inițială care pune în mișcare minutarele și, ca să înțelegi motivele pentru care se învîrt, trebuie să umbli și pe partea cealaltă, să deschizi geamul sau capacul și să vezi cum merg roțile așa de multe, așa de mărunte și așa de însemnate în totalitatea lor, și atunci înțelegi de ce merge ceasornicul. Ei bine, în istorie multă vreme a trecut până ce să se ajungă la a se uita istoricul în dos ca să vadă mecanismul complicat de roțițe și firișoare ca de păr, abia văzute, prin care întreaga mașină se mișcă. Atunci s'a ajuns la istoria culturală, la istoria în înțelesul superior al cuvîntului, vorbind și de minutarul care se învîrte, dar ținînd seamă că nu se învîrte cu de la sine putere, că nu Dumnezeu, direct, a hotărît să se învîrtă în cutare fel, ci noi, cu labele noastre mijloace, am potrivit toate lucrurile care determină acea mișcare.

S'a zis: trebuie și istorie culturală, și s'a făcut istorie ca un fel de listă de bucate, cu deosebite feluri în anumită ordine; un capitol de istorie politică de o parte, altul de istorie culturală de altă parte, — cum nu se servesc două feluri de mîncări deosebite pe aceiași farfurie. Dar, d-lor, nu e interesant cum se pregătesc bucatele, afară numai pentru specialiștii și artiștii în această meserie, ci interesant pentru noi e ce *sînt* bucatele. În istoria universală e altfel: nu interesează atît lucrul în sine, cît interesează pentru ce lucrul acesta e așa, care sînt motivele adînci care au produs cutare eveniment istoric. Și atunci trecem și de stadiul al doilea al dezvoltării istoriei universale.

Stadiul întăiu e, deci, istoria politică singură; stadiul al doilea,

istoria politică amestecată cu istoria culturală: un capitol una, alt capitol cealaltă. Și venim acuma la stadiul în care se găsește astăzi istoria universală, când nu se mai deosebește ceia ce este cultural de ceia ce este politic. Orice este cultural are și tendință politică; din orice cultură se desface un ideal politic care provoacă lupte politice, și orice politică are consecințe culturale și morale. O politică înalță caracterele, altă politică le coboară; o politică face omenirea mai ideală, alta distruge elementele ideale din viața omenirii sau unei națiuni. Cutare politică e auxiliarul cel mai prețios al vieții culturale; cealaltă nici nu știe ce e viața culturală, ci se întreabă: „Sînt oameni ciudați cari vorbesc și de așa ceva? Eu n'am cunoscut niciodată astfel de lucruri, și în orice cas n'am nevoie de ele“. Fiindcă puterea elementelor care se întrebuintează în politică e determinată tocmai de valoarea culturală a acelor elemente, un om e totdeauna un om plus o cultură, care face parte integrantă din el însuși. Prin urmare, când consideră cineva în felul acesta viața omenirii, fără deosebire între cultură și politică, nici istoria nu se poate expune după sistemul aceloră cari fac această deosebire: una și alta o să fie în legături neconvenite. Astfel o să-ți înfățișezi viața lumii cum este cursul unui rîu, fără să studiezi, de o parte apa și de altă parte pietrișul, orî să studiezi apele, nu în mișcarea lor, ci în compoziția lor. Interesante sînt și acestea, dar mult mai interesant e pentru tine însuși mersul rîului. Istoria urmărește, deci, mersul rîului, iar nu ce lasă la fund, sau undele de la suprafața apelor.

Astfel făcută, expunerea istoriei universale e foarte grea și cere o pregătire îndelungată, în legătură cu anumite studii speciale. Sînt însă lecții de istorie universală, oricît de larg făcute, îmbrățișînd orice număr de ani, care au scopul lor determinat, cum au un anumit scop lecțiile de istorie universală pe care le țin aici și care trebuie să fie în legătură cu obiectul ce vă preocupă pe d-voastră, cari vă pregătiți în vederea războiului. Războiul e încercarea de soluție dată într'un anumit moment unei probleme istorice. Prin urmare pentru ca d-voastră să puteți cheltui în războiul acela în care v'ați găsi cuprinși tot ceia ce energia d-voastră cea mai îndîrjită ar putea să deie, pentru aceasta trebuie să fiți foarte bine familiarisați cu problema istorică în serviciul căreia vă găsiți.

Intr'un războiî sînteți și parte integrantă a lui, ca armată, dar sînteți și factor de istorie universală. Istoria universală se hotărăște prin d-voastră în momentul acela și, ca să lucrați cum trebuie, trebuie să fiți pătrunși de spiritul ei în acea problemă. Altfel luptă ofițerul italian care cunoaște opera de colonizare a Italiei pe coasta de Nord a Africei, care cunoaște tradiția romană în Tripolisul de odinioară, și altfel luptă acolo un simplu trupier care știe atît, că a fost trimis în țară străină cu mijloacele teh-

nice moderne pentru a combate o armată și, din nenorocire, pentru a distruge un popor care e mai puțin vinovat decât oricine pentru lucrurile care se petrec acolo.

Prin urmare eu înțeleg cursul acesta ca o succesiune de probleme istorice în legătură cu înfățișarea solului european sau extra-european, cu originea și dezvoltarea raselor și națiunilor amestecate în istoria universală, cu ideile de care a fost stăpinită și condusă omenirea în deosebite timpuri, cu tradițiile care au rămas de pe urma acestor idei, — pentru că orice idee de la o bucată de vreme, când nu mai e conștientă, când a căzut în penumbra cugetării, devine o tradiție, și fiecare tradiție a fost la început o idee proclamată de un filosof și a ajuns cu timpul tradiție, temelie pentru dezvoltarea cugetării omenestii de mai târziu. Iarăși o să fie vorba, în felul acesta de a înțelege istoria universală, de așezămintele care formează tăria popoarelor și uneori zăgazul pentru viața unui popor: e foarte însemnat să-ți dai seama prin studiul istoriei universale când un așezământ, care fusese odată temeiul sprijinind viața națională ajunge să fie — când viața națională s'a strămutat aiurea — o piedecă pusă în calea vieții naționale.

Prin urmare iată planul acestui curs, planul lecțiilor care la un loc ar face toată istoria universală.

În anul acesta, o să fie vorba de problemele politice geografice ale Europei și părților celorlalte continente în legătură cu viața europeană. Anul viitor, o să fie vorba de rasele și națiunile care stăpinesc și conduc istoria universală; în anul al treilea, de idei, mai departe de așezăminte și în sfârșit în ultimul rînd de elementele acelea tradiționale care hotărăsc așa de mult, nu în dezvoltarea istoriei universale, cit mai mult în sprijinirea și cumpănirea ei.

Anul acesta, deci, o să fie vorba de probleme politico-geografice.

Care sînt problemele mari în legătură cu solul și viața politică a omenirii asupra cărora trebuie să se îndrepte atențiunea tuturor, și care sînt atîta de însemnate, încît în jurul lor să se poată grupa toată istoria universală?

Începem de la Apus ca să nu se zică poate că sîntem parțiali pentru noi, și mai ales ca măsură de apărare pentru mine însumi, pentru că încep totdeauna cu mai multă tragere de inimă studierea unui teren asupra căruia nu s'au oprit studiile mele mai multă vreme și care are farmecul originalității și pentru acel care face cursul. Cea d'întăiu problemă pe care o vom cerceta va fi problema Rinului, problema stăpînirii cursului Rinului din timpuri foarte depărtate până la 1870—1871. Problema aceasta a Rinului, sau problema renană, dacă voiți mai bine, a existat și

s'a desbătut între deosebite State și națiuni, între deosebite culturi, avînd ca basă acest substrat geografic al apei care se chiamă Rinul. Nu numai că problema s'a menținut, dar s'a menținut și în aspectul ei, determinat de însuși aspectul apei. Astăzi, dacă întrebî: problema renană de ce natură e, în cîte se împarte, vei căpăta un răspuns care este satisfăcător și pentru vremile cele mai depărtate. Ceva din ce vedem astăzi s'a întîlnit și acum 1800 de ani și mai bine încă, pentru că problema Rinului există și din vremi anterioare începutului erei creștine: de peste 2.000 de ani problema aceasta există. Popoarele se schimbă, așezămintele de Stat capătă altă înfățișare, ideile care domină omenirea nu mai sînt aceleași; cu toate acestea necesitățile geografice impun totdeauna o problemă a Rinului. De cea mai mare însemnătate pentru studiarea problemei acesteia e o comparare neconținută a fazelor ei; totdeauna vei înțelege o fază a acelei probleme mult mai bine dacă vei cunoaște fazele premergătoare. Și tot așa cu problema la care o să ajungem pe urmă, problema Dunării: o să înțelegem mult mai bine procedînd astfel, aspectul ei de astăzi. Noi sîntem pe malul de jos al Dunării, nefortificat, conform tratatului din Berlin, vecinii noștri ocupînd malul ridicat și apărat, cu toate stipulațiunile contrare ale aceluiași tratat. O să înțelegem mult mai bine legătura între cele două maluri ale Dunării dacă vom fi urmărit-o din cea mai depărtată vreme. Și vom înțelege mai bine atunci măsurile de precauțiune care ni se impun, vom înțelege mai bine cît de puțin trebuie să ținem seamă de anume prescripțiunii de tratate, și cît de puțin anume perspective se cade să sperie pe cine știe că este vorba de interese naționale predominante, în legătură cu interese geografice eterne (între cît cel puțin pămîntul nu-și va schimba înfățișarea de astăzi, afară de gradul în care-și poate schimba Dunărea saŭ alt rîu cursul prin depozitele pe care le lasă roaderea malurilor, prin formarea insulelor și așa mai departe).

Problema Rinului, dacă ne uităm bine, vedem că e de împărțit în trei: Svițera, Alsacia-Lotaringia, Țerile-de-jos. Nimeni nu contestă existența problemei Alsaciei-Lorenei saŭ Lotaringiei: Lothringen, cum îi zic Germanii, Lorraine cum îi zic Francesii. Nume care pornesc de la Lotar, Carolingianul care a luat această parte din mijloc în împărțirea moștenirii strămoșilor săi. Lotaringia înseamnă numai „partea lui Lotar“, și ea cuprindea odată și Belgia și Svițera, adică pămîntul de la gura Rinului și până la izvoarele ei. Terminul de Lotaringia, în evoluția terminelor geografice după evenimentele istorice, s'a restrîns numai asupra acestui teritoriu, — alte nume usurpînd partea de Nord și Sud a Lotaringiei de odinioară.

Problema aceasta a fost și înainte de războiul din 1870, Germania dorind o parte din Lotaringia, pentru nevoia de apărare, în puterea tradițiunii Imperiului german medieval, de care atîrnă

Lotaringia întreagă, care era o parte alcătuitoare a Sfintei Împărății Romane de nație germanică în veacul de mijloc. Firește că tot așa Germania putea să ceară și orașul Lyon, care și el era parte atirnată de Sfântul Imperiu Roman de nație germanică. Prin veacurile al XIV-lea și XV-lea, Lyon era, în teorie, oraș imperial, nu oraș frances. Sînt bune tradițiunile, dar până la o margene nu prea contrazisă de realitate și de necesitățile moderne. Și înainte de 1870 a cerut Germania să recapete Alsacia, de oare ce fusese mai de curînd parte integrantă din același Sfînt Imperiu Roman de nație germanică, cu pretențiunii universale, din evul mediu. Împărăție nenatională pentru popoarele celelalte, Imperiul continuă Împărăția romană pentru toate popoarele și, sprijinindu-se pe Germani, nu represinta numai pe Germani.

Va să zică și Alsacia era o moștenire din teritoriul Imperiului. Pe vremea Revoluției franceze, cu toate că teritoriul acesta fusese anexat de Franța de atîta vreme, știți că ea a trebuit să discute chestiunea dreptului pe care în Alsacia îl aveau anume principii din cuprinsul Imperiului german, cum discutăm noi astăzi drepturile pe care anume instituții din Sfînta Împărăție turcească le au asupra pămînturilor vacuf din Dobrogea: tot așa s'au discutat la 1789 drepturile pe care principii germani le aveau asupra unor Ținuturi alsaciene. Apoi știm că la 1871 Bismark a luat Alsacia toată și o parte din Lotaringia, cît a crezut de nevoie pentru apărarea noului Imperiu german. Știți că prin aceasta nu s'au mîntuit lucrurile. Imperiul german a avut să lupte îndirjit împotriva populației franceze din orașe, și chiar împotriva populației de origine curat germană de la țară. Prin urmare problema există și mai departe. Azi s'a ajuns la oarecare autonomie a Alsaciei-Lorene, dar oricine cunoaște lucrurile știe că desbaterile nu s'au isprăvit, că desbaterile au să urmeze multă vreme încă; orice asigurări ar da politicianii franceși, în fundul gîndului lor tot stă ca suprem ideal, ca o supremă datorie de onoare, care întrece toate celelalte, ideia recîștigării teritoriilor pierdute la 1871. O să trebuiască să treacă multă vreme ca să dispară ultimii păstrători al tradițiunii franceze și aspirațiunilor franceze în populația Alsaciei, și mai ales a Lotaringiei. Prin urmare problema durează, ea ocupă, nu numai pe Francesi și pe Germani, dar pe oricine în Europa e stăpînit de dorința de dreptate sau de necesitatea de echilibru durabil, de pace asigurată.

Dar problema aceasta, de și acolo nu o vedem așa de bine, există și pentru celelalte două puncte pe care le-am numit de la început. Elveția nu e un Stat permanent, un Stat creat odată pentru totdeauna; Elveția, Svițera a rezultat dintr'o potrivire a împrejurărilor istorice într'un anume moment și a rezultat dintr'o anume înfățișare a rîurilor și apelor în părțile de unde Rinul și alte rîuri își ieau obîrșia. Prin urmare geografia e întru cîțva

prielnică, și istoria a fost determinantă pentru creația Elveției. Dar numai pentru că geografia a fost prielnică unei formațiuni politice, această formațiune are drept de viață eternă? Nu. Are drept de viață eternă numai un Stat răzimat pe o națiune saū care se razimă pe o cultură atît de puternică, neputînd fi confundată cu alta, încît să recunoască toți cum că acest Stat trebuie să existe pentru că represintă o cultură incapabilă de a fi represintată prin altă formațiune de Stat. Atîta vreme cît locuitorii italieni, francesi, germani se găsesc împreună în Svițera, fiecare foarte mulțămît ca viață materială, dar fiecare cetînd altă literatură, sorbind alte aspirații, fiind cucerit pe încetul de altă viață națională, care îl stăpînește fără să vrea, și care în anume moment l-ar putea îndrepta către o anumită acțiune pe care el, în starea de spirit obișnuită, n'ar fi voit-o, atîta vreme nu poți să privești situația de astăzi a Elveției ca definitivă, oricîte amintiri ar rămînea de la Granson și Morgarten. Și, oricît s'ar păstra în toată Elveția chipul lui Wilhelm Tell trăgînd cu arcul în mărul din capul fiului său, oricît ar fi de tari legendele acestea naționale și de iubit Leul Svițerian odihnindu-se, monument de marmură albă, peste mormintele celor căzuți din toate cantoanele, oricît ar fi de bună orînduiala politică și materială, financiară și economică a Elveției actuale, totuși, dincolo de toate lucrurile acestea, există tendințe care trăiesc în spirite și care pot să provoace fapte ce ar distruge așezămintele de astăzi ale Elveției.

La gurile Rinului în stîrșit e Belgia, care a fost cîndva Belgia și Țerile-de-Jos, Statul care cuprindea, nu numai Belgia de limbă francesă și germană, dar și Olanda care vorbește un dialect german, care e limba Statului, a literaturii olandese, a Bisericii calvine și așa mai departe. Chiar faptul că la începutul veacului exista Belgia unită cu Olanda prin litera tratatelor de la Viena în urma căderii lui Napoleon I-ii, chiar faptul că regatul acesta al Țerilor-de-Jos, format supt dinastia de Orange-Nassau, nu s'a putut menține și a fost în continuă luptă pînă la 1830, cînd s'a despărțit între Olanda supt dinastia aceia de Orange și Belgia care primi un Suveran adus din Germania, principele Leopold I-ii de Coburg, chiar faptul acesta arată că acolo a fiert ceva, cum se zice în terminii vulgari, că a fost și este un proces de transformare.

Va zice cineva: procesul a fost, dar s'a terminat, căci de o parte e regatul Olandei și de cealaltă parte regatul constituțional al Belgiei supt dinastia sud-germanică mutată la gurile Rinului. Prin urmare, ce ne mai îndeamnă pe noi să zicem că mai există o problemă istorică la gurile Rinului? N'aveți decît să vă uitați însă mai de aproape ca să vedeți cît de puternică a rămas această problemă istorică și să vă dați seamă cît de puțin rezolvată este și cît de mult se impune rezolvarea ei.

Olanda nu e un Stat european înainte de toate; ceia ce o face să fie cum e astăzi, sînt coloniile sale și interesele sale maritime. Nici nu s'ar fi menținut Olanda dacă n'ar fi existat acest element extraeuropean care-i asigură și existența și-i impune o dezvoltare într'un anume sens.

Cît privește Belgia, ea e în luptă de fiecare clipă, înviersunată, între elementul frances și elementul care vorbește aceeași limbă ce se vorbește în Olanda, care tinde deci a se îndrepta cultural spre Olanda cu dorința de a transforma Belgia în sens german.

Acum, cetățenii belgieni spun foarte adese ori că sînt foarte mulțumiți în țara lor, de oare ce impozitele sînt relativ mici, viața publică relativ liberă; națiunea schimbă Ministerele după plac, regalitatea ține azi seamă, nu numai de necesitățile acestei națiuni, dar ține seamă și de capriciile ei mai mult decît oriunde aiurea. Prin urmare Belgia pare a fi desăvîrșit liniștită supt raportul material. Dar, cum vă zic, atîta vreme cît două popoare luptă în marginile unui Stat, fiecare apărînd drepturile limbii sale și ținînd mai mult decît a păstra drepturile acestei limbi, ținînd a lua în stăpînire Statul întreg în dauna poporului de cealaltă limbă, nu se poate spune că acolo e liniște.

Dar mai sînt puncte de vedere care ne fac să spunem că până la resolvarea acestei probleme o să treacă un șir întreg de generații și de veacuri. Pe teritoriile mici problemele sînt foarte grele, și de multe ori cele mai grele probleme nu se fixează asupra unui teritoriu mare ca întindere.

În războiul de la 1870-1—ca și în orice război se va purta în Europa, ne oprim însă la acest război din 1870-1,—a fost o chestiune importantă: chestiunea atitudinii Svițerei și a Belgiei. Și nici nu se putea să fie altfel. Neutralitatea e un cuvînt foarte ușor de spus, și diplomații cred că, odată ce s'a proclamat neutralitatea, neutralitatea o să și existe. Mai e un foarte mare factor care nu e diplomatic de loc, dar e foarte tiranic, și, de oare ce îl întrebî foarte rar, el zice, după norma vechilor adunări polone: eu n'am fost întrebant, n'am votat, și mențin deci punctul meu de vedere. Factorul acesta este necesitatea lucrurilor, necesitatea geografică și națională a lucrurilor. Astfel, noi eram neutri potrivit tratatului din Paris, Puterile garantați existența noastră și cîți ani de zile n'am dormit pe perna acestei garanții! Sînt și acum bărbați de Stat cari cred că pe noi ne-a apărat amintirea depărtată a lui Traian, o protecție specială a Providenței și garanția neutralității noastre de toate Puterile europene. Vorbă să fie! Cel din urmă lucru la care trebuie să ne gîndim este garanția aceasta. Niciodată nu garantează cineva pentru interesele altora; tratatele făcute de o Putere garantează numai interesele sale sau interese străine care sînt în mare parte tot ale sale. Prin urmare diplomația poate să zică ea ce o vrea, să decreteze neutralitatea atîtor teritorii, și atîtea tratate pot să

însemne aceasta. Ce valoare are însă un tratat? Un tratat înseamnă ce zice cineva în oboseala de după o frământare. Aceasta nu angajează de *fapt* pentru viitor. Doi oameni istoviți de toate puterile, văzându-se peste măsură de oboșiți, se supun intervenției unui al treilea căruia nu-i place zgomot în vecinătatea lui, și e destul de tare ca să impună liniștea și să zică: de acum înnainte o să fie așa și așa. Da, atîta vreme cît combatanții vor fi oboșiți, și atîta vreme cît vecinul va face semnul lui ca să fie liniște; dar pe urmă?

Niciun tratat nu poate să lege o energie națională, nu poate să schimbe cursul unui rîu, niciun tratat nu se poate împotrivi dezvoltării istorice. De ce? Pentru că dezvoltarea istorică merge înnainte, și tratatele staî pe loc. Prin urmare un tratat înseamnă un veșmînt făcut pentru un copil care se dezvoltă: haina veche se strică, rămîne strîmtă, și anume realității apar într'o formă în care ar fi mai bine să nu apară. Așa e și cu tratatele care îmbracă situații politice. Evenimentele istorice se transformă, tratatele sînt condamnate la imobilitate. Cum e neutralitatea noastră, așa a fost și cu neutralitatea Svițerei și cu neutralitatea Belgiei și Olandei, și de aceia conducătorii lor se gîndesc și acum la ce se va întîmpla într'un viitor război. Nu există nicio mașină mai delicată decît mașina orientării politice a Belgiei și Olandei de o parte, a Svițerei de altă parte. Prin urmare problema este, a fost la 1870 și continuă să preocupe toate mințile cugetătoare și toți oamenii cari-și dau seamă de interesele reale ale timpului nostru.

Dar problema rēnană există, cum spun, nu numai de la 1870, nu numai din cuprinsul istoriei moderne, nu numai de la o anume dată a evului mediu, ci din cele mai depărtate vremuri. Cît ni-a mai rămas din lecțiunea aceasta o să vă fixeze cea d'întăiu înfățișare a ei.

În vremi destul de depărtate, vedem o Germanie dincoace de rîu și de cealaltă parte a Rinului vedem o Franță. Germania e determinată de dezvoltarea pînă la un anume punct a poporului frances. Între locuitorii acestor teritorii s'aî petrecut o sumedenie de influențe reciproce, care pe rîu n'aî putut să-l schimbe din loc, dar aî putut să creeze alte granițe care mergeau lîngă granița Rinului, impusă de natură, de alcătuirea teritoriului. Teritoriul va să zică a fost un element conservativ, iar națiunea a fost un element activ. De aceia, cînd de o parte, cînd de cealaltă a Rinului, s'a dezvoltat, din timpurile cele mai vechi, această problemă a Rinului, natural însă că nu cu aceleași națiuni. A existat de cînd există limba francesă, ba de cînd aî existat numai elementele din care s'a alcătuit poporul frances.

Francesii aî un act de naștere, — noi nu-l avem și nu e nevoie ca un popor să aibă un act de naștere. Francesii aî însă actul

lor de naștere, din Februar 842, în jurământul de la Strassburg. Într'un anume moment din epoca zisă carolingiană, lupta de stăpînire a Franciei și a Germaniei a ajuns la o învoială, care învoială a fost jurată la Strassburg, la Argentoratum, cum i se zicea în vechime. Jurământul acesta a fost făcut de cei de pe malul german al Rinului în limbă germană, iar de cei de pe malul galic al Rinului în limba franceză. E cel mai vechi act scris în limba franceză. E atît de important, încît în timpurile din urmă s'a scris o carte întregă care cuprinde bibliografia jurământului de la Strassburg, titlurile cărților care s'a scris cu privire la valoarea filologică a acestui jurămint. Vă puteți închipui cît de enormă e literatura aceasta dacă numai titlurile ajung să formeze o cărticică deosebită...

Lupta însă pentru Rin se dăduse cu veacuri înainte de apariția națiunii franceze. E un timp cînd lupta aceasta nu se da între doi, ci între trei factori deosebiți,—și nu factori politici, decî trecători, pentru că rostul lor se schimbă, pe cînd factorii naționali sînt factori mult mai stăruitori.

A fost o vreme cînd Rinul a fost obiect de dispută între trei mari puteri istorice de natură națională sau de natură politică derivînd din natura națională. Iată ce înseamnă aceasta : Imperiul roman vine de la o origine romană, vine de la această parte din elementul latin care a alcătuit „cetatea“ Romei, care însă nu era o națiune în sensul în care se întrebuintează cuvîntul astăzi ori în sensul care atunci putea corespunde cuvîntului de națiune.

Dar Imperiul roman nu mai e acum Imperiul unei națiuni, este Imperiul universal care de la o bucată de vreme nici nu se mai razimă pe elementul roman. Se razimă pe elementul roman numai ca amintiri, ca limbă de Stat și principii de drept; ceia ce e foarte mult, dar nu e totul. Imperiul roman de la o bucată de vreme s'a răzimat și pe cultura grecească, care nu e în spiritul roman, pe religia creștină, care nu e nici ea în spiritul roman. Romanilor li-a trebuit multă vreme ca să-l înțeleagă pe Hristos, pentru ca, la urma urmei, tot să nu-l înțeleagă, căci papalitatea este însăși antagonista principiilor fundamentale ale creștinismului, precum patriarhatul din Constantinopol, de la organizarea ortodoxiei, este o organizație greco-romană, și nu o organizație creștină în înțelesul primitiv al cuvîntului de creștin. Decî: cultură grecească, religie creștină, armată germană, în orice cas compusă din elemente barbare, flotă alcătuită în mare parte din Sirieni, Greci, Egipteni. Atunci ce era Roma? Era legătura tradițiilor, limbii și elementului aceluia moral al disciplinei de Stat care e cuprins în dreptul roman. Astfel Romanii ajung să fie un factor politic permanent, dintr'un factor național.

În vremea cînd Romanii intervin în lucrurile din Galia, ei erau încă un element național. Intervenția Romanilor în Galia se petrece înaintea Imperiului, la sfîrșitul Republicei, cînd influența

grecească nu era foarte puternică, cînd influențele asiatice nu veniseră încă și cînd contingentul german în armata romană nu merita să fie ținut în seamă. O oportunitate de situație militară făcea doar ca Roma să se adreseze în anume momente peste Rin, să înroleze Germani, dar viața militară 'n vremea lui Cesar era încă legiuinea.

Pe lângă aceasta mai e ceva important care ne face să considerăm pe Romanii lui Cesar ca un factor politic derivînd dintr'unul național și păstrînd elemente din forma primitivă. Anume Cesar n'a făcut campania din Galia din ambiție. Avem mărturie cartea lui, una din cele mai admirabile cărți care s'aũ scris vre-odată de un om politic care era și un militar. Comentariile lui Cesar cred că ar trebui să existe în orice bibliotecă militară, care ar trebui să cuprindă traducerea în românește a cărților fundamentale scrise de comandanți de oștire pentru a înfățișa lucrurile pe care le-aũ săvîrșit. Avem o bună traducere a Comentariilor lui Cesar făcută pentru Academie de un profesor, pe la 1860; nu mai cît natural că nu se mai poate găsi decît cu foarte mare greutate și ediția e scrisă în ortografia aceia grozavă. Dar în ortografia de acum, cu oarecare îndreptări de limbă și în formă populară, ar fi o carte care ar trebui să se găsească în biblioteca oricărui ofițer. Tot astfel descrierea întoarcerii din Asia a lui Xenofon, anume părți din Memoriile lui Napoleon I, și atîtea alte lucrări care se găsesc între acestea, ar trebui să facă o bibliotecă militară de cea mai mare însemnătate pentru ofițer. Pentru Comentariile lui Cesar nici n'ar fi nevoie de o traducere nouă: n'ar fi decît să se înțeleagă un număr de ofițeri ca să dea o nouă ediție a traducerii făcute pentru Academie.

Lăsînd de o parte importanța literară și importanța chiar științifică a Comentariilor lui Cesar, în momentul cînd Cesar vine în Galia ca să facă războiul de cucerire, el nu înfățișa cine știe ce ambițiune a lui. Greșește foarte mult cine crede că el era un fel de Alexandru Machedon care, indiferent de loc, se ducea să caute glorie războinică. Aceasta era contra ideii romane. Unui Roman nu-i era permis să aibă ambiții, iar, din momentul ce s'aũ ivit asemenea ambiții, n'a mai existat Roma. Cea mai superioară disciplină omenească a impus Romanilor să părăsească, ori de de cite ori aũ fost amestecați în viața de Stat, orice ambiție personală a lor. În Senat putea cineva să aibă ambiții, în adunările poporului da, în domeniul moral de ce nu?, în cel literar, artistic, fără îndoială, în domeniul Statului și în domeniul militar nu se putea închipui un Roman ambițios. Fapta Romanului însemna numai îndeplinirea unei necesități istorice speciale pentru poporul său, pentru creațiunea de Stat căreia-i aparținea. Nu se poate zice prin urmare că Cesar a vrut să facă în Galia ceia a făcut Bonaparte în Egipt. Într'un anume moment el căzuse pe planul al doilea al luptelor politice din vremea Revoluției franceze și s'a gîndit

și la aceia: cîțiva ani nu o să poată să joace un rol politic în Franța, dacă ar sta acasă, ar vedea toată lumea ce a fost și ce este. Un Bonaparte care nu e în neconținută mișcare, aducînd mișcarea aceasta totdeauna și un folos bine calculat, nu se poate admite, dar un Bonaparte în Egipt, aceasta însemna că s'a pierdut în domeniul fabulei, că a intrat în Împărăția poveștilor. O înfrîngere în asemenea locuri depărtate n'avea valoare fiindcă n'avea consecințe imediate; putea să aibă consecințe pentru armată, pentru flotă, dar nu pentru Stat, și însăși înfrîngerea era înconjurată de aureola eroismului. Și, mai la urma urmelor, după campania din Siria, te duci de vizitezi pe ciumații din Iaffa și pui pe un pictor să veșnicească această ispravă. Și cu aceasta ai răscumpărat marele păcat de a fi pierdut o armată, și, cînd te întorci, se întreabă toți, nu ce ai făcut, ci de unde vii. Și, cînd se află că ai venit de acolo e ca și cum ai fi venit din fundul lacului, căci Iaffa nu e un loc unde se poate duce și unul și altul.

Deci, ar fi foarte greșit să considerăm campania lui Cesar în Galia ca o aventură teatrală sau ca un incident dibaciū calculat în cariera personală a unui om. Nu. El îndeplinește fără îndoială numai o necesitate a Statului roman, numai o necesitate politică, prin urmare, a romanității. Dar îndeplinește în același timp, cred — și lucrul acesta s'a afirmat mai puțin, deși își găsește un paralelism și în ceia ce privește soarta Peninsulei Balcanice, care e în legătură cu însăși soarta noastră, — îndeplinește și o necesitate de expansiune națională.

În Italia, ca să ne mărgenim numai la această problemă politică, în vremea lui Cesar erau o mulțime de orașe. Orașele încălcau asupra cîmpului. Între cîmp și oraș este totdeauna luptă, orașul distruge satele până la distanțe foarte mari, le distruge în sensul acesta că nu mai au existență proprie, ci servesc numai ca tributare ale orașului. Viața sătească împrejurul Bucureștilor nu există. Sătenii, până și din sate foarte depărtate, vin ca lăptari în București; sătenii în adevăratul înțeles al cuvîntului există prea puțin, și vor exista din ce în ce mai puțin. Noi avem nevoie însă de ce ni aduc sătenii din jurul Bucureștilor, Romanii n'aveau. De ce? Fiindcă Italia romană, stăpînind peste atîtea State, se aprovizionea în cea mai mare parte pe corăbii. Din Sicilia, din Africa, din insule, de pretutindenii produsele veniau la Roma, așa încît țeranii din jurul orașelor nu erau necesari Romanilor¹. Pe de altă parte se simțiau stingheriți țeranii în obiceiurile lor patriarhale. Atunci a început emigrarea. Izvoarele nu ni vorbesc de aceasta: ni povestesc numai de războaie, de tratate de pace, de fapte variate, de întunecimi de soare, de cutremure de pă-

¹ Bizanțul oferă tocmai același cas.

mînt, dar ce făcea Gaius sau Fulvius din cutare sat cînd nimeni nu-î mai cumpăra marfa, aceasta nu o spun izvoarele.

Încetul cu încetul a început emigrarea din statele Italiei. Și erau multe sate și mare poporația pentru că Italia nu era atacată de nimeni și natural că poporația se putea desvolta mult mai răpede decît în alte Ținuturi, unde veniaū barbarii și distrugeaū cu miile pe locuitorii. Emigrația s'a îndreptat întăiū în spre Răsărit, către Peninsula Balcanică și în spre Apus, firește către Galia. Același lucru se întimplă și astăzi. Italia, din cauza sărăciei locuitorilor ei prea numeroși, îi trimete și acum în aceste două direcțiuni: zidarii italieni de la noi, lucrătorii de șosele și lucrătorii iefteni din Sudul Franciei, împotriva cărora aū fost chiar turburări în timpul din urmă, Italianul lucrînd cu jumătate din salariul cerut de lucrătorul frances, mai boieros.

Dar, odată ce Romanii se găsiaū pe un teritoriu străin, acest teritoriu nu mai putea rămînea străin, se romanisa. Acest fenomen s'a început încă dintr'o vreme mai veche: s'a creat Provincia galică, înnainte de Cesar, de pe la 125 înnainte de Hristos. Cesar n'a trecut dincolo de Alpi pe un teritoriu care să nu fie în legătură cu Roma, a trecut în acea parte din Galia care se numește încă „Provence“, în partea din Galia care era Provincia romană. Știți cum se explică numele de „Provincia“ dat părții sudice a Galiei? E același lucru ca numele pe care-l dădeaū Bulgarii teritoriului Rumeliei Orientale atîta vreme cît nu era reunit cu principatul lor. Tratatul din Berlin specifica *autonomia* acelei provincii, și Bulgarii ziceaū întregii provincii a Rumeliei orientale „Aftonomia“. Prin urmare, situația de drept a „provinciei“ ajunge să devie fermîn de nomenclatură geografică. Astfel a fost o vreme cînd, prin silinți care ne interesează mai puțin aici, prin silințile Romanilor din regiunea de lîngă Marea Mediterană, până la hotare care se pot fixă, deși nu cu desăvîrșire precis, care nu cuprind tot cuprinsul sud-ostic al Galiei, partea aceasta s'a prefăcut în provincie romană. Nu numai provincie de drept roman, dar în același timp și provincie locuită de Romani. Dovada o aveți și în faptul acesta că acolo e un dialect romanic mai vechiū decît dialectul de Nord, vădit mai vechiū, cum se poate recunoaște. Limba proventală se vorbește și astăzi, și limba aceasta de Sud arată o pătrundere mai îndepărtată de noi a elementului roman în această regiune.

Dar de la o bucată de vreme n'aū mai încăput Romanii în Provincia, și atunci aū tîns către Nord. Cesar a venit, ca și Traian în părțile noastre, precum o să arătăm în cealaltă serie de lecții în care vom vorbi despre problema Dunării, ca îndeplinitor al unei necesități de expansiune a elementului celui mai interesant, mai viguros la orice popor, a elementului lucrătorilor de pămînt. Se îmbulziaū pe același loc, nu mai putea să-i cuprindă locul. Atunci a venit Cesar să deschidă drumul ca să se

poată duce mai departe. A fost deci cam așa cum în timpurile noastre se petrece cu o anumită expansiune colonială, cum a fost a Englesilor în Colonia Capului de pildă, care a adus războiul cu Boerii. Englesii nu sînt un popor de război ofensiv pe uscat. Vai de ei cum l-au purtat la început războiul! Cu toate acestea era o datorie neapărată să ajute pe Uitlanderi, cari erau cetățenii englesi mutați în anume Ținuturi unde trebuia neapărat să rămîie, odată ce pătrunseseră, și trebuiau să se întindă. Căci o nație nu poate să zică: voiți pătrunde până acolo numai, și, după ce vom fi anexat de aici până acolo, ne oprim ca niște oameni cumiți. Socoteala aceasta se desminte totdeauna prin faptele ulterioare. Slăbiciunea învinsului e totdeauna o ispită. Apoi anumite Guverne în anume momente pot să aibă dorința de a acoperi o situație internă rea printr'un strălucit succes în afară. Aceasta s'a petrecut și cînd Francesii au luat Algeria. Au dat războiul, nu fiindcă erau Francesii în Algeria, și s'a început o mare politică colonială, dar pentru că Guvernul lui Carol al X-lea sta teribil de rău, și era în ajun să izbucnească o mare revoltă, care a și izbucnit la 1830, cînd s'a schimbat regimul lui Carol al X-lea cu al lui Ludovic-Filip. Deci s'a zis atunci: să înșelăm ochii națiunii printr'un mare război biruitor, și s'a pătruns în Algeria, dar acolo au avut de lucru un veac întreg. Același lucru și cu războiul rus în potruiva Iaponiei: el a fost determinat de anume interese ale celor ce cîștigaū la concesiile coloniale, furnituri, dar în același timp a fost determinat de dorința de a pune capăt turburărilor interne prin succese strălucite și mari într'un război. S'a întîmplat să iasă altfel la Ruși, dar nu acesta a fost gîndul cînd s'a început războiul care s'a isprăvit în chip atît de lamentabil.

Ba chiar și războiul din 1877 a avut partea sa de socoteală în ceia ce privește interesele interne.

Dar nu e numai aceasta: orice război aduce o colonizare. Colonizarea aceasta determină o acțiune politică viitoare. Aceasta s'a petrecut și în Galia ca și în toate celelalte regiuni. Consulii cari au pătruns în interiorul galic pentru ca să întemeieze Provincia, acei cari, nemulțămii că au scos pe Galii din Nordul Italiei, se duceau la rîndul lor acasă la dînșii ca să depuie cartă lor de vizită, ca să arăte că și ei pot să-i viziteze cum ceilalți i-au vizitat punînd sabia lui Brennus în cumpăna balanței, acei cari pe vremea lui Marius pătrundeau în regiunea Mării Mediterane a Galilor, nu se gîndiau că prin aceasta deschid marea problemă a Rinului. Nu lucrau la Rin: cu toate acestea erau să ajungă la Rin, și era să se desfășure pe atîtea cîmpuri de luptă, în Germania chiar, un război învierșunat care era să schimbe soarta lumii. Și toate acestea pentru că într'un anume moment oștiri

romane au trecut granița făcînd ca elementele așezate pe teritoriul străin să trăiască supt ocrotirea vulturilor romani.

Prin urmare, prin aceasta, prin această colonizare a Provinciei, s'a deschis problema Rinului.

O să zică însă alții: dar Galii, cînd au venit în Italia, n'au deschis-o? Nu, pantru că venirea Galilor în Italia face parte din alt curent de evenimente, din alt șir de fapte, din altă problemă: problema legăturilor Italiei însăși cu teritoriile care se găsesc la Nord. Este în legătură cu toate „descălecările“ făcute de Germani și Francesi, și înaintea lor, în Italia. Este un curent, va să zică, din Răsărit către Rin și în același timp este un alt curent, care face parte din altă problemă politică și care îndeamnă națiunile de la Nord către Sud, și problema aceasta se desparte în două: problema italică și problema Peninsulei Balcanice. Dar nu trebuie confundată problema soartei Italiei, care înaintează de la Nord la Sud, cu problema Rinului, care are și direcțiunea de la Sud la Nord, cum nu trebuie confundată problema Peninsulei Balcanice, care presupune popoarele Nordului ce caută bogățiile Sudului, cu problema Dunării, care înfățișează civilizația sudică ce caută spre Nord. Aș putea zice mai bine că problemele pe care le studiem întâi, problema Dunării și a Rinului, că problemele acestea pornesc din nevoia de expansiune a popoarelor de cultură, din emigrarea elementului rural desfăcut din popoarele cu o cultură înaintată. Iar problema Italiei și a Peninsulei Balcanice vin din energia rătăcitoare a popoarelor Nordului care caută așezări durabile în regiunile sudice.

După ce s'a deschis astfel problema Rinului, urmează ca în lecțiunea viitoare să intrăm în adîncirea ei.

LECTIA a III-a.

Cesar în Galia. Ce înseamnă împărțirile Germaniei. Motivele mișcării „națiunilor“ germanice către Rin.

Acum putem intra în însăși materia cursului în ceia ce privește întâia din problemele pe care ni le-am pus înaintea.

Cunoașteți împrejurările care au adus cel d'întăiu amestec venit de la Sud în afacerile Galiei, amestec care deschide problema Rinului. Acuma, între lucrurile pe care aici, în cuprinsul Galiei, le întâlnește Cesar, sînt unele care pentru istoria Galiei au cel mai mare interes, dar pentru noi niciunul. De exemplu: cînd o să fie vorba de obiceiurile popoarelor, de așezămintele lor, acestea deocamdată le vom lăsa de o parte neavînd actualmente interes pentru noi. Deocamdată lăsăm tot ceia ce privește rosturile elementului vechi din Galia, elementului celtic care stăpînia întreaga provincie aproape, în afară de teritoriul sudic care se găsea în mîna Romanilor, tot ceia ce privește „cetățile“ Galilor. Nu putem avea niciun interes pentru dinsele, pentru luptele dintre ele, pentru atitudinea pe care o cetate sau un grup de cetăți o are față de Romani; acestea sînt lucruri pe care le înlăturăm acuma, rămîind să ne ocupăm numai de ceia ce se găsește în cea mai strînsă legătură cu problema Rinului.

Ei bine, cînd vine Cesar în Galia, nu întâlnește numai supuși romani, în cea mai mare parte Romani adevărați, strămutați din Italia, locuind toată regiunea de Sud-Ost, pentru că Sud-Vestul se găsea în stăpînirea elementului indigen, aquitanic (din care se trag Bascii din zilele noastre); nu întâlnește numai pe locuitorii Sudului, în parte Romani și în parte amestec de Galii și Iberi, nu întâlnește numai comunitățile politice gale de la nord, ci întâlnește și pe Germani.

Prin urmare întâia oară cînd Germanii și Romanii s'au întîlnit în împrejurări pe care noi putem să le studiem, întâia oară cînd între Germani și Romani se discută cu arma în mîna această

chestiune a Rinului, este pe vremea lui Cesar. Este adevărat că Germanii veniseră și înainte de aceasta în Italia, dar, cum am zis, această întâie năvălire a Germanilor în Italia nu are însemnătate pentru noi aici, pentru că este un atac venit de la Nord către Italia mai bogată și mai civilisată, și deci acele d'întăiu năvăliri fac parte din cealaltă problemă: din problema rostului Italiei în cursul timpului față de năvălitorii sălbateci cari se îndreptau asupra bogățiilor ei. Pe lângă aceasta, între situațiunile istorice care se succed, mai interesant este să te oprești asupra acelor care sînt garantate autentice. Despre năvălirea Teutonilor uniți cu Cimbrii în Italia, în vremea veche, nu știm mai nimic. Tărzii compilatori, cari întrebuintează cine știe ce izvoare, ni vorbesc de aceste lupte, și nu poți deosebi care este partea elementului cimbric, în legătură cu cel galic, și care partea elementului teutonic. E de sigur o luptă împodobită în felul cum se împodobesc luptele de la care atîrnă momente însemnate din viața unui popor. Așa cum reiese lupta de la Călugăreni din descrițiunile pentru elevii clasei a IV-a primare: dacă ați cunoaște acea luptă numai din descrițiunile deosebitelor cărți de citire care se copie una pe alta, după declarația chiar a autorilor lor, fără îndoială că nu ați fi informați cum trebuie să fie informat un istoric și cum, apoi, ar fi de folos pentru un militar. Nici măcar amănunțele militare ale luptei nu pot fi stabilite în fața unor mărturii așa de tărzii și așa de vagi.

Prin urmare, întâia oară cînd, supt ochii noștri cu caracterul autenticității absolute se amestecă Romanii și Germanii este acum, în vremea lui Cesar.

Germanii cari apar în paginile marelui istoric militar al Romei, barbarii aceștia sînt numiți cu deosebite nume, între care acel care se întîlnește mai obișnuit este numele de Suevi.

Dacă trece cineva de la Cesar la Tacit și de la Tacit la Amian Marcellin în epoca de decădere a Imperiului, în veacul al IV-lea (între Cesar și Amian Marcellin este o deosebire de patru sute de ani), dacă trece de la un izvor la cel de-al doilea și de la acesta la al treilea, vede o mulțime de nume cu desăvîrșire deosebite. Te întrebî de ce odată unii și altă dată alții? Ce fel de popoare sînt acelea care apar într'un moment și dispar apoi cu desăvîrșire fără a se ști împrejurările în care au dispărut? Este adevărat că Romanii n'au grija să ni transmită nouă istoria cîenirilor interioare între popoarele germane, a biruințelor căpătate de o seminție asupra altei seminții, și nu vorbesc pentru că nu-i interesează: istoricii nu scriu pentru noi, ci pentru timpul lor, pentru nevoile lor în acel timp; Romanii nu vorbesc nici măcar de deslocuiri de populație foarte importante petrecute în lumea germanică. Cutare națiune se mișcă dintr'un loc într'altul, căutînd cîmpii mai bune, păduri mai îmbielșugate, ape mai bogate u ș hrană, în pește, căutînd vînat mai abundent. Nici lucrul acesta

nu-l spun izvoarele romane; istoricul roman, neavînd interes pentru altă națiune, nu se ocupă de ea.

Dar nu e numai aceasta: numele pe care Germanii în cursul veacurilor le poartă pe rînd, nu sînt nume care să corespundă unor realități deosebite. Așa Ariovist, cu care are-a face Cesar, e regele Suevilor; vestitul Arminiu, din Pădurea Teuturgică, care distruge oștirile lui Varus și care a făcut pe August să strige: „Vare, Vare, redă-mi legiunile!“, este stăpînitor peste Cheruscii. Suevii corespund, în ceia ce privește numele, cu provincia Șvabilor de astăzi, al căror nume pentru Romîni din Banat înseamnă orice fel de German: Șvabul e Germanul în genere. Dar Cheruscii la ce corespund? Nu găsim nimic asămănător în nomenclatura germanică de astăzi. Dacă am enumera toate neamurile arătate ca germanice din timpurile cele mai vechi, am face un foarte lung catalog. Este o carte care pe d-voastră nu vă poate interesa, dar care pentru noi este de cel mai mare folos, admirabila lucrare a lui Zeuss „Die Deutschen und ihre Nachbarstämme“. Zeuss s'a apucat de a cules toate izvoarele privitoare la semințiile germanice, orînduindu-le cronologiceste. Este un repertoriu cum nu se poate mai util, care arată numai ce zice fiecare autor, rămîind ca orice cetitor să-și construiască părerea pe care dorește să o aibă în legătură cu natura studiilor sale. Cartea are multe sute de pagini și din cele nu știu cîte sute de nume pe care le întilnești înăuntru, cele mai multe nu sînt ale popoarelor vecine, ci ale Germanilor. Atunci ar zice cineva: ce succesiune, ca la lanterna magică, de popoare dincolo de Rin! Într'adevăr, nu prea ai înțelege mare lucru dacă succesiunea ar fi reală; dacă ai vedea apărînd și dispărînd popoare ca într'o experiență de fizică. Nu, popoarele nici nu apar, nici nu dispar, oricît am zice de un popor că e rătăcitor. Popoare neașezate de plăcerea de a fi neașezate n'au existat niciodată. Popoarele în migrațiune sînt de obicei popoare care prin natura muncii lor, prin natura condițiilor economice ale vieții lor sînt silite să se mute. Un popor de păstori cum voiți să stea în același loc, odată ce oaia nu mai găsește întreținere pe pămîntul stors și odată ce condițiile de climă nu mai sînt propice? Sînt migratoare, nu din plăcere, ci pentru că nu pot face altfel, afară numai dacă n'ar voi să li moară oile supt ochi sau să le hrănească cu cine știe ce mijloace perfecționate de alimentare științifică...

Iarăși să admiti că Germanii erau veșnic într'o stare de război, ar fi o foarte mare greșeală. Mai ales o stare de război la care să participe toți. Tineretul la orice popor cată să se deosebească; fiecare caută să dovedească cum că poate mai mult decît altul: în timpurile noastre se întrec la învățătură în școală ori prin calități sociale într'o societate; pe acel timp era un singur mijloc pentru un tînăr german care credea că are însușiri: a lovi pe dușman și a-l prăda. Aceasta se făcea în fiecare primăvară; în „primăvara

sacră, cum ziceau ei, atunci tinerii se puneau supt conducerea unui Herzog, unui duce, și mergeau la întimplări de biruință și pradă. Supt ochii noștri se petrece așa ceva în acea parte a Asiei Centrale pe care Rușii nu au luat-o în stăpânire desăvârșită, unde nu s'a introdus ordinea imperială rusească, în regiunea liberă a Turchestanului; Turcomanii fac și astăzi așa: ei rătăcesc numai în marginea nevoilor lor de hrană dar, pentru motive de onoare, pentru dorința de a se distinge, parte din tineri merg în expediții, „baranta“, în regiunile vecine, întocmai ca expedițiile făcute în vechime de tineretul german.

Prin urmare nici migrațiunii făcute de plăcere, nici războaie de moarte care să facă o seminție să dispară din cauza loviturilor pe care le-ar fi îndreptat împotriva ei altă seminție. Atunci de unde vin numele care se schimbă? De ce, dacă ai face o hartă a Germaniei cu numirile arătate de Cesar și pentru epoca lui Cesar, nu ar sămăna de loc cu harta Germaniei pe care ai face-o pentru vremea lui Tacit cu numele întilnite la Tacit, și de ce această hartă ar diferi cu totul de o hartă pe care ai face-o după datele din Amian Marcellin pentru veacul al IV-lea? Și ni s'ar putea întâmpla ceva și mai rău decît atîta: dacă am lua un neam și l-am fixa pe un teritoriu, și dacă l-am căuta într'alt izvor, am găsi numele, însă pentru alt teritoriu și într'o proporție pe care nu am putea-o înțelege din proporția anterioară: e trecerea prea subită de la una la alta. De unde vine aceasta? Trebuie să ne lămurim: de cîte ori e vorba de un popor în luptă pentru stăpînirea unui teritoriu, de cîte ori e vorba de dominațiune asupra unei granițe, trebuie chiar de la început — fără să-l studiem ca popor, căci aceasta nu este rostul acestei d'întăiu serii a cursului —, să ne lămurim asupra naturii acestui popor, decî asupra forței cuprinse în el. Atunci cînd vorbim de Suevi, de Cherusci, de Franci, de Alamanî, cari aceștia iese înaintea Romanilor, și n'am ști ce sînt, comitem o greșală de expunere și explicare pe care istoria, de la originea cercetărilor științifice asupra trecutului, o face, ce e drept, în fiecare zi.

Numele acestea înseamnă nume pentru o *confederație*. Va să zică *existau* seminții germane, dar aceste seminții erau mult mai mici decît întinderea pe care se află în cutare vreme numele Suevilor sau în vremea următoare numele Cheruskilor. Semințiile germane fără nume foarte adese ori, une ori cu nume pe care nu le cunoaștem, și la urma urmelor nici nu ne interesează, semințiile acestea germane se uniau după împrejurări, după direcțiunea impusă în anume vreme, după natura dușmanilor ce li stăteau înaintea; se uniau decî supt un nume de războiu. Și astăzi, în presă, în teatru, în artă sînt anume persoane care nu vreau să-și deie numele adevărat și întrebuintează un „nom de guerre“, un nume numai pentru activitatea într'un anume do-

menu. Era un „nom de guerre“, dar nu în înțeles figurat, ci în înțelesul primitiv și adevărat.

Acum, acest nume de război putea fi numele seminției dominante, dar putea fi și un nume care să aibă un înțeles general. De exemplu, de sigur că existau Suevi, dar cei pe care îi întâlnim în vremea lui Cesar nu înseamnă numai Suevi, ci confederația războinică pe care Suevi o conduceau.

Alt neam, al Cheruscilor. Cheruscii, ca și în cazul întâiu, nu înfățișează numai pe Cheruscii, ci înseamnă confederațiunea germanică centrală împotriva ofensivei romane, precum numele Suevilor însemnase confederația germană apuseană pentru invadarea Galiei, împotriva cetăților galice și romane. Iată numele Francilor și Alamanilor: „Franc“ e un nume care are sens, înseamnă: liber. Prin urmare, într'un timp când acei cari nu erau încă supuși, se umiliseră înaintea Romei, primiseră situațiunea clientelară de la Roma, înțelegeau ca Roma să li desemneze regele și acceptau pe acest rege care nu venia din libera alegere a lor, existau Germani cari nu voiau să primească această situație; aceștia erau Francii, adică liberi. „Alaman“ are înțelesul, nemțește, de „toți oamenii, obștea“. Prin urmare aceia mulți cari se strânseseră la un loc pentru a apăra o parte din granița lor împotriva ofensivei romane au luat numele acesta, prin care își făceau iluzie că obștea germanică, totalitatea germanică se află strânsă supt steagul lor. Astfel când întâlnim pe Ariovist, rege al Suevilor, nu trebuie să credem că avem a face cu cine știe ce poporație germană izolată; avem, nu un rege cu tendințe individuale în acțiunea lui, ci întreagă masa germanică.

Pe vremea lui Cesar această masă germanică tinde să treacă Rinul și să se așeze în Galia. De ce tinde să treacă Rinul și să se așeze în Galia? După răspunsul naiv, copilăros, care se dă problemelor istoriei universale și de care sînt pline toate tratatele de istorie, se va zice: ambiția lui Ariovist. Ca și cum ambiția unuia ar fi fost în stare să deslocuiască o întreagă mulțime! Său: tendința de pradă a poporului german, neastîmpărul și lăcomia de care suferia poporul acesta german!

Nu, nici pentru ambiția lui Ariovist, nici din tendința de a se distinge în luptă și de a se folosi de pradă nu s'ar fi mișcat mase relativ destul de însemnate germane. Problema Rinului e trezită, din punct de vedere germanic, de o *nevoie de cultură*. Germanii vechi erau înaintea de toate pescari, vînători, păstori. Acum nu toată națiunea care se ocupă cu păstoria rătăcește. Din exemplul Mocanilor noștri știm că lucrurile nu se petrec astfel: nevestele, copiii, părinții bătrîni nu merg cu dinșii. Mocanul merge cu oameni voinici, de o vîrstă cu dînsul, cari-și fac ucenicia supt conducerea baciului; cei de acasă îl așteaptă în anume loc, unde merge de se premeneste, unde își petrece ser-

bătorile în familie, unde asistă la nunți și la botezuri. Oricine cunoaște împrejurările de viață ale Mocanilor știe că nunțile, botezurile se fac toate laolaltă când se întoarce ciobanul acasă: atunci sînt zilele de neconținere petreceri. Dacă n'am avea exemplul Mocanilor supt ochi, n'am înțelege atîta posibilitatea acestor emigrațiuni parțiale determinate numai de unele motive.

A fost o vreme cînd cea mai mare parte dintre Germani erau vînători cari n'aveau nevoie să se strămute decît numai în bătaia săgeților; erau pescari cari n'aveau nevoie să se strămute de loc, căci peștele nu se desființează prin pescuitul în același loc, ci apa aduce neconținut pește nou, ea jucînd rolul celor cari mîna vînatul în preajma vînătorului și îndeplinind gratuit acest rol. Erau în același timp păstori cari, dacă se mișcau, nu ieșiau din aceiaș rază de imigrațiune. Mocanii noștri, am zis, nu merg oriunde, și tot așa ca și Mocanii noștri poporația păstorească din Italia, din Spania n'are rătăcirii nemărgenite, ci ia un anume drum care de spre aceia se poate prea bine urmări pe o hartă, cum am face-o, la noi, însemnînd și legînd între dînsese localitățile care poartă numele de „drum al oilor“ și care arată pe unde Mocanii și-au mînat totdeauna turmele lor. În Spania acest drum al oilor e foarte bine cunoscut, de veacuri întregi nu se ară pe drumul acesta. Drumul poate figură și pe o hartă geografică; dacă faci o hartă de producțiunii agricole, trebuie să însemnezi cu o îngustă dungă drumul pe care oile merg: totdeauna pe același loc.

Prin urmare, vechea stare necivilisată germană nu putea să aducă emigrațiunea, și nu putea să-i facă a trece, în orice cas, hotarul, care era și hotar național, al Rinului. Puteau să treacă Weserul, Neckarul, dar nu puteau să se avînte peste hotarul Rinului fără primejdie. În Germania puteau să-și găsească toate mijloacele de trăi, mai ales că poporație nu era așa de multă. Nu trebuie să ne închipuim că a fost un prisos colosal de oameni. Cînd se dau cifre despre locuitorii de atunci, trebuie să prindem totdeauna cifra cea mai mică, și de multe ori avem cifre care ne uimesc: popoare de o sută sau două sute de mii de oameni au făcut lucruri foarte importante în vremea veche. Dacă n'au ajuns niciodată la jumătatea de milion, cu siguranță; Dacă, cu triburile tracice agregate, vor fi fost 100—200.000 cel mult. Și era natural aceasta într'o vreme în care mortalitatea era înspăimîntătoare: nu muriau oamenii din întîmplare, ci trăiau din întîmplare; într'o vreme în care, nu numai că moartea venia de la sine, dar o căuta, nu te temeai de dînsa, fiindcă viața avea așa de puțin preț: Viața începe să aibă preț îndată ce servește la ceva superior ei; cînd însă nu servește la nimic superior ei, și nu e asigurată prin nimic, viața se jertfește ușor. Un sărac la un joc de cărți zvîrle și ultimul ban pe care l-a

găsit în buzunar; bogatul se mai uită, săracul acela însă nu. Același lucru și cu viața omenească în timpurile vechi.

Vedeți cum se schimbă de odată toate părerile pe care le primește cineva de obicei cu privire la conflictele vechi, la disparițiunea poporațiilor celor fără număr: gândiți-vă la cele ce se spun în istoria noastră, la poesia lui Alecsandri, la sentinela ce stă singură împotriva puhoiului celui fără sfârșit! Nici închipuire! Erau puțini „barbarii“ și nu se duceau de plăcere; cu cât erau mai sălbateci, cu atîta emigrau mai puțin. Ar părea un paradox, și cu toate acestea nu e. Așa trecut la agricultură — oarecare elemente din viața agricolă le aveau din cele mai depărtate timpuri —, emigrează. Nu trebuie să ne închipuim pe „barbarii“ cine știe ce îngrozitori canibali. Erau într'o stare mult mai înaintată totuși, chiar și Hunii, decît Pieile Roșii de astăzi din America de Nord; nu decît Pieile Roșii, dispărute, din regiunea Mexicului și din Peru, dar decît Pieile Roșii din savanele Americii apusene; erau mult mai apți pentru civilizație. N'ai fi putut să vezi la dinșii poporații întregi care hibernează prin beție, cum se întîmplă la Indieni: cînd se trezesc, beau din nou, și dorm până la primăvară, bărbații, iar femeile își cîștigă pînea și ele cum pot atunci cînd nu mai au pensiunea de la Guvernul american. Căci știți că în cea mai mare parte Pieile Roșii sînt pensionari ai Guvernului Statelor-Unite pentru faptul că ei aveau în stăpînire teritoriile imense ce li s'au luat de noii Americani, dîndu-li-se ca despăgubire pensii, cum se dădeau boierilor pensii pentru scutelnicii lor, după ce au fost suprimați.

Prin urmare mișcarea aceasta spre Vest și Sud care deschide problema Rinului începînd de la Cesar, continuînd până la Valens și Valentinian, până la Teodosiu, până la căderea Romei, până după căderea Romei, până la orînduirea noii stări de lucruri prin așezarea definitivă a tuturor elementelor germane disponibile în provinciile apusene și sudice, va să zică schimbarea aceasta, cursul acesta continuu de oameni, se datorește tocmai înaintării stării agricole în mijlocul popoarelor germane de care am vorbit înaintea. Dar, dacă erau oamenii așa de puțini, de ce nu încăpeau și așa în Germania? Pămînturile erau foarte întinse; care ar fi fost nevoia pentru care, din motive agricole, să se miște o populație așa de numeroasă spre Apus și spre Sud?

Întăiu trebuie socotit, nu cît teritoriu era, ci cîtă cîmpie era. În privința aceasta trebuie să se schimbe toate părerile pe care le-am avea cu privire la geografia acestor teritorii în acea vreme. Se fac azi încercări de a se restitui înfățișarea unei anume țeri în timpuri foarte depărtate. Este și multe ipotesă și multă închipuire în hărțile ce se fac retrospectiv, dar se atinge fără îndoială și mult adevăr; sînt și oameni cu socoteală între acei cari fac astfel de hărți, și poate chiar că nu îndrăznesc destul; oricum, ar trebui să se îndrăznească mai mult în ceia ce privește

teritoriul neutru, înlăturat cu desăvîrșire de la orice întrebuințare omenească, nedînd niciun folos pentru oameni. Pădurea Teuto-burgică, Pădurea Hercinică nu erau păduri ca astăzi, ci porniau din mijlocul Germaniei pînă aproape de Dunăre fără întrerupere. În veacul al XII-lea încă exista o mare pădure sirbească, care pleca de la Belgrad, și tot aceeași pădure ajungea pînă la Niș, trecea de linia munților, pătrundea în șesul tracic, și numai atunci conținea. În țerile noastre pînă tîrziu, pînă în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, era o pădure și o mlaștină, și în mijlocul lor poieni în care se așează oamenii; pe urmă s'a făcut destelenirea pămîntului: întăiî tăierea pădurilor, și prin lăzuirea codrului a început puțința de agricultură, și n'am devenit decît în veacul al XIX-lea cu adevărat agricultori. Înainte erau doar moșii care se vindeau cu cîtiva lei pentru că nu aveau nicio valoare; și la județ veniau pentru o moșie de multe ori cîte patru, cinci proprietari, și fiecare avea hîrtie la mînă fără contestație: acum, chiar dacă s'ar da lucrul de două ori, cel d'întăiî stăpîn ar protesta pentru că pune preț pe moșie: pînă în veacul al XVIII-lea se întimplă însă din potrivă.

Totuși de ce emigrația, odată ce Germania cuprindea păduri atît de întinse, odată ce regiunile de inundație erau imense, odată ce întregi Ținuturi nu puteau fi întrebuințate fiindcă serviau păstoriei, care era un rost esențial în viața germană, odată ce întregi părți de teritoriu erau ținute anume nelocuite între fiecare așezare germană și cea vecină fiind un hotar pustiî ca să n'aibă ocașie să se gilcevească vecinii între dînsii, ci să fie cît mai mare depărtare între unii și alții? Acum, civilizația totdeauna se recunoaște după apropierea caselor. De cîte ori se simte nevoie de a se zidi casele mai depărtate unele de altele, e poate un semn de independență de spirit, dar și un semn de barbarie. O să vie și la noi vremea cînd vom putea să ni apropiem casele; deocamdată faptul acesta că ținem casele distanțate înseamnă în mare măsură o rămășiță din barbaria primitivă. Și Englesul ține ca fiecare să aibă casa lui, dar aici intervine necesitatea izolării locuințelor din punctul de vedere nou al civilizației, din dorința individualistului de a nu-și vedea concurentul în apropierea lui și din înțelegerea nevoilor igienice, de care omul primitiv nu ține seamă niciodată. Prin urmare: pădure, mlaștină, „drum al oilor“, întinse teritorii lăsate anume pustii între triburi și confederațiuni de triburi, și încă un motiv de emigrare spre alte ogoare: *spațiul larg* ce trebuia fiecăruia pentru viața și locuința sa. Și mai putem adăuga pe lîngă acestea și faptul că erau regiuni întregi unde nu se făcea agricultură și nu trebuia să se facă, fiindcă erau neconținut cîtreierate de călărimea germană. Erau drumuri de război ținute totdeauna deschise și teritorii care înainte tuturora trebuiau să fie atinse de orice ciocnire a semînțiilor germane și celor vecine. Dacă punem toate

lucrurile acestea împreună, vedeți că foarte puțin loc rămânea pentru agricultură.

Pe urmă e agricultură și agricultură: e agricultură cu plugul de lemn și semințe aruncate la întâmplare, și e cultura care se face astăzi în părțile cele mai înaintate ale Europei care răsplătesc înzecit pe agricultorul modern. Prin urmare, așa fiind, la natura solului german, la caracterul primitiv al însemnării acestui sol, mai adăugați încă ceva: sistemul lor național de agricultură, care admitea o rotație pe care noi, să vrem, să fim convinși că e cea mai bună, nu o putem face pentru că pământul e puțin. Cu acest sistem ajungeau ca numai la un număr de ani, la trei ani odată, pământul să fie lucrat, iar până atunci era lăsat să se odihnească: și aceasta iarăși împuțina într'o mare măsură cantitatea disponibilă a pământului. Dacă se ține seamă de toate împrejurările acestea, o să se înțeleagă lesne de ce Germanii, tocmai trecând într'o fasă mai înaintată, la viața agricolă, au fost siliți să emigreze.

Pe urmă mai e ceva: Germanii cunoșteau bogățiile Galiei; cunoșteau chiar fertilitatea solului Galiei, și iată cu ce prilej: Galii se luptau neconținut între dînșii. Așa e firea Celtilor. Totdeauna a fost dihonii între popoarele care fac parte din neamul acestor oameni, altfel foarte bine înzestrați supt multe raporturi. Să se gîndească cineva la neconținutele gilcevi civile ale Francesilor. Niciodată nu a fost liniște deplină la această națiune, totuși așa de bine dăruită în alte privinți. Cum sint astăzi partidele politice, rivalitățile personale care țin societatea franceză într'o continuă stare de agitație, tot astfel la strămoșii lor Galii același lucru se observă, — întru cît sint strămoșii Francesilor. Poate că altă dată să fie prilejul să vorbim pe larg de aceasta: eū unul cred, cum am spus și mai sus, ca și în ceia ce privește originea poporului nostru, că niciodată desnaționalizarea unui popor nu se poate face decît prin *copleșirea* de un element străin. Dacă Francesii vorbesc o limbă romanică, aceasta înseamnă copleșirea elementului galic de un prisos de emigrație italică. Dacă Dacii s'au desnaționalizat, aceasta înseamnă copleșirea elementului dacic, tracic în general, de elementul roman venit din Italia.

Lăsînd la o parte această chestiune, Galii erau într'o neconținută stare de război. Cetățile lor, — și fiecare cetate cuprindea și un teritoriu, o cetate era decî mai mult un Ținut —, aceste Ținuturi nu se puteau îngădui unele pe altele. În aceste lupte, de oare ce virtuțile militare ale Galilor slăbiseră foarte mult, de la o bucată de vreme, se recurgea la ajutorul străin. La acel ajutor străin se recurgea, nu numai fiindcă virtutea militară slăbise, dar și din alt motiv. Odinioară nu era concepția de astăzi despre onoarea pe care și-o cîștigă cineva prin îndeplinirea

funcțiilor militare. De loc. Orice popor, chiar Romanii, cu toată înaintata lor civilizație politică, cu toată filosofia lor stoică, chiar Romanii erau foarte bucuroși să poarte războiul alții pentru dinșii. Noi avem concepția activă despre viață: găsim plăcere în neconținută frământare a oamenilor și împrejurărilor. N'a fost totdeauna așa. A fost o vreme cînd orice civilizație cuprindea înaintea de toate dorința de odihnă. Decî punea pe altul s'o apere, cum punea pe altul să-î păzească vitele, cum punea pe altul, dacă nu să facă artă, pe care măcar Grecii țineau să o facă prin ei înșiși, dar, la Roma, punea pe altul să facă tot ceia ce cuprinde domeniul culturii. Romanul tocmai un Grec să-î facă filosofie întocmai ca boierii noștri cari tocmai un „Franțuz“ pentru tot ceia ce privește domeniul spiritului. Tot așa în ceia ce privește apărarea: și la noi Domnii de odinioară plătiau Arnăuți, Sirbi, Bulgari ca să li formeze garda, și nu se folosiau decît prea puțin de elementul indigen, de care se și temeau une ori. Exact aceleași motive determinau pe Galii de odinioară să evite lupta: voiau să o facă, dar personal să nu risce nimic. Nu era la dinșii plăcerea luptei înseși, ci ispita scopului de a goni cutare neam sau de a supune cutare cetate, de a prefăce pe altă cetate în stare clientelară și, de se poate să atingă acest scop fără a pune mîna pe arme, atît mai bine.

Pe cine-î aveau Galii la îndemînă ca mercenari? Pe Germani. Evident că Romanii nu erau în situație să fie siliți sau îndemnați a servi ca mercenari pentru războaiele purtate între cetățile galice. Alt popor decît Germanii nu erau decî, și Galii se îndreptau sistematic către Germani. Înaintea de a veni Cesar, Germanii erau cunoscuți, în toate locurile, Galilor; de cîte ori Galii porniau la război, tocmai și cetele de călăreți germani. Așa încît călăreții germani cunoșteau foarte bine toate regiunile galice. Nici înaintea Romanilor nu apar Germanii ca popor nou în vremea lui Cesar, și, dacă Cesar îi descrie, nu o face fiindcă nu-î cunoaștea până atunci, ci fiindcă-î găsește interesanți. Cesar văzuse în descrierile istoricilor greci că, de cîte ori e vorba de o națiune, se arată însușirile acelei națiuni. Tot astfel a vrut să facă și el, și de aceea zugrăvește pe Germani. Pe lângă acestea Cesar i-o fi zugrăvind și din alt motiv: el cel d'întăiu a apucat să vadă pe Germani, nu în calitate de năimiți în război, ci în calitate de localnici, pe teritoriul lor propriu. Cesar a trecut Rinul de mai multe ori, a făcut un pod peste Rin și a pus apărare acestui pod, care, prin urmare, era un pod permanent. A avut de sigur Cesar ambiția de a întinde teritoriul stăpînirii romane, clientela romană departe dincolo pe apa Rinului. S'a oprit numai pentru că mersul campaniei lui era oprit de alte mari interese: Cesar era și bărbat politic, împotriva căruia intriga ai lui acasă, cînd cîștiga biruințe pentru Republica romană dincolo de hotarele Italiei. Rare ori a putut să părăsească inte-

reșele lui politice imediate ca să rămână în Galia iarna. De aceea războiul se eternisa, fiindcă în fiecare toamnă comandantul genial se ducea acasă până în primăvară, și cu un asemenea sistem războiul se prelungește la nesfârșit. Te odihnești iarna, dar și dușmanul; vii cu puteri proaspete primăvara, dar și el tot așa te va întâmpina: e foarte interesant din punctul de vedere al strategiei și tacticei tot ceia ce se petrece în războiul acesta, dar, din punctul de vedere al unui războiului practic, nu e multămitor. Războiul în timpurile noastre cată să țină cît se poate mai scurtă vreme, cată să năucească, să distrugă pe dușmani fără ca ei să-și poată veni în sine, pe cînd atunci războaiele puteau dura luni și ani—și până la istovirea unuia sau celuilalt dintre popoarele luptătoare.

Astfel Cesar, care era în același timp și om politic și trebuia adese ori să întrerupă campaniile sale, cînd își punea înaintea lui scopul de a supune Germania, își da foarte bine seama că una e gîndul și altul va fi rezultatul. Dacă el ar fi fost lăsat în Galia, fără îndoială că o supunea cu desăvîrșire în vre-o doi ani și, după acești doi ani, s'ar fi îndreptat împotriva Germanilor, pentru că era singurul mijloc de a asigura stăpînirea Romanilor în Galia, împiedecînd orice amestec german iritant și provocant în afacerile interioare ale Galiei. Cîtă vreme era neastîmpărul german dincolo de Rin, atîta vreme cetățile Galiei, avînd puțința de a tocni ostași, erau să reinvie vechile lor lupte. Și, dacă el, Cesar, a întâmpinat anume popoare galice ca dușmani ai lui, aceasta se datorește și faptului că Germanii puteau fi neconținut aduși pentru cauza discordiilor interioare ale Galilor. Pe de altă parte, dacă Galii supuși ai Romanilor intrau în războiul cu alți Galii nesupuși Romei, Roma trebuia să intervie în războiul, de și acei Galii nu aveau la început de gînd să se ridice în contra Romei, ci voiau numai să tranșeze socotelile între sine: în luptele acestea interne Roma se găsea prinsă. Dar în luptă Galii nu porniau totdeauna din dușmănie față de Roma, ci din nevoia aceasta perpetuă de lupte interioare a poporului gal.

Astfel acum sîntem lămuriți în ceia ce privește originea acestei chestiuni a Rinului: pe de o parte, în ceia ce privește pe Germani, e tendința unui popor care a trecut la o fază superioară de viață economică, la viața agricolă și are dorința de a căpăta domenii mai bune, și cunoaște unde sînt cîmpiile mai bune, de oare ce soldații germani au fost întrebuițați de multă vreme în discordiile Galilor; pe de altă parte, din partea Romanilor este provocarea venită din laturea germană, provocare la care Roma trebuia să răspundă, dacă nu voia să piardă, nu numai hegemonia în Galia, dar și stăpînirea asupra Provinciilor; e necesitatea aceia ca, odată ce ea și-a întins activitatea asupra

Galiiei întregi, să-î asigure și hotarul de spre Germani. Un hotar însă nu se asigură niciodată decît dincolo de dînsul. Aceasta e o regulă de înțelepciune pe care o uită foarte adese ori multe State, și pe care Bismark la 1871 n'a uitat-o. Niciodată un hotar nu se asigură decît trecînd peste el.

Problema aceasta a Rinului e decî pusă în acest fel: pentru Germani nevoia de expansiune agricolă; pentru Romani, nevoia găsirii unui hotar natural provinciilor întinse până la apa Rinului. Nicio putere omenească n'ar fi fost în stare să oprească această necesitate istorică. Ariovist, biruit de Romani într'un anume moment, s'a retras în Ținuturile de unde plecase. Acolo a murit fără să fi găsit un urmaș vrednic de dînsul. Cesar însuși n'a crezut isprăvit lucrul, dar atîția oameni cu mintea mai ușoară vor fi zis: problema galică a fost rezolvită de Cesar împreună cu adausul său: problema Rinului. S'ar fi înșelat însă pentru că problema trebuia să fie dusă și mai departe. Era o necesitate de viață germanică să nu se oprească aici, căci, pentru ca să se oprească un popor în mersul său firesc, nu sînt decît două mijloace: sau să-l distrugă sau să-l demoralizezi.

Romani trebuia să vadă curînd după încheierea campaniei lui Cesar că într'adevăr au față de Germani această datorie, sau de a-î lăsa să treacă în Galia și să germanizeze Galia — și aceasta ar fi fost o soluție a problemei —, sau să-î distrugă acasă, să-î demoralizeze supt raportul politic, supt raportul social și supt raportul militar, supt toate raporturile pe care le cuprinde viața omenească. Natural că soluția la care Romani puteau să se oprească mai puțin, era soluția de a-î primi în Galia. Cu toate că să nu vă închipuiți că această idee a unei așezări germane în Galia i-ar fi desolat pe Romani și ar fi fost o mare rușine pentru Împărăția romană ca Germanii să fi izbutit să se așeze în cîmpiile Galilor. O stăpînire cum înțelegem noi în timpurile noastre, o stăpînire care desființează supt toate raporturile, în afară de cel al existenței unităților omenești, o stăpînire care desființează cu totul un popor, nu înțelegeau cei vechi. Cînd Prusia stăpînește Posenul, provincie locuită în cea mai mare parte de Poloni, care e ambiția Prusienilor, purtătorii culturii germane? Să facă să dispară cu desăvîrsire pe Poloni: dacă nu să dispară ca oameni, să dispară ca înfățișare națională. Dorința Ungurilor în ceia ce privește pe Romani din Ardeal care e? Să ajungă să ucidă orice represintă conștiința națională românească: nici școli, nici biserici, nici bănci românești, și nici grai romănesc mai presus de toate.

S'ar înșela cineva cînd ar crede că, afară de furia războinică a vre-unui rege asirian sau babilonian, în antichitate exista concepția aceasta față de un popor supus. Nu. Un Stat nu represintă niciodată o națiune, cum sînt Statele din vremile noastre, care trebuie să represinte din ce în ce mai mult o singură na-

țiune. Roma fusese odată cetate, cu cultul ei special, cu rasa ei specială. Pe urmă, după cele d'întăiu progrese, Republica nu a mai fost așa. Statul italic cuprindea și pe Etruscii, cari făceau parte din vechea rasă a pămîntului italic, cuprindea și pe Galii, de la Pad până la munți, cari până astăzi se cunosc: de ce Piemontesii de astăzi, Lombarzii, Venețienii nu samănă de loc cu ceilalți Italiani, de ce sînt oameni înalți, sprinteni, pe cînd ceilalți sînt expuși să se îngrășe foarte răpede, de ce unii sînt blonzi cu ochii albaștri, cu simț de cavalerism, de nobleță, romantici? Pentru că sînt cu totul altă rasă. La Apus Ligurii, la Răsărit Veneții erau un amestec de diferite popoare (erau și Iliri între cei din urmă și Venețienii sînt rude de sînge cu noi, căci avem ca și ei sînge iliric în vine). La Sud erau Grecii: Grecia Mare i se zicea Sudului Italiei. Cînd a ajuns Roma să reprezinte Statul italic, nu mai avea caracterul roman înaintea de toate: avea o populație vorbind latinește și copleșind prin număr populațiile celelalte, dar o *rasă* nu mai putea fi. Și Statul roman, din ce în ce mai mult îmbogățindu-se cu elemente luate de la popoarele supuse, a devenit tot mai mult Statul tuturor neamurilor. Cînd Romanii anexau un popor, știți că-i anexau și zeii; se îmbogăția și Olimpul după fiecare război. Pe oameni îi așezau în orașe, pe zei în cer. Precum oamenii se potriveau cu împrejurările și învățau latinește, și zeii se învățau să trăiască la un loc cu Iupiter bătrînul.

Prin urmare cînd un Stat are această basă, nu poate fi vorba de o exterminare a aceluia pe cari-i cucerește. Apoi, din punct de vedere fiscal chiar, Romanii n'ar fi avut interes la aceasta. Un pămînt nu prețuiește nimic fără oameni, și Romanii erau destul de cumînți ca să cunoască aceasta. Aceasta o spun și cu privire la fabula veche relativă la originea neamului nostru: că ar fi venit Romanii în Dacia și s'ar fi apucat de ar fi distrus pe toți Dacii, — dar, pentru a nu-i înfățișa prea urît, se adăugia că s'au distrus numai bărbații. Nu era de mare folos, în acest cas, sistemul, și nu mai avem sînge roman curat odată ce odraslele feminine ale Dacilor fac parte din naționalitatea noastră. Și nu numai ca popor civilizat, ca bun administrator, cu bună economie de Stat, n'au putut să procedă așa Romanii. Dar ei n'aveau un sistem unic de Stat, cum au ajuns de la o bucată de vreme să aibă un sistem unic militar: pe lângă legiune știți că erau cohortele, care erau alimentate cu călărime străină, călărime de Numizi și de Germani, mai târziu de Slavi, de Huni. Prin urmare, odată ce Romanii nu aveau sistemul de Stat unic, n'aveau „constituțiune“ ca în timpul nostru și nici o filosofie de Stat cum avem astăzi, ei erau gata a îngădui oricînd situații locale deosebite, și ei făceau o deosebire între teritoriile pe care puteau să le administreze direct și să le colonizeze desnaționalizîndu-le și între teritoriile celelalte, care erau socotite drept clienelare numai. Pe o parte din supuși, cei cari stau lângă drumul

mare, cari participaū în chip esențial la viața comercială și industrială, pe aceia căutaū să-i contopească, dar își dădeau seama că nu pot face același lucru cu toți ceilalți. Nu erau să meargă Romanii până în fundul văilor celor mai grele de străbătut ca să așeze elemente de colonizare... „Barbarii“ rămăneau în Ținuturile care nu erau capabile de a hrăni o viață civilisată. Ce puteau face ceilalți cu pădurile și mlaștinile? În păduri și mlaștină viața așezată caracterisînd civilizația romană nu era cu putință; doar „barbarii“ se acomodaū cu aceste locuri. Nu erau să se trimeată locuitorii din orașele romane ca să vineze păsări în copacii pădurilor primitive, nu puteau fi îndemnați către pescuit în bălțile regiunilor depărtate cetățenii romani din Italia, și chiar din țerile colonisate mai de curînd.

Așa încît Roma păstra elementele acesteia clientelare cărora li dădea o situație politică deosebită, care se chema situația *federatilor*. „Foedus“ înseamnă tratat: Roma încheia cu anume națiuni tratate. Aceste tratate puteau fi de multe feluri, și, cînd Romanii își dădeau seama că o națiune nu poate fi înlăturată, căutaū să o îmblinzească, ori îi plătiaū ceva ca să nu treacă Rinul. Multă vreme pentru Germanii „foedus“ însemna aceasta: nu vor trece granița romană, fie apa Rinului, fie hotarul teritoriului roman peste dînsa. Eraū popoare care primiau această condiție. Firește numai o bucată de vreme, apoi cereau un „foedus“ mai nou: „tot ca înmăinte, dar trecem și hotarul!“ Și, la urmă, venia a treia fasă: „să mergem mai departe“.

Prin urmăre în situația clientelară, federată puteau admite Romanii pe Germanii fără să scadă demnitatea lor, fără ca Statul să pîgubească în vre-o privință. Natural, pentru a se ajunge la situația federată în Galia a Germanilor, trebuiau să se încerce celelalte mijloace, trebuiau să întrebuițeze toate puterile pentru a disolva materialmente și moralmente masa germană. Problema disoluției întregii mase germanice pe calea cuceririi și corupției, pe calea introducerii elementelor de desbinare în viața lor politică, aceasta e problema de căpetenie în felul în care se înfățișează problema Rinului pentru urmașii lui Cesar.

LECTIA a IV-a.

Ofensiva romană peste Rin. August și Germanicus. Înfrîngerea lui Varus. Campaniile de consolidare ale lui Germanicus.

Cesar avuse a face cu Germanii, și-i biruise întâiu în Galia. Aceasta nu înseamnă că n'au fost casuri cînd călărimea germană a biruit pe Romani. Dar, în sfîrșit, Germanii nu putuseră să joace în afacerile Galilor un rost precumpănitor din cauza amestecului roman. Fără îndoială că, dacă n'ar fi intervenit Cesar, încă înainte de Hristos întregi Ținuturi gale ar fi fost luate în stăpînire de Germani. Doar Germanii provocaseră în mijlocul Galilor și o strămîtare de poporație. Începutul războiului galic, pe care-l descrie Cesar, e determinat de o astfel de emigrație în masă. O întregă poporație din Galia, Helveții, al căror număr se dă chiar, 263.000¹, se mișcă, se duce în altă regiune, după obiceiul german, și în urma unei provocări venita din partea Germanilor. Așa se poate zice că Cesar a salvat Galia pentru civilizație, cu toate că și din Germania s'a dezvoltat pe urmă o civilizație, mai bogată chiar supt unele raporturi decît însăși civilizația romană. El a păstrat însă Galia pentru ordinea stabilită în vremea sa și pentru poporul care rîvnia stăpînirea asupra lumii; a salvat-o prin aceea că a împiedecat pe Germani de a se stabili întrînsa. După ce i-a rîspins dincolo de Rin, a mers pe malul cellalt al apei pentru ca să stabilească acolo pentru întăia oară dominația Romei. A făcut un pod, a dat apărare acestui pod, și o bucată de vreme o parte dintre Germani a sa-

---

¹ Apoi, împreună cu dinșii, 36 000 de Tulingi, 14 000 de Latobrigi, 23.000 de Rauraci, 32.000 de Boii. Dintre toți, 92 000 de ostași (*De Bello Gallico*, cartea I, § XXIX).

cultat fără îndoială, nu de ordinele lui, — fiindcă ordine în sensul în care întrebuițăm noi cuvîntul n'ar fi primit fără îndoială Germanii, ci a ascultat de îndemnurile, întovărășite de daruri și de laude, care veniau din partea comandantului suprem al oștirilor romane în Galia.

Cesar a fost rechemat însă în Italia. Cariera lui a intrat în altă fasă: a mers spre stăpînirea întregă și apoi spre moartea înaintea de timp, lăsînd după această moarte prematură elementele unei noi vieți de Stat, pe care însuși nu fusese în stare să o stabilească. Lăsase ceia ce trebuia pentru ca Roma să între în epoca „cesarismului“, fără să fi putut fi el însuși cu adevărat cel d'întăiu singur-stăpînitor asupra lumii romane.

Acum, după moartea lui, știți că puterea întregă a „Imperiului“, a autorității supreme, ajunsese în mîinile lui August, care n'avea cîtuși de puțin, cu toată înrudirea lui cu Cesar, nici însușirile, nici aplecările acestuia. Cesar fusese înaintea de toate un ostăș; August a fost înaintea de toate un organizator, care înțelegea să poarte mai departe, în interesul noii Împărății romane, războaiele deschise înaintea de dînsul, dar care cîtuși de puțin n'ar fi fost în stare să conducă însuși aceste războaie. N'avea nici fizicul militarului: a fost un om șubred, bolnăvicios, sfios, care, chiar exercitînd puterea supremă, n'a făcut decît să atragă asupra lui deosebitele elemente ale vieții republicane. N'a creat nimic nou, ci a luat magistraturile Republicei pe încetul, pe toate, asupra-și. Într'un anume moment a fost de fapt Împăratul roman. „Imperator“ înseamnă generalisim, seraschier, dictator militar pentru anume împrejurări de mare nevoie. Dar el a ajuns într'acel moment, nu autocrat, nu rege, nume încunjurat de un fel de oroare sfîntă la Romani, ci a ajuns — Republica romană însăși. În chipul lui de om slăbănog era toată Republica romană, în afară de esența ei care murise; încolo el îmbrăcase pe rînd toate veșmintele acelei Republice, care răposase din vina lui. În aparență el era Republica romană, în realitate însă cu totul altă putere care se stabilise aici, fără a atinge noțiunea politică primitivă pe care era stabilită Roma. A păstrat ideea veche a „Imperiului“, și cu ea tot trecutul, toate așezămintele pe care se întemeiasă această idee care era și sacră supt anume raporturi și pe care n'a înlăturat-o August și de aceia pentru că nu avea nevoie să o înlătore și pentru că ea era mult mai puternică decît dînsul în caracterul ei sfînt, tradițional.

Era nevoie să vă dau aceste lămuriri ca să se înțeleagă de ce rostul atacului roman împotriva Germanilor, împotriva teritoriilor germanice de dincolo de Rin e așa cum a fost și n'a căpătăt o înfățișare deosebită de aceia pe care o cunoaștem. Un război purtat personal ar fi avut și alt drum și ar fi adus și alt rezultat. August nici nu înțelegea, nici nu putea să poarte un

războiul ca acesta. Era, nu numai delicateta persoanei lui, ci și delicateta extremă a situațiunii lui. Cînd cineva a luat toate magistraturile republicane asupra sa, oricît le-ar fi luat numai de formă, totuși trebuiesc exercitate. Cesar ocupa în Roma veche o singură situație; August, în Roma nouă, își însușise toate situațiile esențiale. Și cel mai strașnic cumulard încă e dator să facă măcar act de prezență, și anume acte de prezență erau absolut impuse. Magistratura romană nu putea fi o sinecură, precum în cele mai multe cazuri nu era o leafă. Ea însemna îndeplinirea strictă a unei anume norme tradiționale; orice magistrat roman avea în el ceva din sfîntenia Imperiului, a autorității supreme care în Roma se chema *imperium*; el săvîrșia acte mari: nu era magistrat care să nu fie și puțin preot. Erau acte pe care numai magistratul le putea îndeplini, și, îndată ce era îmbrăcat cu magistratura sa, el trebuia să fie prezent la Roma, căci ele nu se puteau săvîrși fără intervenția sa. A face ceia ce făcea Cesar, a sta cîtiva ani în Galia, a se întoarce numai iarna la Roma, era cu puțință pentru Cesar, căci erau doi consuli: unul fiind absent, altul era prezent. Dar, cînd e cineva în același timp împodobit cu atîtea magistraturi, cine ar fi îndeplinit în lipsa lui toate riturile sacre cerute de fiecare magistratură? Pe August îl imobiliza deci Roma: nu numai sănătatea lui șubredă, dar și caracterul foarte complex și foarte delicat al situațiunii sale. Și nu vorbesc de alt caracter, tot așa de delicat ca și celelalte: primejdia ce răsăria neconținut împotriva lui de pe urma atîtor interese personale și politice jignite. Un om ca August, care nu impunea personal, care n'a fost nici viteaz, nici orator, nici om de talent și care nici nu se bucura vre-un fel de legitimitate a situației sale, căci doar Cesar nu era să transmită nepotului său dreptul pe care nu-l avuse însuși decît în genialitatea sa inovatoare, un om ca el, care nu impunea personal, care nu avea nici-un drept de a stăpîni, trebuia să fie neapărat prezent în Roma pentru ca la fiecare moment să-și aibă dușmanii supt ochi. Prezența continuă a lui August la Roma a putut să jertfească interese mari romane, dar numai prin această jertfă a intereselor romane la graniță s'a putut stabili o formă de organizare durabilă în Roma însăși. Le-a sacrificat, nu atît din ambiția lui căci era Roman și n'avea stofă de mare ambițios, pașionat, ci din sentimentul marii răspunderi care-i venia prin moștenirea de la care nu se putea sustrage fără un fel de abdicare, și din sentimentul politic că numai prin noua orînduire internă Roma putea să trăiască și să se desvolte mai departe. S'a jertfit interesele la hotare ale Romei pentru noua orînduire durabilă a Romei în interior: Împăratul cel nevăzut, cel tăcut, Cesarul nerăzboinic, care se ferește de lume poate, fiindcă înfățișează prea puțin ca persoană și fiindcă ar fi expus unor primejdii prea mari, a săvîrșit ceia ce Iuliu Cesar, dacă ar mai fi trăit cîtiva ani chiar, n'ar fi fost

în stare poate să îndeplinească, fiindcă un nou, lung și greu război german l-ar fi furat aiurea.

Totuși războiul era acum, și trebuia cineva care să-l poarte. După ce adusese în Galia ca federați pe Ubi și Sicambri¹, după ce Lollius fusese biruit de Germanii liberi goniți spre Elba², August a ales, între cine i s'au părut mai potriviți și cunoșteau mai bine împrejurările de graniță, pe Varus.

Ni pare foarte rău că nu putem cunoaște după dorință acest război de cel mai mare interes dramatic și de cea mai mare valoare pentru dezvoltarea împrejurărilor dincolo de Rin. După lumina mare ce o dă Cesar trebuie să așteptăm din nenorocire pînă la Tacit ca să vedem o altă proiecțiune literară de lumină limpede. Între unul și altul s'a petrecut ceva fără ca razele de care avem nevoie să fi străbătut fără întrerupere cîmpul de luptă. Ni pare rău că pentru epoca lui August n'avem izvorul acesta direct, bogat, competent care ne-ar lămuri asupra marelui catastrofe din Pădurea Teutoburgică.

O cunoaștem numai din însemnări foarte scurte posterioare, căci August, astăzi, n'are istoricul său contemporan. Cesar a fost el însuși istoric; August n'avea talent, nici atîta aplecare către lucrurile spiritului ca să ia condeiul și să veșnicească lucrurile petrecute în Domnia lui. Marea campanie îndrăzneată de înfringere trebuie să o reconstituim după cercetările locale, după împrejurările geografice, în loc să culegem de-a dreptul din povestirea istoricului.

Pentru Germanii lupta din Pădurea Teutoburgică are o însemnătate extraordinară, și Arminiu, Cheruscul, învingătorul Romanilor, este cea d'întăiu mare personalitate germană. Ariovist din vremea lui Cesar are o însemnătate foarte mică pe lângă el: e un om cu titlu de rege și trupe la dispoziție; lucrează pentru cine îl plătește; e un antreprenor de cavalerie germană, și cine dă mai mult îl are; dacă Romanii ar fi oferit mai mult, venia călărimea germană la dînșii. Niciodată Ariovist n'a izbutit să creeze o mare putere germană durabilă; confederația de seminții germane a Suevilor exista și înaintea de dînsul și ea a existat o bucată de vreme și după dînsul. Viața lui nu presintă nicio unitate, și moartea lui, obscură, nu e un moment tragic în dezvoltarea poporului german. Cesar, care, prin spiritul lui hrănit de lecturile grecești, era aplecat să dea figură, n'a putut găsi pe a lui Ariovist; și, cînd dușmanul a murit, el nu-i consacra nici două rînduri de panegiric. Pe cînd în Tacit este acel scurt și frumos elogiu al lui Arminiu, mort la 37 de ani după 12 ani de stăpînire: „fără îndoială liberator al Germaniei, niciodată biruit în războaiele sale (*praeliis ambiguus, bello non victus*), de și

¹ „In proximis Rheno agris collocavit“; Suetoniu, *Octavius*, § xxii.

² *Ibid.*, xxiii.

de atâtea ori nenorocos în lupte; vrednic de a fi pomenit și în analele istoriei dacă Grecii n'ar lăuda numai pe ai lor (*Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur*)¹. Și el adaugă că ai lui îl pomenesc încă în cîntecele lor.

Prin urmare, pentru Germanii Arminiui este eroul național, cum s'ar cădea să fie pentru noi Decebal, — cu toate că-l sacrificăm pe deplin pentru Traian, și, Romanii cum sîntem, mai ales în limbă, în cultură, facem foarte rău căci avem multe legături de sînge și de tradiție și, oricum, o mare datorie de pietate față de Decebal care a dat totul pentru neamul și pămîntul nostru, pe cînd Traian a făcut atîtea lucruri pe lingă ale noastre și pe acestea nu le-a făcut pentru noi, ci pentru Statul roman, iar pe urmă ne-a părăsit aici în seama sortii. Ca sînge, ca tradiție, ca element primitiv de cultură, ca datorie de recunoștință, sîntem mult mai strîns legați de Decebal cel uitat decît de Traian cu amintirea purtată în triumf din generație în generație până în timpurile noastre. Germanii însă caută firește pe strămoșul lor „barbar“ german, și se închină înaintea operei săvîrșite de dînsul și se mîndresc de onoarea mare pe care el a revărsat-o asupra întregului său popor pentru toate timpurile.

A fost de fapt teribilă înfrîngerea armatei romane în smîrcurile și pădurile în mijlocul cărora trebuie să fi fost și un fel de cetate teuturgică, în același timp altar. Așa era datina religioasă la Germanii: în mijlocul pădurilor, într'o poiană era altarul; cetăți propriu zise n'aveau decît cele făcute de meșteri romani aproape de granița romană și cucerite adese ori de Romani. Nu odată și Cesar a fost strîns rău în Galia de elementul galic. Povestitor obiectiv, el mărturisește cele mai dureroase momente de înfrîngere, și au fost momente cînd întregii legiuni fură aproape distruse, rămîind din întreaga ceată detașată în cutare direcție doar cîteva trupe fugare care se retrăgeau, după tactica romană, ca un grup de războinici mai fericiți. Războiul cestălalt se făcea însă cu oameni foarte jertfitori de viață și cari cunoșteau perfect împrejurările locale, și, dacă a fost cu puțință ca supt conducerea lui Cesar lucruri de acest fel să se întîmple și întreaga soartă a luptei, a războiului să fie oarecum pusă din nou în chestiune printr'un astfel de incident dureros pentru oștirea romană, cu atît mai mult putea să se întîmple așa ceva la distanța mare la care se afla acuma armata romană, lipsită și de mijloace de aprovizionare ¹.

Și, până la Pădurea Teuturgică, niciun drum militar sigur

¹ Nici Cesar nu avea aprovizionare. Aprovizionarea însemna atunci să te învoiești cu cineva care ți-e prieten ca să-ți dea mijloacele de hrană. În Galia totdeauna seminții galice au hrănit armata romană ca să poată bate alte seminții galice, dar în mijlocul Germaniei cine putea să furnizeze mijloace de hrană Romanilor?

nu se putea stabili¹. Și drumurile trebuiau păzite prin cetăți de apărare din loc în loc, și toate lucrările acestea nu se puteau face dintr'un moment într'altul.

De sigur că nici intenția lui Varus n'a fost de a face un război normal, care să țină seamă înaintea de toate de împrejurări reale. Dar sînt și războaie de intimidare².

Nu se gîndia nimeni că ar putea să colonizeze cu Romani acele regiuni; n'avea Roma atîția ca să-i trimeată în mijlocul Germaniei, dar Varus credea că vor veni toți stăpînitorii germani să depună armele, să între în clientela romană, și granița Rinului să fie astfel asigurată. Galia era să fie teritoriul locuit de Romani sau menit să se romanizeze, iar dincolo de Rin avea să înceapă regiunea clientelară, a cărei soartă se va hotărî mai târziu, dacă va fi un surplus de populație romană care să fie plasată în acele regiuni. Niciodată nu se vede iluzia nebună de a putea distruge pe Germani, neistovitele forțe omenesti care erau în regiunile de păduri germane și în stepele de mai la Răsărit. Căci stepa, unde după Germani erau Slavii, după Slavi Hunii, hrănea pădurea, și pădurea germanică ataca apoi cîmpia Galiei, la adăpostul și cu ajutorul căreia trăiau apoi orașele bogate și civilizate ale Italiei.

Sînt pline de învățături și consecințele înfrîngerii lui Varus. În timpurile noastre, numai cînd un popor este din cale afară de slăbit lipsit cu totul de mijloace bănești, ori cînd vine o amenințare neașteptată din partea unui vecin, numai atunci o mare înfrîngere națională nu se răsună. O putere mare ce nu izbutește în războiul pe care l-a început trebuie să renunțe a fi

---

¹ Romanii erau meșteri în improvisarea celor mai solide drumuri, care uniau aceste două lucruri: soliditatea cu înțelea executării. A rămas ceva din aceste calități până și în cel din urmă țeran italian care și în timpurile noastre lucrează cu un adevărat geniu ingineresc și arhitectonic drumurile și clădirile lor.

² Un clasic război de intimidare e cel din 1812 al lui Napoleon I-î împotriva Rușilor. Nici prin minte nu i-a trecut să întîmpine până la capăt rezistența țarului. Țarul era o persoană romantică, sentimentală, cu multă admirație pentru Napoleon și care ținea colosal de mult la prețuirea din partea „vărului” lui de familie mai proastă din Franța, și era deprins să-l sugereze acesta. Napoleon și-a zis: o armată mare dincolo de granița Rusiei va sili pe Țar a face jumătate din concesii dorite. Uitase însă că pe lângă Țar mai era și o Rusie „barbară”, care n'a cedat. — și un Suveran simte totdeauna cînd e sprijinit și de conștiința ori de instinctul atotputernic al poporului întreg. Instinctul acesta l-a pus în alternativa să poarte războiul său să nu mai fie, din punct de vedere moral, ceea ce trebuia să fie pentru întregul său popor. A resistat deci până la capăt, războiul prefăcîndu-șe dintr'un război de intimidare într'un război de teribile realități, în care a intervenit aliata Iarna. Catastrofa lui Napoleon are astfel oarecare asemănare cu catastrofa armatei romane în centrul Germaniei. Numai cît Germania în vremea lui Napoleon era o țară civilizată, și regiunea periculoasă, cu fel de fel de surprinderi amenințătoare, începea pe vremea lui în lumea stepelor și a mlaștinelor rusești.

Putere mare: s'a spus lucrul acesta cu privire la Italia, și cu oarecare dreptate. Turcia, de și în împrejurări cu totul extraordinare, n'a fost în stare să împiedece așezarea altei dominațiuni pe teritoriul ei, și gazetele din Peninsula Balcanică declară că ea a încetat de a mai fi Putere mare și i se propune o confederație pe base de egalitate cu Serbia, Grecia și celalte. În Abisinia cînd au fost învinși Italienii, toată lumea cerea o revanșă: nu se putea ca Italia să rămînă fără răsbunare pentru înfrîngerea colosală pe care i-o dăduse Oreste Baratieri, generalul de birou care prea puțin știa ce înseamnă realitatea războiului. Și vă veți fi aducînd aminte de cuvintele actualului rege al Italiei, care, vizitînd o expoziție de tablouri, găsi unul înfățișînd lupta de la Adua și, fiind întreat cu privire la frumuseța lui, a zis: „Foarte frumos tablou, dar din el lipsesc acei cari ni-au dat această înfrîngere și aceia cari n'au făcut nimic ca să o repare“. V-ați putea închipui ca înfrîngerea lui Varus să nu fie imediat și în chip strașnic răsbunată? Totuși, fiindcă atunci era o epocă de realități, Romanii, după ce au încercat pe o cale și au văzut că nu merge, au renunțat și au început lucrul pe altă cale.

Pe altă cale s'a început și din vremea lui Tiberiu: e opera întreprinsă de acel general roman din familia împărătească care poartă și numele misiunii ce i s'a încredințat. Și iarăși nu trebuie să ne înșelăm asupra caracterului operei lui Germanicus; mai nouă cu cîtiva ani numai decît catastrofa lui Varus, ea a fost mai mult diplomatică decît militară, creatoare mai mult în ordinea politică. Până atunci nu se adresase nimeni la Germanii pentru a-i întrebuița în contra Germanilor; politica nouă a Romanilor față de teritoriul germanic și de toate seminițiile trăind acolo va fi tocmai aceasta: de a nu-i considera pe Germanii ca o confederație statornică, ci de a profita de desbinările dintre dînșii. Și nu în sens machiavelic, ci fără niciun fel de perfidie: Romanii își daseră seama pe deplin că Germanii nu formează o unitate cu care ar trată de la unul singur la altul singur, ci că în realitate se compun dintr'o mulțime de puteri, „naționale“ care sînt de cele mai multe ori dușmane între ele, avînd tendințe deosebite, rivnind asupra acelorași teritorii, și unele fiind astfel chiar bucuroase de a avea ca vecini pe Romanii. Căci pe Romanii, ca om, n'aveau de ce să-l urască, și nici de ce să se teamă de dînsul; cînd se uita Germanul individualist de la înălțimea celor cîtiva coți ai lui la bietul locuitor din zona mediteraneană, mic, gros, negricios la față, i se părea că, fie și zidit în zidăria războinică a legiunii, cu ciment de disciplină, nu poate forma o armată biruitoare. De Romanii aveau nevoie însă Germanii, și supt multe raporturi erau bucuroși de dînșii în Germania. Nu trebuie să-și închipuie cineva că era atunci la Rin, apoi între Rin și Elba ura unei lumi îndreptată împotriva altei

lumii. Azi ura între națiuni e mult mai pronunțată decît odinioară. Atunci oportunitatea juca un rol mai mare. Dacă Germanii umblau îmbrăcați în piei, aceasta nu înseamnă că n'ar fi voit să se îmbrace cu podoabe, că nu li-ar fi plăcut pietrele scumpe, mărgăritarele și lucrurile de aur. Prin urmare, dacă venia în apropiere Romanul negustor și aducea lucruri de acestea, erau bucuroși „barbarii“, și negustorul roman a fost foarte bine primit chiar în timp de războaie strașnice. Se găsec monede romane mai în tot cuprinsul Germaniei, ceia ce dovedește că Germanii erau gata oricînd să intre în comerțul general al lumii și, prin aceasta, în cultura generală a lumii. Pe de altă parte, Romanii cari plătiau erau foarte bine veniți, și Romanii într'un anume timp au plătit, și în aceasta nu stătea niciun fel de rușine¹.

Astfel a lucrat Tiberiu, cel care mutase, înainte de Domnie, 40.000 de Germani supuși, „dedititii“, în Galia, „sedibus assignatis“, în locuri statornicite și măsurate², și care stătuse doi ani peste Rin.

Deci de la August înainte, de la epoca lui Germanicus, s'a renunțat cu desăvîrșire la marile războaie de cucerire, și s'a început o eră de tîrguieii, de cumpărări, de desnaționalizare înceată, de îmblinzire a celor cu neputință de supus. Tot odată se urmă de sistemul, cunoscut și lui August, de a se primi tot mai mulți Germani pe pămîntul Galiei, în calitate de federați. Și era să se meargă și mai departe: aducîndu-se cu dibăcie distrugerea energiei germane, nu contra Romei, ci în războaie purtate de Roma contra altor dușmani. Prin urmare în fasa întâi se împiedecă Germanul de a trece granița —, Cesar; în fasa a doua se încearcă a-l distruge la el acasă —, Varus; în fasa a treia se recunoaște Germanul ca vecin permanent, cucerindu-l cu tot felul de mreji diplomatice, — Germanicus: în fasa următoare el e primit cu miile în provincii, prin regiunile mai puțin locuite, și în ultima fasă — Împărații din veacurile al III-lea

¹ Noi, dacă ajungem la epoca aceia cînd am plătit tribut Turcilor, parcă ni vin lacrimi de durere în ochi, și căutăm fel de fel de scuse. E un sentiment foarte frumos, dar adevărul istoric e că am plătit totdeauna, și une ori am plătit foarte bucuros și fără nicio stială. Ștefan-cel-Mare a plătit haraci Turcilor, și se plătise și înainte de dînsul. Petru Aron a plătit și anume nu ca un ticălos, ci ca un Domn cuminte: plata tributului nu cuprindea niciun fel de scădere. Sentimentul de onoare de astăzi în această privință nu exista atunci. Era mai bine să se dea o sumă de bani unui popor care amenința la graniță, odată pentru totdeauna, decît să se plătească necontentit mijloacele militare pentru apărarea graniței și să se refacă tot ceia ce distruge hordele, să se întreție populația lăsată fără adăpost și fără hrană de năvălirile necontentite. Era același lucru ca și cum s'ar apăra o cîmpie amenințată de inundație printr'un dig. Ar putea să aibă cineva un sentiment de ambiție în a nu face un zăgaz pentru că ar fi prea mare rușine să se umilească înaintea apelor? E o forță naturală, și te umilești ei ca să-ți aperi bielsugul și roada.

² Suetoniu, *Tiberius*, §§ IX, XX. El aduce din Galia provisiile (§ XVIII).

și al IV-lea — e adus în armată, în magistratură, în consulat chiar. În aparență s'ar crede că l-au înghițit pe German, dar în realitate ceia ce înghițise Romanul era să sfârșim învălișul.

Deocamdată ne ocupăm de fasa cuceririi încete a elementului german, de împăcare a lui față de interesele Romei, la adăpostul campaniilor fericite și nenorocite de peste Rin, a cordoanelor de barbari stabilite dincoace de apă. În acest timp emigrația țărănească italică în Galia urmă după cucerirea lui Cesar; altfel nu se poate explica de ce se vorbește o limbă romanică în toată Franța, căci, cum s'a mai spus, desnaționalizarea unui popor nu o poate face decît un element străin mai numeros avînd aceeași ocupație: prin urmare ca să desnaționalizeze pe Galii, a trebuit să vie Romani trăind în aceleași împrejurări ca și dinșii, și în număr mai mare ca ei. Numai o emigrație italiană care să se tindă neconținut către Nord a făcut ca fiecare Gal să vorbească limba latină. Coloniile de veterani nu explică singure desnaționalizarea, și nici faptul că au putut găsi în orașe indivizi aparținînd la mai multe naționalități cari, spre a se înțelege, trebuiau să se folosească de limba latină. Sașii vorbesc cu Ungurii românește în Ardeal, dar aceasta nu înseamnă că i-am romanisat noi pe Sași: se poate întrebuița o limbă de legătură cu alte națiuni fără a se părăsi limba de acasă. În Austria se întrebuițează limba germană pentru legătura între deosebitele popoare ale monarhiei și ca limbă oficială, dar oare această desnaționalizează pe Cehi, pe Poloni, pe Ruteni și pe celelalte nații, fie și pe orășenii numai? Desnaționalizarea unei populații se datorește — încă odată — numai numărului covârșitor de elemente străine, care cuceresc, sau se infiltrează: atunci cei mulți poruncesc celor puțini în ceia ce privește graiul, precum cei puțini, dacă sînt pe teritoriul lor, dacă sînt mai vechi, lasă celor mulți obiceiurile și datinile lor, pentru că acestea sînt în legătură cu nevoile naturii. Ruteanul îl face Rus de limbă pe Românul din Bucovina, dar Românul din Bucovina îl îmbracă pe Rus cu cojocul lui, cu itariii lui, cu căciula lui, îi dă toate normele de gospodărie, pentru că toate sînt reguli impuse de natura solului și cerului de acolo.

S'ar zice însă, de ce nu s'a început și desnaționalizarea Germanilor federați? Cu aceștia s'a și întimplat în parte, cu ceilalți nu. Fiindcă nu se putea, fiindcă nu era un spor continuu care să determine o nouă emigrație și o nouă colonizare. Galia era destul de vastă ca să primească toate elementele de emigrație romană pentru multă vreme, și să ne amintim că emigrația trecea și în Peninsula Balcanică, care se deschisese de mult și larg elementelor italice. Apoi, în Italia însăși, condițiile de viață rurală se făceau tot mai grele, și condițiile acestea tot mai grele într'o societate tot mai complicată nu dau un spor de populație rurală pentru emigrație. Franța pe o treaptă foarte înaintată

de dezvoltare nu dă un prisos de populație din cauza unor anumite obiceiuri pe care le știe toată lumea, și care vin dintr'o anumite situație economică și dintr'un anumite fel de a privi această situație economică.

Grija întâiu pentru Romani trebuia să fie apărarea graniței Rinului, și anume după principiul, amintit mai sus, că o granița nu se poate apăra decît trecînd dincolo de ea și luînd acolo o bandă în stăpînire directă.

Și astăzi ni arată până și aspectul populației opera îndeplinită pe malul drept al apei: aspectul etnic și caracterul moral al Germanilor din această regiune dovedesc colonizarea romană, luarea în stăpînire romană permanentă a malului celuilalt. Acolo e Strassburg, „Cetatea Drumului“, odată Argentoratum, acolo Mainz-Moguntiacum, Colonia care nu e decît Colonia Agrippina, colonia Agripinei, soția lui Claudius și fiica lui Germanicus cuceritorul: cetatea Trevirilor romanisată, este Coblenz, Confluentes, locul de întîlnire a două ape. Pe tot cursul Rinului, de la gurile lui până la izvoare, s'a făcut astfel o linie de apărare pe care s'a înșirat colonii de veterani, avînd în apropierea lor tîrguri care se puteau preface în orașe. Astfel, din clădiri, drumuri și oameni s'a alcătuit un *limes* militar, un fel de „zid chinezesc“ pentru împiedecarea Germanilor de a năvăli mai departe.

Limes-ul reprezintă din punct de vedere arheologic una din cele mai prețioase opere pe care le-a lăsat Roma. Există persoane care se consacră astăzi în Germania studiului special relativ la limes: sume mari au fost întrebuințate ca să fie dat la iveală întreg, și s'a întemeiat un Muzeu anume pentru limes; Împăratul Germaniei îi arată un călduros interes. Bine înțeles că în aceste lucrări s'a procedat cu metodă, nu mutînd lucrurile de la locul lor, ci păstrîndu-le unde stăteau în legătură cu întreaga dezvoltare istorică¹.

Prin urmare întâiu o bandă de colonizare, cu veterani avînd cetăți, orașe, un limes alcătuit după normele militare savante ale Romei, și după aceasta venia regiunea socotelilor diplomatice a creațiunilor și întetirilor de regi. Un rege german tradițional, care credea că se pogoară din zei, era atacat de un vecin. Roma intervenia, și ridica un rege împotriva altuia. Ea lua apărarea „văduvei și a orfanului“ și folosia din tutela fără dări de seamă, ca aceia pe care Rusia sentimentală a exercitat-o față de neamurile ortodoxe nenorocite.

Ea lua pruncul de rege german și-l ducea în cetatea veșnică.

---

¹ Un obiect la locul lui are de sigur o semnificație mai mare decît dacă-l muți în împrejurări neprielnice. Așa n'am avea decît să mutăm bisericile și mănăstirile noastre istorice, și care pot să aibă o valoare din punct de vedere artistic, la București.

precum Anglia iea azi un vlăstar de rege asiatic și-l crește în instituțiile cele mai alese ale Londrei, evitînd, bine înțeles, să-i desvolte prea mult fisicul și intelectul, ceia ce ar putea aduce o pagubă politică, și în felul acesta se pregătește un suveran destul de convenabil pentru a nu domni el însuși. Micul rege german învăța bine latinește, ba căpăta chiar un nume frumos: Italicus¹, d. p.—, ce putea fi mai străin de firea germană? După aceasta la vre-o ocazie potrivită politica romană se slujia de Italicus punîndu-l înaintea sa și retrăgîndu-l după trebuințele complicatului joc de șah al luptelor dintre Romani și Germani. Și atîția alții se vor fi găsit în situația aceasta a lui Italicus, deși izvoarele nu pomenesc de dînsii. E sistemul pe care-l urmau Sașii și Ungurii din Ardeal în ceia ce privește Domnia țărilor noastre: totdeauna trebuiau să aibă într-un colțisor vre-un pretendent la tronul muntean ori moldovenesc, fiu legitim ori, de cele mai multe ori, nelegitim, „popă“, călugăr sau ostaș, pe care-l îndemnau, la ceasul potrivit, să se presinte la lupta pentru Tron. Era doar apărarea drepturilor, și datoria oricărui Stat organizat e să privească o moștenire din punctul de vedere al legitimității! Și astfel Ungurii, Polonii, Turcii au făcut din trecutul nostru un teribil haos în care s'au risipit cele mai multe din puterile noastre.

Pe urmă mai e ceva: nu pot să trăiască două civilizații una lângă alta fără ca și civilizația inferioară să împrumute de la civilizația superioară partea ei bună sau cea rea: haina și mobilele — dacă e cas de mobile —, datinile de clădire; se iea moda în legăturile sociale și se iea în același timp și n' așezămintele politice. Popoarele bine organizate, cu deplină conștiință, își îndeplinesc datoria față de ele însele de a se apăra împotriva imitației sterpe a lucrurilor străine care împovărează fără a da un folos. Celelalte ieau fără conștiință de originalitatea lor. Așa se face că ele se trezesc cu Constituție, Parlament, administrație napoleoniană, Cod răzimat pe principiile de drept ale altei societăți.

Prin urmare nici Germanii nu puteau să scape de influența culturală și politică romană. În timpurile cele vechi Germanii aveau regi, dar n'aveau o adevărată aristocrație², și n'aveau mai ales forme politice statornice care să nu vie de la zei și de la tradiție, ci din exprimarea liberă a voinții lor. De la Romani li-a venit și lucrul acesta. Și la Romani era o depărtată origine divină a „imperului“, a autorității politice, dar, cel puțin în ceia ce privește formele, tot ceia ce se întîlnia în lumea romană venia din alegerea, din consimțimîntul „poporului“. Și la Germani s'a amestecat această concepție, și de la o bucată de

¹ Italicus era un Cherusc, fiu al fetei principelui Cattilor; tatăl lui, și el romanizat, se chema Flavius. Macrianus, Ursicinus, Hortarius sînt nume ce se întîlnesc la regi și rude de regi germani (*regales*).

² De și se pomenesc *principes*, cari însă nu erau decît fruntași.

vreme ei au avut două feluri de regi : regi după datina lor și regi după imitația romană. Mulți din cei din a doua categorie erau foarte bucuroși că-i recunoșteau Romanii și că li trimeteau anume semne cu care se puteau înfățișa, întocmai cum un stăpînitor african este încîntat cînd îi trimete Englesul, Francesul, Germanul din colonia vecină o strălucitoare uniformă sau măcar un cilindru ori un rînd de haine negre ca să poată paradă la ocazii extraordinare.

Prin urmare, cu moștenitorii de Tron german crescuți la Roma, cu regii germani de ordine nouă ieșiți din alegere, consfințiți la Roma, împodobiiți de Roma, apărea fără îndoială o lume nouă care se putea întrebuița pentru interesele romane.

Astfel, de la o bucată de vreme, problema Rinului pare că a dispărut, că a fost înghițită în ordinea politică romană.

Roma are acum un moment de liniște la Rin. Se isprăvise problema germană, cele două provincii ale Germaniei își aveau apărătorii și mijloacele de apărare. Și atunci, într'altă direcție, prin codrii Boemiei mergeau silințele romane, spre Quazi și Marcomani, poporație germană care a precedat pe Slavi în cadrul-terul boem. Și Quazi și Marcomanii trimeteau către Traci, către regiunile noastre stăpînite pe rînd de Geți și de Daci, aceste două seminiți tracice. Se trece astfel prin cadrul-terul boem de la problema Rinului, împăcată, către problema nouă, vie, primejdioasă a Dunării, căci cheia Boemiei nu e la Rin, ci aici, la Dunăre.

Astfel s'a schimbat de odată rînduiala lucrurilor germane : Roma se afla înaintea unei neașteptate probleme a Dacilor.

S'a văzut că, dacă Germanii Boemiei s'au putut ridica supt Marbod, era pentru că ei se răzimau pe barbarii de la Dunăre. Și neizbinda finală a Romei era firească atîta timp, cît era o Dunăre dușmană.

Expedițiile lui Traian, colonizarea Daciei, luptele cu Goții ale urmașilor lui aparțin celeilalte probleme. De la această Dunăre era să vie însă în veacul al IV-lea, — cînd, pornind de la Lutetia Parisiorum, de la cetatea romană din care s'a dezvoltat Parisul, Împăratul Iulian se luptă cu Francii, Alamani și Burgunzii, cuprinși în hotare fixe (*lapides terminales Alamanorum et Burgundionum*, la Amian Marcelin), — redeschiderea problemei Rinului, prin noua ofensivă barbară.

În acest timp Împărăția romană se împărțise în două : cea de Răsărit și cea de Apus. Granița Dunării romane fusese bine limpezită de urmașii lui Constantin-cel-Mare ; se făcuseră expediții în Dobrogea, prin Serbia ; de cîte ori apăreau barbarii Goți în cete mici, „latrunculi“, ieșeau oștile romane ale malului drept și

le țineau în frâu, ridicându-se apoi cetăți pe malul stîng al fluviului. Se părea încă odată că Roma e liniștită: la acest Răsărit ca și în Apusul unde Iulian obosise pe Germani. Atunci a început însă mișcarea stepei, care a adus pe Huni în regiunile interioare ale Europei. Hunii, de cari va fi vorba mai tîrziu, și de aceia nu insist acum, au răscolit și împins pe Goți, despre cari iarăși se va vorbi pe larg, în legătură cu problema Dunării, i-au aruncat în Peninsula Balcanică și în același timp s'au pus în mișcare alte seminții germanice, Rugi, Sciri, Turcilingi, Burgunzi și toți ceilalți, cari și-au tot făcut loc către Rin. Aici la Rin îi așteptară pe Huni, ca dușmani, Francii, Alamanii, Burgunzii. Și în mijlocul continentului era, în calea lor, masa cea mare a confederației Saxonilor.

De obicei se explică această mișcare foarte ușor, mecanic: Hunul mișcă pe Got, Gotul mișcă pe Burgund, Burgundul pe Alaman, pe Franc, și întreaga avalanșă trece dincolo de Rin. Nu e tocmai așa: mai e și alt factor. Roma dăduse cultura Germanilor, crezînd că atunci vor fi liniștiți. Poporația germană însă se înmulția neconținut, nefiind distrusă de războaie continue cu Roma ca în trecut și nemaî luptîndu-se fără întrerupere între sine, căci Roma intervenia ca să fie pace spre a nu resulta o primejdie și pentru dînsa din luptele acestea. Fiind cultură, fiind pace, fiind bani, prin Roma cari veniau neconținut acolo, numărul populației s'a tot înmulțit, și nevoile au tot crescut. Atunci, nu impulsul din Răsărit singur a provocat acest lucru mare, *Völkerwanderung*, emigrația națiunilor, ci mai trebuia puțin pentru ca vietul și amestecul de neamuri să înceapă. De multe ori avalanșele cele mari ale munților nu se desfac în urma unei furtuni, ci o foarte ușoară adiere de vînt, ori numai talanga pe care a scuturat-o mai tare o oaie speriată, ajunge pentru ca din această ușoară vibrație a aerului să se provoace căderea tot mai iute a masei teribile.

Deci nu numai prin Huni trebuie să se explice mersul către Rin, ci prin faptul de cultură din chiar regiunea germanică.

Astfel, în veacul al V-lea, în împrejurări necunoscute de noi, șiruri întregi de Germani au trecut Rinul și s'au așezat în cîmpiile galice: Franci, Burgunzi, Suevi, Vandali, Visigoți, și toată regiunea apuseană, a Galiei și Peninsulei Iberice, a căpătat o populație germanică.

LECTIA a V-a.

Lupta între „barbarii“ trecuți peste Rin. Unitatea francă pe amîndouă malurile fluviului.

S-ar fi putut crede că prin năvălirea adunăturii de neamuri germanice care trece Rinul la începutul veacului al V-lea, prin urmare în apropierea anului 400 — la 406-7 —, în împrejurări pe care noi nu le cunoaștem tocmai bine pentru că nu este numai o vreme de sărăcie morală și materială a Imperiului roman, dar și una lipsită de izvoare, problema Rinului s'ar fi desființat. Așa era în aparență. Imperiul roman fusese în Galia și Peninsula Iberică; el le-a părăsit; amîndouă au intrat în stăpînire germană. Germanii aceștia erau împărțiți în mai multe triburi: Rugi, Sciri, Turcilingi și alții, dar, în rîndul întăi, Suevii, Alanii și Vandalii. Aceștia se așează pe la anul 400 în Galia, strecurîndu-se de acolo în Spania.

Înțelegem de ce s'au strecurat în Spania: pentru că Spania era un adăpost mai sigur în contra încercărilor de recucerire romană decît Galia însăși. Dominațiunea romană, am zis, e cu totul înlăturată, în afară de o regiune centrală care se păstrează încă o bucată de vreme, cîteva decenii, ca o mică provincie, administrată de un șef fără legături continue cu Roma; cel din urmă șef roman în Galia a fost înlăturat de Clovis, cel d'întăiu rege al Francilor, prin biruința de la Soissons și, Syagrius dispărînd, a dispărut cu el orice urmă de dominație romană dincolo de Rin.

Avem atunci de o parte pe barbarii aceștia trecuți în provinciile romane de odinioară; pe de altă parte, peste apă, masa cea mare a barbarilor. Și iată că Rinul devine, ca în cîntecul german din timpurile noastre, o apă pur și simplu germană, rămînînd ca Romanii să spuie doar ceia ce au spus Francesii de

după cuceririle Revoluției și Imperiului prin cîntecul de răspuns al lui Alfred de Musset despre Rinul german: că l-au avut cîndva în paharul lor.

Deși însă s'ar părea deci că problema Rinului a dispărut, de fapt ea nu putea să dispară. Așezarea Suevilor, Alanilor, Vandalilor și poporațiilor germanice mai mărunte în regiunile Galiei și Spaniei în veacul al V-lea nu e o așezare durabilă; ei nu închid poarta după dinșii și nu o puteau închide. De altminteri și teritoriul care se găsește înaintea noilor veniți în Galia e așa de vast, încît ei se pierd curînd într'insul.

Încă de la început am observat cît de greșită este părerea de a vedea pe Germanii ca un element nenumărat, de sute de mii și milioane de oameni strecurîndu-se fără sfîrșit. Dacă ar fi fost așa de mulți, între altele, așezîndu-se în provinciile romane, n'ar fi cerut acel puțin pe care l-au cerut, în materia care li stătea mai mult la inimă. De ce veniau în Galia? Veniau căutînd, nu atît gloria războinică, nu atît prada — fiindcă orașele au scăpat neprădate de dinșii —, ci, potrivit cu fasa lor de dezvoltare economică, pămînt. „Vrem pămînt!“: cereau „ogor“, *ager*. Dacă ar fi fost așa de numeroși Germanii, n'ar fi rămas un singur proprietar de pămînt roman în Galia, căci de ordinea legală ce li putea păsa! Germanii n'au cerut însă toate teritoriile, ci numai să se împartă ogoarele între dinșii și poporația romană: „*partitio agrorum*“, acesta e cuvîntul. Se știe și în ce proporție s'a făcut împărțirea ogoarelor în cele mai multe regiuni. Fără îndoială nu putem spune că a fost împărțirea în toate părțile așa, dar știm că pe alocurea ei cereau o treime numai din ogoare. Ce i-ar fi silit să ceară așa puțin? O considerație filantropică deosebită care să-i facă să se gîndească la aceia ca „Romanii“ să nu rămînă proletarii ai ogoarelor! Cînd ei riscaseră tot ca să capete pămîntul bun de agricultură, pregătînd pentru plugărie, pe care nu-l găsiu acasă?! Orî că Germanii ar fi fost atît de inferiori Romanilor, încît să se fi mulțămît cu o treime și să între astfel ca ucenicii la Romani?! Agricultura, cum era făcută de Romani în regiunile galice, nu era așa de perfecționată, precum nici agricultura germană atît de înapoiată. Și deci împărțirea ogoarelor se explică prin simplul fapt că Germanii erau puțini.

Și mai e ceva. Odată ce o parte dintre dinșii încunjura pe rege sau pe șeful războinic, odată ce altă parte era neconținut necesară pentru apărare, și, chiar acei cari rămîneau și se așezau la țară puteau fi chemați la vreme de război în ajutorul cauzei naționale, agricultorii statornici erau, de sigur, așa de puțini, încît li ajungea o treime din ogoarele galice. Și nu era vremea vînzării grînelor care prisosesc, nu era vremea agriculturii pentru desfăcere, pentru comerț; era o „*Naturalwirtschaft*“: lucra fiecare potrivit cu nevoile casei lui, cum și țeranii noștri, până în timpurile din urmă, și astăzi în anume regiuni, nu pot

și nu vrea să facă mai mult decît li trebuie în acel an pentru hrană și suma datorită Statului, proprietarului său arendașului cînd pămîntul nu e al muncitorului. Cînd astăzi deci înțelegem la noi o poporație care nu înțelege adesea a strînge o parte din produs făcînd din aceasta o forță economică în ajutorul său mai departe, să nu ne mirăm că aceasta era situația în veacul al V-lea.

Avînd însă un teritoriu vast deschis înaintea lor și păstrînd în trupul lor nevoia de mișcare care caracteriza pe războinicii din ramura gotică mai ales, Germanii au trecut ușor de la Răsărit la Apus și de la Nord la Sud, au străbătut Pirineii — văile și mîntîii nu sînt niciodată o piedecă reală, mai ales cînd cineva are atîta avînt ca dinșii, — au ajuns în Peninsula Iberică, și unii dintrînșii nu s'au oprit nici acolo, ci mai tîrziu au trecut în Africa. Vandalii au numit o provincie a Spaniei: Andalusia, Suevii și Alanii au fost strînși de Vandali în regiunile de Nord-Vest ale Peninsulei Iberice, iar Vandalii ei înșiși de la o bucată de vreme s'au așezat în Africa. Dar, iarăși, nu fiindcă prisosiau ca număr: erau atît de puțini, încît Bizantinii i-au putut distruge, pe vremea lui Iustinian, într'o singură campanie, și ce se mai cunoaște, din prezența Vandalilor în Africa, în caracterul rasei care locuiește acolo, cîți Berberi blonzi se găsesc în părțile unde odinioară, în jurul ruinelor vechii Cartagine, era puternicul regat vandal? În Italia încă ai putea deosebi descendenții Goților așezați acolo, dar în Africa recunoașterea aceasta este aproape cu neputință. Atunci, dacă erau puțini, dacă erau rătăcitori și treceau mereu din Galia în Spania, din Spania în Africa, în urma lor se făcea un gol. Dominațiunea romană fusese odată pentru totdeauna înlăturată, dar în locul dominațiunii romane nu rămîneau ei, ci puteau să vie soții rămași dincolo de Rin.

Din părțile de dincolo de Rin au trecut pe tăcute, ca niște oameni cum se cade, blînzi buni, pentru poporația pe care au găsit-o, *Burgunzii*, cari nu s'au dus mai departe, ci au rămas pe teritoriul care pînă astăzi poartă numele de Burgundia și odată avea o întindere mai mare. Burgunzii fuseseră odată prin locurile noastre, pînă prin părțile Tisei: strămutați în Germania centrală, ei trecură în părțile Rinului și de aici pe albia Ronului și Saônei, în țara care a luat numele lor. De ce nu s'au mutat și Burgunzii ca Suevii, Alanii și Vandalii? Explicația ar fi în mai îndelungata prezență la granița Imperiului roman, în deprinderea mai deplină cu obiceiurile poporației, în frăția mai strînsă cu aceasta. Burgunzii de fapt se găseau bine în mijlocul acestor elemente galo-romane, pe care le cunoșteau mai de mult. Pare curios: Burgunzii au fost mai mulți; Suevii, Alanii, Vandalii, cei puțini, au trecut mai răpede; iar cei mulți, cari ar fi fost îndemnați să iea cîmpii mai ușor, s'au păstrat în așezarea lor. Poate tocmai din cauza numărului lor. Cete slabe nu puteau urmări creațiunea

unei forțe politice durabile, pe cînd un popor întreg, avînd rosturile sale agricole, cunoscător de viață orășenească, nu putea fi îndemnat, ca Suevii, Alanii, Vandalii, să treacă mai departe.

Dar nu numai de la Rin trebuiau să vie în aceste provincii apusene elemente germane, ci și de aiurea, *din Italia*. Sînt barbari cari au ajuns în Galia și Spania pe drumuri foarte complicate și au deschis în anume părți din noi problema Rinului, care, după ce fusese problemă generală germanică, ajunsese prin ei problema vandalică la începutul veacului al V-lea, problema burgundică în același timp, prin întinderea înceată a neamului burgund. Și sînt alții, de cari e vorba acuma, cari, ajungînd pe drumuri foarte întortochiate la hotarul Galiei, au creat în altă parte problema *visigotă*.

Goții stătuseră odinioară în apropierea stepei de Răsărit a Europei, la Ost și la Nord de apa Nistrului. Cînd au venit Hunii, i-au rîspins în Basarabia de astăzi, apoi ei au trecut în țara noastră, și de aici prin vadurile Dunării în Peninsula Balcanică: Visigoții în rîndul întău, Ostrogoții mai rămînînd în vechile lor sălășe. Visigoții din Peninsula Balcanică, după ce au isprăvit să prade în regiunea aceasta, mai sărăcită, după ce au întîmpinat o rezistență mai puternică din partea Imperiului roman de Răsărit, au început să treacă în Italia, mai slab apărată.

În Italia rînduri întregi de barbari trecuseră, și despre trecerea lor o să fie vorbă în legătură cu problema italică. Aici fusese Radagais vestitul și dăduse la 405 lupta, nenorocită pentru el, de lîngă Florența. Roma însăși a avut apoi de mai multe ori a face cu semînții germane, atrase, nu numai de bogățiile orașului, decăzut în mare parte, dar și de farmecul cel mare al numelui lui, în care se păreau cuprinse avuțiile lumii întregi și o glorie fără păreche.

Vin, la rîndul lor, și Visigoții lui Alaric, cari se îndreaptă împotriva Romei, joacă un rol însemnat în peninsula italică, pe urmă se găsesc opriți de pustiul țerii prădate ca și de conștiința că și-au îndeplinit rostul. Decît a ataca Roma, a o face să plătească de două ori prețul răscumpărării, decît a da drumul lăcomiei lor în cuprinsul cetății veșnic sfinte pentru toate neamurile (412), decît a străbate tot până la strîmtoarea de Messina, ce alta se putea face? Să rămîie Visigoții acolo? Ar fi trebuit două lucruri: ca regiul lor să fie mai puțin ambițioși și, pe de altă parte, peninsula să fie mai puțin locuită. Aici într'adevăr nu încăpea populația: în această mare de oameni nu era loc și pentru dînșii. Alaric s'a întîmplat să moară în Italia, dar urmașul lui a văzut de la început că sînt de făcut două lucruri: Său să înlocuiască „Romania“, cum zicea el, prin „Gotia“, să înlătore pe Romanii din toate rosturile lor și să li substituie pe Goții lui. O părere pe care a părăsit-o foarte răpede: Goții nu erau nici destul de mulți, nici destul de culti și nici destul de

pregătiți supt raportul economic, ei nu erau chemați, supt raporturile superioare ale vieții omenestii, ca să înlocuiască elementul român. Și atunci ce li rămânea? Să iasă poate din Italia, să se ducă în mijlocul „barbarilor“ cari aveau un caracter germanic războinic mai pronunțat decât aceștia cari, stînd atîta vreme în Peninsula Balcanică și cea Italică, pierduseră mult din energia și îndrăzneala de la început? Evident nu se putea. Decî li rămânea un singur lucru: să treacă în Galia, cu ispita de a merge pe urmă în Spania, cum au și făcut.

Urmasul lui Alaric, Ataulf, venind în regiunea aceasta, a cîrut mîna unei principese romane, Placidia, sora lui Honoriu. În rudii cu familia Împăraților romani de Apus, el s'a stabilit în Galia. Dar unde? Nu în Galia de Nord sau în Galia de Răsărit, care era deschisă pentru așezări de felul acesta, odată ce barbarii ceilalți se retrăseseră și dominația romană nu mai funcționa; nu: ci s'a așezat în partea de Sud, și anume nu în aceia de drept roman, în cea mai veche așezare romană din Galia, adică în Provența, ci în partea sud-vestică, în Aquitania.

Aquitania avea o populație străveche de Vasconi (de unde vine numele de Gasconi, ca și cel de Basci din timpurile noastre) Erau apoi elemente romane trecute din Provența și elemente germanice rămase din scurgerea barbarilor pe aici. Ataulf a venit și a întemeiat regatul visigot. Regatul acesta, chiar prin așezarea lui geografică, arată ce înțelege a fi: nu un regat german, căci altfel nu s'ar fi așezat aproape de Romani, și nici nu înțelege să încalce drepturile romane, căci altfel s'ar fi așezat în Provența, și nu în Aquitania. Prin urmare locul pe care-l alege Ataulf corespunde exact cu situația sa ideală, că să zic așa, cu ordinea politică ideală pe care Visigoții înțelegeau să o aibă în lumea romano-barbară a vremii lor. Au format așa-numitul Regat de Tulusa, avînd drept Capitală un oraș vechiu din timpul Galilor. Pe urmă au trecut în Spania, tot temeiul lor ajungînd a fi acolo, unde Vandalii, cedînd pasul Suevilor și Alanilor, ajunseseră să nu mai însemne nimic decît o semînție aruncată în munte. Anexa visigotă de dincoace de Pirinei devenia foarte greu de apărut, și era hotărît lucrul că leagănul însuși al Regatului va fi mai curînd sau mai tîrziu pierdut față de alt popor germanic care n'ar fi avut în același timp tendința de a trece Pirineii. Poporul acela a dat numele, nu numai țerii, dar și populației Galiei nouă: Francia, *Francii*.

De ce n'au trecut Francii și ei în Peninsula Iberică? Tendința trebuia să o aibă: Spania e mult mai ferită, ea corespunde mult mai mult nevoii acesteia de înnaintare a tuturor neamurilor germanice: sînt mai puține orașe, drumuri mai deschise, cîmpii mai întinse, păduri mai multe, aspecte mai puțin civilizate, și, cu toate că toți Germanii căutați ogoare, instinctul îi fura to-

tuși către țerile de păduri și locuri deschise. În Spania erau și teritorii cu mult mai libere, fără nicio concurență a aborigenilor: nu era vorba aici, în centru și Apus, de o împărțire a Țogoarelor cu coloniști romani cari aproape nu existau; era în toată partea centrală, vestică, sudică, un pământ absolut nou. De ce, deci, Francii cari aveau aceiași psihologie, același suflet ca barbarii ceilalți germani, trăind ca dinșii în aceleași împrejurări de viață, — de și Gotii erau mai puțin doritori de ele decât acești vechi vecini, de trei sute de ani, ai Romanilor la Rin cari erau Francii — avind aceleași sentimente, aceleași datine, n'au trecut ca și ceilalți Pirinei? Pentru că doar se umpluse Spania de ceilalți Germani. Francii se găseau între aceste două greutăți: sau să rămie în Galia și să o apere împotriva celor cari vor veni pe urmă, sau să treacă în Spania, și atunci trebuiau să se lupte cu acei cari se consolidaseră în această țară. De sigur că mult mai greu era pentru ei să încerce a birui pe Visigoții din Spania, plus toate fărâmurile celorlalte neamuri germane mai mici strinse în jurul lor și contopite cu ei mai târziu, decât a face strajă la Rin.

Cu atât mai mult, cu cât puțința unei întregiri romane în Galia dispăruse, am spus-o, cu desăvârșire în timpul când Francii se așezară definitiv acolo. Și prin urmare pentru Franci nu mai e o problemă a Rinului față de Romanii cari s'ar fi întors eventual: Romanii muriau în Italia, cu dinșii se isprăviseră, și în curind nici nu va mai fi un Împărat în Roma, drepturile lui, după ce va fi trimis la primblare de episcopul său german, vor trece asupra Împăratului din Răsărit, și, dacă era vorba de a se teme de o primejdie ce ar veni tocmai de la Constantinopol, puteau Francii să steie foarte liniștiți. Cu Imperiul roman de Răsărit nu se impuneau decât negociații ca să cîștige noul stăpîn al Galiei o situație legitimă „romană“, ca să capete un titlu de Bizanț și să între astfel în ordinea civilisată. Și ținea foarte mult barbarii la așa ceva. Cutare rege, pe un teritoriu cât Galia, nu se credea deplin așezat până-nu-i venia recunoaștere din partea Bizanțului, singura Romă care mai exista: primia titlul de „patriciu“, i se trimetea haina de ceremonie, și cu aceasta omul părea mai mulțămît decât cu toate cuceririle sale.

Răminea deci pentru Franci numai greutatea de a apăra granița împotriva celorlalti Germani și, pe de altă parte, de a găsi un *modus vivendi* cu rămășițele Visigoților în Galia și cu așezarea burgundică din cuprinsul provinciei. S'ar mai putea adăugi, de și e o întrebare de o însemnătate mult mai mică, găsirea unui chip de a se înțelege cu elementele vechi galice strinse, prin emigrarea în regiunea care vorbește și acum dialectul celtic: Bretania, din Britania Mare, invadată de alți Germani¹.

¹ D'Arbois de Jubainville, care a scris toată viața lui numai despre Celți, despre așezămintele celtice, despre viața politică a Galilor, n'ar fi putut da

Situația Francilor a fost netedă, cu atât mai netedă, cu cât și barbarii ceilalți îi ajutaseră, cu câteva decenii înaintea de realizarea unității france în Galia, să înlăture cel mai periculos concurent care, în folosul lui, voise să redeschidă chestia Rinului: pe Huni.

La jumătatea veacului al V-lea încă se înfățișase odată problema Rinului ca un hotărîtor conflict între toate elementele germanice așezate peste Rin, de o parte, și între elementele uraloaltaice, elementele hunice venite din stepa Răsăritului. Hunii au întrebuințat un veac ca să ajungă de la Nistru la Rin. După 370 ei erau la Nistru, la 451 abia ajung la Rin, făcînd un stagiou foarte îndelungat în regiunile panonice. Așa încît se poate întreba cineva dacă Hunii cari apar la Rin mai sînt aceiași ca Hunii cari apăruseră cu un veac înaintea la Nistru. Amintesc lămurirea dată la început că barbarii cari se ivesc la Rin nu înseamnă o națiune, ci o confederație, care poartă numele elementului ce se găsește în fruntea ei. Așa încît, cînd vin Hunii să ducă lupta împotriva celor așezați în cuprinsul Galiei, nu sînt numai ei, Hunii de rasă, ci aceia tîrăsc cu dinșii toate elementele germanice și poate și slave care nu trecuseră nici în Peninsula Balcanică odată cu Goții și nici dincolo de Rin odată cu Suevi, Alanii, Vandalii, Burgunzii și apoi Visigoții. Toate neamurile germane supuse Hunilor vin supt firma hunică, supt conducerea hunică, în interesul Hunilor. Se dă o mare luptă pentru stăpînirea regiunilor apusene: lupta din „cîmpiile catalaunice“, la Méry-sur-Seine (altă dată se zicea Châlons-sur-Marne: acum se zice Méry-sur-Seine, — fixare pentru care nu ieau firește, nicio răspundere).

S'a dat lupta între elementele germanice, unite cu elementele romane, cu cele încă existente în provincie și cu cele venite, supt conducerea lui Aetiu, din interiorul Imperiului, anume pentru a apăra în acea împrejurare Galia. E o confederație generală a celor ajunși, primiți, așezați, recușoștii de Roma, deveniți asămănători cu ea, împotriva celor cari n'au răzbit încă. Din lupta aceasta s'a ales un lucru: nu se mai putea ca năvălitorii să înainteze; tot restul e pöesie. O confederație de barbari, avînd în frunte pe Huni, voiă să înainteze, călcînd în picioare și elementele romane disparente și elementele germanice: înfrîngerea lor a dovedit că înaintarea aceasta este imposibilă, și Attila s'a retras. Atunci, cum se știe — și aceasta iarăși nu este în raza cercetărilor noastre de acumă —, el a încercat să resolve problema militară a Vestului, în folosul lui și al poporului lui, nu prin Galia, ci prin Italia, dar n'a izbutit nici acolo, s'a întors acasă,

---

amănunțele pe care le-a dat dacă ar fi avut numai mărturiile antice, în loc să aibă pe Galii de odinioară trăind sub ochii lui în Bretania, unde sînt cetățeni francesi cari nu știu franțuzește de acasă.

și a perit în stepa lui, iar după aceasta Hunii au dispărut: ceea ce înseamnă numai că legătura de popoare hunică s'a rupt.

Prin urmare Francii scăpaseră și de pericolul Hunilor: nu numai că aceia fuseseră răspinși, dar în curînd, ca factor politic, nu mai exista: forma particulară de atac către Vest pe care o reprezintă Hunii, dispăruse. Romanii erau numai în colțișorul unde stăpînia Syagrius; Visigoții se retrăseseră în Spania, Burgunzii, tocmai fiindcă erau oameni așa de cum se cade, nu mai intrau în socoteală, nemaî avînd vechea energie barbară.

Francii au mai întrebuițat însă un mijloc minunat ca să se întărească și să unifice Galia în folosul lor, mijloc pe care alții, să fi vrut, n'ar fi putut să-l întrebuițeze. Toți barbarii aceștia cari veniseră până atunci, fuseseră în legătură cu lumea răsăriteană, cu partea de Răsărit a Imperiului roman, cu Bizanțul, în vremea cînd Bizanțul răspîditor de creștinătate era creștin supt formă eretică: creștin arian, după erezia lui „Arie cel spurcat“ pe care l-a afurisit Sinodul din Niceia. Deci erezul lui Arie era domn pe sufletele din Bizanț, și orice barbar trecut în Imperiul roman de Răsărit, dacă se creștina, se creștina arian. Apostolul Goților, care a trăit în părțile noastre și a avut ucenic la Durostorum-Silistra, aici la Dunăre, pe Auxentius episcopul, — apostolul acesta al Goților, Vulfila, Ulphilas pentru Greci, de la care s'a păstrat cea mai veche traducere a Scripturii în limba germană, scrisă în litere gotice argintate în manuscrisul care se păstrează la Usala, era arian.

Și toți barbarii aceștia din ramura gotică, — și nu mai puțin Burgunzii, — erau arieni. Cînd au venit însă în Apus, s'au găsit din această pricină în antagonism cu populația indigenă, care era catolică, sau, mai bine zis, ortodoxă, pentru că deosebirea era între arianism și credința cea dreaptă, ortodoxia, pe care o reprezintă Papa de la Roma. Atunci s'a întîmplat lucrul acesta: barbarii nu erau odioși în calitatea lor de Germani și de barbari; lumea era deprinsă cu dinșii: fuseseră soldații Romei atîta vreme în Galia și Italia, și așa de puțin era speriată populația romană de aspectul feroce al Germanului, încît felul lor de a purta părul, barba, mustățile, ca și haina lor, încălțămîntea lor, erau la modă: toată lumea elegantă în Italia în veacul al V-lea, căuta să apară ca Germanii, și a trebuit să intervie un edict imperial ca să împiedece această imitație. „Barbarii“ nu erau nici goi, nici îmbrăcați urît, și nici aspectul lor fisic nu era răspîngător, ba, din potrivă, se înrudiau tot mai mult Germanii cu Romanii, și, erau bucușii aceștia din urmă să aibă un ginere german, bărbat voinic și frumos și, mai ales, util, pentru că familia avea astfel un sprijin puternic. Cu toate acestea era la început ceva care împiedeca astfel de căsătorii: era erezia lui Arie. Dacă

barbarii ar fi fost păgîni, ceilalți ar fi avut mai puțină răs-pingere pentru ei decît o aveau pentru ei fiindcă erau ari-eni: Așa e întotdeauna, de la o religie la alta oamenii se arată mai puțin dușmani decît între confesiunile aceleiași re-ligiî. Dar s'ar zice: să nu fi rămas Arienî, să fi trecut la cre-dința dreaptă romană! Nu se putea: era un sentiment de onoare la barbari să nu se schimbe; barbarul nu înțelegea legătura cu Dumnezeu în chip cu totul ideal, cum o înțelegem noi, ci ca o legă-tură de credincios față de stăpînul său; Dumnezeu era mai uman pentru dînșii decît pentru noi: un rege franc, în veacul al VI-lea, fiind pe patul de moarte a scos doar acel strigăt: „Ce e și re-gele acela din cer care mă face să sufăr așa de mult pe mine, cel mai puternic rege de pe pămînt?!“. Ei socotiau pe Dumnezeu ca pe un rege mare, de aceeași esență cu ai lor, dar avînd drept și la nemurire. Și, așa fiind, barbarii nu puteau să-și părăsească arianismul și dintr'un sentiment de firesc devo-tament. Francii însă, cînd au venit în Galia, erau păgîni, și atunci s'au gîndit, în chip adevărat germanic, cum ar putea re-solva greutatea aceasta a deosebiriî de religie între dînșii și supușii lor. Și-au făcut calculul politic: devenind și ei Arienî, Visigoții, Burgunzii, trec în rîndul întăiî, și antagonismul între ei, Francii, și elementul romanic nu dispăre; făcîndu-se însă creștini în sen-sul episcopului de la Roma, cîștigă foarte mult și de-odată trec cu un pas mare înnaintea Visigoților și Burgunzilor, în ceia ce privește situația față de poporul supus. Poporul acesta supus avea însă o organizație foarte puternică și efectivă, cu conse-cințe militare: episcopul din vremea aceea era și episcop, era și prefect, era și comandant de corp de armată. Creștinîndu-se re-gele franc, el cîștiga de odată tot sprijinul episcopal și tot spri-jinul singurei Rome care exista atunci, al Romei papale; căci Împăratul se dusese, dar Papa trăia. Iată colosalul avantajîu pe care-l cîștiga Clovis făcîndu-se creștin în forma admisă și binecuvîntată, apărată și răspîndită de Papa de la Roma.

Ei bine, Clovis a făcut acest pas *more germanico*: întăiî a pus la încercare pe cei doi Dumnezei, al strămoșilor și al nevestei sale, Burgunda Clotildă, și anume într'o luptă nehotărîtă cu Alamanii. Zeii strămoșilor n'au putut face ca lupta să se întoarcă în favoarea lui; atunci, în conștiință, era achitat în ceia ce privește pe zeii naționali: ei și-au fost călcat legătura față de el, și el nu mai avea nimic cu dînșii. Zeul Clotildei a hotărît, și Clovis, la rîndul său, s'a hotărît pentru zeul Clotildei. Înțele-gea lucrurile acestea ca pe pămînt: doi Dumnezei s'au bătut în duel acolo: zeul păgînilor și zeul creștinilor, cel d'întăiî s'a do-vedit incapabil, atunci rămînea zeul creștin, și, prin urmare, în semn de recunoștință, regele a făcut legătură cu el, i s'a „în-chinat“ și recomandat, a devenit „omul lui“, i-a făcut omagiu,

luind îndatoririle cuvenite. Dar Dumnezeu regelui e și suzeranul ceresc al nației, alcătuită din tovarășii, din credincioșii și din oamenii regelui; deci Francii toți au devenit creștini, față de Isus, nu din convingere, ci din simț, de datorie față de Clovis, vasali mediați, prin acesta, ai Aceluia care devenise Dumnezeu, soțului Clotildei și prin urmare al întregului popor al soțului Clotildei.

Îndată după aceasta a început opera de consolidare a dominației france în Galia.

Mai erau în Galia Alamanii, puținii cari rămăseseră din Alamanii cei mulți, din veacul al IV-lea, când Împăratul Iulian, cum am spus, plecă din Lutetia, și făcea atâtea expediții, când cu folos, când fără, împotriva popoarelor alamanice, tot așa de puternice ca și Francii. Atunci Germanii de la Nord erau Francii, iar Germanii de la Sudul graniței Rinului erau Alamanii. Din Alamanii, desfăcându-se confederația veche, a rămas prea puțin, și într'o singură luptă au fost sfărîmate rămășițele lor.

În ceia ce privește pe Visigoți, a fost de ajuns tot o singură luptă, aceea de la Vouillé, lângă Poitiers, ca să-i alunge peste Pirinei, unde au și rămas. Căci și era o foarte mare greutate să trăiască împreună Visigoții arieni și Francii ortodoksi. Cît privește pe Burgunzii, cu cari regii franci erau înrudiți și înaintea, s'a profitat mai mult de neînțelegerile între deosebiții stăpînitori pentru a-i imobilisa, rămînînd ca, pe urmă, fiii lui Clovis să întreprindă o expediție comună pentru sfărîmarea complectă a regatului burgund, care a rămas numai în nomenclatura geografică și în tradiția politică separatistă, în apanagiul întîmplătoare pentru fiii de rege din dinastia lui Meroveu. Într'o singură ciocnire, la Soissons, mai de mult, Syagrius fusese învins, și se isprăvisse astfel și cu cea din urmă rămășiță romană din Galia. Și astfel iată că de odată Galia s'a prefăcut în Francia, în Terra Francorum. Căci „Francia“ înseamnă atîta: cucerirea francă, moșia poporului franc, iar nu *Statul* franc.

Noțiunea de Stat nu se formase pe atunci, și nici nu avea nevoie barbarii de dînsa. Statul i-ar fi jignit; el ar fi fost o legătură care ar fi împiedecat individualitatea germană de a se manifesta. Prin urmare „Francia“ era posesia poporului franc: în rîndul întăi a regelui și a celor cari o cuceriseră alături de dînsul. Era o *posesiune*, transmisibilă la urmași în orice proporții și hotare, așa cum ar fi fost aurul și argintul, pietrele scumpe, armele cîștigate în luptă.

Dacă n'ar fi fost această părere, problema Rinului era isprăvită, fiindcă de dincolo de Rin nu mai putea să vină nimeni. Astfel, la anul 511, la moartea lui Clovis, problema Rinului ar fi fost cu totul închisă în sensul acesta că Spania

devenise Visigoția, Africa de Nord, Vandalia, iar Galia rămăsese Francia. Perspectiva unei nouă năvăliri era exclusă.

Dar Germanii din Germania? Întăiu nu toată Germania era germană. Elementul german se întindea numai până la Elba. — dacă se întindea. Și Germania nordică avea atunci poate însemnătatea cea mai mare. Ce înseamnă astăzi influența care vine de la Suedesi, Norvegieni, Daneși în viața generală germană? Prea puțin, — pe cînd atunci Nordul, care nu colonisase încă nici Normandia, ce se va crea cu elemente venite de acolo, nici Anglia, nici Sudul Italiei, unde a fost iarăși un Stat normand, Nordul acela era plin de oameni, mult mai plin de oameni ca acum, cînd fiecare popor, dacă n'are vaste legături de negoț și bani mulți, ieșii din industrie, trebuie să se hrănească mai mult cu ceia ce găsește pe teritoriul lui, și nu mai ales cu ceia ce poate lua de la alții. În fiecare toamnă corăbiile Normanilor veniau spre Sud, cînd se culegeau grînele, și le aduceau acasă, și toată iarna mîncău din pinea altor locuri și beau vinul altor țeri. Ostul german nu exista: Berlinul de astăzi se găsește pe un teritoriu slav. Toate localitățile germane cu finala „au“ (altfel, în nemțește: poiană, loc deschis) vin dintr'un nume slav în *ov*. Iar toate numele în -burg nu sînt altceva decît așezări făcute în umbra unei cetăți: Magdeburg, etc., și ele nu fac decît să pomenescă felul cum au fost întemeiate în cursul unei cuceriri târzii, și nu numai asupra unor elemente germane.

Massa germană necucerită se compunea din Frisoni, la gurile Rinului, cari, la urma urmei, erau cîteva mii de Franci rămași încă pe teritoriul strămoșilor, trăind din pescuit și piraterie, formînd mai mult o individualitate economică decît o naționalitate. Frisonii aceștia, așezați prin insule și prădînd Mările vecine, erau mai greu de supus, fiindcă nu-i puteau găsi. Ei alcătuiau la gurile Rinului ceia ce au fost mai târziu Cazacii la gurile Niprului și apoi la ale Donului¹. Mai erau apoi Turingii. Împotriva acestora s'au dat lupte până foarte târziu. Turingii erau mai mult oameni din pădurea nedeschisă încă pentru cultură, și iarăși formau mai mult o unitate geografică și economică decît una națională. După aceasta și mai ales — erau însă *Saxonii*. Ei cuprîndeau mai mult decît o nație: erau o *religie*. Saxonii păstrasera vechea religie strămoșească germană, și trăiau deosebit, ca dușmanii ai Francilor, tocmai de aceea.

¹ Cazacii de la Nipru au fost cei dintăiu. Erau foarte puțini; cu toate acestea două țeri nu-i puteau supune: Polonia și Imperiul turcesc. Prădau până și supt ochii Sultanului. Erau un popor nesupus, „vagabond“. Și dintre Romîni plecau mulți din Moldova ca să se facă și ei Cazaci. De ce nu-i puteau supune? Fiindcă nu erau să intre corăbiile cele mari ale Osmanilor prin smîrcurile Niprului.

Prin urmare, Frisonii nu erau să-și lase pescuitul și pirateria lor pentru ca să treacă în Galia, Turingii nu erau să-și părăsească pădurile și vinatul, iar, cît privește pe Saxonii, ei aveau groază de limita Rinului: de la Rin începea creștinismul, religia afurisită. De altfel Saxonii nici nu erau așa de numeroși, de vreme ce a fost în stare Carol-cel-Mare, în câteva expediții, nu să-î distrugă, dar să-î împuțineze așa de mult, încît pe urmă elementul germanic din Apus a trebuit să vie să colonizeze regiunile din Răsărit.

Deci s'ar părea că problema Rinului s'a isprăvit în unitatea francă. Iată însă de ce nu putea să se isprăvească. Precum am spus, Francia nu era un Stat, ci o moșie, o posesiune care se putea moșteni. Oricare din fiii lui Clovis avea aceleași drepturi la moștenire. Prin urmare, îndată ce a murit Clovis, nu mai era un Stat, ci atîtea regate cîți copii avuse mortul, și trebuiau să aibă toți partea lor și aveau dreptul cu toții să li se zică regi. Hotarul unui astfel de „regat“ se făcea în chip foarte curios. Ceia ce știm despre ele e din doi singuri cronicari: Fredegariu și Grigore de Tours; dacă însă am cunoaște amănunte, am vedea că fiecare moștenitor a căutat ca în partea lui să fie și cîmp, și pădure, și baltă și vie. Întocmai cum, la moartea unui părinte, dacă fiii vrea să trăiască la țară, împărțesc moșia așa ca niciunul să nu fie lipsit, pe cît se poate, de avantajile feliurite ale unei exploatațiunii rurale.

Iată, deci, pe Franci, din cauza acestei concepții, aruncați într'un haos interior desăvîrșit.

De două ori, odată în veacul al VI-lea și odată în veacul al VII-lea, s'a refăcut material — căci *ideal* ea nu s'a putut desface niciodată, cum nu se putea desface nici poporul — Francia unitară. Dar nu din cauza ideii politice, căci nu o aveau, am spus-o, pe acea vreme, ci din cauza hasardului. Se băteau între dinșii acești frați, nepoți, veri, — veri întâiu, veri al doilea și așa mai departe. Fiecare avea tendința, — nu de a reconstitui Francia unică, ci de a-și face cheful împotriva celuilalt, de a smulge teritoriul și pradă. Și războiul era dus cu o înviersunare nespusă. Gîndiți-vă numai la acea tragedie a Fredegunde și Brunehildei, cele două regine care represintă în tendințele lor ura întregii lor familii —, tragedie care stăpînește o bucată de vreme istoria Galiei france. Gîndiți-vă la acei regi cari, ca să isprăvească odată cu nepoții lor, îi apucau de picioare și li striviau capul de perete. Așa se întimpla, mai mult din pricina dramelor, asasinatelor dese, ca, la un anume moment, din toată familia să rămîie unul singur. Și așa a fost supt Clotar și supt Dagobert, regele care a rămas ca un bun bătrîn moliu în legenda lui „le bon roi Dagobert“.

Va să zică, în veacul al VI-lea unul, în veacul al VII-lea altul,

se întâmplă să iea — ca niște răzăși de la noi, în minile cărora, din lipsă de alți urmași, s'ar fi adunat toate „părțile“ — întreaga stăpînirea asupra moștenirii lui Clovis. Dar și acești mici stăpînitori asupra moșiei „Franciei“ sînt cu mult prea slabi ca să încerce o ofensivă dincolo de Rin. Și, pe de altă parte, n'au de ce să încerce această ofensivă. Saxonii nu-î tulbură, iar cei cari erau în doșul Saxonilor: *Slavii*, numai rare ori și în forme trecătoare, sînt primejdioși, nu pentru granița de Răsărit a regatului franc, ci doar pentru negustorii franci rătăciți pe pămîntul șefului slav Samo, contemporanul lui Dagobert blajinul. Prin urmare provocare de acolo nu venia. Scaunul episcopului din Roma, care putea să se servească de Franci împotriva dușmanului păgîn, e în completă lincezeală și decadentă pentru foarte multă vreme.

Prin urmare nici Răsăritul nu ataca Apusul, nici Apusul n'avea interes să atace Răsăritul, și granița Rinului rămînea astfel o graniță sigură. Rinul se găsea cu totul în stăpînirea Francilor. Iar semințiile din Răsărit nu puteau veni pînă la Rin căci erau răsăpînse în interior: se chiamă și acum Franconia o regiune din Germania care nu e regiune renană, ci una destul de depărtată, — Saxonia fiind azi partea de la Nordul munților Boemiei. Bavaria nu e decît o formațiune din moștenirea Francilor într'un anumit moment, prin ducii merovingieni ajunși neatîrnați. Pe Bavareși, pe *Baioarii*, nu-î întîlnim formînd o unitate germanică decît pe vremea lui Carol-cel-Mare și a urmașilor săi.

Atunci în mijlocul Francilor chiar se crează antagonismul care deschide din nou chestiunea Rinului. Acest antagonism se ivește și tot crește între Neustria și Austrasia. Austrasia înseamnă „Oesterreich“, Neustria — teritoriul apusean al Franciei. În crearea acestei noi forme a problemei Rinului — Neustria la Apus și Austrasia la Răsărit — se manifestă însă tot cele două poporații vechi: Neustria cuprinzînd pe contopiți, pe Galo-Romani, iar Austrasia pe Germanii puri cari s'au unit cu ei, apoi și pe Saxoni. Trebuie să ne oprim asupra caracterului acestor două jumătăți ale lumii france.

LECTIA a VI-a.

---

*Luptele dintre Austrasia și Neustria. Noua dinastie carolingiană.
Carol-cel-Mare în luptă cu Saxonii. Soarta moștenirii sale.*

În această lecție vom cuprinde toată dezvoltarea pe care o avea problema Rinului de la pronunțarea caracterului deosebit al unei Neustrii, la stînga Rinului de o Austrasie, la dreapta apei, până la tratatul acela de la 842 din Verdun, în care pentru întâia oară se încearcă a se da o soluție diplomatică acestei chestii a Rinului.

Va să zică într'un anume moment avem în organismul politic odată unitar al Francilor două jumătăți dușmane. Chestia Rinului revine, nu în afară de Francia, ci în mijlocul ei; ea se taie între două organisme politice france.

Acum, chiar la sfîrșitul lecției trecute spuneam că trebuie să ni lămurim întâi ivirea unui antagonism între Neustria și Austrasia. Căruî motiv i se datorește acest antagonism atît de pronunțat încît, să poată da naștere la un șir întreg de războaie, la crime îngrozitoare, la oprirea în loc pentru multă vreme a dezvoltării poporului franc și produce într'un anume moment o schimbare de dinastie, — lucru care la popoarele germane era de cea mai mare însemnătate, fiindcă regii se coborau din zei, așa încît nu detronaî pe regi, ci oarecum pe zeul care prin cine știe ce legături misterioase cu pămîntul a dat început dinastiei care stăpînește ?

O problemă atît de importantă ca antagonismul dintre Austrasia și Neustria, care explică multe lucruri ce altfel ar părea incidente personale între cutare rege și cutare altul, între cutare maiordom, maestru al palatului, și cellalt maiordom, de cealaltă parte a Rinului, trebuie cercetată în elementele chiar care o ridică într'un anume moment.

Neustria este, — am zis, — pentru oricine se oprește asupra ei, mai mult un teritoriu roman decît german, pe cînd Austrasia este un teritoriu absolut german, cu tendințe de opoziție împotriva Neustriei tocmai pentru că aceasta nu e destul de germană. Prin urmare Neustria nu reprezintă „Franța“ autentică, ci „Franța“ așa cum a fost schimbată în cuprinsul Galiei romanisate. Austrasianul are însă tipul german care n'a fost schimbat de atingerea aceasta cu elementul roman, căci, dacă a fost o atingere, ea nu era atît de importantă ca să modifice însuși rostul lui național. Neustrianul locuiește mai mult în orașe orî în sate ca și orașele; cea mai mare parte din orașele Galiei, în forma dată de Romani, trăiește și acuma. Viața galică însăși presupunea cu mult mai multe cetăți decît sate; adevărat se dădea cetăților o însemnătate mult mai mare decît însemnătatea satelor răzlețe. Ei bine, și după cucerirea de Franci a teritoriului galic însemnătatea mare rămîne totuși asupra cetăților și așezărilor în care oamenii sînt strinși unii lîngă alții și trăiesc după anumite norme cetățenești.

Dacă ar fi numai aceasta, și încă ar fi de ajuns ca să explice ivirea caracterului Neustrianului, cu totul deosebit de caracterul Austrasianului, autentic german. Dar nu e numai atît: încă de acum cîteva decenii, un mare învățat francez, Fustel de Coulanges, ale cărui teorii au fost socotite de mulți la început ca paradoxice, s'a ridicat împotriva părerii vechi că, venind Germanii în Galia într'un număr covârșitor, au adus cu dînșii, nu numai acest contingent numeric, dar și niște obiceiuri morale care au transformat cu desăvîrșire lumea galică. Înainte de Fustel de Coulanges, înainte de protestarea lui violentă susținută cu un talent deosebit și pe baza unei informații culesse de-a dreptul la izvoare, se socotia că lumea romanică din Galia era o lume cu totul stricată și de odată ar fi venit Germanii aceștia cari ar fi adus cu dînșii concepții politice de libertate cu totul superioare, legături de credință de care Romanii degenerați și Galii romanisati pentru degenerare nici n'aveau ideie, că moravurile rele din lumea romană, care nu puteau să fie decît rele, fiind ale unei lumi vechi — caia ce, de fapt, e absurd — că moravurile acestea rele ar fi fost înlocuite astfel de-odată prin moravuri bune. Fustel de Coulanges a arătat nu numai că nu e logic aceasta, dar că nimic din izvoare nu ne autorisă a admite această părere. Germanii au fost puțin, și am adus argumente pentru a arăta aceasta; Germanii au avut fără îndoială calități potrivite stadiului lor de civilizație și rasei lor, dar Romanii, pe lîngă multe defecte, — și Galii romanisati împreună cu dînșii, — aveau însușiri corespunzătoare și rasei lor și stării de civilizație, gradului de cultură în care se găseau. Prin urmare, teoria aceasta, a Germanilor coplesind totul și schimbînd totul, a trebuit să fie părăsită după explicațiile atît de luminoase ale lui Fustel de Coulanges.

Germanii au venit în astfel de împrejurări, încît în multe locuri ei au fost majorisați, și materialmente, și moralmente, de elementul autohton. Chiar dacă nu ar fi fost atît de numeros și de cult elementul găsit de Franci, Burgunzi, Visigoți în Galia, totuși elementul acesta trebuia să aibă o adîncă influență transformătoare asupra lor. „Trasformatorii“ mai puțin și mai puțin auți se prefac totdeauna în *transformați*, și iată de ce: Alții erau mai vechi pe pămîntul acesta, și caracterul băștinaș, aborigen al unui popor îi dă totdeauna o influență colosală asupra poporului care i se suprapune, și chiar dacă poporul băștinaș este inferior din multe puncte de vedere: și anume pentru că orice popor care stă pe un pămînt, capătă experiența aceluși pămînt și, cu cît trece mai multă vreme, cu atît experiența e mai desăvîrșită, și cu atît legăturile dintre pămînt și dintre om se fac mai cu neputință de desfăcut. Prin urmare popoarele băștinașe sînt popoare mult mai acomodate față de pămîntul acela; cine vine pe urmă trebuie să ceară cheia acestei acomodări, explicația acestei adaptări de la acei cari s'au acomodat și s'au adaptat. Cine intră de-odată într'o casă străină trebuie să întrebe ce curente și neplăceri sunt, și ce mijloace trebuie luate ca să trăiască apoi comod în acea casă. Ei bine, Romanii aceștia nu numai că erau numeroși, nu numai că erau culti, dar, prin faptul că ei erau de mai multă vreme acolo, trebuiau să fie învățătorii celor cari au venit pe urmă.

Așa încît într'un anume moment Germanii, rasa dominantă, rasa desprețuitoare, rasa care de sigur ar fi dorit să rămîie cum fusese în momentul cuceririi și înțelegea orice schimbare ca o scădere față de chemarea ei, s'a trezit romanisată.

Intervenind și trecerea Francilor la creștinism, romanisarea s'a făcut încă și mai răpede. Am spus că mulți dintre Romani erau bucuroși să se încuscrească cu Germanii, căci aceasta li dădea o situație superioară celei pe care o avuseră înaintea. Mai adăugăm un lucru: rolul mare al episcopilor: ei erau și comandanți de cetate, și șefi de districte; totul era acolo supt ascultarea lor. Episcopii se alegeau la început dintre Romani, atîta vreme cît Francii nu trecuseră la religia creștină așa cum o mărturisia Papa de la Roma; îndată ce Francii au devenit însă creștini catolici, natural că aristocrația francă a căutat să puie mîna pe episcopate, pentru că era glorioș să fie cineva episcop. Atunci Biserica însăși a trecut în stăpînirea Francilor, și astfel contopirea dintre navălitori și navăliți a căpătat încă un motiv mai mult pentru a se desăvîrși.

Unind deci toate aceste motive, se va înțelege foarte bine cum Neustrienii, într'un anume moment, represintău o fasă nouă, romanică, în desvoltarea elementului franc. Austrasienii nu îndepliniau niciuna din aceste condiții; niciunul din aceste mo-

tive nu trebuia să treacă la fel, fie în limbă, fie în așezăminte, fie în locuință, fie în concepțiile politice, dincolo de Rin. În afară de o bandă de teritoriu foarte îngustă, de o parte și de alta a apei, încolo elementul romanic nu se întâlnește în regiunea aceasta; Germanii erau cei mai mulți, elementul romanic fiind aproape cu desăvârșire dispărut. Austrasiienii reprezentau, bine înțeles, nu o barbarie, ci o cultură specială națională, îmbogățită fără îndoială și de elemente romanice, dar numai îmbogățită. Așa încât Austrasiienii aceștia își zic Franci și sînt Franci; Neustriienii își zic și mai departe Franci doar pentru că a fi „Franc“ constituia o superioritate față de elementul roman — „Francul“, liberul, n'avea stăpîn; el era cuceritorul, — dar Franci nu mai sînt în realitate de multă vreme în Vest: dovadă și antagonismul acesta. În Neustria se uita limba germană și se învăța limba latină vulgară, așa cum limba latină vulgară era vorbită de Galii. Și ideile politice sînt păstrate și în limba pe care o vorbește cineva, și transmise prin ea. Fiecare limbă are o logică specială, care, pornind și ea din anumite motive mai vechi, influențează toată viața omului. Germanul, care pune predicatul la capăt, introduce o tensiune a minții în orice vorbire și în orice scriere a lui de care cine nu obișnuiește a vorbi așa e incapabil: Latinul, care-și construiește după alt sistem fraza, înseamnă și în ea anume obiceiuri de cugetare care pot să se transforme și în așezăminte, și odată cu limba el comunică altora și tendința către un anumit sistem social și politic.

Prin urmare, Neustriienii cari vorbiau latinește au ajuns de la o bucată de vreme să și cugete latinește.

În afară de faptul că Neustriienii se romanisaseră, ei trebuiau să capete însă și pe altă cale concepția romană. Care era concepția romană în ceea ce privește ordinea publică? Aceasta: stăpînirea de un singur Împărat, care și cîrmuiește de fapt și a cărui cîrmuire se întinde pretutindeni. Cîrmuirea nu se exercită prin prezența lui: Împăratul poate să fie absolut nevăzut în toată viața lui, și, cu toate acestea, în construcțiunea Statului roman, el va putea face să se simtă autoritatea lui în orice colț de țară.

---

¹ Cum e limba unui popor, ajunge să fie de la o bucată de vreme și alcătirea lui socială și politică. Grecul, care vorbea în largi perioade se deosebia esențial în ceea ce privește concepțiile de popoarele simple care vorbesc în propoziții de cîteva cuvinte. Sfortarea artistică care trebuie pentru ca să clădești o frază armonioasă în rostire și plăcută cînd o vezi scrisă, modifică pe om cu totul înăuntru, și orice va crea el, potrivit necesităților lui interioare, va fi astfel. Să păstrăm deci acest adevăr că în limba unui popor se cuprinde, dacă nu și anume idei politice, dar de sigur anume tendințe politice. Limba latină cuprindea tendințe politice, era un instrument de propagandă politică: sufletul, datinele naționale se întîlnesc de o potrivă și în limbă ca și în așezămintele corespunzătoare.

Poate fi suveranul bolnav, silit să nu se înfățișeze nici la Roma, și cu toate acestea suveranul acesta retras, ascuns, va face să se transmită puterea lui până și în cel mai depărtat sat de hotar din cuprinsul lumii romane. De ce? Din cauza mecanismului desăvârșit al administrației. La Germani așa ceva nu exista. La Germani regele e de ordin divin și ducele de ordin personal: însușirile lui personale îl recomandă a fi duce, a fi conducătorul armatei. „Funcționar“ la Germani e o noțiune absurdă, ar fi cea mai mare înjosire să se considere cineva ca funcționar: ești credinciosul cuiva, fiindcă i te-ai închinat, îl respecti, recunoști superioritatea lui; ești tovarășul lui, omul lui, fiindcă ai crezut că e bine să subordonezi acțiunea ta războinică acțiunii lui, dar mai departe Germanul nu poate să meargă. Să-l controlezi, să-l poruncești, aceasta-l revoltă. Atunci iată că de o parte e Neustrianul care înțelege tot mai mult legalitatea și tot ceia ce este în legătură cu legalitatea în felul roman, aflată de el, și pe de altă parte Austrasianul care nu poate înțelege pe rege decît în felul german. În aparență — e aceeași lume. Regi, magistri ai palatului, duci, conți, — contele nu înseamnă decît tovarăș de luptă, iar ducele conducător de război. — Întîlnim și de o parte și de alta, și cu toate acestea într'o parte ei înseamnă un lucru, iar în altă parte alt lucru, cu desăvârșire opus celui d'întăiu. Și atunci iată că începe conflictul acesta pentru stăpînirea Rinului între Austrasia și Neustria și din motive politice, atît de adînci, încît ele vor ținea secole și vor determina întreaga istorie a poporului franc.

Să ne gîndim la tentativa pe care într'un anume moment o face magistrul palatului din Neustria, Ebroin, de a stabili, în a doua jumătate a secolului al VII-lea, un fel de regalitate germană care ar fi să samene foarte mult cu Guvernul imperial din Roma. Ebroin reprezintă spiritul nou în Neustria; el înțelege ca regele să fie cu adevărat rege; el vrea o serie întregă de funcționari cari să guverneze țara; independența nobililor vechi, a marilor familii germane, îl supără. Atunci se ridică împotriva lui episcopul Leodegar, care reprezintă elementul cellalt, al viitoarei feudalități germanice, adică elementul aristocratic german care nu vrea să cedeze. Se dă o luptă foarte îndelungată care se isprăvește prin înfrîngerea absolută a lui Ebroin. Și, cînd Ebroin a fost învins în această luptă de episcopul de Autun Leodegar, a fost biruit nu numai el ca persoană, dar a fost biruită în același timp teoria de Guvern neustrian, roman. Și se putea aștepta încă din acest moment că va veni o vreme cînd Austrasienii nu se vor mulțami numai să se apere împotriva influențelor din Neustria, dar vor căuta să o supuiască pentru a o germanisa, pentru a reintroduce principiile de guvern *adevărate*, pe care frații lor le părăsiseră¹.

¹ Nu-mi ascund că scriitorii mai noi nu vrea să recunoască această opoziție de principii, dar nu văd prin ce ar putea-o înlocui decît prin explicația de cuvinte a „neastîmpărului aristocratic“.

Așa încît, în momentul cînd Ebroin și o parte din Neustrienii vor să introducă rostul politic roman și la elementul france rămas dincolo de Rin, se redeschide chestia Rinului. Ebroin e învins. Revanșa Austrasienilor, care tînde să introducă supremația germanică la Neustrienii, va redeschide chestia Rinului, însă de la Răsărit. Acolo în Răsărit apare, atunci familia aceea bine înzestrată de Heristal, — Pepin de Heristal —, care familie, după ce își întărește situația în Austrasia, într-un anume moment nici nu mai simte nevoie de rege: nu mai alege un rege.

E același lucru care s'a petrecut în Imperiul roman pe vremea lui Romulus Augustulus și a lui Odoacru. Cînd a căzut Imperiul roman, nu s'a dat cine știe ce război, ci a fost numai înlăturat un Cesar, și nu s'a ales altul în locu-î. Tot așa și la Austrasieni: regele acesta era supărător prin faptul că ar fi putut să aibă iarăși pretenție de dominație în sensul roman; atunci magistrul palatului, maiordomul acesta, a „uitat“ să aleagă un rege la dispariția altuia, și puterea s'a aflat numai în mîinile lui. Atît de puțin însemna în acel moment a fi rege, încît lumea nici n'a băgat de seamă că la solemnități nu mai apare mutul îmbrăcat în purpură și purtînd o coroană. Atunci maiordomul, represintînd principiul acesta de guvernare aristocratică, de libertate germanică, rămîne singur. Dar în același timp își zice: Francii se consideră ca un singur popor, consideră moștenirea lor ca o singură moștenire; atîta vreme cît va exista Neustria, stăpînită de alt principiu, cine știe ce se poate întîmpla într'un anume moment! Deci Neustria trebuie cucerită pentru că ilusia cu privire la putința unei dominații după sistemul roman de o parte și de alta a Rinului să nu se mai poată ivi niciodată. Pepin trece într'adevăr dincolo de Rin, se dă lupta cea mare de la Testry (687), care înseamnă biruința desăvîrșită a elementului german asupra elementului romanizat din Galia.

Problema Rinului deci nu mai apare de aici încolo în forma în care a existat până acuma. De acum rămîne, în cuprinsul Galiei, de făcut doar opera de unificare. În Neustria chiar, stăpînește spiritul austrasian; stăpînește familia care în Austrasia a ajuns să exercite autoritatea supremă și căreia îi lipsește numai coroana ca să dea regi cu adevărat. În marginile acestei Neustrii, prin Pepin de Heristal, prin Carol Martel și prin Pepin-cel-Scurt, fiul lui Carol Martel, care, acest Pepin, va fi și rege, prin acești trei represintanți ai familiei austrasiene biruitoare, caută să se stabilească întăiu unitatea galică. Unitatea galică pentru Francii se stabilise de Clovis; unitatea galică pentru Austrasieni se stabilise de Heristali.

E, astfel, opera lui Clovis care se săvîrșește din nou, nu împotriva aceluiași dușman, ci a unor dușmani cari ocupă cam același te-

ritoriu. Între dușmanii aceștia este unul mai ales foarte resistant. S'ar fi crezut că după cuceririle lui Clovis n'a mai rămas nicio urmă de separatism în Sudul Franciei. Ei bine nu e așa. Acum, când se pregătește o nouă regalitate, când Pepin, când fiul și nepotul lui stăpînesc în Neustria, Sudul este recalcitrant, Sudul acesta care reprezintă elementul roman mai puțin amestecat și elementul foarte vechi vasconic. Prin urmare, în Septimania gotică, — partea de Sud, din spre Narbonne, — în Aquitania vasconică și în Provența întîlnesc acești Austrasieni rezistență.

Și rezistența aceasta e întărită încă de ceva. În Spania au pătruns de la o bucată de vreme Arabii; Arabii aceștia au răspins pe Vasconi în munți în vremea cînd ei crează apoi acolo în munți o regalitate. De alminterea, cuvîntul de rege are un sens foarte general: a fi rege nu însemnează a stăpîni un teritoriu întins: poate fi cineva rege și peste un grup de sate numai. E vremea cînd apare regalitatea Navarei și Asturiei, din care se va formă mai tîrziu regalitatea spaniolă. Chiar faptul acesta: că Arabii, venind din Africa, au pătruns în Spania ocupînd cîmpiile ei roditoare în grîne, că au răspins elementul aborigen și în același timp elementul germanic visigot rămas în Spania, trebuia să creeze o greutate Austrasienilor. Pentru că pribegii aceștia din Sudul și centrul Spaniei, gonii de Arabi, vin să întărească pe congenerii lor din Pirenei. Înnainte nu era nevoie de o regalitate, ducatul ajungea: acuma însă fugarii s'au strîns cu toți laolaltă și formează o primejdie din ce în ce mai mare pentru opera de unificare a Austrasiei. Un Odo întemeiază un Stat care e și Aquitania, și Septimania, și Provența, și el poartă și titlul de duce al Vasconilor. Îi urmează Hunald, apoi fiul lui, Vaifru, și în sfîrșit Lupus. Succesiunea aceasta de nume însăși e interesantă: Odo e un nume germanic, dacă se pune în legătură cu Otto, Hunald e nume german, Vaifru unul care sună curios: ar părea că sînt silabe basce; iar Lupus e curat roman. Va să zică numele apărătorilor libertății Sudului galic se schimbă, rosturile politice însă rămîn aceleași de la unul la altul. Opera începută de Pepin de Heristal prin lupta împotriva Septimaniei, Aquitaniei și Provenței reunite supt un singur stăpînitor a fost cu desăvîrșire îndeplinită numai de Carol-cel-Mare, care a trecut apoi și împotriva Arabilor din Peninsula Iberică, cucerind teritoriul dintre Ebru și Marea Mediterană, reunindu-l cu regiunea sudică a Galiei și creînd un fel de nouă Aquitanie, pe care a dat-o în stăpînirea unui fiu al său crescut după obiceiurile vasconice ale Sudului: neputînd cuceri Sudul, el îi dădea astfel o dinastie desfăcută din dinastia lui, a cuceritorului. Numai atît că acest întemeietor de dinastie nu trăiește multă vreme, și dinastia din gîndul lui Carol-cel-Mare n'a putut ajunge o realitate, cum nici forma pe care Carol-cel-Mare voia să o dea Împărăției n'a rămas.

Dinastia aceasta de Heristal începe, va să zică, opera de unificare pentru Austrasieni a Neustriei. Izbutește, pe vremea lui Carol Martel, să răspingă ofensiva Arabilor. Vestita luptă de la Poitiers (732) e legată de numele lui Carol Martel, cu toate că cercetările mai nouă arată că această luptă n'a fost o biruință așa de grozavă și nici numărul Arabilor așa de mare: expediția Arabilor pare a fi fost mai mult o raită de pradă decît altceva, așa încît, și dacă Arabii ar fi învins, ei s'ar fi întors înapoi. Fiul lui Carol Martel, răzimat pe o serie de biruințe, a putut să ceară însă ceia ce bunicul său n'ar fi îndrăznit să facă; a putut să ceară de la Papa din Roma coroana pe care o mai păstrați ultimii descendenți, absolut degenerați, ai lui Meroveu fabulosul, cari, după Grigore de Tours, mergeau în cară trase de boi și apăreau, pe jumătate adormiți, numai în împrejurările mari, pompoase ale vieții de Stat.

Cererea aceia de Coroană a represintantului austrasian al familiei de Heristal împotriva ultimului represintant al rasei merovingiene este de sigur un eveniment foarte important pentru toată viața Apusului și viața lumii: e un eveniment care a contribuit la schimbarea istoriei universale. N'ar fi fost Carol-cel-Mare dacă Pepin, tatăl său, n'ar fi cerut Coroana regală de la Papa, — și ce ar fi fost lumea dacă el, Carol-cel-Mare, n'ar fi fost decît maiordomul cine știe cărui Merovigian leneș, dacă el n'ar fi avut ca să reziste dușmanilor din interior calitatea sacră de rege, sfințit anume de Papa, așa cum odinioară ultimul dintre profeții din Israel, Samuil, sfințise ca rege pe Saul? Regele Pepin a fost decî un rege cu totul de altă natură decît regii d'innaintea lui: nu potrivit cu zeii germani, ci, după spiritul legii nouă, a Dumnezeuului creștinilor. Clovis fusese un rege a cărui putere se trăgea de la zeii păgîni și pe care creștinii îl recunoscuseră numai, pe cînd Pepin și Carol-cel-Mare sînt altceva: ei sînt regi ai Francilor pe cari Biserica, înfățișînd legea cea nouă, îi crează, în cari Biserica se recunoaște, în care ea coboară elementul misterios al transformăției puterii dumnezeiești transmise asupra autorității exercitate de oameni. Fără îndoială e colosală importanța acestor fapte, dar nu vorbim acum nici de așezăminte, nici de tradiții, ci vorbim de hotare și avem în vedere problema Rinului. Prin urmare vom lua din această schimhare numai ceia ce este în legătură cu obiectul special al acestui studiu.

Problema Rinului ea însăși capătă e formă nouă după sfințirea aceasta, de către Sfîntul Bonifaciu, a lui Pepin ca rege al tuturor Francilor (754).

Ne oprim de-odată la lucrul acesta: „al tuturor Francilor“. Prin urmare Austrasia desființase Neustria: unitatea francă se făcuse din nou, fapt de cea mai mare însemnătate.

Atita vreme cît Pepin și urmașii lui erau numai Austrasieni biruitoari în Neustria, exista o Neustrie învinsă și o Austrasie biruitoare, și mulți dintre Neustrienii, mai ales elementele deplin romanisate, se uitau la dușmănie la barbarul de peste Rin care venise cu accentul lui urît cînd vorbea limba latină, și vroia să-i stăpînească. Trebuia coroana de rege, în împrejurări speciale, trebuia binecuvîntarea lui Samuil asupra capului noului Saul, trebuiau toate noutățile acestea sacre, impresionante, pentru ca despărțirea dintre Neustria și Austrasia care îndușmănisese cele două jumătăți ale poporului franc și crease din nou problema Rinului, să dispară.

Și a dispărut. Și atunci iarăși s'ar părea că problema Rinului nu mai este.

De fapt însă nu e așa: campaniile lui Carol-cel-Mare împotriva Saxonilor sînt în germene în legăturile dintre episcopul din Roma, Papa e și noul rege franc din dinastia carolingiană. Iată de ce: Papa e și putere politică; el nu dă nimic degeaba; nu vre-o simpatie deosebită pentru Pepin, din cauza pietății extraordinare a regelui franc, putea să-l îndemne pe episcopul de Roma să facă acest pas, să calce o legitimitate. Căci era un act de îndrăzneală pentru Papa să înlătore pe Merovingienii. Pe ce se răzima el însuși? Nu pe o revoluție, ci pe cea mai legitimă transmisiune de autoritate: Hristos a dat puterea lui Petru, Petru a lăsat puterea urmașilor lui, Papiilor de la Roma. Papii toți sînt moștenitorii Sfîntului Petru, și, ca moștenitori, nu li stă bine să dea jos pe alții moștenitori. Moștenitorii se respectă totdeauna foarte mult între sine cînd nu sînt nimic în afară de moștenirea lor, și Papa nu era nimic în afară de moștenirea lui. Dacă n'ar fi fost succesorul Sf. Petru, ce-î rămînea? Cîteva case întărite în Roma și venitul darurilor diferitelor provincii care se închinau Sfîntului Scaun, și atît. Papa era numai o autoritate moștenită, și iată că el desființează o autoritate tot așa de deplină, tot așa de legală. Pentru ca Papa să facă acest lucru, trebuia să aibă în vedere un plan. Papa veacului al VIII-lea a înțeles mai mult sau mai puțin clar un lucru; că el în Italia nu poate fi decît prea puțin lucru, că viitorul lui se găsește în afară de Italia, că poate să cîștige prestigiu și bogăție prin războaie împotriva păgînilor. Mai târziu va face cruciate împotriva Saracinilor și Turcilor, a Musulmanilor; acuma el face cruciată împotriva păgînilor cari se găsesc în apropierea sa. El are însă un singur rol: acela de a binecuvînta și de a trage profit la sfîrșit; dar războiul nu-l putea purta însuși, și trebuia să fie cineva, trebuia să se asigure un credincios al Sfîntei Biserici care să înceapă acest lucru. De unde să-l iea? În Spania Visigoții fuseseră Arieni și-î desființaseră

Arabii; chiar prezența Arabilor în peninsula vecină cu peninsula italică era oarecum jignitoare pentru autoritatea papală: o provincie întreagă pe care o nădăjduia că va veni la dînsul era definitiv pierdută. Atunci Papa a văzut că numai Francii îi pot face serviciul acesta de a începe războiul pentru Biserică, și prin Biserică pentru dînsul. Dintre Francii ce elemente-i trebuiau anume? Nu cel mai legitim, ci elementul cel mai activ și mai energic. Se înțelege deci foarte bine de ce Papa se îndreaptă către Pepin și care era planul pe care-l avea în minte cînd crea pe noul rege franc de altă familie, care devenise, timp de trei generații, o energie extraordinară.

Prin faptul că îndreaptă pe Carolingienii împotriva celor de dincolo de Rin, împotriva Saxonilor, Papa deschide astfel chestia Rinului.

Chestia Rinului fusese întiiu în dușmănia dintre Austrasia și Neustria, între sistemul de guvernămînt roman și între sistemul de viață politică germană. În vremea aceasta, în care problema se deschide din nou, de Papă, ea se înfățișează altfel: este lupta dintre creștinii catolici romani, pe de o parte, și dintre viața germanică, cu zeii păgîni primitivi, de altă parte. E atacul împotriva celor din urmă represintauți ai vechilor închinători de idoli, printre cari în rîndul întăiu erau Saxonii. În afară de Saxoni se mai află, cum s'a spus, la gurile Rinului Frisonii, iar în regiunile mai de jos Turingii, pe teritoriul care mai mult sau mai puțin represintă Turingia din timpurile noastre. În afară de aceștia se ridică la o însemnătate din ce în ce mai mare, mai ales prin legăturile lor cu barbarii germani cari dețin în cea mai mare parte Italia, Bavaresii. Toți aceștia se întind până la Elba, iar dincolo de Elba vin Slavii, Viliții, cum li se zicea pe vremea lui Dagobert, Sorabii, cari sînt Sîrbii din regiunea aceasta, — e același cuvînt, — ori Obotriții. Și dincolo de dînsii toți, cari se întind între Elba și Raab, prin unii din înaintașii lor poate și mai departe decît atîta, vin Hunii cei noi, cari sînt Avarii, așezați în regiunea panonică, — supt un nume nou aceleași elemente uralo-altaice din Împărăția Hunilor.

Carol-cel-Mare trece Rinul, însă nu în calitatea în care trecuseră altă dată regii franci această apă. Înainte erau dușmăniile naționale: Francii Salieni luptau împotriva Francilor Ripuari și Francul însuși, fără deosebire între Ripuar și Salian, se luptă cu Alamanul. De astă dată nu mai e o națiune care luptă împotriva altei națiuni: nu poate fi un antagonism între Francii lui Carol-cel-Mare și Saxoni, ca seminiții deosebite. Nu trebuie să admitem măcar că lupta se dădea pe motiv de cultură: cultura romanică de dincolo de Rin, care luptă împotriva culturii primitive germanice de la Răsăritul apei. Nu, — e o luptă curat religioasă. Actul încoronării lui Pepin a transformat problema Ri-

nului — și acesta este lucrul important pentru noi — într-o problemă religioasă. Prin urmare Carol-cel-Mare nu e nici urmașul strămoșilor săi de singe, nici continuatorul tradițiilor austrasiene; e altceva cînd pornește cu oștile lui, așa-numitele *scarae* (ceia ce înseamnă cete, Schaaren). Cînd aceste „scarae“ ale Francilor trec Rinul, au aparența unei armate, și sînt o armată, dar o armată care nu urmărește un scop militar, ci unul religios.

Adevărații înaintași ai acestor cete ale lui Carol-cel-Mare nu sînt luptătorii germani, ci propagandiștii catolici, călugării cari au represintat timp de mai multe decenii propaganda catolică în aceste regiuni. Înainte de a întrebuița pe Franci Sfîntul Scaun avea pe acești călugări pe cari nu-î trimitea de la dînsul de acasă, căci Italia-î era așa de puțin la îndemînă supt raportul cultural cît și supt raportul politic; luptătorii cari precedaseră pe ai lui Carol pe terenul acesta al propagandei religioase veniseră mai ales de aiurea. Și iată de unde. Începînd cu secolul al V-a și pînă în secolul al VI-a s'au strecurat neconținți în Insulele Britanice, locuite pînă atunci de Celți, cari, după această înfrîngere a lor, s'au refugiat și în Bretania, întărind caracterul celtic de acolo, anume elemente germane: luții, veniți din Iutlanda de astăzi, frați buni cu Danesii cari și ei vor veni mai tîrziu în Insulele Britanice, Anglii și Saxonii. Anglii au fost întăi în regiunile Danemarcei; Saxonii cari au trecut în Insulele Britanice nu sînt cei cu cari a luptat Carol-cel-Mare, ci alt grup, care se găsea lîngă țermul Mării; — Daniți de mai tîrziu, strămoșii Danesilor, nu sînt decît acei Saxoni de lîngă malul Oceanului cari au rămas acasă și au luat un nume nou: la ei s'au adăpostit Saxonii din interior, cînd Carol-cel-Mare îi strînse prea tare și șefii lor fură siliți să părăsească teritoriul național.

S'a întemeiat un șir întreg de regate în Britania Mare — nu și în Irlanda, unde Celții au rămas pînă tîrziu —, pînă la marginea unde s'a împotrivit și mai departe elementul cel vechiu, pînă în Scoția. Prin urmare în partea din Britania-Mare care se întinde pînă la hotarul vieții păstorești a Scoțienilor, s'au întemeiat opt regate, reduse apoi la șapte, formînd Eptarhia Anglo-Saxonă. Această eptarhie este foarte interesantă supt o mulțime de raporturi. Pe noi deocamdată ne interesează supt două raporturi: a fost unul din punctele în care creștinismul a pătruns mai răpede, și a prefăcut chiar viața națională în viață religioasă. Așa încît în Europa apuseană, într'un anume moment, au fost două teocrații: una supt forma regală a Visigoților, în care episcopii aveau rolul de căpetenie, dar erau Arieni, eretici, și, de altă parte, teocrația anglo-saxonă, avînd regi, dar în care rolul de căpetenie îl păstrau episcopii și propagandiștii. Dar aceștia erau catolici, fiindcă veniseră de-a dreptul din Italia creștină, ca misionari trimiși de Papa Grigorie, și pătrunse-

seră în aceste regiuni aducînd mai pe toți Anglo-Saxonii la credința creștină catolică. Creștinismul însă purta cu dînsul cultura latină, prin urmare Britania-Mare ajunse un adăpost al culturii latine. Prin cultura aceasta venia și o anume influență greacă, și reprezentanții de căpetenie ai culturii anglo-saxone în veacul al VI-lea, adică în epoca lui Carol-cel-Mare, toți au știut și grecește și aveau și cunoștințe foarte înaintate în anume domenii ale matematicilor. Socoteala datei cînd trebuie să se serbeze Paștile, calculul pascal, a fost făcută întâia oară în Insulele Britanice.

Cel mai de frunte reprezentant al culturii latine în Apus înainte de Carol-cel-Mare a fost Beda Venerabilul, care a scris latinește, iar Alboin, sfetnicul cultural de pe lângă Carol-cel-Mare, este un Saxon trecut în Britania-Mare și învățat în datinile culturii latino-grece: el a trecut apoi la Franci ca să răspîndească această cultură.

Din insula aceasta, atît de creștină, atît de militantă și de devotată creștinismului, pornesc misionarii împotriva elementelor rămase păgîne în centrul Germaniei. Cel mai strălucit apostol al acestei propagande, care a mers pînă la martiriu, fiind omorît de Frisoni, e Sfîntul Bonifaciu, care a schimbat numele său păgîn de Winfrid în acest „Bonifacius“, arătînd semnul cel nou al vremurilor. Papa a văzut însă că aceastăucidere chiar a lui Bonifaciu de Frisoni (755) înseamnă neputința creștinării Europei centrale pe calea blindă a propagandei misionarilor, și atunci s'a adresat la Franci.

Prin urmare, Carol-cel-Mare nu e continuatorul regilor austrasieni în aceste părți, ci continuatorul lui Bonifaciu, care a mijlocit coroana regală pentru bunicul lui. Se înfățișează ca Împărat, de fapt însă e numai un propagandist armat; soldații săi samănă cu o armată germanică, dar sînt, în realitate numai călugări schimbați de haine. Poate că nici nu-și dau seama de aceasta, dar scopul lor e cel urmărit de călugări. Biruind pe Saxoni, cel d'întăiu lucru pe care-l face Carol-cel-Mare nu este să li ceară un act de supunere, nici înlocuirea unei stăpîniri locale printr'o nouă stăpînire, ci cel d'întăiu lucru pe care-l cere el este să se boteze cu sila, supt sabie: odată șau de mai multe ori, nu strică. Într'adevăr oamenii treceau la credința cea veche cum scăpau de amenințare. Ei dădeau, pe drept, operei acestea religioase o interpretare politică. Carol-cel-Mare pleca de la o situație politică ca să îndeplinească o operă religioasă, care însă era să se prefacă la rîndul ei în operă politică, — și instinctul saxon a simțit aceasta, că botezul lega mai mult dezvoltarea poporului lor decît închisoarea, și de aceea, și nu pentru altceva, se împotriviău cu înviersunare botezului.

Acum, pînă la hotarul Slavilor și chiar pînă la hotarul Hunilor, al Avarilor — căci Ringul avar, centrul stăpînirii avar, fu-

sese cucerit și distrus de armata francă. — până în apropiere de locurile noastre, până la Tisa și în regiunea Savei și a Dravei, unde multă vreme a existat o provincie numită Frankocho- rion —, până acolo au pătruns oștile lui Carol-cel-Mare. Nordul danes, nortmanic, era în ascultarea poruncilor lui Carol care căpătase o situație excepțională, așa încît, odată, ca să și-l lege mai strîns, Papa l-a făcut Împărat, punîndu-l în locul Împăra- ților romani de odinioară.

Aceasta constituia iarăși un act de îndrăzneală extraordinară al Papei. Pentru că Împăratul din Bizanț era de drept Împărat în Roma cea veche. Papa, vrînd să-și asigure însă concursul re- gelui care sfărîmase domnia longobardică din Italia, într'o zi de Crăciun a pus lumea din Roma să strige: „Trăiască Cesarul Carol“, iar acesta s'a făcut a primi cu multă greutate onoa- rea deosebită pe care poporul roman, după datină, sfătuit de Papa, i-a fost impus-o. Actul e foarte important, dar o să ne preocupe în altă serie de lecții. Ceia ce ne preocupă pentru mo- ment este felul cum acțiunea lui Carol-cel-Mare, rege al Fran- cilor și pe urmă Împărat, face ca problema Rinului să capete altă înfățișare.

Acum deci iarăși granița Rinului a fost desființată prin întin- derea Împărăției până la Dunăre.

S'ar părea că Francii, supt Carol-cel-Mare, vor deschide altă problemă în Răsăritul depărtat: problema Dunării. Ei bine, ceia ce a stricat tot ceia ce a făcut regele și Împăratul, a fost acel sistem franc de a privi moștenirea Statului, a țerii ca altă moștenire: cum împărțeau caii, armele sau juvaierere, așa împărțeau — am spus-o — provinciile. Carol însuși autorisă această împărțire de pro- vincii. Necesitatea unei vieți politice deosebite de o parte și de alta a Rinului îl îndemna și pe dînsul să prevadă părți în le- gătură cu această necesitate geografică, pentru fiii săi. El rea- lisase unitatea și era foarte bucurios de aceasta; cu toate acestea necesitatea geografică îi impunea și lui, cînd avea de împărțit pămînt între urmașii săi, să se oprească la granița pe care a tras-o natura. S'a întîmplat că fiul căruia îi dăduse Italia moare, că fiul căruia îi dăduse Aquitania, moare și el și că fiul care trebuia să stăpînească regiunea germană, a ajuns stăpîn pe în- treaga lui moștenire, Ludovic Piosul.

Pentru contemporanii lui era cu adevărat Ludovic-cel-Pios, pentru noi însă e mai mult Ludovic cel Habotnic, un Ludovic care se gîndește înainte de toate la moaștele sfinților morți și nu se gîndește la puterile oamenilor celor vii. A fost un om nenorocit în toate privințile, nenorocit ca soț, căci teribile bă- nuieli apăsa în ceia ce privește legitimitatea progeniturii sale din a doua căsătorie, nenorocit ca tată, căci a văzut pe fiii lui ridicăți împotriva-î și luptînd ei între dînșii. Un moment se

luptă fiilor din căsătoria întâiu cu fiul din căsătoria a doua, cu fiul dubios căruia pretind ei că i s'a dat o parte prea mare în regiunea apuseană.

După moartea lui Ludovic fiii se luptă cu toții între dinșii, și de data aceasta se alcătuesc alte legături decât la început. Și iarăși lucrul devine interesant: Nu e o întâmplare că fiii din întâia căsătorie se luptă cu atîta înviersunare împotriva celui frate din căsătoria a doua căruia i s'a făcut o parte în regiunea Neustriei. Supt forma aceasta de lupte între fiii lui Ludovic este tot problema dușmăniei permanente dintre elementul german, acum creștin, dar tot german autentic, și cel din Neustria. Bietul Carol nu e numai fiul dubios din cea de-a doua căsătorie a lui Ludovic, ci reprezintă și Neustria desprețuită. Cînd moare Ludovic și lupta se poartă între Carol de Neustria și Ludovic Germanicul, uniți împreună, și Lotar, căruia i s'a dat stăpînirea asupra Italiei, lupta aceasta are însă alt caracter: se anulează problema Rinului pentru moment. Ei se simt cu toții staviliți de noua unitate imperială. Atunci cei doi, cari se găsesc afară de Italia, se unesc împotriva stăpînitorului Italiei. Întrădevăr Lotar este biruit, și după lupta aceasta de la Fontanet (841) se încheie tratatul de la Verdun (842).

Chiar în lupta împotriva lui Lotar este și elementul de legătură adus de problema Rinului, și anume ei luptă apărînd, nu numai ambiția lor, ci necesitatea unei vieți independente și deosebite a provinciilor asupra cărora stăpînesc. Ludovic Germanicul, cînd se bate împotriva lui Lotar, nu apără numai dreptul lui de a trăi politicește independent de Lotar, dar și dreptul Germaniei de a trăi ca organism politic deosebit de unitatea imperială pe care o reclamă Lotar, stăpînitorul Italiei. Cînd Carol Pleșuvul, fratele lui Ludovic Germanicul, stăpînitorul Galiei, al Neustriei, se bate împotriva lui Lotar, el nu o face numai pentru dreptul lui de a trăi neatîrnat, ci și pentru dreptul acestei Galii neustriene de a avea o formă politică deosebită. Dovadă că nu se consideră numai ca persoană, ci și ca reprezentant al unei necesități teritoriale, al unui anume pămînt și al dezvoltării unei rase, sînt jurămintele de la Strassburg, rostite de Carol în franțuzește și de Ludovic în nemțește, care nu fac altceva decît să fixeze definitiv existența unei vorbiri de limbă romanică la stînga Rinului și unei vorbiri de limbă germanică la Răsăritul apei. Al lui Ludovic jură nemțește, al lui Carol jură în limba romanică pe care acum o vorbesc exclusiv locuitorii vechi Neustrii.

Lotar nu poate să scape de aceste atacuri ale Germaniei noi și ale Franciei noi împotriva ambiției sale imperiale decât numai mulțămîndu-se cu această Italie, care nu e interesantă pentru noi. Se alege însă și cu o șuviță de teritoriu care merge până la gurile Rinului. Lotaringia n'are niciun sens geografic. Era însă necesitatea ca el să aibă, la rîndul lui, vii la Rin, și acesta a fost

un motiv pentru care să i se cedeze o parte din regiunea re-
mană, să aibă, și el, din toate regiunile partea lui. Partea aceasta
era evident trecătoare, chiar prin felul cum e alcătuită, și rămî-
nea atunci cele două realități stabilite în anul 842, prin jură-
mintele de la Strassburg întâiu și prin împărțirea țerii pe urmă:
realitatea națională francă de o parte și realitatea națională
germanică de cealaltă parte a Rinului.

Între aceste două realități se va purta de acum lupta pen-
tru Rin.

LECTIA a VII-a.

Soarta teritoriului renan după Carol-cel-Mare. Lupta între nevoile de unitate și tendințele centrifugale. Nimicirea Lotaringiei de motive naționale și geografice.

În istoria universală se vorbește foarte adese ori, cu foarte puțină dreptate, de așa-numita anarhie a evului mediu, cum se vorbește foarte mult, și tot cu așa de puțină dreptate, de lipsa de cultură, de neagra noapte a evului mediu. Sînt exagerări literare care în locurile acestea nu prea aū ce căuta, pentru că faptele istorice aū înaintea de toate acest caracter că sînt cu totul complexe și ceia ce pare o scădere dintr'un punct de vedere poate fi un profit d'într'altul. Prin urmare s'ar comite o foarte mare greșală dacă și-ar închipui cineva că evul mediu nu e decît o lungă epocă de anarhie.

Aceasta o spun acuma pentru că e tocmai momentul cînd s'ar părea că anarhia cade asupra unei societăți până atunci bine și chiar strîns organizate. A fost Imperiul: Imperiul acesta s'a menținut o bucată de vreme și pe urmă s'a împărțit în trei, și acest fapt ne impresionează cam urît, cu ideile pe care le avem astăzi. Pe Carol-cel-Mare ni-l închipuim că ar fi trebuit să creeze un Stat care să ție până la sfîrșitul veacurilor, și nepoții lui de fiu chiar împart Împărăția în trei. Pe de o parte este o necesitate geografică: ceia ce va fi Franța; pe de altă parte, este iarăși o necesitate geografică: ceia ce va fi mai tîrziu, și este în mare parte chiar de pe atunci, Germania, dar între ele, la mijloc, stă aceasta Lotaringie, care cuprinde Italia cu titlul imperial și o șuviță ce se întinde de-a lungul Rinului, de o parte și de alta a apăr.

Știm de ce împărțirea s'a făcut în aceste condiții. Nu dintr'un singur motiv, ci din mai multe, și motivul care a influențat în ultimul moment a fost acela ca fiecare din frați să-și aibă rostul lui, în cîmpie, în pădure și în vii. Dar fără îndoială că nu era

numai atât: pe lângă aceasta vorbia și necesitatea geografică, altfel n'am fi avut acea aproape-Franța de o parte și acea Germania aproape cu totul terminată de cealaltă parte. Motivul geografic vorbește destul de hotărîtor în împărțirea aceasta care se face prin tratatul din Verdum.

Undeva însă pare că începe haosul: Lotaringia se sfarîmă în mai multe bucăți; se dau o sumedenie de lupte, și chiar situația celor două țeri aproape terminate sau în cale spre terminare: Franța și Germania, nu mai apare limpede și unitară. Chiar și aici, în cuprinsul vechii Neustrii și Austrasil, se formează o sumedenie de alcătuirii noi. În Franța alcătuirile acestea sînt atât de multe, încît, dacă nu sînt înfățișate exact și explicate în motivele lor, pare că atenția se risipește. Chiar în Germania de la o bucată de vreme, în regiunea care va formă în alt timp teritoriul de basă al națiunii germane, sînt fel, de fel de formațiuni trecătoare.

Pentru înțelegerea acestor lucruri și desfacerea din ele a noii probleme a Rinului trebuie să se semnaleze chiar de acum anumite motive de ordine și de desordine: motivele care tind către unitatea politică și alte motive care tind către sfărîmarea unității politice, pentru ca, odată ce vom înțelege desbaterile teritoriale în liniile lor generale, să ne putem coborî la problema noastră specială, care trebuie să se desfacă acuma pe un fond care nu mai e cel vechiu.

Putem zice că în societatea aceasta din jumătatea veacului al IX-lea sînt anume tendințe centrifugale și alte tendințe centripetale: unele care țintesc către risipire, iar altele care apără unitatea. Cred că e bine să luăm întâi în cercetare tendințele unitare pentru ca pe urmă să ținem seamă de celelalte.

Ce leagă societatea aceasta care tinde să se sfarîme, și tot nu se sfarîmă? Crezi că într'adevăr o să se risipească în indivizi, că principiul acesta individualist o să rămîie singur valabil. Primejdia și simpatia determină în aparență totul. Ca și cum în societatea de astăzi, în loc să facă parte cineva dintr'o ordine civilisată, dintr'un oraș, dintr'o țară, să fie supus unei magistraturi orășenești, unei magistraturi politice mai largi, el ar avea dreptul să umble dintr'un loc într'altul după cum ar crede de cuviință, fără să aibă dreptul cineva să-l critice: ori ca și cum într'o armată ar putea cineva să treacă dintr'un regiment într'altul, dintr'o armă într'alta, ba chiar din armata unui Stat într'a altuia după fel de fel de conveniențe cu totul particulare, care în timpurile noastre ar fi imediat pedepsite. Ai crede deci că societatea se pulverizează în indivizi, și, pentru că indivizii nu pot trăi niciodată despărțiți cu totul, ei trebuie să se adune, această adunare s'ar face după norme determinate de conveniențele individuale ale momentului. Și cu toate acestea societatea se ține împreună, risipirea individuală nu se întîmplă, tendința germa-

nică de a disolva totul pentru ca fiecare suflet omenesc să aibă ceia ce-î trebuie lui, și atit, nu biruiește. Care sînt deci tendințele acestea centripetale, care duc către unitate?

E întâiu Imperiul, nu ca formă, ci ca tendință populară, ca instinct¹.

Evident că Imperiul era căzut din momentul ce se făcuse împărțirea, tot după vechile datini merovingiene și carolingiene. Unul avea titlul de Împărat, cellaltî nu. Împăratul nu era ascultat, Împăratul împotriva căruia se ridică frații lui, nu era Împărat decît în sensul teoretic al cuvîntului. Cu toate acestea subsista ceva din unitatea Imperiului, și însuși Imperiul lui Carol-cel-Mare nu s'ar fi întemeiat fără instinctul, mai vechiu, format în lunga durată a Imperiului roman de pe vremuri. Omenirea trăise veacuri întregi în Imperiu, și ea nu-și putea închipui altă orînduire decît aceea în formă împărătească; sfărîmau Imperiul cu fapta și în sufletul lor rîvniau către Imperiu. Căci el însemna pentru toți liniște, frăție, dreptate; ca Germani, nerăbdători, neascultători, îl nimiciau, și a doua zi de el visau.

Dar mai era o tendință unitară: în Biserica. Unul era de o parte a Rinului, altul de cealaltă; unul avea stăpînire asupra Italiei, și cel din Răsărit ca și cel din Apus ar fi luat și ei foarte bucuros Italia; stăpînitorul din fosta Neustrie, din viitoarea Francie, Carol Pleșuvul, ca și stăpînitorul fostei Saxonii, viitoarei Germanii, Ludovic Germanicul, rîvniau fiecare la o parte cît mai largă din Lotaringia. Pe lîngă aceasta în Neustria chiar era o tendință de împărțire, și tot așa era și în Germania și în Italia și pretutindenî, — și cu toate acestea ceva îi lega, în afară de instinctul necesității politice imperiale. Acest lucru era Biserica; nu în sensul că ei erau credincioși al aceleiași Biserici, care cerea aceleași rugăciuni, îndeplinirea acelorăși rituri. Nu. Biserica era pe vremea aceea o concepție socială și politică. Mai presus de Imperiu chiar stătea Biserica. Toți laolaltă își închipuiau că fac parte din Biserica lui Hristos, al cărui șef era mai mare, și decît Împăratul, și decît Papa, căci acest șef nu era altul decît Isus Hristos. Biserica alcătuia trupul Mintuitorului.

Era însă un singur Dumnezeu, și deci și o singură Biserica. Putea fi astfel numai o singură împărțire în această societate,

---

¹ De multe ori trăiești într'o societate în ceia ce privește vremea, dar, în ceia ce privește instinctul, sufletul trăiește într'altă societate. Noi trăim într'o societate legală, și cutoate acestea fiecare din noi tînde să fie călcător de lege, pentru că legile, în sensul modern, sînt lucruri nouă și atitea generațiuni au lăsat în sufletul nostru tendința de a ne deosebi, nu prin supunere față de legi, ci prin plăcerea individuală de a dovedi că sîntem mai presus de dînsule, că putem călca legile în picioare, arătîndu-ne astfel cetățeni de o esență superioară celorlaltî.

acea între păgini și creștini: toți creștinii alcătuiau Biserica lui Hristos în afară de care erau toți ceilalți.

Și mai era un element de unitate: cu toții păstrau încă acea concepție germanică: cum că stăpînirea francă, moștenită de la unul și de la altul, împărțită întîmplător între deosebiți moștenitori, a rezultat dintr'o mare luptă de la început, dintr'o singură mare luptă națională a unui singur popor. Prin urmare își dădeau seamă că la originea tuturor puterilor se găsește un singur fapt, faptul cuceririi de către Franci a teritoriului țărilor lor actuale. Prin originea unitară a tuturor formațiunilor de Stat care existau în veacurile al IX-lea și al X-lea se apropiau iarăși cu toții.

Veniau apoi Ungurii, Normanzii, Saracini, veniau dușmanii păgini ai alcătuirii de atunci, și toți se strîngeau laolaltă apărînd această nevoie instinctivă a Imperiului, această nevoie sufletească a Bisericii și apărînd în același timp unitatea primitivă a cuceririi france: toți se simțeau solidari prin faptul că erau coborîtori ai acelora cari odinioară, supt regii merovigieni, luaseră stăpînirea acestui teritoriu. Iată deci al treilea element de coesiune în această societate amestecată: solidaritatea germanică într'o formă mai generală.

În stîrșit comunitatea acestor pericole chiar opria desfacerea lumii politice. Nimic nu contribuie să întărească mai mult unitatea unui popor decît o primejdie care țintește spre fiecare din aceia cari alcătuiesc acel popor. Aceasta s'a văzut și pe vremea Revoluției franceze: a fost un timp cînd până și anume oameni cari suferiau de pe urma politicei violente a Revoluției erau bucuroși în sufletul lor că sufăr; în anume momente atacul străin s'a îndreptat împotriva înseși existenței de Stat a Franciei și a înseși existenței naționale a poporului francez; atunci deosebitele clase, deosebitele partide, deosebiții indivizi au dispărut înaintea conștiinței acesteia că un singur pericol îi amenință pe toți. Și în vremea aceasta exista o primejdie din afară care lovia pe fiecare membru al acestei societăți ce părea menită să se împrăstie în individualități dușmane. De oare ce atacul era zilnic, și rezistența era zilnică; se cerea o stare de spirit permanentă care îndrepta către unitate. Pe vremea aceia năvălesc — am zis — Ungurii, venind din Panonia, unde se așezaseră trecînd peste munții noștri, la venirea din stepă; în aceeași vreme, din Germania de Nord, Nortmanii păgini atacați iarăși toate coastele deosebitelor provinciilor ce făceau parte din moștenirea lui Carol-cel-Mare, și tot odată Saracini, represintanții unei nouă forme religioase și unei nouă puteri politice, alcătuite în Sudul asiatic și care tindea necontenit către regiunile din Nordul Mării Mediterane, constituiau cea de a treia mare primejdie, care și ea atîngea în același timp toate provinciile, cam răslețe, ale unității carolingiene, ale unității imperiale de odinioară.

Prin urmare în apărarea față de această întreită primejdie păgînă care nu cruța pe nimeni, societatea se menținea din nou solidară și unia elementele sale pentru o luptă necesară împotriva dușmanului întreit.

După ce am notat aceste patru tendințe e bine să se însemne unele lucruri în legătură cu dinsele, înaintea de a trece la tendințele de risipire, în legătură cu care apare forma cea nouă a problemei Rinului.

În ceia ce privește necesitatea imperială, nu e mult de spus; nu e nevoie să aducem fapte în sprijinul acestei idei. În ceia ce privește însă sentimentul de unitate al Bisericii e bine să se atragă atenția asupra citorva fapte. Cei mai însemnați reprezentanți teoretici ai unității în societatea aceasta sînt episcopii. Prin urmare, într'o vreme cînd șefii politici se dușmănesc între ei, sînt gata să ridice arma unii împotriva altora, cînd legăturile dintre dinșii sînt determinate de gustul zilei, în momentul acesta episcopii au o politică permanentă, care tinde către unitate. Și episcopii sînt coborîtori ai barbarilor de odinioară, și ei au interese teritoriale: nu sînt episcopi schivnici ca în zilele noastre, ori cum s'ar cuveni să fie în zilele noastre; nu, sînt episcopi cu familia lor, care nu scandalizează pe nimeni, sînt ostași cari nu se îmbracă de obicei în haine de Vlădici, cari merg călare, au cele mai autentice săbiu, cari varsă sîngele fără cea mai mică mustrare de cuget, ca să ceară pe urmă, ca o datorie pentru Dumnezeu, iertarea acestui păcat, și Dumnezeu e dator să ierte pentru că ei sînt credincioșii lui, leuzii lui (Leute), oamenii lui Dumnezeu, și, dacă nu i-o ierta pe ei, pe cine să ierte! Și cu toate acestea, acești episcopi cari sînt ba cu un rege, ba cu altul, cari trădează cauza unuia ca să meargă la altul — și nu era păcat atuncea, pentru că libertatea individuală e fără margini, — acești episcopi, oameni ca toți ceilalți, reprezintă însă în momentele hotărîtoare unitatea: ei, prin scrierile lor și prin sinoadele lor. Sinoadele lor stabilesc o anume unitate în clipele cele mai anarhice, și, de cîte ori vine vorba de o alcătuire politică, episcopul de oriunde va simți în sufletul său nevoia de a fi reprezentantul ordinii și unității. Din foarte multe motive: episcopul doar e episcop de limbă latină, el se hrănește din literatura latină, care nu cuprinde decît ideia de unitate, supt Împărat, a întregii lumi civilizate. Dar el mai e și altceva: el reprezintă, cum am zis, înaintea de toate această concepție unitară a Bisericii. Vedem pe rînd pe vestitul episcop Hincmar, pe cel mai învățat matematic din secolul al X-lea, inovatorul în științele matematicii, Gerbert, care mai tîrziu a fost Papa Silvestru al II-lea, fruntaș al societății franceze supt raportul cultivării cunoștințelor și înălțimii cugetării filosofice, apărînd înaintea de toate necesitatea ordinii și unității, — sau imperiale sau teritoriale, dar, în orice cas, a unității.

Acum, trecînd la alt motiv de împăcare între deosebitele provincii și interese, este, pe lângă amintirea aceia a unității barbare, plecată din cucerirea merovingiană, — să nu uităm — și amintirea proprie a dinastiei carolingiene, care a dat un regim politic unitar, așa încît acei cari fac parte din dinastia carolingiană, chiar în momentele cînd se dușmănesc mai mult și cer împărțirea, chiar atunci ei gîndesc că nu fac un lucru pe care ar trebui să-l facă. E parcă umbra măreață a lui Carol-cel-Mare care se întinde asupra lor și-i îndeamnă către ordine și unitate. Ei fac, ca Germanii, cu suflete germanice, anume lucruri, dar în conștiința lor răsare mustrea ce vine de la buinicul măreț, care spune că aceia ce fac ei, nu e totuși bine.

O serie întregă de încercări se urmează în a doua jumătate a veacului al IX-lea pentru restabilirea unității carolingiene, și, de cîte ori unitatea aceasta carolingiană este restabilită, de atîtea ori lumea parcă răsuflă mai liniștit, pentru ca, apoi, în contrazicerea sufletului omenesc, a doua zi să pornească altă serie de atacuri vehemente împotriva unității abia stabilite. Astfel la 854 Carol Pleșuvul este depus. Îndată, natural, se chiamă alt Carolingian: Ludovic Germanicul. Însă aici intervine antagonismul instinctiv al Francesilor împotriva Germanilor; l-au chemat, dar nu-l sufăr, nu li place de dînsul. Carol Pleșuvul n'avea însușirile personale trebuitoare pentru a se face simpatic și pentru a-și impune autoritatea, iar cellalt nu li plăcea pentru că era venit de dincolo de Rin și îl simțiau că aparține altui popor. Dacă iea cineva cronica, atît de interesantă prin episoadele războinice pe care le cuprinde, a lui Richerius, din secolul al X-lea, simte la fiecare pagină scrisă în această Neustrie, în Galia francesă, un fel de ură față de cei de peste Rin, care nu e personală, ci începutul sentimentului național manifestat deocamdată în forma aceasta pasională. Din acest sentiment pe Ludovic Germanicul cei nemulțamiți de Carol Pleșuvul nu vor să-l primească. După moartea lui Carol Pleșuvul și după o serie întregă de schimbări în cuprinsul dinastiei carolingiene, un stăpînitor „german“, Carol-cel-Gros, prin urmare unul venit de dincolo de Rin, restabilește unitatea carolingiană prin aceia că toți ceilalți membri ai familiei muriseră, și el, Carol-cel-Gros, ajunge să aibă în stăpînire regiunile de ambele părți ale Rinului. Nu se poate menținea însă, și porecla lui nu ajunge ca să explice aceasta. Evident că într-o societate de oameni sprinteni „grosul“ nu făcea cea mai bună figură, dar cu toate acestea nu ajunge, ca să explice de ce l-au depus pe Carol-cel-Gros în dieta de la Tribur (887), faptul că el era poate un rău militar și un cîrmuitor leneș: a fost depus, nu numai pentru păcatele lui personale, dar pentru că represinta o autoritate *imposibilă*. Nu se mai putea întinde autoritatea de fapt a aceluiași stăpînitor asupra unor regiuni deosebite geografic

totdeauna și din ce în ce mai mult deosebite supt raportul național.

Acum, după ce s'a explicat prin citarea unor anumite cazuri istorice, tendințele către unitate, venim la celelalte tendințe, tendințele de împărțire, tendințele centrifugale. Acestea ar fi următoarele: Pe una o gîciți: e necesitatea geografică menționată mai sus. Necesitatea geografică a creat anumite unități politice, și din ciocnirea între dîsele s'a produs din nou problema Rinului. Lotaringia a perit de o moarte înceată pentru că era o negare a geografiei. În antagonism cu riul existind dintr'o voință mai mare decît a noastră, formațiunea aceasta umană, Lotaringia, trebuia să dispară: țara aceasta fără hotar n'a putut să rămîie tocmai fiindcă era o țară fără hotar, și orice altă încercare de a se întemeia o țară fără hotar — și a tost o lungă serie de astfel de încercări, determinate de anumite nevoi personale, locale, de anumite speranțe și tradiții — n'a izbutit, și nu vor izbuti niciodată aceste încercări. Marea încercare genială a lui Napoleon de a formă un Imperiu fără hotar a perit doar în cîțiva ani, trăind încă omul genial care-l întemeiase, — și, de aceea, de cîte ori vine vorba în politică de tendința de a se croi astfel de hotare nouă, mai rele chiar decît cele vechi, ea trebuie condamnată cu cea mai mare asprime și combătută de oricine își dă seamă de astfel de necesități în viața țărilor.

Pe lîngă aceasta, pentru desfacerea unității carolingiene lucra și o necesitate națională: jurămintele de la Strassburg arătaseră că sînt două limbi deosebite, una la Răsărit și alta la Apus de Rin, și, odată ce limbile acestea deosebite există, ele ajung ca să deosebească popoare, ajun; ca să creeze simpatii naturale între acei cari vorbesc aceiași limbă și să despărță prin antipatii neînvînse pe acei cari vorbesc limbi deosebite. În armata aceea de la 842 a fost de ajuns ca unii dintre luptători să jure într'un fel și alții într'altfel, cu toate că erau aliați, ca să-și deie sama că pot să lucreze numai pentru momentul acela, și mai departe nu.

Al treilea motiv de despărțire este acela al individualismului germanic, despre care s'a vorbit destul și nu mai e locul să înstăm acuma.

Dar, în ceia ce privește deosebirea națională, ar mai fi de relevant un lucru: nu numai că este antagonismul între Neustria de odinioară vorbind o limbă romanică și între Austrasia veche vorbind limba germană, dar parcă învie și popoarele mai vechi, care se credeau desființate. Viața popoarelor este așa de tenace, încît neamuri pe care le crezi de multă vreme înmormîntate, răsăr din nou cînd formațiunile politice care le ascundeau sînt înlăturate; nu e nimic mai trainic decît viața unui popor pentru că nimic nu se întemeiază mai greu decît dînsa. Un popor,

cu greu întemeiat, numai foarte cu greu se distruge. În Neustria de odinioară vedem astfel că se formează o mulțime de State deosebite, precum Bretania, până foarte târziu, tinde să aibă o viață deosebită, cu Bretonii ei de altă limbă și de altă rasă și, în vremea aceasta de decădere a unității carolingiene, un șir dintre stăpînitorii bretoni se apără cu înviersunare în contra oricărei tendințe de contropire. Numele șefilor sînt așa de caracteristic bretone, încît sună ca proclamații: Nomenoe, Herispoe, Conan, — nimic din silabele romane sau germane. Vedem apoi în același timp răsărind din nou Gotia, teritoriul visigot de odinioară în regiunea Narbonei și Toulousei.

Întîlnim, întăiu supt Pepin-cel-Tînr, și mai târziu supt Carol Pleșuvul, care a reunit acest teritoriu cu Galia cealaltă, pe urmă supt fiul lui, care e silit să-l dea înapoi pentru că locuitorii cereau o viață deosebită, Aquitania, cu Vasconii ei de odinioară, înviați: vom avea deci, în locul Aquitaniei ce fusese, o provincie a Gasconiei, care păstrează și în numele ei amintirea acelor cari altă dată erau stăpîni și pe văile franceze și pe văile iberice, spaniole, ale Pirineilor. Și nu numai atît, dar Provența romană, care părea contopită în unitatea francă, apare din nou și-și cere drepturile. Începe aici, în Sud, a se face deosebire după națiuni: Franci, Goți, Vasconi, Romani. Sudul nu vrea să recunoască dreptul Nordului de a i se amesteca în rosturi: el n'a vrut să recunoască dinastia lui Hugo Capet decît mai târziu; el formează însă o unitate numai ca rezistență. Încolo se împarte și el în națiuni osebite; și aceasta cînd? După trei secole de stăpînire unitară, după întemeierea Imperiului lui Carol-cel-Mare. Și, nu numai că trăiesc aceste popoare desființate, dar învie și vechea Burgundie, ba încă în trei forme: regat, ducat, comitat. Iar regatul însuși are două forme, care se deosebesc național: o parte a Burgundiei e germană, cealaltă parte e romană. Și prin învierea aceasta a elementului romanic din Provența, prin învierea elementului burgundic de la Rin și prin toate consecințele lor se crează iarăși problema renană care, în faza cea nouă, se poartă între alte puteri.

Întăiu între Carolingienii de la Răsărit și cei de la Apus. Descendenții legitimi ai lui Carol-cel-Mare stăpînesc în Germania. Ei visează însă Imperiul bunicului, străbunului lor: o singură reședință, un singur Palatium, la Aquisgranum, la Aachen, Aix-la-Chapelle, din timpurile noastre, în regiunea care se numește încă, după acest Palatium, Pfalz, Palatinat.

Carolingienii răsăriteni vreau deci să reconstituie Imperiul lui Carol-cel-Mare, și au și dreptate, pentru că sînt cei mai tari și țin o poporație mai unitară supt ei. Aici nu mai sînt rămășițe de Visigoți, Romani, Gasconi, Burgunzi, — nu: ei se razimă, pe de o parte, pe așa-numita Franconie, care represintă patrimoniul cel

mai adevărat franc, regiunea de unde aū roit Franciī și, pe de altă parte, pe energia nouă, tînără, a Saxoniei, — aici o să apară antagonismul, cînd se vor înlătura Carolingienii legitimi pentru Arnulf, bastardul carolingian, cînd în veacul al X-lea se va întemeia apoi o dinastie nouă de Franconia căreia va trebui să-i urmeze, depărtîndu-se centrul de la Rin, puterea și conducerea saxonă. Dar, în sfîrșit, și supt cel din urmă Carolingian, supt Arnulf (888-99) și fiul său (899-911) și supt ceilalți, supt stăpînitorul, din dinastia de Franconia, Conrad (911-9), și supt dinastia nouă saxonă, care durează multă vreme, a lui Henric Păsărarul (919-36), a celor trei Ottoni (936-73 ; 973-83 ; 983-1002) și a lui Henric Sfîntul (1002-24), cari aū reconstituit Imperiul în folosul Casei de Saxonia, și, la începutul veacului al XI-lea, supt a doua dinastie de Franconia, a lui Conrad al II-lea (1024-39), care la 1033 isprăvește problema Rinului, — supt toate aceste forme de cîrmuire lumea de la Răsărit, germanică, are tendința de a reconstitui Împărăția lui Carol-cel-Mare. Ea vrea chiar Italia, și Otto I-iū se coboară acolo, ca și al II-lea și al III-lea; cu atît mai mult vor cere întregirea în Apus, adecă stăpînirea asupra Neustriei de odinioară, asupra Franciei.

Dar se întîmplă și altceva : în acest Apus, în Neustria veche se formează într'un anume moment o forță națională nouă: un ducat de Franța, care nu se razimă pe elementele germane, ci, fiind vorba de regiunea de lîngă Seina și Loira, pe elemente cu desăvîrșire romanisate. Astfel, într'un anume moment, împotriva urmașilor lui Carol-cel-Mare, cari stăpînesc dincolo de Rin, în Franța viitoare se ridică elementul național romanic de Nord, cari vor fi Francesii.

Elementul acesta se manifestă prin Robert-cel-Tare, personalitate mai mult fabuloasă, prin Eudes, Odo, nūme germanic ¹, care a fost rege al Franciei, rege frances al Franciei, cel d'întăiū de limbă romanică stăpînind asupra miezului, asupra inimii țerii franceze. Supt Odo acesta, mort la 898, supt urmașii săi, între cari unul îi e frate: Robert (922-3), cellalt, rudă: Radulf de Burgundia (-936), pe urmă prin urmașul lui Robert, ca duce al Franciei, Hugo-cel-Mare și, în sfîrșit, prin fiul lui Hugo-cel-Mare, Hugo zis Capet, care se învoi să fie rege și care a înlăturat cu desăvîrșire orice pretenție serioasă carolingiană în Franța, la 987, fiind uns cu mirul lui Saul în orașul Noyon, începe regalitatea nouă a Capetienilor.

Până ce însă elementul romanic ajunge să stăpînească el, prin regi noi, Neustria de odinioară, se păstrează și aici încă o legitimitate carolingiană. Dinastia veche carolingiană există, deși în împrejurări foarte grele. O bucată de vreme n'o ascultă nimeni, pe urmă (898), un Carolingian, Carol-cel-Simplu, adecă cel

---

¹ Cronicarii francesi declină latinește : Odo, Odonis.

Prost, e ales. El se roagă de Normanzii păgini să se creștineze, li dă pământuri întinse și prin tratatul de la 912, de la Saint-Claire-sur-Epte, Rollo, ducele Normanzilor, este așezat ca stăpînitor creștin în Nordul Franciei (Normandia de azi). După ce prădaseră ai lui secole întregi, seminția de pirată se așează acolo, se francisează și întemeiază ducatul normand, ce se adaugă pe lângă ducatele celelalte. Carol-cel-Simplu însă, după ce stă, cînd la închisoare, cînd, ca rege, supt pază, cînd în fugă, își ispăvește viața lui chinuită. După dînsul continuitatea dinastică Carolingienilor dispare. Dar, într'un anume moment, ducii aceștia, de Franța, Bretania, Normandia, Burgundia, marchisi, conți, ducii ceilalți din Sud, certîndu-se neconținut între ei, chiamă de nevoie, pentru pace, alt Carolingian. Îl chiamă, nu ca să facă el ceva, ci ca să trăiască ei cît de cît mai liniștiți, să sufere egoismul fiecăruia mai puțin supt stăpînirea nominală a cuiva care are un titlu de stăpînire. Îl aduc din Anglia, unde se refugiase, și acest stăpînitor, un Ludovic, poartă tocmai pentru aceasta titlul de „Peste Mare“, *Ultramarinus*, fiindcă venise din Anglia, conform cu anume garanții care i se dăduseră. După el avem apoi stăpînirea lui Lotar, a lui Ludovic, cel din urmă Carolingian în regiunea aceasta, și, în sfîrșit, chiar după ce se stabilește autoritatea lui Hugo Capet (987), un Carolingian stăpînește în Lotaringia-de-jos, acel Carol de Lotaringia, care luptă cu înviersunare pentru a păstra moștenirea, măcar în acel unghi, a străbunilor lui.

Prin urmare, pe lângă Carolingienii bastarzi pe cari-i întîlnim în Germania și cari fac loc pe urmă dinastiei de Franconia, celei de Saxonia și noii dinastii francone, sînt alți Carolingieni — aceștia autentici, nu bastarzi —, cari se mențin în Neustria pînă la nenorocitul Carol de Lotaringia, pe care Hugo Capet îl pune în închisoare, iar copiii lui pribegesc prin toată lumea, un frate fiind episcop fără urmași, și astfel dinastia carolingiană în Apus se isprăvește înaintea de anul 1000.

Ei bine, aceia cari se simțiau Carolingieni legitimi, — nu numai os și sînge din Carol-cel-Mare, dar fără niciun fel de pată a nelegitimității nașterii, — natural că aveau dreptul să se considere chemați a reconstitui unitatea carolingiană. Astfel cei din Răsărit stîrnesc conflicte la Rin, redeschizînd problema veche prin încercarea lor de a reconstitui unitatea, iar ceilalți, din Neustria, au și ei tendința de a reconstitui aceiași unitate în profitul lor.

Războiul mare nu s'a făcut: e o epocă în care războiul mare nu poate să se înfiripeze, căci legătura personală variază dintr'o zi într'alta. Într'un anume moment, vine stăpînitorul de dincolo de Rin, Otto, cu gloria lui războinică, cu ceata lui mare de Germani, de seniori din Lotaringia, și ieă în stăpînire o parte din Neustria. E proclamat rege. Ai crede că s'a isprăvit, căci s'a reconstituit unitatea carolingiană pentru Otto. Dar, în anul urmă-

tor, veți vedea că acest împărat german e silit să părăsească teritoriul cucerit. Ați slăbit oare însușirile lui militare? I s'a întunecat mintea? Nu, ci numai ducii, în primăvara viitoare, i-ați zis: Nu mai mergem cu tine, mergem cu celălalt. Și s'a isprăvit. Și, avînd ei dreptul să facă aceasta, Otto a trebuit să încheie pace.

Și astfel, cînd, la 1024, Conrad al II-lea de Franconia ia tronul german și cînd al doilea și al treilea urmaș al lui Hugo Capet stabilesc pe deplin noua regalitate francesă, toate luptele de la Rin se dovedesc că n'au adus nimic. E tot Germania de o parte și Franța de altă parte a apei. Dar nu mai e o Lotaringie.

Moartea Lotaringiei rămîne să fie arătată acum.

Lotaringia s'a împărțit de la început în trei provincii, dacă se admite că și Italia făcea parte din „teritoriul lui Lotar“. La 888 Italia a înțeles însă să nu mai aibă nicio legătură cu partea de la Nordul Alpilor, și astfel se deschide problema italiană, foarte importantă: cine să fie rege în Italia, Carolingienii stăpînitoresc în Germania, sau Carolingienii stăpînitoresc în Franța? Un stăpînitor din Provența, sau un stăpînitor din Burgundia? Un marchis — marchis înseamnă căpitan de „marcă“, unul care comandă în Ținuturi de curînd colonizate — din Spoleto, în Apus, din Friul, în Răsărit? Iată candidați germani, candidați francesi, candidați burgunzi — și erau două feluri de Burgunzi, decî și candidați provențali, — pe lîngă acei feluri marchisi italieni.

Problema e foarte interesantă, dar nu ne vom ocupa de dînsa acuma, ci atunci cînd vom vorbi de soarta Italiei în cursul timpurilor. Ne întoarcem la teritoriul de Nord desfăcut din al Lotaringiei propriu zise și care se desface și el în teritoriu burgund, în teritoriu provențial și în Lotaringia nouă sau Lorraine.

Au fost două regate burgunde: un regat al Burgundiei transiurane și unul al Burgundiei cisiurane. Cel de către Franța nu e decît Provența, celălalt, de către Rin, nu e decît Elveția de astăzi; o realitate geografică, dacă nu națională, în amîndouă casurile iese din nou la iveală. Provența și Elveția constituie astfel două regate care se luptă între ele și din care rezultă odată, prin contopire, așa-numitul regat de Arles, de Arelat, care cuprinde amîndouă malurile Rinului în această parte de jos.

La 879 apare întăiu un rege al teritoriului provențial, Boso, al cărui fiu e Ludovic și nepotul, Hugo: la 924 începe lupta între Hugo de Provența și Rudolf de Burgundia, fiul unui întăiu Rudolf de după tratatul din Verdun. La 933 Hugo lasă lui Rudolf teritoriul cisiuran și constituie astfel regatul de Arles: prin faptul că unul din acești stăpînitoresc, învins, părăsește teritoriul său în mîna celălalt. Regatul de Arles, supt mai mulți stăpînitoresc, ține pînă la 1032: prin urmare un veac. Nu reprezintă nici o nece-

sitate geografică, nici una națională, și a fost ușor înglobat pentru moment la Germania. Regele german Conrad al II-lea l-a luat fiindcă era mai în măsură să-l iea. Dar în curînd Franța reclamează drepturile sale naționale și geografice asupra părților care se țin firește de ea și, la urmă, ea va birui.

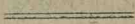
Acum, afară de regatul burgund, e și un *ducat* burgund, care vine așezat tocmai în regiunea unde numele de Burgundia s'a păstrat până astăzi și unde se așezaseră de la început Burgunzii înainte de a se coborî spre regiunile de Sud. Burgundia provențială era numită abusiv așa, adevărată Burgundie era numai cea helvetică, iar leagănul de căpetenie al Burgunzilor se află în regiunea Ronului și Saonei, și el formează ducatul de Burgundia. El nu s'a reunit *întreg* cu regatul de Burgundia fiindcă Burgunzii samănă mai mult cu Francesii, și deocamdată ei sînt alipiți la ei, firește nu ca hotar, ci în sensul că, de obicei, ducii burgunzi merg, nu cu Împăratul german, ci cu regele Franciei, și de aici vine și faptul că un duce burgund a putut fi și rege în Franța: Raoul sau Radulf. Îndată se presintă însă antagonismul între Radulf și noua dinastie francesă, neamul lui Odo. Și a biruit neamul lui Odo, pentru că nu reprezintă un vechiu teritoriu germanic, ci însăși inima Franciei, ducatul Franciei, centru al Neustriei de odinioară. După ce Burgundia n'a putut să dea regi francesi, Casa lui Odo a căutat însă să-și aibă rosturi acolo prin fratele lui Hugo Capet, Henric (—1002) și apoi prin delegați, stăpînind în silă (1002-32): Regele Robert, fiul lui Hugo, își puse un fiu, numit tot Robert, în regiunea burgundă. Astfel printr'o serie de schimbări, Burgundia ajunsese să fie socotită ca făcînd parte din teritoriul frances.

La Nord de Burgundia — luăm granița de la Sud la Nord: regiunea cisiurană, regiunea transiurană, ducatul Burgundiei — găsim Lotaringia propriu zisă, care cuprindea în vremea aceea, nu numai Lotaringia, dar și Alsacia: tocmai partea centrală a cursului Rinului. Aici Arnulf Carolingianul pune pe fiul lui, pe Sventibold, care încearcă a întări Lotaringia și a o apăra împotriva tuturor, prin urmare a face un Stat durabil din acest moment al unei împărțiri de moștenire. Nu reușește, e prea slab, n'are pe ce să se razime; toți ai lui ascultă, nu de dînsul, ci de mai marii lui din Apus și Răsărit. E un curios stăpînitor al căruî supuși, cari ar putea să-l susție, îi fug necontenți de supt mină. Necesitatea geografică îi risipește puterile, și atunci e natural ca, în măsură ce se înnaintează în vreme, situația lui și a urmașilor lui să devie tot mai grea. Prin urmare Lorena, Lotaringia, ajunge să fie disputată, peste interesele ei separatiste, între Franța și Germania, și lupta care se dă pentru soarta nenorocitului Carol de Lotaringia, ultimul Carolingian al Neustriei, nu e decît ultimul război pentru existența independentă a Lotaringiei. Însuși Carol acesta

lucrează la sfărîmarea Lotaringiei sale, pentru că vrea să ia și Franța: el tăgăduiește prin aceasta necesitatea existenței deosebite a unei Lotaringii, care e astfel, cum am zis, cu totul nimicită în apropierea anului 1000.

Răsare însă la gura Rinului o altă formațiune, care părea că trebuie să o refacă. Între cei mai puternici feudatari de acolo erau conții de Vermandois, cari aveau o însemnătate deosebită în veacul al IX-lea. Comitatul de Vermandois se organizează sprijinindu-se, cînd pe regele Franciei, cînd pe al Germaniei: conții încearcă, prin legături de familie, să se rotunzească. Provincia care mai tîrziu se chiamă Champagne intră și ea astfel în legătură de familie cu Vermandois. Și, în același timp, la 1020, se stabilește, prin stîngerea dinastiei lui Herbert întemeietorul, o legătură între Vermandois și Champagne, reunite, și o Casă nouă feudală, care joacă un mare rol și în întăia cruciadă, Casa de Blois¹. Prin urmare organizația locală din părțile acestea de jos ale Rinului tinde să se prefacă într'un nou ducat. Atunci, la sfîrșitul veacului al X-lea, Odo al doilea din Casa de Blois, își pune în minte, avînd atîtea provincii strînse supt el, să reconstituie Lotaringia. El pătrunde în provincia aceasta, cucerește Toul și alte orașe caracteristic lotaringice, și merge de-a dreptul la Aachen, la palatul lui Carol-cel-Mare, pentru a se încorona rege. Dușmanii îi ieșiră însă în cale, îl bătură și uciseră. Lupta aceasta, înfrîngerea și moartea lui Odo al II-lea înseamnă ultima încercare zădarnică de reconstituire a Lotaringiei.

Cînd, astfel, la 1032, Conrad Germanicul anexează și regatul de Arles, care represintă altă conformație lotaringică, în regiunea de Sud, atunci tot ce a mai rămas din Lotaringia de odinioară este înlăturat.

---

¹ Cu Chartres, Tours, Beauvais, Meaux.

LECTIA a VIII-a.

Ținuturile renane de la sfărîmarea totală a vechii Lotaringii pînă la începutul încercărilor de unificare regală a Franciei.

Problemele istorice înțelese așa cum înțelegem noi problemele de care ne ocupăm, nu oferă caracterul de continuitate cronologică pe care-l are istoria universală înfățișată altfel. Dacă iea cineva istoria universală, în felul cum se presintă de obicei, merge comod din secol în secol, și întreruperi nu e nevoie să fie, pe cînd, atunci cînd se consideră istoria universală supt raportul problemelor pe care le cuprinde, întreruperi de acestea, care pot să dureze chiar secole întregi, întreruperi totale sau parțiale, natural că se presintă. O problemă istorică există numai atunci cînd sînt și forțele care o provoacă și pot să ajute la rezolvarea ei.

Și, după punctul la care ne-am oprit, anul 1032, necesitatea geografică de sigur că nu slăbește: popoarele simt totdeauna nevoia de a avea hotare bine definite, le trec une ori ca element național, dar totuși simt nevoia hotarelor bine definite supt raportul politic. Și, odată ce o nație se găsește la Apus de această apă și alta la Răsărit, ar fi natural ca această problemă să continue, dar lipsesc forțele politice care o pot duce către o deslegare.

Națiunea există, ea însă n'a căpătat — sau a ajuns să nu mai aibă într'un anumit moment — legătura aceia de organizare, legătura aceia de unitate care este absolut necesară pentru ca elementul național din stînga și din dreapta apei să caute din nou o soluție, fie și trecătoare, a problemei Rinului.

---

¹ Noi am trecut hotarele Dunării ca poporație de atîtea ori: atîtea puncte ale malului celuilalt sînt în mare parte locuite de Romîni. Cu toate acestea, din punctul de vedere politic, am fost siliți să ne oprim la această margine a Dunării, — în afară de regiunea Dobrogii, care are un caracter cu totul particular.

La Răsăritul și Apusul apei, începînd cu anul o mie, forța politică nu este un haos, — căci el n'a existat niciodată și nu poate să existe, fie și în viața popoarelor celor mai primitive —, și cu toate acestea se produce de la o bucată de vreme tot mai mult, și la stînga și la dreapta Rinului, și pe un mal și pe celălalt, tot mai tare, o desagregare, care, de și n'a dus niciodată la indivizi izolați, trăind fără nicio legătură politică între dînșii, a împiedecat cu toate acestea formațiunile de State adevărate. Atunci, firește, cînd are cineva a face cu un număr de grupuri politice mici în regiunea francesă, cu un alt număr de grupuri politice, poate mai mari, dar care nu echivalează cu adevărate State, în regiunea din dreapta Rinului, cine să poarte lupta între sine? Nu mai existau două singure State sau ceva care să se poată apropia de noțiunea Statului modern, ca să lupte pentru hotare bine definite între populația francesă și cea germană.

Dar, iarăși, ar fi o greșală foarte mare dacă s'ar crede că, odată ce nu există un Stat unitar sau o tendință pronunțată, une ori biruitoare, către un Stat unitar, conflictele pentru situația politică la Rin lipsesc cu totul. Chiar între formațiunile acestea mici, între anume din formațiunile acestea mici, astfel de conflicte se întîmplă. Numai cît este o deosebire. Atunci cînd este o unitate politică într'o regiune, toate elementele care se găsesc în această regiune se adună într'un anume moment pentru a contribui la soluția unei probleme. Prin urmare și elementul breton și elementul normand, provental, acvitan, toate acestea, cînd e unitate de Stat în Franța, se string pentru a cădea cu toată greutatea lor asupra dușmanului în regiunile renane, și, de asemenea, de partea Germanilor se adună și elementul bavares și cel saxon și cel de la hotarele Slavilor, se adună cu toții supt conducerea unui șef firesc sau a celui care reprezintă mai bine unitatea națională pentru a se înfățișa la hotare în momentul cînd aceasta este necesar. Cînd însă unitatea lipsește, ce se înfățișează la hotar, sînt numai elementele local interesate, direct interesate în soluția unei probleme care și ea este mărginită la anume localități sau anume grupe de localități. Prin urmare, chestiunea renană, care la început a fost o chestiune de luptă între o civilizație și alta, între civilizația veche, organizată, romană și între civilizația nouă, încă desorganizată, germană, chestia Rinului, care a fost un moment lupta între teoria Imperiului universal al Romei și necesitatea de viață independentă a popoarelor germanice, chestia Rinului, care mai tîrziu a fost un mijloc de vădire a tendințelor deosebite ale începutului naționalității franceze și ale începutului unei naționalități pronunțat germane de cealaltă parte a Rinului, și, iarăși, această chestie, care, într'un anume moment, înfățișează lupta între Austrasia rămasă germanică, cu toate celelalte seminții germanice încă barbare, și între Neustria romanisată, chestia aceasta a Rinului,

care mai târziu înfățișează tendința Carolingienilor decăzuți de a realiza din nou unitatea pe care o avuseră pe vremea lui Carol cel-Mare, se reduce, se împutinează, se umilește acum. Nu mai există o mare putere politică de o parte a apei și alta de cealaltă parte, ci cite una sfărmată în așa fel, încât niciodată nu va mai putea ajunge ce a fost odinioară.

Familia carolingiană trăiește numai prin ultimii săi descendenți bastarzi sau prin genealogii problematice; descendenți bastarzi problematici, în a patra sau a cincea generație, mai reprezintă singele marelui Împărat de odinioară. Nevoia instinctivă a Imperiului roman mai dănuiește în suflete, precum mai dănuiește dorința unității imperiale care asigură pacea, drumul deschis, schimbul între mărfuri, dezvoltarea culturală, dar de învierea Imperiului roman, cum fusese odinioară, de la anul 1000 înaintea nu se mai poate vorbi. Imperiul trece în forma nouă a Sfintului Imperiu roman de nație germanică, — în teorie tot Imperiul roman, dar în toate manifestările sale deosebindu-se esențial de Imperiul roman de odinioară: dacă nu în baza sa, măcar în metoda politică pe care o întrebunțează și în ținta pe care o poate urmări. Și, în același timp, nici Biserica nu mai are putința de a stabili unitatea pe care o stabilise odinioară. În teorie ea e una singură: toți fac parte din Biserica de Apus, care e trupul lui Isus Hristos. Dar Biserica aceasta din ce în ce mai mult se lasă cucerită de alte sentimente și de alte idei. Canoanele rămân totdeauna neschimbate; spiritul Bisericii însă e schimbat; materialitatea de organizare a Bisericii nu poate fi alta: ea este în legătură strânsă cu însăși credința creștină din timpurile cele mai vechi, dar spiritul de care e influențată ea, în legătură cu societatea, spiritul acesta firește că nu rămîne. Împotriva schimbărilor de spirit a vremurilor nu există organizație, cît de solidă, care să se poată împotrivi. Există ziduri care să oprească vînturile cele mai puternice, nu există însă ziduri care să ție în loc bătaia vînturilor vremurilor; acelea pătrund nu se știe cum, dar pătrund, și schimbă. Biserica din epoca studiată de noi până acum e de fapt romană în spirit. Nu e creștină, e romană. A rămas ceva din creștinismul primitiv, a rămas și ceva care poate să stăpînească din nou, cînd omenirea va fi mai bună, cînd va pierde obiceiul de a vărsa sînge, de a terorisa. În vremea aceasta însă toată lumea terorisează, răpește, varsă sînge, episcopul ca și cellaltî; Papa nu întratita, pentru că n'are putere, dar, dacă ar avea, ar face exact ca și cellaltî. Prin urmare, Biserica pe care am cercetat-o până acum e mai mult romană decît creștină în sensul primitiv al creștinismului. De la o bucată de vreme avem însă altă Biserică, feudală. Întrînsa trăiește spiritul germanic mai puțin corectat de influența romană decît cum a fost până acum. Episcopii aceștia de națiune germană, trăind într'o societate în care

aū biruit tot mai mult principiile germanice, se lasă stăpiniți tot mai tare de mentalitatea germanică feudală; episcopii sînt tot mai locali, tot mai neatîrnați unii de alții, ei rup tot mai mult legăturile de care Biserica ar fi trebuit să fie încunjurată și care ar fi trebuit să-i ție laolaltă, indiferent de provincii. În epoca de decadență carolingiană, — am spus-o în lecția precedentă —, cea ce ținea pe oameni laolaltă era unitatea Bisericii: numai întîmplător unitatea unei diecese care să se întindă pe un mal și pe altul al Rinului, o parte fiind în regiunea lui Lotar și cealaltă parte în regiunea lui Carol Pleșuvul sau a lui Ludovic Germanicul. Natural nu se făcea împărțirea pe diecese, prin urmare putea fi interesat cineva în existența a două State¹. Dar nu vorbim de aceasta, ci de necesitatea elementară bisericească, elementară romană a Bisericii de a ținea toate provinciile strînse laolaltă prin sinoade, și nu prin Papă. Autoritatea Papei crește din ce în ce, dar ea nu intervine în fiecare moment; Papa se amestecă numai atunci cînd îl chiamă cineva, cînd îl solicită ca o instanță supremă, cînd n'are cum face altfel și se adresează lui; sinoadele însă sînt cele care stabilesc legătura cea puternică. Sinoadele generale însă nu le vom mai întîlni în epoca de care ne ocupăm acum.

Episcopii sînt azi dușmani, din punctul lor de vedere personal, al familiei căreia-i aparțin, a teritoriului în care locuiesc. Prin urmare interesul acesta feudal s'a ramificat atît de adînc și în mijlocul dregătorilor bisericești, încît ei se consideră tot mai puțin ca episcopi, deși poartă haina episcopală cînd fac slujba după aceleași norme ca și odinioară; ei ajung să se considere tot mai mult ca feudali, oameni asemenea cu ceilalți ai societății lor care tînde să nu mai aibă nimic roman într'însa. Înainte episcopii se puteau aduna în sinoade pentru că interesele lor personale, teritoriale și familiare erau biruite de conștiința unității Bisericii. Acum această conștiință s'a întunecat, și ei nu mai stau laolaltă.

Prin urmare suveranii nu se mai adună pentru că nu mai sînt carolingieni ori aū pretenții așa de depărtate, încît niciun nume în nomenclatura genealogică nu mai poate servi ca să numească pe verii de grade îndepărtate, unitatea carolingiană dispărînd cu desăvîrșire din conștiința suveranității, nu mai pot fi sfaturi de familie între Carolingienii germani și Carolingienii franceși, și, în același timp, nici episcopii nu mai aū în aceste privințe acea conștiință unitară care-i lega odinioară cu alți episcopi numai pentru că erau și aceia episcopi.

Atunci întăia legătură medievală a dispărut. Tot așa a dispărut și alt element de unitate, de care vorbiam într'o lecțiune precedentă.

¹ Observația e a lui A. Berthelot, în „Histoire générale“ a lui Lavisse și Rambaud.

acel care resulta din pericolul comun. În toate părțile primejdia războinică este totuși neconținută, ea ține lumea într'o stare de nerăbdare și enervare perpetuă; nimeni nu e sigur de ceia ce o i se întâmplă în ziua următoare. Războiul e ocupația de predilecție a fiecăruia, fiecare poate să-l înceapă pe seama lui și împotriva cui vrea: nu e nimeni nici ca să-l stăpânească nici ca să-l critice. Cea mai mare parte din societatea capabilă de a se lupta se luptă în afară de orice margine, de orice principii, de orice tratate; dar nu e cine știe ce războiuri uriaș, cu morți mulți. Ca să omori pe omul înfășurat în platoșă de fer ori ca să-l rănești cum se cade, trebuie să-l așezi jos, să-l cercetezi mecanismul și defectele cuirasei ca să-ți dai seama că între zalea aceia și cealaltă ai putea să strecoți vârful spadei. Războiul, prin urmare, exista, formă ocupația de predilecție a clasei stăpânitoare, ocupație plăcută și foarte puțin periculoasă, și, în astfel de împrejurări, războiul nu mai e anormal, ci pacea e anormală. Lipsiau însă războaiele cele mari împotriva unor năvălitori numeroși, în stare să schimbe fața lumii. Năvălitorii se așezaseră, își aflaseră sălașele lor permanente, intraseră în ordinea politică feudală și ei, fiindcă nu erau mulți. E același caz ca și cu năvălirile de odinioară, pe care ni le închipuim ca un potop așa de grozav. Năvălitori noi erau acum Ungurii: dacă s'ar lua cineva după nota de groază a cronicarilor timpului, ar crede că milioane de oameni s'au revărsat asupra Europei; ei bine, după vre-un veac de incursiuni continue în Apus, care se îndreptau împotriva Germaniei, Italiei, chiar și a Franței une ori — a și rămas în limba francesă numele de Ungur supt forma „ogre“, un fel de căpcaun, precum Bulgar a dat „bougre“, care are, nu numai nota aceasta de teroare, dar și o notă de despreț, — Ungurii se așezară în părțile Panoniei, și nu trece nicio jumătate de veac și cea mai mare parte sînt germanizată. Nu în ceia ce privește limba pe care o vorbesc, nici ocupația lor de predilecție, dar în ceia ce privește ideile politice. Lumea germană care-i încunjură și la Nord și la Apus, li strecoară neconținut idei politice germane, și feudalitatea germană se așează și în regiunile apusene ale Ungariei de Nord, care au fost germane până în timpuri destul de apropiate de noi. Așa încît din Ungaria primitivă rămîn doar unele obiceiuri războinice și ura împotriva locuinților și acoperișului: li plăcea să stea în sate rătăcind în anume regiuni, — cit se mai face și aceasta. De la o bucată de vreme, decî, din veacul al XI-lea, Ungaria este o țară întocmai ca și celelalte, avînd în locul ducelui de odinioară un rege; regele acesta e sfințit de Papă, coroana, dacă nu e o coroană trimeasă de dînsul, e o coroană bizantină, cu inscripții grecești pe dînsa, clasa domnitoare caută să samene cît se poate mai mult cu feudatarii germani, orașenii sînt veniți din Germania, și, de o bucată de vreme,

Latini, din Italia: asupra întregului popor, care a trecut la creștinism, se exercită neconținut influențe apusene.

Prin urmare o primejdie ungiurească nu mai este, ci, din potrivă, pentru Ungaria este din ce în ce mai mult o primejdie germană. De atâtea ori Ungaria s'a luptat împotriva unei contopiri totale. Împărații germani voind să iea țara în stăpînire, sprijiniți pe elemente germanice interne.

Cealaltă primejdie, a Saracinilor, se isprăvise și ea. Cînd Arabii, cari erau așa de puțini, au năvălit în Siria, au pătruns în Persia și în regiunile vecine, cînd și-au exercitat apoi dominația pe toată coasta de Nord a Africei, cînd Spania e a lor, vă puteți închipui cît prisos de forțe li mai putea rămînea! Ceia ce-i făcuse să apară mai puternici, era starea anormală, de fanatism, care a dispărut însă de la o bucată de vreme, cînd ajung iarăși în starea sufletească obișnuită.

Erau apoi Normanzii. O parte se află așezați în Franța de Nord, în ducatul Normandiei. Ducatul normand părăindu-li prea îngust, au revărsat prisosul puteri lor la 1066, trecînd, cu Guilielm Cuceritorul, în Bretania-Mare, împotriva Anglo-Saxonilor, cari, din eptarhia de odinioară, din cele șapte regate, făcuseră unul singur. Normanzii au biruit pe ultimul rege anglo-saxon, care a căzut pe cîmpul de luptă, țara i-a fost luată și stăpînirea împărțită, pămînt și locuitori, între Normanzii vorbind limba francesă. S'a făcut o statistică generală a tuturor posesiunilor, „Cartea judecătii celei de pe urmă“, și cei de neam anglo-saxon au fost neconținut persecutați fără a putea fi distruși. Mai pe urmă, alți Normanzii s'au stabilit în Sudul Italiei, chemați întăiu ca auxiliari în luptele dintre puterile de acolo: Papa și Bizantinii. Ei au rămas în Sicilia și au stat acolo împotriva oricui ca factori independenți, întemeind un regat. Au mai prisosit apoi puterile Normanzilor și acolo, și atunci s'au întins pe coasta cealaltă, a Peninsulei Balcanice: au străbătut de atâtea ori drumul acesta, tinzînd către Constantinopol, de și n'au putut să iea în mod durabil Salonicul și să ajungă la Bosfor. Și în sfîrșit, elementul normand a intrat în solda Împăraților bizantini luptînd împotriva Turcilor din Asia-Mică și întemeind și feude normande în Asia-Mică.

Și, cînd Normanzii au fost așa de puțini, cînd ei sînt amestecați ca sînge cu poporația indigenă din Nordul Franciei, ceia ce-i face mult mai pașnici, cînd ei au luat în stăpînire Insulele Britanice, Sudul Italiei, cînd au pierdut atîția oameni în războaiele din Peninsula Balcanică și au un rol atît de însemnat în apărarea graniței bizantine împotriva puternicilor Turci selgiucizi cari roiesc asupra Asiei-Mici, din ce punct de vedere mai puteau fi ei un element amenințător pentru Franța sau Germania? Dar chiar în țerile cucerite de ei, de la o bucată de vreme sînt așa de slabi, încît alte elemente străine se mai pot ames-

teca în cucerirea lor. Astfel veți vedea că elemente feudale franceze se amestecă în viața Angliei colonizată de Normanzi și se substituie de la o bucată de vreme dinastiei lui Gulielm Cuceritorul, — regii englesi din veacul al XIII-lea nemaî fiind numai semi-francesi, cum erau cei de neamul lui Gulielm, ci Francesi cu totul: dinastia cea nouă de Anjou.

Și atunci, dacă toate lucrurile sînt așa, ce mai rămîne din unitatea de odinioară, din tendința spre unitate care împiedecase, în veacurile al X-lea și al XI-lea, lumea unită odinioară supt stăpînirea lui Carol-cel-Mare și, într'o măsură mai slabă, a urmașilor lui, de a se risipi? Deci risipirea se întîmplă, dar numai în anume margini și supt influența unor anumite amintiri, care nu pot fi înlăturate niciodată.

Amintirea formațiunii de mijloc lotaringiene dă multă vreme o viață politică specială regiunii de la Rin. Și, pentru a vedea lucrul acesta, să urmăm iarăși cursul apei. Să vedem ce se întîmpină în a doua jumătate a veacului al XI-lea în cursul acestei ape, cum se înfățișează, supt raportul politic feudal, risipirea politică pe malul Rinului. Și, cînd zic Rinul, aceasta nu înseamnă malul imediat al apei, ci teritoriul care participă la viața specială ce se întinde pe un mal și pe cellalt.

Pornim iarăși din jos. Ați văzut că a fost acolo jos o Burgundie care s'a prefăcut cu Provența, într'un regat de Arles. Regatul acesta a suferit o sumă de schimbări, și a rezultat din acestea sfărîmarea lui. Dar provincia romană de odinioară, care a avut totdeauna o existență deosebită, își păstrează și mai departe o situație politică care nu se asemănă cu situația politică a Nordului.

Franța toată e împărțită în multe feude, unele mari și altele mici; cele mari pot să se prefacă în feude mici, iar cele mici să se unească în grupe mari; e o agregare și o desagregare, ce n'au nimic organic: e o lipitură, nu o desvoltare, și totdeauna se recunoaște elementul care a fost lipit și nu se poate confunda. Feudele franceze se despărțiau și se legaū între dînsle după hasardul legăturilor de familie, al morților, nașterilor, alianțelor, dar cu toate acestea recunoști că nu sînt decît agregate de material, pe care nu o să le însuflețească niciodată un spirit comun. Cu toate acestea, dacă se uită cineva la toată lumea franceză, și lasă de-o parte linia Rinului, cu viața ei specială, vede imediat două tendințe de spirit deosebite care împart lumea franceză în două: o tendință politică deosebită a Sudului și o tendință deosebită a Nordului. Sudul, din care face parte acea Burgundie care fusese odinioară regatul Provenței și ducatul Aquitaniei, care fusese cîndva Vasconia, se deosebește de celelalte provincii franceze. Aici e mai multă amintire romană decît la Nord;

e mai mult sînge roman, e un sînge vascon, basc, aquitan, care la Nord nu se întîlnește. Și, în ceia ce privește elementul german, aici au fost Visigoții, Burgunzii, de alt sînge german decît Francii de la Nord. Și, dacă a fost cu putință o Savoie care se întindea și de o parte și de alta a Alpilor, o Savoie franceză, de la Apus, care dădu dinastia regilor italieni din Răsărit, aceasta este pentru că Alpii au tot fost pe aici mereu str ab utuți și n'au format un adevărat hotar, ca la Nord. Înfășurarea fizică e alta, mentalitatea e deosebită; limba, romanică și la Nord și la Sud, e limba *oc* de o parte și limba *o il* de altă parte, după felul cum se spunea cuv ntul „da“ (*hoc și hoc illud*: „aceasta“  ntr'o regiune, și într'altă regiune, de două ori: „tocmai aceasta“).

P ana și p ortul era deosebit, și ce scandal a fost la Curtea franceză din veacul al XI-lea când a venit regina Constanța din Sud! Cronicarul Raoul Glaber e indignat de destrăbălarea costumelor suitei: oameni cari purtau hainele pe trap lipite în mod rușinos, pe când ceilalți se înfășurau în costume largi, decente. Sudul are orașe care trăiesc pr in ele, Nordul numai de acelea care sînt din mila regelui și feudalilor ce li-au dat c te o „charte“ (charta libertatum), un număr de privilegii în scris, supt pecete. Sudul are orașe de pe vremea romană, care totdeanna și-au menținut importanța; Nordul are orașe, de și în parte de origine romană, totuși neobișnuite a trăi o necontenită viață municipală deosebită.

Iată deci că problema politică franceză se schimbă: odată am avut o rivalitate de la Apus la Răsărit, acum avem una de la Nord la Sud. Și deosebirile tot mai mari au făcut ca ura să fie tot mai pronunțată, ajungîndu-se și la persecuții religioase.

Sudul a primit influențe orientale, de bogomilism, cu Sf. Vine-rea, Satana, cu posturi exagerate care alternează cu desfriul, — religie de desechilibru asiatic care a pătruns pr in Bulgari și la noi, iar, pr in anume regiuni din Nordul Italiei, și în Sud. Și va veni vremea cruciatei contra Albigensilor, a luptei Nordului contra Sudului, a Nordului ortodox împotriva Sudului eretic.

Va să zică aici n'avem un singur Stat, dar avem o singură conștiință răzimată pe elemente materiale deosebite atît de numeroase și atît de importante, stînd în fața conștiinței unitare a Nordului.  nnaint ind către acest Nord, ducatul *Burgundiei* se menține supt membri ai Casei de Franța. Ducele există, dar cu totul neînsemnat, foarte multă vreme; micii feudali s'au înmulțit, au devenit îndrăzneți și, din momentul acela, principele care poartă titlul de duce al Burgundiei nu mai are nic i autoritate reală.

Dacă ne ridicăm și mai la Nord,  ntilnim ducatul *Lotaringiei*, care a rezultat din ceia ce fusese odinioară Lotaringia-de-sus. Lotaringia aceasta nordică, din formă regală, s'a prefăcut în formă

ducală și e lipsită până la dispariția ei, în 1033, și după refacerea ei, de Împăratul Henric al III-lea, pentru Gerard de Alsacia, la 1048, de o adevărată importanță politică. După aceasta vine Lotaringia-de-jos, care se ține ca ducat, supt *formă ducală*. Sînt trei-patru stăpînitóri cari se succedă până la sfîrșitul veacului al XI-lea, între cari puternicul Gothelo. Supt el s'a încercat iarăși unitatea politică în regiunea centrală a Rinului.

Pe urmă, mai aproape de gurile Rinului, este un amestec de fapte politice și influențe politice în regiunea care formează astăzi Olanda, cu unele părți belgiene și germane vecine. E aici începutul Brabantului, începutul comitatului de Hainaut, nemțește Hennegau, al Brabantului,— o sumedenie de formațiuni feudale care încearcă să se organizeze, dar nu se pot organiza deplin. În sfîrșit întîlnim o formațiune nouă, ridicată în mare parte pe sfărîmăturile unei feude atît de puternice odinioară, ale comitatului de Vermandois: comitatul de Flandra. Acest comitat se întărește din ce în ce mai mult și a ajuns să formeze o mare putere feudală la gurile Rinului, putere cu adevărat foarte mare, pentru că sînt și elemente orășenești acolo, un număr așa de mare de cetăți, încît a putut spune cineva, la sfîrșitul epocii moderne, că Flandra toată e ca și un singur oraș: „Flandria totă continua urbs“. Din cauza vecinătății Angliei, care, pe vremea aceea, dădea lînă, — căci era o țară de păstori, nu una de industriași; — pe care o lucrau cu meșteșug orașele acestea, s'a înființat în această regiune atît de multe centre de muncă industrială¹. Și noi cumpăram în veacurile al XI-lea—XII-lea lînă englesă lucrată în Țerile-de-Jos sau în provinciile germane și care ajungea până la noi prin Sașii din Ardeal. Noi aveam lînă oilor noastre, dar nu o știam bine lucra, ci cumpăram postavul gata făcut, pe care Sașii îl aduceau din Germania și Olanda.

Din punct de vedere feudal, Flandra încă e un lucru foarte mare, fiindcă și punctul geografic în care se găsește este un punct de cea mare însemnătate.

Am spus că peste toate deosebirile acestea de teritoriî feudale se întinde un caracter comun. Nota specială o observăm în toate lucrurile. Ea ar fi putut să fie înlăturată foarte ușor și de Francesi și de Germani, dacă ar fi vrut. Feudele nu erau destul de puternice ca să reziste unui atac al Franciei conduse de un rege sau unui atac al Germaniei conduse de un Împărat. Viața aceasta specială din regiunea renană rezultă din slăbiciunea politică a Franciei și a Germaniei,—ceia ce nu înseamnă slăbiciunea politică a nației franceze sau germane. Națiunea instinctiv a ajuns să se întărească tot mai mult și să tindă către unitate. Slăbiciune este însă în coordonarea vieții acestor națiuni supt raportul politic. Re-

¹ Și corăbii italiene ajung doar, în „călătoria Flandrei“, la gurile Rinului!

gele nu mai exista în Franța, iar Împăratul exista, e drept, în Germania, dar nu pentru Germania; ci pentru rolul lui de istorie universală, și în special pentru Italia.

Dinastia capetiană, după un șir de regi slabi, e atât de slabă de pe la 1050 încoașe, încît regele are doar un oraș cu cîteva teritorii răsbindite ici și colo; el nu e în stare să scoată o armată cum o scoate contele de Flandra; veniturile lui sînt neînsemnate, mai mici decît veniturile celor mai mulți feudali de lîngă dînsul. Și cum se mai poate ridica din nou? Cum, de la regalitatea anulată din veacul al XI-lea, se ajunge la regalitatea lui Ludovic al XI-lea, care stăpînește, moral măcar, Franța, la regalitatea lui Filip-cel-Frumos, care începe a o stăpîni de fapt, și mai tîrziu la Ludovic al XI-lea, care o stăpînește cu toată forța tiraniei în a doua jumătate a veacului al XV-lea? Cum poate cineva, distrus, să răsară cu puteri nouă? Fiindcă a fost distrusă cum se distrug florile în toamnă: dispărea cea ce e la suprafață, florile, care n'au viață mai lungă decît un an, rădăcina însă rămîne, și primăvara rodește din nou puterea și viața care păreau dispărute. Care sînt rădăcinile în cazul acesta? Rădăcinile stau în autoritatea superioară a regelui, pe care feudalitatea o recunoaște fără s'o urmeze. Aceasta este situația regalității franceze în veacurile XI-XII: cea ce hotărăște în lumea feudală, împărțită în grade care, cu toată aparența laotică, sînt foarte bine orînduite, e vechimea autorității, e respectul desăvîrșit pentru autoritatea cea mai veche. Un feudal poate să aibă mai mult pămînt sup raportul ideal, el înseamnă însă mai puțin decît acela care a existat politic, în noua ordine de lucruri, înainte de dînsul. În seria de transmisiuni a autorității e cel mai însemnat acela de la care transmisiunea autorității a plecat, și fiecare îl respectă sup raportul autorității. Prin urmare nimeni nu urmează pe rege, dar nimeni nu-l tăgăduiește, și, atunci cînd dispărea ideea care însuflețește un corp politic, corpul politic piere, cit de mare ar fi; însă atunci cînd corpul politic se pare că a dispărut, dar ideea trăiește, ideea e în stare să refacă întreg corpul politic. Aceasta este elementul hotărîtor în toată viața popoarelor ¹.

---

¹ De aceea să nu ne mîndrim niciodată numai că vedem într'o țară făcîndu-se linii ferate, porturi, șosele, că viața municipală înflorește, că serviciile publice se înmulțesc, că budgetul arată cine știe ce excedente. Natural, trebuie să ne bucare, dar cu o singură condiție: ca mai presus de această înflorire a vieții materiale să existe ideea care li dă viață tuturor, căci altfel vor exista de la o bucată de vreme pentru alții. Pe cînd, dacă într'un Stat decăzut se ivesc la un anume moment idei luminoase și puternice care prefac conștiința națională, conștiința aceasta națională e în stare să creeze din nou Statul care părea pierdut. Voiți un exemplu? Comparați Franța de astăzi, căreia-i lipsește ideea unitară, de și e atât de puternică material, comparați-o cu Polonia, care material nu există. Cu toate acestea, ideea polonă există, și se simte de toate Guvernele ce dețin teritoriu polon: Prusia, care

Regalitatea prin urmare, odată ce însemnează ceva cu nepuțință de înlăturat, va ajunge să stăpînească Franța. Pentru moment ea aproape nu există însă în ordinea lucrurilor care se văd. În Germania sînt ducate, care aū trebuit să fie păstrate din nevoi de autonomie locală, rezultînd din amintirea deosebitelor provinciî, care sînt satisfăcute prin existența unui ducat saxon, bavares, lotaringian, francon. Ar fi vrut Împărații să înlătore aceste ducate sau să le supuie în așa fel, încît ducele să fie ca un funcționar de pe vremuri al Statului român; aceasta nu s'a putut însă și se poate așa de puțin, încît ei numesc rude de aproape ca duci, și totuși ei ajung în provinciile acelea să se prefacă în dușmanii celui care i-a numit: atît de puțin înseamnă partea personală în necesitățile mari care trec de-asupra voinței oamenilor! Dacă ar fi fost necesitatea unității, ar fi trimis dușmanii și ei s'ar fi prefăcut în prieteni; fiindcă însă nu e nevoie de unitate, aū trimis un prieten, o rudă, un om care li stă mai aproape, și acesta li va lucra împotriva, reprezentînd o necesitate elementară a lucrurilor. Cu toate acestea Împărații germani tot ar fi făcut ceva în Italia; un lucru i-a împiedecat: însăși natura lor politică. Noi zicem Împărat german, dar este numai un termen de vorbire curentă; putea să existe doar un singur Împărat: Împăratul *roman*. Legitimitatea istorică cerea acest lucru: ca Împăratul să nu fie decît roman. Carol-cel-Mare a fost proclamat Împărat la Roma de poporul roman care a strigat: „Trăiască Carol, regele Romanilor“; el a avut totdeauna reprezentanții lui în Roma, judecătorii lui în Roma, agenții lui franci cari residaū acolo, soldații lui franci cari ocrotiau pe Papa. El nu s'a dus de mai multe ori la Roma, deși ar fi fost de datoria lui să se ducă. Arnulf, urmașul lui Carol-cel-Mare, s'a dus în Italia — nu mai vorbim de acei cari stăpînesc între Carol și Arnulf, — unii aū și

---

nu poate desnaționaliza Posenul, Austria, care e silită să primească viața politică exclusiv polonă în Galiția. În Galiția mori de foame dacă nu știi limba polonă, corespondența administrativă se face în limba polonă, în Lemberg se ridică o statuie lui Sobieski, și Austria trimete organe administrative la inaugurare; se repară la Cracovia mormintele regilor poloni și plătește Austria din budgetul ei; altă literatură în toată Galiția decît cea polonă nu există. În Posen, Statul prusian și-a pus în minte să distrugă cu desăvîrșire ideea polonă; fug speriați învățătorii germani din satele polone, nu-i primește nimeni, nimeni nu li dă de mîncare; aū un dușman în orice om ce li răsare în cale, și Statul cu mijloacele lui colosale rămîne nepuțincios înaintea acestei îndărătniciei tăcute a unei nații care nu vrea să moară cu niciun preț. Nu-i lasă să facă școli polone, și de odată se pomeneste în statistica știutorilor de carte cu un rezultat cu adevărat uimitor: nu știu nemțește, dar carte polonă știu. Unde aū învățat? Mister și patriotism. Nemțește nu știu de loc, cu toate că aū urmat școala germană, și polonește știu cu toții, cu toate că nu există nicio școală polonă în Posnania. Prin urmare, nu numai supt raportul național, dar și supt cel politic, ceea ce hotărăeste este ideea: ideea reface materialitatea, materialitatea singură niciodată nu poate învia ideea.

murit în drumul către Italia. Italia, împărțită, sărăcită, era încă așa de mare prin amintirile ei, prin legitimitatea pe care o cuprindea, încît atrăgea către dînsa toată energia germanică; secole întregi Germania toată, mulțămită legăturilor dintre dînsa și titlul imperial, Germania toată a cheltuit bani, oameni, talent politic, viitor pentru epoce întregi, cu dusul către Italia.

După tradiție ca Împărat trebuia să fie aclamat regele german la Roma, să aibă judecător acolo, să exercite autoritatea sa asupra orașului măcar în teorie. Așa a făcut Arnulf, așa a făcut Otto I-iu. De la o bucată de vreme, Italianii se luptă între ei: marchizii italieni de Friul, de Spoleto, cu regii Burgundiei și Provenței, își smulg coroana italiană; Otto a venit și a luat în căsătorie pe moștenitoarea coroanei italiene și în baza acestei căsătorii, și mai ales în baza dreptului lui de urmaș carolingian, el s'a încoronat rege al Italiei (961; Împărat, 962). Otto al II-lea a făcut mai mult politică italiană, iar Otto al III-lea, din cauza politicii lui italiene, și-a pierdut de la o bucată de vreme toată puterea, și-a secătuit toate forțele, perind într'un colț de Italie. Din cauză legăturilor acestora cu Italia, suveranii germani sînt siliți, într'un anume moment, să contracteze căsătorii neașteptate. Otto al II-lea ia o principesă bizantină, pe Teofană care devine Împărăteasă la Roma pentru că Bizanțul avea drept și asupra Italiei, și, dispărînd Împărăția romană de Apus, el moștenise drepturile asupra Romei Vechi. Atunci, amintirea lui Carol-cel-Mare, căsătoria cu moștenitoarea Italiei a lui Otto I-iu, și, în sfîrșit, căsătoria cu o principesă bizantină a lui Otto al II-lea, iată atîtea motive de legitimare a pretențiilor Împăraților germani asupra Italiei. Prin urmare, atîta vreme cît regii germani sînt tot prin Italia, cum să dispară ducatele și cum poate Germania să germanizeze Rinul? Rinul, între Franța fără rege și Germania cu Împărat pentru Italia, își păstrează existența lui specială.

Regiunea aceasta renană, cu o viață specială, nu știe însă ce să facă dintr'însa. Există une ori puteri politice, forțe materiale, care nu știu ce se facă din ele, nefiind nicîo necesitate geografică și neservind niciun ideal național. Din cauza existenței unor astfel de puteri într'o regiune necaracterisată geografic și național și neînsuflețită de vre-o idee, se începe o politică de aventuri. De cîte ori apare o politică de aventuri, originea îi trebuie căutată în asemenea forțe materiale, și din această pricină ea se risipește în încercări fără rost. Observați aceste fapte: cruciata întăiă, de la sfîrșitul veacului al XI-lea, este condusă de Godefroy de Bouillon, care nu e decît stăpînitorul Lotaringiei-de-jos. Avea drepturi asupra acestui teritoriu, dar nu i s'au recunoscut — mai târziu, însuși Împăratul l-a creat duce (1089). Se mîntuie cruciata întăiă, și se ajunge la încercarea cruciaților din veacul al XII-lea, veniți să ajute regatul de Ierusalim întemeiat

de Godefroy de Bouillon, care s'a numit întâi vechil al Sfintului Mormînt și după aceea s'a lăsat a fi încoronat rege, fără să simtă dorința de a se întoarce acasă. Dacă ar fi stăpînit o țară cu adevărat, ar fi avut interes să se întoarcă, pe cînd așa rămîne în Ierusalim. De unde se ridică apoi (1235) un conducător ca Thibaut de Champagne? Din această regiune a Champagnei, în legătură cu Blois și Chartres, din care la sfîrșitul veacului al X-lea era aproape să iasă o nouă formațiune lotaringiană. Ceia ce-i dă un drept e că înaintașul său feudal Henric al II-lea fusese rege de Cipru și de Ierusalim (1192), între doi principii din altă Casă franceză, a Lusignanilor din Poitou. La începutul veacului al XIII-lea se întemeiază un Imperiu latin de Constantinopol, la 1204: cruciații, în loc să meargă la Ierusalim, s'aun oprit la Constantinopol, și Împăratul bizantin e înlocuit prin Împăratul latin, care e Balduin de Flandra. Flandra este tot în regiunea aceasta de mijloc, cu putere destulă, dar fără îndreptare firească. Ea merge să-și caute mijlocul de cheltuire a puterilor ei în regiunea Ierusalimului, însă nu ajunge la Ierusalim, se oprește la Constantinopol și crează acea bizară Împărăție bizantină cu un Împărat eretic, catolic, neînțelegător de rosturile adînci ale supușilor săi.

Prin urmare, de la începutul cruciatelor până la 1235, forțele care se întrebuintează în calitate de conducători, sînt înainte de toate forțe lotaringiene. Și mai târziu, în luptele lui Filip-August pentru realizarea unității Franciei în Nord, pe cine se sprijină contele de Flandra care se împotrivesc regelui? Pe Anglo-Germani, influenți din ce în ce mai mult în regiunea renană. Se pornește de aici o ciudată politică, trădătoare dacă voiți, față de Franța, pentru că Flandra întâi și mai târziu Burgundia vor merge mîna în mîna cu Anglia și Germania împotriva Franciei. Și de ce? Pentru că stăpînitorii acestei regiuni văzuseră că primejdiile care amenințau viața lor deosebită nu pot veni nici din Anglia, nici din Germania, ci numai din Franța.

Aceasta duce însă la tendința de unificare a Franciei supt stăpînirea regilor din familia Capetienilor și prin urmare la noua înfățișare a problemei Rinului: regii Franciei caută Rinul pentru a face dintr'însul, în dauna feudalilor, nu a Germanilor, marginea naționalității politice franceze. Astfel problema Rinului va apărea din nou ca o problemă de ordine internă franceză.

LECȚIA a IX-a.

Concentrarea regală și cuceriri pentru unitatea franceză în veacurile al XII-lea și al XIII-lea, cu specială privire la țerile renane.

Din punctul de vedere al organizării franceze, deci, care nu poate fi decît o organizare regală, se presintă din nou, încă din veacul al XII-lea, problema Rinului, și totuși regalitatea e încă atît de slabă! Veacul al XII-lea e doar timpul lui Ludovic al VI-lea cel Gros (1108-1137), care numai cu foarte multă greutate putea să găsească elementele militare trebuitoare ca să apere cîteva castele și orașe, — unele stăpînite, de fapt, de episcopi și abați, — Laon, Paris, Beauvais, Orléans, Noyon, ș. a., pe lângă care regele Filip, care moare la Melun și e îngropat într-o biserică de sat pe Loira (1061-1108), cumpăraseră și Bourges; și veniturile domeniilor „regelui din Paris“, cum era numit cu des-
preț de ceilalți, sînt absolut restrînse.

Dar autoritatea lui morală era întregă. El avea totdeauna dreptul să cheme pe toți marii feudali în ajutorul său, și acest drept nu i-l tăgăduia nimeni; ei nu se supuneau, dar, nesupunîndu-se la chemarea regelui, la acel „ban“ al regelui, la acel apel pentru război, ei nu tăgăduiau regelui dreptul de a-i chema. Aici e însemnătatea mare a lucrului: pe de o parte e un principiu, care, ca toate principiile, e permanent, general, superior; pe de altă parte e numai refuzul care nu se sprijină pe nimic și atîrnă de împrejurări. Odată refuză, a doua zi poate ca împrejurările să fie de așa natură încît cel chemat să nu mai poată refuza sau să nu mai aibă interes să refuze, ori a doua zi poate să fie alt cineva decît acel care refuseră în ziua precedentă. Și, de cîte ori în dezvoltarea popoarelor și Statelor, pe de o parte se găsește un principiu, chiar nesprîjinit pe vre-o putere materială, iar pe de altă parte se găsește cea mai strășnică putere

materială nesprîjinită pe vre-un principiu, cea d'întăiu biruiește. Acesta este marel element moral în istoria universală, care dă istoriei universale un sens, fiindcă altfel ea ar fi o grozăvie și ar trebui să o izgonești din școli ca pe una ce ar fi o lecție perpetuă de barbarie, de nedreptate, de neomenie, de apăsare, de triumf al lucrurilor rele. Pe cînd faptul acesta: că neconținut istoria universală arată cum principii eterne biruiesc cele mai strașnice realități ridicate împotriva lor, aceasta constituie elementul educativ al istoriei și mai ales al istoriei universale, care cuprinde în legăturile cele mai pline de învățăminte deosebitele istorii naționale, deosebitele legături superioare dintre fapte.

Închizînd această parentesă, să venim la unele exemple. Iată, sîntem la anul 1124. Rege e Ludovic al VI-lea, care concepe cele mai frumoase planuri politice, însă ca mijloace de îndeplinire a idealurilor sale n'are nimic sau aproape nimic și se vede înfruntat de micii stăpîni de castele din fostul ducat al Franciei, pe cari-i întetește și-i apără un Thibaut al IV-lea de Blois¹, un Henric I-iu de Anglia. În anul acesta are o expediție de făcut. El de la el nu poate aduce mai nimic: bani n'are, soldați n'are, administrație n'are. Cronicarul lui Ludovic al VI-lea, care e unul din cei mai interesați ai evului mediu, un om în mîntea căruia licărește ceva din idealul roman al unui stăpînitor, care întărește, și din idealul biblic, care santifică, — pentru dînsul Ludovic al VI-lea, cu cele cîteva castele ale lui și un singur oraș de stăpînire reală directă, e un emul al lui Saul și al lui David, al Împăraților romani —, egumenul de la Saint-Denis, cu amintirile vechiului rege franc Dagobert, care ajunge, înnoită acuma, a fi mai târziu necropola regilor Franței, abatele Suger, enumeră pe acei cari asculta de chemarea regelui. Că ei răspund în momentul acesta, arată că recunosc dreptul regelui de a-i chema. Și răspund: Thibaut de Champagne, represintantul teritoriului campanes care nu e la Rin, dar totuși în partea răsăriteană a Franciei și care de la o bucată de vreme a fost mai mult în legătură de amintiri cu Lotaringia decît în legătură de actualitate cu dezvoltarea poporului frances; ducele de Burgundia, apoi Radulf de Vermandois, din Casa de Franța, căci regele Filip trecuse marea feudă asupra fratelui său Hugo², și un prieten obișnuit, contele de Flandra, Carol, care ar fi adus zece mii de oameni, — dar n'au sosit la timp! Și la sfîrșit Suger zice că ar fi

¹ De la 1125 Casa de Blois-Chartres moștenește, de la ramura stînsă a aceleiași familii, Champagne.

² Mama lui, Adela, era fiica lui Herbert al IV-lea, din vechea dinastie Radulf (Raoul) însuși, zis cel Viteaz (1152), era Mare-Seneșal al regelui și încă un credincios ajutător al lui. Sora sa avea, în Picardia, comitatul de Amiens, pe care el i-l smulse.

venit și ducele de Aquitania, dar era prea departe, — așa departe nu era, dar el simțise mai mult depărtarea fiindcă nu voia să vie. Poate că nici contele de Flandra n'ar fi fost așa de grăbit să alerge, dar faptul că un cronicar frances simte nevoia să-l scuse arată cât de universal și general era recunoscut dreptul regelui de a se adresa la toți aceia cari aveau feudele lor în legătură de vechi relații feudale cu regele.

Cu toate acestea ar fi o mare greșeală dacă s'ar crede că so sirea întâmplătoare a unor contingente renane în oastea regelui frances care are de purtat un război, înseamnă cine știe ce lucru mare. Din punct de vedere ideal e foarte interesant, din punct de vedere material nu e pe departe încă un lucru hotărîtor: trebuie să mai treacă multă vreme pentru că opera de unificare a regatului frances să se îndeplinească până la capăt în alte domenii înainte ca regele Franciei să se poată gândi la luarea în stăpînire a malului renan care-i revine lui în calitate de stăpînitor în vechia Neustrie. Vom vedea mai târziu, ceia ce nu e lipsit de interes, teritoriul renane ajungînd în mîna regelui frances și acesta lăsîndu-le din mîna și mulțămîndu-se cu plăcerea ce i se face de a i se ceda acel teritoriu pe care nu se simte în stare să-l administreze direct. Vom vedea că regalitatea francesă lucrează în aparență în contra intereselor ei: capătă teritoriul de care are nevoie și le înstrăinează, — în alte condiții decît odinioară, dar le înstrăinează — așteptînd vremea că această regalitate în progres continuu, deși încet, prin ea însăși să poată stăpîni teritoriile care-i vor cădea în mîna.

Deocamdată ne oprim asupra unor puncte mai însemnate din desvoltarea teritoriului renan. De la împrejurările din 1124 trecem la altele, foarte apropiate de dînsule, la cazul din 1127.

Rege e tot Ludovic al VI-lea, nu mai tare decît înainte. În anul acesta se întâmplă să moară contele Flandrei, care nu dăduse încă un Împărat latin Constantinoplei. Contele stăpînia în vremea aceia și Hainaut; prin urmare începuse opera de concentrare în regiunile acestea ale Rinului, și pentru rege e mai bine să se facă opera de concentrare prealabilă și el să iea bucăți mai mari din regiunea renană decît feude mărunte, fiecare feudă represintînd un număr nesfîrșit de legături genealogice. Contele de Flandra, Carol cel Bun, este fiul regelui Danemarcei Canut și al fetei lui Robert Frisonul, care fusese odinioară stăpînitor al Flandrei.

El e omorît de burghesii din Bruges, cari represintă instinctul orașănesc dușman al feudalității. Când e vorba de moștenirea lui, — căci nu lăsase moștenitori direcți — se adresează cu toții la cine? Odinioară ar fi făcut-o la un arbitru, la arbitrul cel mare moral al timpului, și acela era Papa. Nu s'aû adresat însă nici episcopului, nici Papei, — și nici rudelor mortului, — ci s'aû

adresat regelui Franciei ca să întrebe cine ar fi bine să succedă în regiunile acestea flamande, și regele Franciei a desemnat pe Guilelm Cliton, fiul lui Robert al II-lea, ducele Normandiei și deci și el candidat la tronul engles de peste Mare, care e ales după recomandarea lui. Întâmpină mare rezistență din partea Flamanzilor, înțelesii cu Englezii lui Henric I-ii, dușman al regelui, suzeranul său. Pe cine chiamă ei? Pe Teodoric de Alsacia, fiul ducelui de Lotaringia care purta același nume¹. Prin urmare vedeți cum, cu toată fărîmîțarea în feude, vorbește totuși totdeauna un anume instinct. Acum se întîmplă ca, în lupta între Guilelm și Teodoric, cel d'întăiu să moară și Teodoric să-i succedă, întemeind o nouă ramură a Casei domnitoare în Flandra.

Dar problema Sudului trebuia rezolvată înainte ca regele Franciei să pornească energic spre rezolvirea problemei celeilalte răsăritene, a Rinului.

În vremea aceasta, în veacul al XII-lea, în acest Sud se găsesc anume formațiuni feudale mari, care constituie amenințări strașnice pentru viitorul regalității franceze, și, dacă asemenea formațiuni feudale s'ar menține, aceasta ar însemna că regiile Franciei nu vor ajunge niciodată la Mediterană și la Pirenei. Cînd regalitatea franceză se întărește, ea trebuie să se gîndească întăiu la această greutate mare a înstrăinării Sudului, care pare deocamdată că nu poate fi cîștigat prin nimic, nici prin mijloace pașnice, nici prin legături de familie. Sudul acesta eretic al Albigensilor trebuie, nu numai biruit, dar îngrozit, scaldat în sînge. Într'adevăr fără o biruință hotărîtoare, urmărită sistematic, elementele separatiste eretice ale Sudului nu pot fi cîștigate pentru Nordul monarhic, catolic, frances. Sudul însă nu se presintă unitar. Nu e un singur dușman, ci sînt mai mulți: de o parte Aquitania, sau Guyenna, care s'a consolidat în partea sudvestică și cuprinde și Gasconia, Périgord, Poitou, Angoulême și comitatul „Margenei“, Mărcii, la Marche; pe de altă parte sînt formațiunile rezultate din Provența de odinioară, — acum, de la 1112, un *comitat* supt prinți din Casa de Barcelona — , și, în sfîrșit, este într'o parte de mijloc a Sudului, unit cu *marchisatul* Provenței, comitatul de Tulusa, care pe vremea aceia apare ca foarte puternic, are legături și cu Nordul și cu Sudul, a găsit drumul către Pirenei și ajunge să fie în relațiuni foarte strînse cu regalitatea spaniolă, tare atunci, a Aragoniei².

Prin urmare regiile Franciei se găsesc înaintea acestei pri-

¹ Alsacia era un landgraviat al lui Otto al III-lea încă.

² Se desface din Navara, după ce fusese comitat numai, ca regat, la moartea regelui Sancho al III-lea, pentru fiul său, Ramiro. O dinastie de Barcelona, din comitatul cu acest nume — oarecum semi-frances, foastă „Magine“ francă, — se așează la 1137.

mejdii: nu numai a unui Sud deosebit de Nord, dar rămînînd totuși frances, măcar în teorie, ci înaintea mării primejdii a unui Sud dușman cu Nordul și incapabil de a se împăca vreodată cu dînsul, a unui Sud care nici nu mai e frances, ci pare că o să ajungă în stăpînirea Casei de Aragonia, că prin urmare deci Ținutul acesta va deveni spaniol¹.

Prin urmare cînd este un Sud dușman și se stabilesc legături cu regatul aragones, înaintea căruia se deschid așa de frumoase perspective în dezvoltarea Peninsulei Iberice², problema de căpetenie este distrugerea autonomiei Sudului.

Mijloace pașnice s'au întrebuițat înaintea marelor războaie. Astfel contele de Tulusa, Raimund al V-lea, ține pe fata lui Ludovic al VI-lea. Se mai încearcă apoi și prin altă căsătorie ca Nordul să iea în stăpînire Sudul, și anume cealaltă regiune, a Sud-Vestului: într'un anume moment Casa de Aquitania nu mai înfățișează un moștenitor bărbat, ci o femeie este aceia care va moșteni toate pămînturile din regiunea Dordognei și Garonei. Cine va lua pe Eleonora de Aquitania, al cărei tată, Gulielm al X-lea, murise într'un pelerinagiu la Compostella, va stăpîni acele regiuni. Ludovic al VI-lea îndeplinește în 1137 actul acesta politic foarte important, menit să aducă cel mai mare folos dinastiei: el însoară pe fiul său unic, un viitor rege, cu moștenitoarea Aquitaniei³.

Dar mai era cîeva care avea foarte mare interes să facă o asemenea căsătorie. La Nord de regiunea Garonei și Dordognei se întinde un teritoriu, care pe vremea aceasta formă o feudă foarte mare: Maine și Anjou, legătura între Sud-Vestul aquitanic și Nord-Vestul breton, care formează și el, urmînd coasta altei mări, a Minecei, care desparte Anglia de Franța, legătura cu Normandia, și aceasta la rîndul ei duce la Flandra și prin Flandra la regiunile de la Rin. Era o Casă feudală care umbla să creeze pe atunci acest complex de teritorii, care, odată stabilit, ar fi omorît, înăbușînd-o în leașan, regalitatea francesă. Regele Franciei era strîns astfel din toate părțile.

---

¹ Adese ori s'au făcut încercări în Peninsula Iberică de a se întinde regatul spaniol în Sudul Franciei și aceasta până foarte tîrziu, până pe vremea lui Mihai Viteazul la noi, cînd Henric al IV-lea s'a luptat să ție în stăpînire și Parisul. Trupele spaniole, supt pretext de catolicism, se găsiu în Franța, în Paris, și poate că regele Spaniei avea în vremea aceasta ilusia, pe care au avut-o mulți înaintea lui, că Sudul frances, așa de deosebit de Nord, ar putea fi reunit cu regalitatea spaniolă.

² În Castilia era o dinastie burgundă după bărbați, încă de la 1126. Abia la 1230 se făcu, de Ferdinand al III-lea, legătura definitivă între Castilia și Leon.

³ O soră a ei luă pe contele Radulf de Vermandois, care fu apoi, în cruciata lui Ludovic al VII-lea, regent al Franciei. V. p. 115.

Ludovic al VI-lea a prevăzut această și n'a vrut să lase să fie închis și în felul acesta să fie distrus tot viitorul dinastiei lui; a făcut deci căsătoria fiului său cu Eleonora. Mai rămânea încă un lucru, ca și soției să-i convie bărbatul, și nu i-a convenit de loc. După o călătorie în Orient, plină de o mulțime de aventuri, după expedițiunea cruciată la care a mers și Eleonora de Aquitania, — și a văzut altă lume decît aceia pe care o vedea acasă, căsătoria s'a disolvat. Atunci cel care avea foarte mare interes să prindă pentru el Sud-Vestul acesta al Franciei, se înfățișează, iea el de soție pe Eleonora și în felul acesta se stabilește între regiunea aquitanică și Maine, Anjou, Poitou o legătură care cuprinde și Normandia. În adevăr Plantagenetii, stăpînitorii din Maine, Anjou și Poitou, sînt și regi ai Angliei: stingîndu-se dinastia lui Gulielm Cuceritorul, Godfried Plantagenetul i-a căpătat, prin căsătorie, moștenirea¹. Cînd Gulielm Cuceritorul a cucerit Anglia, el a păstrat teritoriul frances normand. Și acum vine Henric, fiul lui Godfried, ca soț al Eleonorei de Aquitania, și reunește — înainte chiar de a-și fi luat, împotriva regelui Ștefan de Blois-Champagne, Anglia — cu acest complex de teritorii și Sud-Vestul frances, formîndu-se o putere formidabilă. Și atîta n'ajunge încă: dinastia veche a ducilor de Bretania se stinge, și Constanța, fata lui Conan al IV-lea, iea pe Godfried, fiul cel mare al lui Henric: din ei se naște Arthur, care ar fi putut ajunge rege al Angliei dacă nu l-ar fi răpus dușmănia unuia din unchiii săi². În același timp devine aliata firească a Angliei, fiindcă problema de căpetenie a orașelor ei e căpătarea liniei englese, Flandra, care, la rîndu-î, are hegemonia în regiunea renană, — și Henric al Angliei se simte atît de extraordinar de puternic, încît rîvnește și coroana împărătească.

De obicei se zice: Henric, regele Angliei. Era rege al Angliei, dar, dacă s'ar fi socotit toate teritoriile lui, nu știu dacă Anglia ar fi constituit cel mai important. Anglia era izolată, săracă, o țară de păstori, cu prea puține orașe vechi, și de sigur că pe vremea aceia Henric, stăpînitorul Normandiei, al Aquitaniei, al regiunilor Maine, Anjou și Poitou, socotia că Anglia represintă, în afară de titlul regal al Anglo-Saxonilor, mai puțin față de provinciile celelalte, francese, bine locuite, cu multe orașe, cu legături de comerț foarte întinse și stăpînitoare a unei culturi superioare. Și-i și plăcea lui mai mult de teritoriul acesta frances: regele Angliei se simția astfel mai curînd frances, și era și natural: în vinele lui era mai mult sînge frances decît engles, creșterea lui era cu totul francesă, acasă el nu vorbea englezește, ci franțuzește, — actele Parlamentului engles pînă în vea-

¹ Atunci, la 1213, Casa de Dreux capătă prin căsătorie Bretania.

² Și contele de Tulusa face omagiu regelui engles.

cul al XIV-lea aŭ fost redactate în limba franceză, și mai că nici nu exista o literatură engleză: dacă nu se scria în latineste, se scria în franțuzește. Prin urmare, cum a zis foarte bine un mai vechiu istoric al Franciei¹, în luptele acestea dintre Plantagenetii cari domnesc în Anglia și regele din Paris, nu e vorba de *dușmănia* între două țeri deosebite și între două națiuni opuse, ci de *rivalitatea* între o putere franceză ce are și Anglia, pe de o parte, și altă putere franceză ce n'are Anglia, însă are vechimea, are și dreptul primar și superior prin care se apără împotriva celeilalte puteri care-i închide toate hotarele și tinde s'o întemnițeze în centru și s'o zugruma.

Este de fapt o adevărată încercare de zugrumare a regatului francez; distrusă, fără frasă, așa ar fi fost regalitatea capetiană, strinsă de toate părțile, și ea nu s'ar fi rădicat nicio dată dacă lucrurile s'ar fi petrecut ca în timpul nostru. În timpurile acelea teritoriile se dădeau de zestre principilor: aceasta nu însemna însă că soțul ajungea stăpîn în teritoriile de zestre ale soției; nu: trăia un instinct de alipire particular către moștenitoare, nu către soțul moștenitoare, și provinciile nu se confunda. În aparență e grozav lucru puterea lui Henric, și te miri de ce, cînd a vrut să fie împărat, n'a și fost. Cine era mai puternic în tot Apusul și tot centrul Europei, în vremea cînd regalitatea germană se mai luptă încă împotriva Papei pentru supremația asupra Romei?

Dincolo de hartă însă, trebuie să deosebim realitatea lucrurilor. Dacă teritoriul acesta vast ar fi fost locuit de aceeași națiune, dacă ar fi manifestat aceeași alipire necondiționată față de Henric al II-lea regele Angliei, dacă Henric ar fi avut un singur centru al puterii sale, un singur rost al ambiției sale, lucrurile ar fi mers altfel. Dar el n'avea nici capitală, căci Londra nu poate fi capitala unică a unui suveran cu așa de puternice interese dincolo de Mare. Și aici intervine iarăși un mare principiu al moralității istorice: nu biruiesc cu adevărat, nu stăpînesc durabil decît puterile care știu ce sînt. Niciodată să nu se sperie nimeni de formațiunile întîmplătoare care îngrozesc prin aspectul lor geografic, prin numărul locuitorilor, prin puternicele ostiri pe care le pot ridica, să nu se uimească niciodată nime de astfel de formațiuni politice în care nu trăiește o singură conștiință și care nu și-au aflat decî prin această conștiință rostul lor unic și definitiv, ci au rămas o masă informă ce nu se poate mișca decît trecător, pe drumuri de aventuri.

În Normandia erau alte amintiri, în Anjou și Maine altele: Anglia era tot țara Anglo-Saxonilor, în Aquitania viețuia toată amintirile separatiste ale Sudului, și, dacă Sudul nu consimțea

¹ Théophile Lavallée.

să meargă alături de regele frances al Nordului, vecinul său, cu atât mai puțin era să meargă cu cineva care e rege numai dincoșo de Mare. Fiind o viață locală așa de pronunțată, cum erau să primească acești mîndri feudali ai Sudului să se lase tîrîți în expediții nesfîrșite pentru ambițiile personale ale lui Henric al Angliei?

Stăpînirea lui Henric al II-lea a fost turburată, întunecată cu desăvîrșire de lupta dintre rege și fiil săi. De ce copii așa de nerecunoscători, cum au fost măcar Ricard Inimă-de-leu și Ioan fără-de-țară? De ce nu puteau să încapă de tatăl lor și de ce purtarea lor deosebită față de mama lor, Eleonora de Aquitania, care n'a fost nici un model de mamă cum n'a fost nici un model de soție? Sentimentalitatea firească în suflete bărbătești face pe oricine, cînd e vorba de persoane feminine însemnate în istoria universală, să-și închipuie totdeauna creaturi ideale, suflete frumoase, cum un poet liric le visează: însă între eroinele istoriei universale sînt unele mult mai antipatice decît cel mai antipatic bărbat, și de sigur că între dînsule era și această femeie-bărbat Eleonora de Aquitania. Între mamă și între fiil era totuși o legătură strînsă, pe cînd un antagonism nebiruit trăia între fiil și tată, om foarte de ispravă. Poate și fiindcă tatăl era mai puțin Meridional decît mama, fiil, crescutuși supt influența Sudului, recunoșteași ființa lor în ea și vedeași în tată pe cineva cu totul deosebit de dînsul, ca educație și ca fel de cugetare. Deci cearta aceasta de familie s'ar explica prin imposibilitatea de existență și colaborare politică laolaltă a regiunilor sudice căpătate de Henric al II-lea cu regiunile Nordului frances pe care el le avea, și cu depărtata Anglie al cării rege era.

Regalitatea francesă a folosit imens după aceasta. Deocamdată nemulțămiiți găsiași drumul la regele Franciei, rămînînd ca, atunci cînd acesta ar vrea să arăte instincte de dominațiune, să-și aducă aminte imediat că mai există și un rege al Angliei cu provincii întinse în Franța.

În orice cas, lupta fiilor lui Henric al II-lea împotriva tatălui lor dă mijloc regalității francese să-și pregătească terenul pentru cucerirea Sudului. Dar nu numai a Sudului, ci și, deocamdată, a celorlalte teritorii francese în legătură cu această regalitate a Angliei. Se zice că Filip al II-lea August este întemeietorul unității francese supt stăpînirea regală, și e drept. El intervine în împrejurările confuze din istoria Angliei de după moartea lui Henric al II-lea și profită enorm. Își însușește calea judecătorească, intervenînd în conflictele de familie. Dă în judecată pe Ioan-fără-de-țară, regele Angliei, ca neascultător al chemării sale și de pe urma acestei judecăți confiscă și Normandia și leagănul Plantagenetilor: regiunea centrală și vestică, Maine, Anjou, Touraine și Poitou.

Aici iarăși este un motiv de istorie generală asupra căruia trebuie să ne oprim: e mare lucru că sentința Pairilor se poate da, că regele engles a putut fi chemat în judecată, că a putut fi condamnat, și e mare lucru că apoi confiscările împotriva regelui engles se pot executa fără niciun fel de împotrivire. Din punctul nostru de vedere e de cea mai mare însemnătate aceasta: că s'a dat în judecată un suveran-vasal fiindcă nu s'a supus unei chemări în judecată (era bănuț că omorise pe Arthur de Bretania care avea ca și dănsul drepturi la tronul Angliei, dar a fost chemat întâiu pentru un proces cu Lusignaniu din Poitou), că a fost condamnat, că i s'a luat atâtea teritorii, atit de mari, de la o zi la alta.

Natural că, atunci cînd regele Franciei are granița Nordului asigurată, jumătate din granița vestică în stăpînirea lui, cînd atinge Marea în aceste două părți, îi este mai ușor să pornească opera cealaltă, a supunerii Sudului. Și atunci, de la 1207 înainte, cu ajutorul Papei, — un aliat încă din vremea lui Ludovic al VI-lea — pentru că Meridionali erau eretici, regele Franciei începe un război care nu este decit războiul pentru cucerirea Sudului provental, tulusan.

Prin urmare, Aquitania este lăsată deocamdată la o parte, — Angliei i s'a luat destul —, și, supt Filip August (1180-1223), fiul unei principese de Champagne, se atacă regiunea sud-ostică, regiunea comitatului de Tulusa, a lui Raimund al VI-lea¹; cu siguranța că aici o să se izbutească mai ușor. Și, cînd regalitatea francesă va avea și această provincie, va rămînea colțul dintre Dordogna, Garona și Pirenei, pe care o ultimă luptă hotărîtoare cu Anglia îl va putea smulge, — de nu va interveni altceva.

Războiul contra Albigensilor putem spune că ocupă cam un sfert de veac. Pornit cu entusiasm religios de cruciat, lăsat apoi după o biruință nedeplină, reluat mai departe, totdeauna cu succes pentru regalitatea francesă, el se mîntuie cu devastarea unor ținuturi întregi, cu distrugerea atitor Case feudale și umilirea conților de Tulusa, a căror semîntie se stinge în cuprinsul veacului al XI-lea.

Și în lupta aceasta deschisă împotriva Sudului găsim iarăși elementul care ne lămurește în privința regiunilor Rinului. Rinul ia parte împotriva Sudului. Feudalitatea din Burgundia și Lotaringia este alături de rege. De ce? Fiindcă, dacă nu ca geografie, dar din punct de vedere național și ca limbă, regiunile

¹ Raimund al VII-lea e numai marchis în Provența, iar căpetenia cruciatilor, Simon de Montfort, e creat apoi conte de Tulusa și duce de Narbona.

acestea renane sînt mai aproape de regele Nordului decît de ereticii Sudului. Burgundia, Lotaringia vorbesc aceeași limbă ca și regiunile supuse de Capetienii, pe cînd în Sud se aude o limbă deosebită. Burgundia, Lotaringia sînt catolice, Sudul este eretic.

În luptele acestea se coboară din munți într'un anume moment și regele Aragoniei. Prin urmare problema se înfățișează în toată greutatea ei și rămîne să se vadă dacă regelul frances va putea birui pe lingă puterile eretice feudale albigense ale Sudului și puterile spaniole strînse în jurul regelui Aragoniei. Se dă o luptă la Muret, în 1213: regele Petru e biruit și omorît. Cu aceasta se închide poarta Pireneilor pentru o intervenție spaniolă. — iarăși un cîștig de cea mai mare însemnătate pentru desvoltarea regalității francese. Regele frances se înfățișează de odată ca apărător al catolicismului, ca unificator al teritoriului, ca izgonitor al străinilor, cari aŭ pătruns pe teritoriul lui. Se pregătește epoca Sfîntului Ludovic, care este ca un rege din Vechiul Testament, binecuvîntat de Dumnezeu, lucrînd în numele lui Dumnezeu, îndeplinind pe pămînt gîndurile lui Dumnezeu. În Franța, pe vremea lui Ludovic al IX-lea, mai sînt și alte puteri materiale, dar este un singur om al lui Dumnezeu în tot cuprînsul teritoriului frances, și acesta e regele Ludovic al IX-lea. Deci încă un motiv de întărire a regalității francese. Altfel, Ludovic al IX-lea, cel Sfînt, a pierdut oarecare provincii: le-a dat înapoi. Om bun, aplica preceptele Evangheliei. Dar din punct de vedere moral se despăgubește națiunea pentru greșelile rezultate din concepția lui naivă a legăturilor dintre o țară și alta și dintre o dinastie și alta. Sfîntenia lui se confirmă prin cesiunile teritoriale, și devine și mai indiscutabilă. Cineva care de la sine restituie provinciile întregi, mai poate fi tîgăduit oare ca sfînt?

Și în alt domeniu însă regii francesi din veacul al XIII-lea și-aŭ îndeplinit rostul de *întregitori*, de restauratori ai unității și pregătitori ai viitorului, și anume în părțile Rinului-de-jos, în Flandra.

La 1229 abia lupta pentru Sud e cîștigată cu totul de urmașul lui Filip-August, Ludovic al VIII-lea, dar încă de la 1214 Filip August el însuși biruise alianța regiunilor renane cu unul din regii germani, la Bouvines.

LECTȚIA a X-a.

Problema flamandă în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea până la războiul de O Sută de ani, în legătură cu schimbările interioare ale teritoriului regal frances.

În lupta de la Bouvines de la 1214, în care regalitatea francesă a fost învingătoare asupra contelui de Flandra și asupra aliaților săi germani, se tratează în formă flamandă chestiunea Rinului. Această problemă locală a Flandrei trebuie să o studiem acum singură în dezvoltarea ei de la începutul veacului al XIII-lea până în al XIV-lea.

Acela care o ridică pentru Franța, acela care încearcă o rezolvire energetică, dar poate pripită, pentru că nu venise încă vremea să se facă așa ceva, și într'un timp care nu era cel mai bun, pentru că suveranul care anexase Nordul normand și Anjou, Maine și Poitou, care pregătește o acțiune în Sudul Franței, natural că se împovăra prea mult când se gândia și la rezolvirea chestiei Flandrei, — acest suveran e Filip-August. Nu numai că a săvârșit o parte din opera de unificare francesă supt forma regală, dar el schițează și programul pentru tot ceia ce vor face urmașii săi: Ludovic al VIII-lea și Ludovic al IX-lea, precum și urmașul mai slab al lui Ludovic al IX-lea până la acel Filip-cel-Frumos, care înseamnă atât de mult pentru realizarea ordinii regale în cuprinsul teritoriului și națiunii francese. Filip-August, ca să îndeplinească rosturile acestea mari în părțile Flandrei, are și un drept feudal. Acest drept derivă, ca toate, dintr'o căsătorie. Căsătoriile principilor erau mult mai calculate decât în timpul nostru; ele aveau în vedere numai lipirea a două feude: feuda era lucrul de căpetenie, indiviziile treceau pe lângă dînsa. Filip-August deci, luînd în căsătorie pe Isabela de Hainaut, nepoata contelui Filip de Flandra, avea drept să se amestece, în

calitate de eventual moștenitor, în afacerile flamande. Și, într'adevăr, încă din 1184 intră în luptă pentru cîștigarea provinciei.

Împotriva acțiunii regale de cucerire în aceste părți se face imediat o alianță de apărare, cum totdeauna vom găsi, până de parte în veacul al XV-lea, alianța feudatarilor de la Rin pentru a se apăra împreună și chemarea într'ajutor a celor două puteri vecine, Anglia și Germania. În cazul acesta se face apel la Casa de Champagne și Blois, Casă care va avea în curînd un foarte mare noroc, pentru că un membru din această Casă, Thibaut sau Tibald, ajunge, la 1234, rege al Navarei, unire cu totul nenaturală între feudele din Nord-Ostul Franciei și între Navara din Pirenei, regat pe jumătate frances, pe jumătate spaniol. Deocamdată însă Casa de Blois-Champagne se găsește numai în regiunile renane. Ea se unește cu Flandra pentru a împiedeca pe rege de a lua acest comitat. Cînd este să se încheie pacea, vedem apărînd Englesii pentru a face mediația, — e aceiași legătură cu Anglia pe care o putem urmări neconținut. Regele nu poate să cucerească Flandra. În schimb însă el capătă o provincie care jucase odinioară un rol feudal foarte mare și care scăzuse tocmai prin alcătuirea mai puternică a Flandrei.

La 1185 regele Franciei anexează deci, provincia *Vermandois*, care jucase în veacul al XI-lea, un rol așa de mare, și *Amiens*. Nu numai atîta, căci este o țesătură întreagă de legături, de drepturi moștenite, de situațiuni speciale în lumea aceasta feudală, care ar părea inextricabilă, dacă nu s'ar da anumite explicații generale, care introduc aierul în haosul acesta obscur de drepturi moștenite, de drepturi luate de zestre, de drepturi împărțite, de drepturi senioriale. Regele își rezervă dreptul ca, la moartea contelui de Flandra, să capete provincia *Artois*, care va deveni apoi un comitat apanagist în familia regală, precum și vestitele, din punctul de vedere militar, orașe de la Somme, care au avut și în secolul al XV-lea un rost așa de însemnat. El aștepta să le capete la moartea contelui de Flandra. Deocamdată, *Artois* nu înseamnă decît un mijloc de inmixtiune neconținută în Flandra, un fel de lagăr înaintat scos înaintea dușmanului flamand: se lua *Artois* și *Vermandois* pentru că nu s'a putut lua Flandra întreagă; s'au luat, pentru ca mai târziu să se poată lua Flandra sprijinindu-se pe aceste provincii odată anexate.

Treisprezece ani după pace, e prins apoi Filip-August cu problema cea mare a confiscării provinciilor engleze Normandia, Maine, Anjou și Poitou. Deocamdată o încearcă supt o formă nedibace: nu era încă rege Ioan-fără-țară, care să facă greșeli politice, era Ricard Inimă-de-leu, cellalt fiu al marelui rege engles Henric al II-lea și al Eleonorei de Aquitania. La 1198, fiind în luptă cu Ricard, regele Franciei se trezește de-odată cu o coaliție, din care fac parte Anglia, Imperiul, Champagne, Flandra

pe ascuns și Bretania. Citez toate numele acestea pentru ca să vedeți încă odată răsărind liga naturală a regiunilor renane sprijinindu-se acum pe Englesii și pe Germanii, împotriva oricărei tentative de expansiune a regalității franceze. Instinctiv se simte că, de și lupta se poartă cu Anglia, dar e vorba de autonomia orașelor flamande pe care ele nu vor să o dea jertfă nimănui. Urmează lupta de la Bouvines, în care Filip-August înfățișează într'un chip superior calitățile sale războinice.

El nu e acum numai rege al Franciei, dar, în același timp, fiindcă Ioan-fără-țară a fost excomunicat de Papă, Filip-August este și reprezentant al Bisericii împotriva acestuia. Atunci, încă înainte de Bouvines, ar fi putut hrăni visul acela mare de a cuceri și Anglia. Papa-i dă dreptul de a o face, căci împotriva unui excomunicat are cineva toate drepturile, excomunicatul nu există supt niciun raport, și nici supt cel politic; el e distrus, e în afară de Biserică, într'o vreme când cineva nu poate exista legal decît în cuprinsul Bisericii. Dar Papalitatea, care dăduse lui Gulielm Cuceritorul dreptul de a cuceri Britania Mare împotriva Anglo-Saxonilor, s'a împăcat cu Ioan și nu poate da acum lui Filip-August dreptul de a așeza acolo pe fiul său Ludovic, care va fi Ludovic al VIII-lea pe tronul Franciei. Acesta intră totuși în Anglia și stă citva timp acolo. Numai împrejurarea că Englesii, la moartea lui Ioan-fără-de-țară, își îndreaptă simpatiile către fiul, nevrîstnic și nevinovat, al aceluia și instinctiva răspingere a Englesilor față de o cucerire a țerii lor de către Francesii, face ca viitorul Ludovic al VIII-lea să se întoarcă în Franța.

Expedițiunea aceasta a viitorului rege frances în Anglia, tentativa lui de a lua tronul engles, e și ea în legătura cu problema Rinului. De ce? Pentru că, dacă ar fi izbutit această lovitură, dacă Anglia ar fi fost desființată, cum pe vremea aceasta s'a dovedit la Bouvines că regalitatea francesă poate pune un Împărat german în locul altuia — căci era lupta între Otto de Braunschweig, învinsul, și Frederic de Hohenstauten, — s'ar fi înlăturat și cellalt sprijinitor al independenței regiunilor renane franceze. Germania înjosită, Anglia distrusă, — aceasta ar fi fost singura cale prin care s'ar fi putut birui împotrivirea la anexarea provinciilor renane. Nu trebuie să lovești dușmanul unde ar crede, ci cine știe la ce distanță, une ori colosală, precum azi cutare luptă care se dă pe alt continent servă la resolvarea unor dușmăniilor politice de pe continentul european (războiul Crimeii, de și se dă la Marea Neagră, privia interese exclusiv apusene). Tot astfel campania din Anglia poate fi privită ca un mijloc de a rezolva problema flamandă, căci, cîtă vreme va fi o Anglie puternică, atîta vreme Flandra nu va putea să ajungă în stăpînirea regalității franceze. Astfel n'a fost un vis nebun visul lui Filip al II-lea, cel mai socotit rege frances, cînd a plănuit expediția

engleză; natural însă că planul era prea întins și se ivise o altă problemă mai actuală, problema Sudului, pe care s'a încercat apoi Ludovic al VIII-lea s'o rezolve și prin căsătorii.

Acuma însă, în locul feudalității celei vechi care nu e desființată, dar fără îndoială oboșită și slăbită și pe care regalitatea ar putea să o moștenească, realizînd în Franța acea unitate care și ea ar permite rezolvarea chestiunii mari de care ne ocupăm, chestiunea Rinului, — apare o nouă feudalitate, *apanagistă*, care ar arăta neputința regalității franceze de a stăpîni ceea ce a cîștigat odată. Va să zică un anume hasard îi dă moștenirea feudalității și cu toate acestea regalitatea franceză nu e în stare să păstreze și să cîrmuiască ce i-a căzut din întîmplare în mînă.

Apanagiile acestea sînt teritoriile dăruite de un rege membrilor din familia sa. Un rege care căpătă anumite provincii și nu înțelege să le administreze singur, le dă fiilor săi, cari cîrmuiesc absolut autonom, întocmai ca feudali pe cari i-au înlocuit. Așa încît provincia în care un fiu de rege după acordarea apanagiului are ocîrmuirea, se găsește exact așa cum era supt vechea Casă feudală, care s'a desființat sau s'a stîns. De fapt însă, dacă nu e un simulacru de stăpînire, o înfățișare înșelătoare de stăpînire apanagistă înaintea covârșitoarei autorității a părintelui asupra fiilor săi, am face o mare greșală dacă am începe încă din vremea lui Ludovic al VIII-lea istoria feudalității apanagiste, care cu voință și pasiune împiedică realizarea unității teritoriale franceze. Găsim apanagii, dar simțul separatist al apanagiștilor nu apare în formă caracteristică, interesantă și pentru noi, decît mai târziu, în veacul al XIV-lea.

În adevăr, regele aruncă sarcina pe care nu o putea îndeplini asupra altora, el dă fiilor săi administrarea provinciilor ca să întemeieze noi Case feudale despre care regele nu-și închipuia să poată ajunge periculoase pentru dînsul, de și, dacă fiul ascultă de părinte, nepotul ascultă mai puțin decît fiul, iar fiul de nepot încă mai puțin. În veacul al XIII-lea însă, pe vremea lui Ludovic al VIII-lea, cînd întîlnim pămînturi de acestea desfăcute ca apanagii, a doua zi chiar după izbînda unei combinații politice pentru anume membri ai familiei regale, nu e vorba de provincii pe care regele le-a căpătat cu adevărat, ci de provincii pe care numai pe calea apanagiului regele le-ar putea căpăta. Aceasta e deosebirea. E silit regele să întrebuițeze forma apanagistă, menajînd sentimentul de independență locală și de mîndrie particulară al unei provincii, pentru că altfel nu s'ar putea lega de moștenirea sa provinciile acestea. Natural că și în întăiul cas și în al doilea, și în veacul al XIII-lea și în al XIV-lea e tot o necesitate politică, dar e o altfel de necesitate: în casul întăi, apanagiul e întrebuițat de rege ca să capete

o provincie *in mod indirect*, în cazul al doilea regele, care nu poate stăpîni o provincie, pe care a avut-o *pentru el*, o dă ca apanagiul. În cazul întâiu apanagiul tinde să servească unitatea regală, în cazul al doilea apanagiul caută să ușureze sarcinile regalității, slăbind însă din nou unitatea regală și națională care s'a putut înfăptui.

Încă înainte de Sfîntul Ludovic, în stăpînirea tatălui său, Ludovic al VIII-lea, se întemeiaseră, prin testamentul acestuia, cele d'întăiu apanagii regale, din care niciunul n'are durată, în marginile Statului frances.

E interesant să se cunoască aceste apanagii pentru că ele corespund unei soluțiuni momentane date marii probleme interne francese. Robert de Artois are o feudă nouă la Nord-Ostul Franciei. El e în legătură de familie cu Casa de Brabant, care reprezintă altă formațiune feudală, tot în părțile acestea renane.

Un al treilea fiu al lui Ludovic, Carol, capătă Anjou și Maine. Însă Anjou, Maine—cu Poitou, al fratelui Alfons—sînt tocmai provinciile din Vest pe care Filip-August le-a desfăcut de atîrnarea regelui Angliei, provincii confiscate la începutul veacului al XIII-lea. Prin urmare provinciile acestea, care aū în ele o conștiință separatistă, nu sînt luate de-a dreptul pentru rege, ci împărțite între ultimii doi fi ai săi. Ludovic al VIII-lea îi rezervă și lui Carol încă un lucru: o altă stăpînire în Sudul Franței. El iea în căsătorie pe fata contelui de Provența, Raimund Berengar, și la 1245, și ajunge conte.

Al patrulea fiu al regelui, Alfons, capătă Poitou și Auvergne. Prin urmare anumite provincii dobîndite de rege în ultimul timp, unele de la Anglia, celelalte de la feudatarii din Sud, se constituie în feudă deosebită și se dau pe mîna unui alt fiu regal. Dar Alfons acesta de Poitou mai are un rost: el a căpătat făgăduiala că va lua în căsătorie pe fata lui Raimund al VII-lea de Tulusa, și astfel va ajunge, la 1249, stăpînitor și asupra altor regiuni din Sudul Franciei.

Provinciile formate în așa fel cum sînt provinciile apanagiste pe vremea lui Ludovic al VIII-lea sînt mult mai comode pentru regalitate decît altele. Cînd unele se află la Apusul Franciei și altele la Sud, ele alcătuiesc împreună o realitate mult mai puțin periculoasă decît provinciile care ar avea o singură dezvoltare istorică și o unitate geografică. Aceasta este un aglomerat de feude risipite dat de rege în mînile fiilor săi.

De alminteri, pentru ca să fie încă mai sigur de provinciile acestea din Sud, Ludovic al VIII-lea a mai făcut un lucru: a dat lui Ludovic, fiul său cel mare, care va fi mai târziu Ludovic-cel-Sfînt, pe altă fată a lui Raimund Berengar. Astfel măsurile sînt așa de bine luate, încît, chiar dacă se întîmplă să moară unul din fi, moștenirea teritoriilor sudice tot să rămîie celuilalt, și une ori

se calcă în aceste căsătorii chiar canoanele pentru ca teritoriile rivnite să revie neapărat regelui.

Prin urmare tot Sudul, printr'un șir întreg de alianțe, va trece în stăpînirea membrilor Casei de Franța. Am spus însă că planul acesta mare al lui Ludovic al VIII-lea nu se îndeplinește: apagiile create de dînsul nu au durat multă vreme. Hasarduri în legătură cu viața unor anume personalități fac ca aceste teritorii să se desființeze de la o bucată de vreme. Robert de Artois nu poate să întemeieze o Casă feudală¹, Alfons moare fără moștenitori, Carol de Anjou se înstrăinează de Franța, el și toți urmașii săi. Căci Provența atinge Marea Mediterană și stă în legătură foarte strînsă cu celelalte părți de coastă, dintre care unele aparțin Italiei, iar celelalte Spaniei. Regiunile acestea, deosebite între ele politicește, din punct de vedere geografic sînt într-o legătură strînsă².

Într'adevăr, într'un moment cînd Hohenstaufenii, Casa împărătească germană, cari căpătaseră prin căsătorie Sudul acesta național, intră în dușmănie cu Papa și sînt afurisiți de acesta și apoi distruși în luptă înviersunată, Carol de Anjou, fratele lui Ludovic-cel-Sfînt, e chemat în regatul de Neapole să înlocuiască el pe Imperialii germani învinși și uciși. După înfrîngerea și moartea lui Conrad de Hohenstaufen, după executarea tînrului Conradin, Carol de Anjou ia în stăpînire moștenirea lor. Însă, cînd are regatul de Neapole pe lingă Provența, aceasta înseamnă că a pus Provența în dependență de regatul de Neapole, care e mult mai întins, mai bogat, care deschide mult mai largi perspective. Supt Carol de Anjou și urmașul lui, Carol al II-lea, stăpînesc Angevinii și regatul de Neapole și Sicilia până ce, înstrăinîndu-și spiritul poporației din insulă mai ales, ei pierd Sicilia în folosul Casei de Aragonia; în Neapole însă o să rămînă Angevinii și, în parte, supt o a doua Casă de Anjou, în tot decursul veacului al XIV-lea și până în veacul al XV-lea.

Așa încît, dintre cele trei Case feudale din familia regală întemeiate de Ludovic al VIII-lea, două n'au viitor, iar a treia, Casa de Anjou, are unul foarte însemnat, ce-î drept, dar nu în

---

¹ Fiul său Robert al II-lea lasă moștenirea unei femei, după care urmează alte femei.

² De atîtea ori o cucerire plecată de pe coasta franceză a pătruns în Spania, și de atîtea ori o cucerire plecată din Spania a atins coasta franceză. Am văzut legătura făcută pe vremea lui Carol-cel-Mare între teritoriul spaniol al Cataloniei și teritoriul francez al Provenței. Tot așa în cazul Savoi, care a fost multă vreme jumătate franceză și jumătate italiană. Între malul francez și malul italian al Mediteranei este o legătură tot așa de strînsă și, de almintîri, ca să creeze legături și mai ușcare, sînt cele două insule, Corsica și Sardinia, și apoi toate insulele mărunte care se găsesc după aceste două insule mari, ducînd de-a dreptul către regatul de Neapole.

Franța, ci dincolo, în Italia, unde se strîng continuu toate forțele celor două dinastii angevine.

Astfel, încă odată cea d'întăiî încercare apanagistă servind regalitatea, ușurînd regalitatea în cîrmuirea ei fără să poată crea adevărați concurenți regelui, nu izbuteste.

Acum, după moartea lui Ludovic al IX-lea, care nu crează apanagii nouă, și după acel quasi-interegn care este scurta stăpînire a celui d'întăiî urmaș al său, problema flamandă se va fixa din nou. De această nouă luare în discuție a problemei flamande vine vorba acum: ea este capitolul următor din istoria problemei Rinului.

Înainte de aceasta să semnalăm încă un lucru. Regalitatea franceză se mai împuternicește, nu numai prin moștenirile prevăzute de Ludovic al VIII-lea în Sud și care se îndeplinesc, dar și prin cîte un act direct făcut de regele Franciei. Noul rege, Filip al III-lea, a moștenit pe Alfons de Poitiers, fratele său; la 1293, supt Filip-cel-Frumos, se face confiscarea Gasconiei. Gasconia formează între teritoriile acestea aquitane unul din cele mai întinse și mai însemnate. Urmînd exemplul lui Filip-August, care confiscase pentru neînfățișare la judecată pămînturile de la Nord și Vest franceze, acestălalt Filip profită de o ceartă între neguștorii franceși și neguștorii englesi și dă în judecată pe vasalul său din Anglia, iar ca pedeapsă pentru nesupunere-l confiscă Gasconia. Aici poate că era o lovitură dată înaintede vreme. Firește că regalitatea puternică este și nerăbdătoare, mai ales cînd are în fața sa teritoriî care-î revin de drept și cînd simte intinctiv că este vorba, nu numai de viitorul ei, dar și de viitorul nației. Drumurile pentru puterea politică nu sînt așa de netede ca altele: în momentul cînd începi lupta nu le vezi, ca după aceia să începi războiul, ci trebuie să începi războiul ca să le vezi.

În Sudul Franciei era, apoi, un oraș de drept imperial. Lyon, care, în legături cu regatul de Arles, fusese alipit, nu la Franța, ci la Germania. Până foarte tîrziu Lyon, chiar după ce a fost ocupat de Franța, a fost considerat ca oraș imperial: până în veacul al XV-lea venia Împăratul la Lyon și avea conștiința că nu intră în țară străină, ci trece numai prin țară străină ca să ajungă la un oraș care e al său. Ce oraș mai funciarmente frances decît Lyon și, cu toate acestea, din punctul de vedere al dreptului politic, Lyon n'a făcut multă vreme parte din Franța. Dar Lyon era de cea mai mare nevoie pentru a se isprăvi cu stăpînirea Sudului. Și astfel regele de idei reale care e Filip-cel-Frumos face (1312) cu acest oraș ceia ce va face mai tîrziu Ludovic al XIV-lea cu Strassburgul; și-l atribuie fără a întreba, cu tot dreptul ei, partea atacată.

Prin urmare ce mai rămînea pentru ca regele Franciei să stă-

pînească tot Sudul acesta după ce ajunsese, prin Gasconia, la Oceanul Atlantic? Rămăsese numai regiunea Aquitaniei propriuzise, a cărei soartă se va desbate în războiul de O Sută de ani, care este întâi războiul pentru Flandra și apoi acel pentru Aquitania. Dar deocamdată Toulousa, Provența, Gasconia sînt franceze înainte de anul 1300. Ținutul care nu e încă frances e unghiul de Sud-Vest.

La 1291 s'ar fi părut că regalitatea francesă va merge și mai departe. Cu douăzeci de ani înainte de anexarea Lyonului s'ar fi părut că ea va lua Burgundia datorită unui hasard fericit pentru dînsa. În cazul acesta nu e vorba de un război, — și totdeauna e de făcut deosebire între casurile cînd regalitatea capătă o provincie prin război, și cînd o dobîndește prin moștenire: moștenirea e un hasard, războiul e o intenție, un sacrificiu. Prin urmare, nu printr'un război, nu printr'o acțiune politică voită, conștientă, capătă regalitatea francesă la 1291 Burgundia, ci prin moștenire. Anume viitorul Filip al V-lea, fiul regelui, iea pe Ioana, fata Matildei de Burgundia și moștenitoarea acestui ducat. Dar o intenție totuși există, pentru că între fiii și urmașii lui Filip-cel-Frumos vom vedea și pe Ludovic al X-lea care ține pe Margareta de Burgundia. Prin urmare se încearcă în regiunile acestea bur gunde aceleași legături dibace de familie care au reușit în Sud. Ceia ce s'a zis de Austria: „Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube“, „Lasă altora războaiele; tu, fericită Austrie, izbutește prin căsătorii“, se poate aplica și regalităților franceze din veacul al XIII-lea.

Dar planurile regelui Franciei sînt și mai îndrăznețe: mama lui Ludovic al IX-lea a fost Blanca de Castilia. Prin urmare se întrevedea, dacă nu puțința întinderii dincolo de Pirinei, cel puțin puțința unei alianțe politice statornice, în vederea problemei Sudului, între regalitatea francesă și cea castiliană. S'a văzut că în alt Stat din peninsula iberică, în Navara, a pătruns Casa de Champagne. Ei bine, regiul Franciei se amestecă și aici. Așa vedem că, la 1274, găsind că e prea ocupat feudatarul de Champagne cu provincia aceia de o parte și de alta a munților, îi iea jumătate din greutate, ocupînd Champagne. Se întîmplase însă că la Pirinei era o lipsă de moștenitori bărbătești. Regele Franciei se oferă să fie el tutorul moștenitoareii, și o mărită cu fiul său, Filip-cel-Frumos. Și aceasta era necesar, pentru că o deosebire politică lămurită între peninsula iberică și teritoriul galic nu se făcuse încă: Navara se întinde și de o parte și de alta a Pirineilor, și, în veacul al XIII-lea abia, regiul Franciei renunță la drepturile lor asupra Cataloniei. Prin urmare, într'o vreme cînd Pirinei nu forma un granița, ca să se asigure teritoriul de la Nordul lor, e necesar să se stabilească anume legături cu puterile politice ce se găsesc la Sud, în peninsula iberică. Filip al III-lea încă, atacase Castilia, și Papa, în luptă cu Casa de Aragonia,

dăruise unuia din fiii regelui frances drepturi asupra acestui regat.

Acestea erau lămuririle de dat cu privire la creșterea regalității francese, înaintea de a se ajunge la alt punct din problema aceasta a Flandrei.

În Flandra, la 1244 se stabilise o nouă dinastie francesă feudală, dinastia de Dampierre, care însă nu represintă reunirea a două teude, ci capriciul unei moștenitoare care iea pe un feudal dintr-o Casă mai săracă. Supt Casa aceasta de Dampierre, comitatul Flandrei trăiește până la jumătatea veacului al XIII-lea fără să fie din nou amenințat de regalitatea francesă în felul hotărît în care a fost amenințat pe vremea lui Filip-August. Filip-cel-Frumos însă nu poartă numai numele lui Filip-August, ci pare că a moștenit și sufletul și mijloacele lui de luptă și scopurile lui, foarte îndrăznețe, dar foarte reale. E îndrăzneț în marginile realității, cea mai fericită calitate pe care poate să o aibă un om politic¹.

La 1297 Guy, conte de Flandra, se ridică împotriva unei regalități care vrea să-l despoaie. De o parte e un revoltat, din punctul de vedere al regelui, de altă parte, din punctul lui de vedere, este cineva care-și apără drepturile, moștenirea, tradițiile locale. Îndată ce Guy de Dampierre intră în conflict cu regele Franciei, vedem răsărind în ajutorul lui toți aliații naturali. Rinul politic, dușman al cuceririi francese, și menit să fie totdeauna aliatul Angliei și Germaniei, se ridică din nou — de și Burgundia și Lotaringia merg acum cu Franța regală — pentru ca să țină piept regelui Franciei. Este neconținută luptă dramatică între nevoia Franciei de a trece dincolo de Meusa, de a avea Rinul, nevoie geografică și națională, și tradiția lotaringiană care nu vrea să fie desființată. Tradiția aceasta a creat interese așa de vii, așa de puternice, încît trebuie o luptă de secole întregi pentru ca aceste interese să fie înlăturate.

Întîlnim, într'adevăr, în lupta aceasta pe contele de Olanda, o formațiune relativ mai nouă, pe contele de Hainaut, care, cu toată căsătoria regelui frances cu Isabela, ruda contelui, continuă să existe ca feudă deosebită.

La spatele lor sînt, — nici nu e nevoie să întrebăm cine — Anglia și Germania. Mai întîlnim între aliați încă pe cineva: pe

---

¹ Niciodată un conducător de Stat, un ministru hotărîtor n'a putut să îndeplinească nimic fără reunirea acestor două calități: îndrăzneala și simțul realității. Oamenii ca aceia cari în viața noastră națională sînt Ștefan-cel-Mare, Kogălniceanu, Cuza, întrunesc cele două însușiri mari; simțul perfect al realității și îndrăzneala care merge până la capătul tuturor posibilităților momentului. Mihai Viteazul, din nenorocire, n'a intrunit aceste două însușiri: a fost îndrăzneț dincolo de marginile realității politice ale timpului, pe cînd la Ștefan-cel-Mare ponderațiunea a fost desăvîrșită totdeauna.

contele de Savoia, moștenitor al Burgundiei elvetice de pe vremuri. Contele de Savoia are regiunea de la Chambéry până la Alpi; prin urmare, sărind peste Burgundia, care e din ce în ce mai mult prinsă în mreaja calculelor de părinți de familie a regilor franceși, se ajunge cu poftele până la Savoia, și din Savoia până în Olanda este, în schimb, o ligă pentru a împiedeca pe Filip-cel-Frumos de a desființa cea mai puternică feudă renană, Flandra. În același timp apare ca dușman și regele Aragoniei. Dar Navara este și ea prinsă în aceea mreajă și Castilia are legături de înrudire cu regele Franciei, — mama lui Ludovic al IX-lea era Castiliana Blanca și fata lui Ludovic e măritată cu un rege castilan: din cauza antagonismului între Navara și Castilia, de o parte, între Castilia și Aragonia de alta, regele Aragoniei va fi o bucată de vreme dușmanul întemeierii unei Francii unitare supt forma regală.

Filip-cel-Frumos nu era un om să se sperie de lucrurile acestea: prin urmare procedeză judecătorește. Avea legiștii lui, cari mergeau înaintea soldaților. S'a zis de acțiunea Imperiului rusesc în veacul al XIX-lea o vorbă foarte bună: „Rusia n'a trecut armata-ei niciodată decît pe teritoriile care înainte de aceasta fuseseră cucerite de diplomația rusească“. E foarte just aceasta: acțiunea diplomatică se poartă răbdător, îndărătnic cine știe cîtă vreme până sosește momentul să intervină și armatele rusești și să ocupe teritoriul cucerit de diplomația rusească. Se poate zice și de Filip-cel-Frumos tot așa: legiștii lui crează întâiu drepturi, pețitorii regalității franceze, în alt domeniu, crează și ei drepturi, și lucrul se sfirșește decretîndu-se și executîndu-se reuniunea cu Coroana.

Sînt formule istorice atît de ușoare în gura noastră și atît de grele pentru aceia pe spinarea cărora s'a realizat lucrul... Reuniunea cu Coroana! Dar pentru aceia ale căror interese suferiau prin această reunire cu coroană nu erau ușoare. Oamenii n'aveau simțul național, viața locală-î umplea de bucurie, și era pentru dînșii extrem de dureros ca ea să dispară.

Flandra toată se ridică decî împotriva regelui Franciei, cuceritorul ei și temnicerul ducelui, ucigînd, la Bruges, sute și mii de Franceși. La 1302 are loc una din cele mai nenorocite lupte

---

¹ Gîndiți-vă, pe lîngă mulți uneltitori, pe lîngă multe persoane vindute străinilor, cîți Moldoveni au plîns cu adevărat, dintr'un sentiment din cele mai curate, asupra marelui act românesc care a fost Unirea Principatelor! Astfel de sentimente sînt de condamnat din punctul de vedere al necesității politice a unei națiuni, al viitorului politic al neamului, dar punctul lor de vedere moldovenesc îl înțelegi și te induiozezi de durerea lor care nu mai trăiește de loc în sufletul nostru.

Sufletul nu se mută ușor dintr'o casă într'alta. Totdeauna în casa părăsită rămîne ceva din sufletul tău, și de aceia te doare cînd se dărîmă, pentru lucrurile pe care nu le poți muta aiurea.

ale regalității franceze, și ea se pomeneste în istoria militară pentru că înseamnă și un sistem militar nou, al milițiilor urbane, al infanteriilor orășenești care iese înaintea cavaleriei feudale. E cea d'întăiu mare luptă pe care cavalerii aceștia să o fi pierdut înaintea mulțimii de meșteri și negustori. Înainte de a veni arbaletrierii genovesi, predecesorii pușcașilor veacului al XVI-lea, erau milițiile acestea flamande care întrebuintau sulii lungi împotriva asaltului trufaș al călăreților nobili.

Așa a fost lupta de la Courtray, și, mai târziu, cu aproape un veac, lupta ce s'a dat aici, pe malul Dunării, la Nicopole, cînd s'a aruncat toată călărima Apusului asupra parilor legați cu sîrmă și a suliiilor lungi ale Ienicerilor: caii au ieșit din rînduri de la început, s'au speriat, și întreaga armată a fost împărțită în pîlcuri de fugari care puteau fi nimicite foarte ușor, mai ales că erau pe jos, ei cari erau deprinși să meargă la război numai călare.

E adevărat că regele frances, la 1301, într'o a două luptă, de la Mons-en-Puelle (-en-Pewèle), și-a luat revanșa militară, dar revanșele politice se iea mult mai greu decît cele militare. O situație politică, odată creată, nu se poate desființa decît cu foarte multă greutate. Prin urmare, de și Filip cearcă la Rin și Besançon, Verdun, Toul, Basel,—Flandra a trebuit să fie lăsată în rosturile ei de mai înainte. Comitatul de Flandra există și mai departe, și cu un element mai periculos pentru regalitatea francesă, care a fost ura rezultată din acest atentat la existența Flandrei. Această ură flamandă, instinctul acesta de apărare renană va fi una din cauzele de căpetenie ale războiului de O Sută de ani pe care-l vom arăta ca rezultînd în mare parte din interesele separatiste ale regiunii lotaringiene de odinioară de pe malurile Rinului.

LECTIA a XI-a.

Războiul de O Sută de ani în legătura lui cu problema Rinului.

Aşa-numitul război de O Sută de ani se poate spune că se deosebeşte prin aceea că—n'a ținut o sută de ani. De fapt nu e un război, si supt denumirea aceasta, care este relativ nouă, se cuprind trei războaie deosebite, care aū une orī și în oarecare măsură același caracter, dar nu în totalitatea lor. Sint directive speciale care se observă numai în marginile a cîte unuia din aceste războaie, și în totalitate ele se înfățișează, nu atit că un mare război între Anglia și Franța, cît ca unul pentru Franța și pentru viitorul Franciei, un război între cele două dinastii: între dinastia ce are titlul regal în Franța și dinastia ce are titlul regal în Anglia. Mi se pare că e cea mai potrivită definițiune pentru întregimea acestor lupte. Nu e atit regele Angliei care luptă împotriva Franciei: nici nu e vremea ca regele Angliei, în această calitate, să trebuiască a se lupta împotriva regelui Franciei, în această calitate de rege al Franciei; aceasta ar presupune regalitățile formate și definite în margini geografice, aceasta ar presupune existența unei Francii terminate și a unei Anglii terminate, în care Franța să fie întreaga Francie și Anglia să nu fie decit Anglia.

Pe vremea aceasta însă nu e așa. La jumătatea veacului al XIV-lea exista o Anglie unită cu teritoriī franceze, o Anglie în mîna cuiva care este stăpîn după anumite drepturi în Londra și după alte drepturi în Sudul Franciei. Există, pe de altă parte, o Franța a regelui deosebită de Franța altora, cari sint și ei Francesi și aū drepturi oarecum de aceiași natură ca și drepturile regilor Franciei. Așa încit războiul de O Sută de ani are de fapt un scop pe care trebuie să-l fixăm de la început, scop pe care luptătorii nu l-aū avut însă în vedere: este tocmai lă-

murirea geografică și națională în preziua timpurilor moderne. Prin urmare, încă odată, nu este războiul Angliei împotriva Franciei, ci este acela care va contribui să facă o Franță unică, deosebită de Anglia scoasă din Franța spre folosul ei. Căci este și în folosul amândorora: și spre folosul Franciei care rămîne singură acasă, și spre folosul regalității englese, care nu mai are două domiciliu, ci are de acum și ea casa ei și se așează gospodărește într'nsa¹.

După această lămurire prealabilă să vedem care este partea renană în războiul de O Sută de ani. Întăiū, de ce a fost provocat războiul?

S'ar răspunde foarte ușor: Războiul de O Sută de ani a plecat din dorința lui Eduard al III-lea de a fi el rege al Franciei. Natural că putea să aibă dorința de a fi rege în mai multe locuri, dar nu această cauză a început războiul de O Sută de ani. Eduard al III-lea avea de fapt drepturi asupra coroanei franceze. Judecînd din punctul nostru de vedere, care caută rudenția cea mai apropiată, el era *prin femei* mai de aproape înrudit cu cel din urmă fiu al lui Filip-cel-Frumos, mort fără să lase urmași bărbătești, decît Filip de Valois, rudă *prin bărbați* cu familia lui Filip-cel-Frumos, dar într'o legătură mai îndepărtată. Eduard al III-lea doar își trăgea titlul de stăpînire asupra Franciei după maică-sa Isabela, fiica lui Filip-cel-Frumos. Prin urmare, odată ce fiica lui Filip-cel-Frumos transmisese drepturile ei lui Eduard al III-lea și odată ce nu lăsaseră urmași cei trei fii ai lui Filip care se succed în stăpînirea Franciei, ce poate fi mai natural din punctul nostru de vedere decît pretențiunea lui Eduard al III-lea de a stăpîni teritoriul francez? Filip de Valois era fiul lui Carol de Valois, om cu pretențiunii imperiale pe vremea lui — a rîvnit la stăpînirea asupra Constantinopolului ca întemeietor din nou al Imperiului latin la Bosfor — și acest Carol de Valois era fratele lui Filip-cel-Îndrăzneț și fiul lui Filip-cel-Frumos. În vremea aceea însă nu se judeca așa. Întăiū erau anume principii, care puteau sta în calea ambițiilor de moștenire. Se invocase de curînd un vechiū principiu, din niște presupuse legiuri de pe vremea Francilor, care ar hotărî că femeile nu pot să moștenească tronul. De fapt, mult timp, până la moartea lui Ludovic al X-lea, s'a întîmplat într'adevăr că nu se oferise pentru o femeie ocazia să moștenească tronul. Principiul acesta a fost scos înnainte, nu atît din prevederea conștientă a pericolelor domniei unei femei — era în min-

¹ O întîndere de putere nu e totdeauna un folos, ci e adese ori un pericol, și în unele casuri întînderea de putere în mod nechibzuit a adus împrejurări ce puteau alcătui chiar o primejdie de moarte. „Qui trop embrasse mal étreint“ e foarte adevărat și în ceea ce privește puterile politice. Dar, cum am mai spus, împrejurările sînt une ori așa, încît o putere politică nu poate refusa un anumit rol.

tea tuturor lunga și buna regentă a Blancei de Castilia, în timpul minorității și a luptelor în Orient ale lui Ludovic al IX-lea, și de curînd o fiică de rege frances, Ioana, a lui Ludovic al X-lea, luase ea însăși stăpînirea Navarei care i se convenia după bunică (1328) —, cit mai mult din instinctul național care se apăra fără să-și dea seamă de ce se apăra. Închipuita lege a Francilor salieni¹ servia pentru a acoperi o măsură de necesitate națională ce se împunea într'un moment cînd regalitatea francesă putea fi periclitată printr'un anume fel al succesiunii la tron. Dovadă că Eduard al III-lea n'a luat de la început dreptul său prea în serios, este că a făcut omagiu regelui frances. La 1328 ar putea moșteni tronul; la 1329 merge de face omagiu regelui frances. Am zice: omagiul era o formă. Pentru veacul al XIV-lea nu era o formă, era o hotărîtoare îndatorire de onoare și, nu numai atît, era o *legătură* politică de cea d'întăi însemnătate. A face omagiul la 1329 și după trecere de cîtiva ani a se ridica împotriva aceluî căruia i se prestase omagiul, era un lucru care, chiar pentru spiritele mai îndrăznețe, mai apropiate de concepțiile moderne, totuși părea cam riscat și des'ul de desonorant.

Mai târziu, vom vedea, în adevăr, alt rege engles, din a treia fasă a conflictului, pe Henric al V-lea, care, acela, cu adevărat vrea să fie, de la început, rege în Paris; fiul și urmașul său cu același nume se așează în Paris, stăpînește multă vreme Parisul, iar moștenitorul tronului e izgonit într'un orașel de provincie, la Bourges; s'a întîmplat în vremea aceea, la începutul secolului al XV-lea, că regele Angliei a stat la Paris și moștenitorul legiuit al coroanei francese și,— regele însuși fiind incapabil: Carol al VI-lea era nebun de foarte multă vreme, — regentul de drept al Franciei, se ascundea acolo, la Bourges. Dar Eduard al III-lea n'avea temperament de cuceritor, nici ambiție de stăpînitor de fapt în locuri străine. Lupta lui i-a fost impusă de împrejurări: ea s'a dat prin atacuri risipite împotriva provinciilor de Nord și Sud, atacuri determinate, nu de o concepție militară mai vastă, ci mai mult de calitatea aliaților și de slăbiciunea apărării unor puncte din teritoriul frances. Nu numai că ele nu înțelege a represinta cu energie și a servi cu toate mijloacele drepturile sale la tronul frances, dar nu rîvnește nici măcar la smulgerea de la Franța regală a provinciilor pe care Filip-August le-a fost anexat la începutul veacului al XIII-lea. E, vădit, un om pe care alți oameni, alte ambiții, alte instincte politice îl mină într'un război care mulțamește și satisface în rîndul în-tăi pe acei alți.

Cine puteau fi aceia? Nobilimea englesă, setoasă de luptă?

---

¹ Pentru moștenirea bărbătească de *pămînt salic*.

Dar războiul s'a purtat adesea cu miliții orașenești și contingente francese. Chemări din Franța? Ele n'au fost niciodată prea multe și prea puternice. Atunci nu mai rămîne altceva decît indemnul care vine din regiunea renană. Odată ce nu e vorba de stabilirea lui Eduard al III-lea în Paris, odată ce nu e vorba de recăpătarea Normandiei și a provinciilor de Vest, nu poate să rămînă altceva decît acest impuls venit din regiunea renană care nu vrea să fie contopită cu regalitatea franceasă. De la început însemnăm că soția lui Eduard al III-lea e din Casa de Olanda, că sora sa e măritată în Gheldra și că Împăratul Ludovic de Bavaria I-a făcut vicariu al Imperiului pe malul sfîng al Rinului, lingă care aliații săi sînt și Colonia și Brabantul și Hainaut (Hennegau) și ducatul de Jülich¹.

De atîtea ori s'au împotrivit, la îndeplinirea scopului ultim al regilor Franciei, supt o tormă sau alta, provinciile de la gurile Rinului! În forma feudală n'au vrut să lase regalitatea franceasă să cucerească; acum aceste provincii se împotrivesc și în forma îndărătnică, pătimașă, orășenească. După ce contele de Flandra n'a vrut să-și piardă provincia după ce feudalii în legătură cu contele de Flandra sau aliații lui din provinciile vecine n'au consimțit să încheie pactul cu regalitatea franceasă, iată alții cari nu vreaū să facă parte vre-odată din unitatea regală franceasă: locuitorii orașelor flamande.

Flamanzii n'aveaū niciun fel de interes, precum s'a arătat, să fie înglobați în politica aceasta franceasă mare, care putea să li pregătească în viitor așa de multe greutăți.

Se va zice însă: dar, chiar dacă rămîn cum sînt, aliații ai Angliei, nu-i va atinge îndată și pe ei aceeași primejdie a războiului, necesar, pentru colțul sudvestic al Franței, războiul care trebuie să se deschidă de azi pe mine? Regele Franciei însă nu poate să apere așa de ușor Flandra împotriva Angliei, cît de ușor o poate apăra Anglia împotriva Franciei. Cu mult mai la îndămină li este Flamanzilor Anglia într'un ceas de primejdie decît cum li poate fi la îndămină Franța, care e silită să risipească puterile sale de uscat pe o suprafață mai mare și care nu va fi interesată în rîndul întăi în Flandra, ci în acea regiune sudvestică a Franciei propriu-zise. Prin urmare, oricum s'ar lua chestiunea, Flandra are mult mai multă nevoie de regalitatea englesă. Aceasta i-a dovedit-o prin biruința ei din lupta navală de la Sluys (l'Écluse), chiar la începutul războiului (1340).

Și mai e încă un lucru: regalitatea englesă fiind aiurea, peste Mare, regalitatea aceasta răzimîndu-se numai pe legătura adesea superficială a unor interese de clase și de categorii economice foarte bine definite, ea nu poate să țintească, măcar deocam-

---

¹ Johann Loserth, *Geschichte des Späteren Mittelalters von 1197 bis 1492*, München-Berlin, 1903, pp. 330-1.

dată, la absolutismul la care regalitatea francesă natural va trebui să tindă, din cauza tradiției romane pe care a găsit-o ca și din cauza condițiilor în care s'a făcut așezarea ei. Regalitatea francesă e, prin urmare, stăpînă cum vrea; regalitatea englesă, mult mai nouă, a venit, ce e dreptul, de la *cucerirea* lui Gulielm la 1066; el a căpătat toată țara rămasă fără stăpîn dintre Anglo-Saxonii, dar, dacă Gulielm Cuceritorul e tiran față de Anglo-Saxonii biruiți, el este într'o privință rob al Norman-zilor cari vin cu dînsul să-l ajute la cucerire. Regele Franciei, cînd a luat odată unui feudatar o bucată de pămînt, este absolut stăpîn acolo; regele Angliei rămîne totdeauna în atîrnare de baroni, de frații lui de biruință, cari aceștia i-au impus încă din veacul al XIII-lea regimul parlamentar. Regele engles nu poate ridica niciun impozit fără voia adunării baronilor, a cavalerilor sau delegaților comitatelor, a orașelor, — căci acesta este, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, Parlamentul. I-au impus prin răscoală să se lase controlat în administrația lui înaintea de acordarea de subsidii. Regele Angliei nu poate să facă astfel niciun război pînă ce Parlamentul nu-i fixează banii, dar Parlamentul nu fixează nicîo sumă de bani fără să întrobească: dar contele cutare al Măriei Sale de ce calcă datinele bunului rege Eduard Saxonul și hrisoavele (charte) de privilegiu smulse dinastiei normande? Sau: ministrul cutare al Măriei Sale de ce se poartă așa, încît baronii regatului Angliei, cavalerii Angliei, orășenii Angliei nu-l pot suferi mai departe? Prin urmare situația regelui engles, față de elementele feudale și orășenești din regat, e cu totul alta decît a regelui frances, care a cucerit pe încetul, și foarte greu, dar definitiv și numai pentru dînsul. Unul a căpătat tot de odată, dar nu stăpînește singur; celălalt cu siguranță, încet, merge către absolutism, fiind total stăpîn pe teritoriul care în sfîrșit a ajuns în minile lui. Astfel regalitatea francesă nu e o suveranitate răzimată pe o combinație de privilegii de care nimeni să nu se poată atinge, pe cînd regalitatea englesă se sprijină pe privilegiile intangibile cu care a început chiar.

Atunci Flamanzii, cari nu sînt decît oamenii privilegiilor, cari se apără la nevoie cu miliții urbane, cu negustorii și industriașii înarmați, mergînd împotriva dușmanului celui mai strălucit, dar înaintea de toate cu tradițiile lor, cu „chartele“ de libertate pe care le au în mînă, Flamanzii aceștia nu trebuie să se teamă ei mai mult de Franța, care tinde în chip firesc către absolutism, decît de Anglia, care este datoare să respecte, și respectă totdeauna, toate privilegiile, prin urmare și privilegiile orășenești? Se găsește oare în Franția ceva care să echivaleze cu acea interesantă organizație medievală a celor cinci porturi mai de căpetenie ale Angliei sudice, care se bucură de o situație cu totul deosebită, și se numesc chiar de la început „Cinș Ports“, cu numele frances tradițional?

De aceia vedem în fruntea adversarilor lui Filip de Valois și între cei d'întăiu cari chiamă pe Eduard binefăcătorul, mintuitorul, pe orășenii din Flandra, pe cel d'întăiu Artevelde, din această dinastic orășenească. Se răscoală Flandra la 1325 împotriva contelui Ludovic, care trăia în atîrnare de regalitatea francesă și trebuia să fie privit de Flamanzi ca un dușman. Nu era o lovitură îndreptată împotriva contelui, ci a regelui frances, care tutelă pe contele de Flandra. Se dă lupta de la Cassel (1328), și biruiește regele Franciei. Răspunsul la această biruință, la această ștîrbire a dorinței de viață autonomă a orașelor flamande, este declarația acestor orașe, la 1337, pentru regele Angliei. Prin urmare nu trec zece ani de atunci, și în conflictul, încă teoretic, juridic, dintre Eduard al III-lea și Filip de Valois intervin orașele flamande, cu Gand în frunte¹. Ele cer să li vie ca și înaintea lina din Anglia.

Va să zică orașele flamande, cu Gand în frunte, și supt conducerea lui Artevelde, se închină regelui Angliei și în legătura aceasta nouă, o să vedem, vor putea să rămîie multă vreme, căci regele Franciei are cu totul altă grijă decît aceia de a supune din nou Flandra.

Vom vedea că și în a doua fasă a războiului de O Sută de ani, la 1382, supt conducerea altui Artevelde, se ridică orașele flamande după o biruință francesă: în momentul unei nouă primejdii din partea Franciei se răscoală din nou împotriva contelui lor și a dinastiei francese care se prevede că-l va moșteni, și Carol al VI-lea strivește la Roosebecke oastea lor. Ludovic acesta are numai o fată, Margareta, care e măritată cu Filip ducele de Burgundia, și acesta nu e decît fiul lui Ioan-cel-Bun, regele frances, fiu și el al lui Filip al VI-lea. Ioan, care creiază și el feude pentru copiii lui, izbutește să capete Burgundia, și fiica lui Ludovic conte de Flandra ajunge acum să fie soția acestui Filip de Burgundia și aduce Flandra ca zestre.

Dar această moștenire a Flandrei de Casa regală francesă prin ducele de Burgundia ne aduce la altă succesiune care se deschide în regiunea aceasta, la alt aspect al problemei noastre în timpul războiul de O Sută de ani: cum de a ajuns Burgundia în stăpînirea Casei de Franța? Și trebuie să se lămurească mai întăiu partea aceasta înaintea de a trece la alte elemente care se amestecă în luptă.

Îndată după Filip-cel-Frumos, regele Franciei încearcă față de Burgundia aceiași politică care-i reușise așa de bine în ceia ce privește feudele din Sud. S'a spus că Ludovic al X-lea ține pe Margareta de Burgundia, cum Filip al V-lea, fratele său, ținuse pe Ioana de Burgundia. Nu numai atita, dar acum văduva lui Filip de

¹ E interesant cum chiar numele de duce de Gand e purtat apoi de un principe engles din veacul al XIV-lea.

Burgundia¹, Ioana de Boulogne, iea în a doua căsătorie pe regele Ioan. Iată deci trei regi francesi din veacul al XIV-lea cari țin pe rînd trei principese de Burgundia. Acea care s'a măritat cu regele Ioan avea un urmaș din întăia căsătorie. Deci, cu toată căsătoria mamei sale, acesta, Filip de Rouvres, căpătă țara (1360-1). Dar el n'a avut urmași. Regele Ioan, care n'avea în toiul războiului vreme să se ocupe de teritoriul nouă ce-i cădea în mîna în felul acesta, se grăbește să creeze o feudă specială pentru fiul său Filip, aici, în Burgundia.

Tot acest Filip, care va fi numit mai târziu Filip-cel-Îndrăzneț, ajunge să stăpînească și Flandra prin căsătorie. Așa încît se crează de la o bucată de vreme legătura aceasta între Burgundia și Flandra în mîna unui principe din Casa de Franța. Dar, vînd Flandra cu Burgundia, el are, în afară de regiunea Palatinatului, unde Rinul se rotunzește larg spre Răsărit cuprinzînd astfel curat teritoriul germane, două puncte esențiale pe cursul apei: are gura Rinului, prin soție, și are, prin înfeodarea părintească, partea în care Rinul curge printre teritoriul care se simt tot mai mult francese.

Natura! că regiunile acestea pot să aibă o acțiune politică proprie: Casa nouă de Burgundia, apanagistă, care vine din regele Ioan, va căuta să-și găsească și un drum între Flandra și Burgundia. Ar fi oamenii cei mai incapabili și mai neprevăzători de pe lume dacă s'ar mărgeni la aceste două vaste regiuni deosebite și n'ar căuta o legătură între ele. Legătura aceasta va fi căpătată, va trebui să fie căpătată în dauna Germaniei etnice.

Dar feudalitatea aceasta nouă apanagistă are nevoie deocamdată să se apere împotriva regalității francesc din care a pornit. Filip e fiul lui Ioan-cel-Bun, o fratele lui Carol al V-lea, e unchiul lui Carol al VI-lea, prin urmare rudă cît se poate de apropiată a trei regi francesi; cu toate acestea interesul politic separatist este așa de puternic, încît Anglia e sigură că găsește cei mai credincioși, mai statornici aliați în acest fiu, frate și unchiu de rege frances. Până la căpătarea teritoriului german de la mijloc, regiunea flamandă și burgundă, reunite în mîna unui principe din familia regală francesă, au prin urmare interesul de a se consolida prin opozițiune față de coroana francesă, prin urmare prin alipirea politică la coroana englesă. Afară de Flandra, care se luptă pentru autonomie, de Burgundia, căzută în mîni francesc pe care le înarmează împotriva Francei, afară de marea coaliție renană pentru neatîrnare, pentru întregire, pentru ofensivă politică, un al treilea factor al războiului e și el renan, lotaringian.

---

¹ Acesta era fiul ducelui Eudes al IV-lea. — Și soția lui Filip de Valois era din Casa de Burgundia, Ioana, fiica lui Robert al II-lea.

Nu se poate vorbi de începuturile războiului de O Sută de ani fără să se pomenească numele lui Robert de Artois. Este și el un prinț din familia regală, coborîtor din Ludovic al VIII-lea: a avut un proces, a fost condamnat, i s'au confiscat teritoriile care au fost date unei principese de sînge regal. El începe un lung proces, simplificat prin aceea că, în credința celor mai mulți, otrăvește sau meneste morții prin farmece a căror acțiune se credea sigură pe atuncea, pe adversarele sale¹. Într'un moment, acest criminal, sau bănuît de crimă, nu mai poate fi tolerat de regele Franciei. Atunci Robert de Artois, lovit de ruda francesă, trece la Eduard al III-lea și-l ațîță să intervie pe continent, cu dreptul *lui* pentru dreptul *său*. Era un spirit foarte neastîmpărat, istet, întreprinzător, ispititor pentru prietenî; a fost, se poate zice, fermentul războiului de O Sută de ani.

Regele Angliei e foarte bucuros de aceasta pentru că acest comitat de Artois e în regiunea Picardiei, a orașelor Sommei, în legătură cu Flandra. Eduard avea astfel interese esențiale să-l ajute pe Robert. Și iată că pentru a pune în mișcare pe regele engles, liniștit, pașnic, necavaleresc, sfîelnic și zăbăvitor, încă o poartă i se deschide de la sine în Nordul frances, care se oferă astfel întreg, care se cere cucerit.

Se stînge Casa domnitoare în Bretania. Dinastia vechilor duci celtici dispăruse, în ceia ce privește bărbații, încă din veacul al XIII-lea, dar deosebite familii francese aveau dreptul să moștenească și au moștenit Bretania. Într'un moment se istovesc și ele. Prin urmare, încă înainte de jumătatea veacului al XIV-lea, la 1340, se pune și această chestie a moștenirii ducale în Bretania. Sînt doi candidați: de o parte Charles de Blois, de alta Jean de Montfort; de o parte soțul nepoatei ultimului duce, de alta parte cineva care prin sîngele *său*, ca frate al ducelui mort, are drept la moștenirea bretonă. Aceasta înseamnă că unul se va duce la regele Franciei și cellalt va cere sprijinul regelui Angliei. Astfel, cu chestiunea aceasta bretonă se va începe o nouă rivalitate între Franța și Anglia, care va contribui să hrănească războiul de O Sută de ani, dominîndu-l chiar în fasa a doua, bretonă, după fasa întăii, flamandă.

Pentru a desăvîrși expunerea motivelor acestei dușmăni se adaugă și un factor, *un singur* factor nefrances, insular: războiul pentru succesiunea la tronul Scoției. Anglia nu cuprindea încă Nordul Bretoniei-Mari care formă regatul scoțian. La începutul secolului al XIV-lea se dă lupta între doi moștenitori, între doi concurenți la moștenirea ultimului rege scoțian: de o parte era un Bruce, de alta un Balliol, și în lupta aceasta între doi moș-

¹ Una e *altă* loana de Burgundia cec't rețina.

tenitori natural că acela pe care nu-l agrease regele Angliei se adresase regelui Franciei: prefată războiului continental de O Sută de ani se poartă acolo, în Scoția. Cea d'întăiu mare și dureroasă înfrîngere pe care o sufere regele Franciei este în regiunea aceasta de Nord a Breitaniei-Mari: acolo politica lui primește cea d'întăiu grea lovitură prin biruirea ocrotitului său, David Bruce, la Nevil's Cross. Dar conflictul acesta scoțian dispare de la o bucată de vreme, candidatul engles a biruit cu desăvîrșire și regele Franciei nu se poate gîndi să susție cauza, cu desăvîrșire pierdută, a aliatului său.

Și conflictul breton se încheie prin silințele îndrăznețe ale neastîmpăratului conetabil al lui Carol al V-lea, vestitul Bertrand du Guesclin. Rămîne astfel ca element veșnic viū până la capăt — și după aceea, până la o mare dramă pasională și catastrofă politică, — elementul flamand. Poate să moară Robert de Artois, poate să înceteze lupta pentru succesiunea bretonă, poate să se isprăvească și chestiunea urmării la tronul scoțian, cine e totdeauna acolo ca să ațîțe, e elementul flamand, elementul renan. Regele Franciei, simțindu-se tare, va trebui să caute a dă lovitura în Flandra, și Flandra prevede lucrul acesta, și la orice întărire a regalității franceze răspunde prin împotrivirea cea mai hotărîtă.

În fasa întăiu a războiului, cum știți, Englesii au fost biruitori. Într'o a două biruință mare, a Englesilor, regele Franciei însuși a fost prins în luptă și dus în Anglia. La Crécy, deci, biruiseră (1346) întăiu Englesii, întrebuintînd un element modern de luptă, pe arbaletrierii genovesi, năimiți, element de luptă asămănător cu milițiile flamande și pe care Francesii nu-l aveau; miliții englese pe de o parte, arbaletrierii genovesi de alta, aceștia au hotărît biruința de la Crécy, și, după a doua luptă, care s'a dat la Poitiers (1356), însuși regele Ioan, moștenitorul lui Filip de Valois, este prins, dus în Anglia și silit să încheie vestitul tratat de la Brétigny (1360), care încheie fasa întăiu a războiului. Prin acest tratat regele Franciei cedează Poitou, Saintonge, Gasconia, Aquitania în parte.

Faptul că s'a cedat *numai atît*, arată cît de puțin pătimaș era Eduard al III-ea, cît de puțin lămurite erau scopurile lui teritoriale în războiul pe care-l ducea. Cînd Francesii n'au putut cîștiga nicîo singură biruință, cînd Crécy a însemnat zdrobirea cavaleriei franceze, cînd lupta de la Poitiers, cu toate că regele recurge la ultimele elemente feudale care puteau să-i vină în ajutor, se mîntuie cu o a doua înfrîngere și cu prinderea suveranului, dacă regele Angliei ar fi avut un plan, ar fi putut să ceară regelui prizonier mult mai mult decît atît. N'o face: biruința, onoarea-i ajung. Și nu numai că tratatul din Brétigny a fost blind pentru Franța cu desăvîrșire învinsă, dar el nici n'a fost executat, căci nimeni nu-l ascultă pe regele prizonier în

Londra, părăsind castelele din provinciile cedate. Fiul său, Delfinul, — numit așa pentru că Ioan învinsul a unit cu Coroana posesiunile seniorului Viennei, al Ținutului Viennois, care senior poartă de la o vreme ca titlu numele de botez Delfin, Delphinus, Dauphin¹ — mai târziu Carol al V-lea, resistă și mai departe.

Pe vremea lui Carol al V-lea începe acum *al doilea* război: războiul de *recucerire din partea Franciei a teritoriului pe care-l ocupaseră Englezii*. Lupte mari cavaleresti nu se mai dau în această față, regele fuge de bătălii în câmp deschis, el nu cutează să risce o lovitură decisivă, dar, fiind acasă la dînsul, pe cînd Englezii se simțiau în țară străină, întrebuițează sistemul recuceririi încete, și acest sistem îi reușește. Chiamă mercenarii, și îndrăzneala nebună a vestitului conetabil Du Guesclin, cu toate elementele militare vagabonde pe care le are la îndămină, face a doua față fericită pentru regalitatea francesă. Pe de altă parte, regele întrebuițează acest timp ca să strîngă și mai mult legăturile cu Savoia, care se întărește tot mai mult, care domină în Italia de Nord, care s'a unit de puțină vreme cu comitatul Genevois și care între Franța, Anglia, Germania și Italia, mișcîndu-se dibaci, tinde să devină un ducat imperial și o forță hotărîtoare în partea Alpilor de lingă Marea Mediterană: de la „Micul Carol-cel-Mare“ din munți, Petru (1263-8), și de la urmașul său Eduard, mare feudal engles, Savoia lui Aymon, a lui Amadeu al VI-lea și al VII-lea, strașnicii cavaleri², e tot lingă Franța.

A treia față e absolut nenorocită pentru regalitatea francesă: e așa burgundă, în care se tinde la înlăturarea dinastiei francesce, prea amenințătoare pentru această nouă Lotaringie, totuși francesă ca sînge și limbă, care încearcă, întrebuițînd și talentul politic al Casei din Valois din care și-a căpătat ducii, să se organizeze de la gurile până la izvoarele Rinului. Fasa a doua nu atinsese chestiunea renană, cea de-a treia e înaintea de toate renană.

Burgundia lucrează neconținut până la redeschiderea războiului violent. Ea și-a însușit o mulțime de teritorii, grupînd laolaltă Limburgul³, Luxemburgul⁴, Hainaut⁵, Olanda⁶, Artois⁷. Supt

¹ În intitularea ca Delfin a moștenitorului francesc, de altfel, o imitație englesă. Cucerind Țara Galilor, unghiul sud-vestic al Marii-Britanii, regii Angliei fac prinți de Wales, ai Galilor, pe aceia cari li vor urmă.

² Amîndoi ieau principesele francesce: Bonne de Bourbon și Bonne de Berry.

³ Ioana de Limburg, sora Margaretei de Burgundia, trece, la 1404, posesiunile ei lui Anton, al doilea fiu al acesteia.

⁴ Anton de Brabant și Limburg (v. nota precedentă) ieau pe Elisabeta, fiica ducelui Ioan.

⁵ Ocupat la 1428.

⁶ Cedată de Jacqueline de Bavaria, foasta soție a ducelui Ioan de Brabant, la 1433.

⁷ Luat odată cu Flandra.

fiul lui Filip-cel-Îndrăzneț, Ioan-fără-Frică, acel care a condus cruciata împotriva Turcilor, luptînd fără noroc la Nicopol în 1396, și supt fiul lui Ioan-fără-Frică, Filip-cel-Bun, cei trei mari duci ai Burgundiei, după care vine cel foarte nenorocit, supt care întreaga creațiune politică se sfarîmă prin încercări de a deveni un mare regat franco-german,—supt acești trei duci Burgundia își alipește toate teritoriile pe care le-am înșirat, prin moșteniri, prin căsătorii sau prin cumpărări de pe la femei care se întîmplă să se mărite aiurea sau sînt silite să-și vîndă pămînturile, și toate aceste regiuni se concentrează în mîinile ducilor Burgundiei. Mai mult: și o parte din Palatinatul curat german ajunge, cum am spus, în mîinile ducelui Burgundiei. Ce mai rămînea ca să reunească toate provinciile și să constituie un formidabil regat lotaringian nou? Numai Alsacia și Lotaringia de olinioară. Toate provinciile de la gura Rinului le are ducele, are în parte Palatinatul, Burgundia, cuprinzînd și Franche-Comté, „comitatul liber“ de Burgundia, așa încît mai era de nevoie o singură lovitură împotriva Germaniei. Dar, cum spun, ea trebuia zăbovită ca să se capete întăi consolidarea și respectarea prin alianța cu Englesii.

Perioada a treia din războiul de O Sută de ani e o perioadă foarte nenorocită pentru Franța, o serie întreagă de înfrîngerî, din care cea mai vestită e cea de la Azincourt (1415). Un rege nebun, care nu conduce printr'însul țara; ai lui mărită pe fata regelui nebun cu regele Angliei Henric al V-lea, din dinastia cea nouă care se suie pe tron la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Henric al V-lea e aclamat în toate provinciile Franciei, Parisul e absolut burgund și engles. Cînd a venit Henric al V-lea în Franța, a fost, pe alocurea, mai bine primit decît cel mai blînd, mai binefăcător, mai glorios suveran frances. Parisul a rămas engles multă vreme. Ar părea curios aceasta, dar se explică perfect prin ceia ce am spus la început explicînd cauza simpatiei orașelor flamande pentru Anglia. Anglia, țară de privilegii, nu numai că respecta, dar garantă privilegiile oriunde, și Parisul este un oraș cu duble privilegii: întăi și privilegiul său orașenesc și al doilea privilegiul Universității din Paris, care atunci formă un formidabil corp social și politic. Numărul studenților Universității din Paris în vremea aceasta s'ar putea socoti de sigur la vre-o 10.000 de oameni veniți din toate părțile Franciei și altor țeri; adăugați profesorii și toată lumea care trăiește de pe urma tinerimii, și vedeți cîtă lume era interesată în existența Universității autonome din Paris. Regele Franciei era menit să sfarâme și autonomia Universității și cea orașenească; regele engles însă, nu: el nu se putea impune decît crușînd, pe cînd cellalt numai distrugînd se putea impune.

Așa încît în vremurile acestea extraordinar de grele vezi Bur-

gundia stînd împotriva regalității franceze. Cînd Carol al VI-lea înnebunește, regența nu o poartă, ca în minoritatea lui, unchiul său, ceilalți fii ai lui Carol al V-lea, cari aveau încă de pe vremea lui Ioan-cel-Bun feude apanagiste nouă: Anjou și Berry, feudă nouă, care atunci se întemeiază pentru fiul de rege. Ducii de Anjou și Berry, oameni cumpăniți, dispar însă de pe planul întâi în aceste clipe violente, și într'un anume moment stați față în față fratele lui Carol al VI-lea, Ludovic de Orléans, care are interese și în Nordul Italiei, și ducele de Burgundia, Filip-cel-Bun. Și unul și altul caută să stăpînească regatul Franciei, să-l îndrepte cum vor ei, cu o deosebire: Orléans¹ nu reprezintă o putere politică separatistă în Franța, putere care să se poată desvolta în dauna regalității, căci ce putea însemna această provincie, de curînd înzestrată cu o existență proprie, ca tradiție locală, ce Stat nouă putea să se întemeieze în mijlocul Franciei cu teritoriile acestea așa de caracteristic franceze? Pe cînd Burgundia, tocmai din cauza situației sale teritoriale, impunea ducelui o acțiune separatistă, dușmană regalității franceze. Vrăjmășia între ducele de Orléans și ducele Burgundiei ajunge așa de puternică, încît Ludovic de Orléans a fost asasinat de ducele Burgundiei pentru ca pe urmă Ioan-fără-Frică, acest duce al Burgundiei, să fie omorît de socrul celui jertfit, de contele de Armagnac. Se începe atunci dușmănia între „Armagnaci“ și „Burgunzi“, cari formează cele două partide de sfișiere a Franciei. Partidul Armagnac n'are, firește, nicio importanță în sine, este o aglomerație întîmplătoare, interesele Armagnacilor sînt interese de patimă, de răsbunare, n'a să face cu interesele regalității franceze, pe cînd interesele burgunde sînt interese bine caracterizate și de aceia se impun împotriva unui dușman întîmplător și trecător.

Așa încît, într'un anume moment, prin anii 1429, prin anii cînd răsare din conștiința poporului de jos frances acea curioasă eroină din care recunoștința Franciei a făcut o sfință, Ioana d'Arc, pe vremea aceasta, nu exista o singură Franță, ci un număr de puteri care se luptă între dinsele pe teritoriul frances. Avem pe de o parte Franța regală, izgonită, cu moștenitorul tronului, cu cel care va fi Carol al VII-lea, la Bourges, trăind în sărăcie, umilintă, aproape fără speranță de viitor; și avem ca rege ascultat pe Henric al V-lea al Angliei, care a luat pe Caterina, fata lui Carol al VI-lea și prin urmare și ca urmaș al lui Eduard al III-lea, și ca moștenitor al lui Filip-cel-Frumos, și ca soț al Caterinei, și ca biruitor al regelui Franciei el are drept la Coroană și, cînd va muri înainte de vreme, fiul său Henric al VI-lea va fi proclamat rege al Franciei în leagăn încă.

---

¹ Creat la 1344 de Filip de Valois pentru un fiu mai mic al său.

Deci iată a doua formă de viață politică franceză. A treia: răsbunarea Orléanilor, înfățișată prin partidul pățimas de Armagnac. A patra: Casa de Burgundia, ce are legături cu Franța și pretinde nu numai să-și păstreze autonomia în regiunile renane care sînt în mîinile sale, dar, tocmai pentru a păstra această autonomie, caută să tuteleze regalitatea franceză, să o împiedece de a trăi, căci ar fi fost o amenințare pentru existența politică separatistă a regiunilor de la Rin.

Am numărat patru Franțe. Ei bine, între aceste patru, lucrul cel mare este că cea mai slabă biruiește.

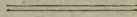
Cine era mai slab decît regele Franciei? Nicî inteligență nu avea, nicî oameni credincioși, nicî bani, nicî soldați, nicî idei politice, și totuși biruiește acest Delfin fugărit, retras într'unul din orașele mai modeste ale Franciei peste care stăpînise strămoșii săi. Ce-l face pe Carol al VII-lea, om fără nicio însușire intelectuală deosebită, total lipsit de energie, incapabil chiar de recunoștință, laș — căci a lăsat să ardă Ioana d'Arc, cînd o intervenție energetică a lui ar fi scăpat-o: Ioana a fost dată în judecată ca o călcătoare de legi ale Bisericii, ca o eretică, a fost condamnată de coalitiunea dușmanilor ei, pe cale judecătorească, să fie arsă pe rug, și a murit, cum știți, la Rouen —, prin urmare ce-l face pe acest Carol al VII-lea, incapabil măcar de recunoștință, să fie biruitorul? De ce Carol al VII-lea, și nu „Henric al II-lea“, de ce Carol al VII-lea, și nu ducele de Burgundia, mai puternic ca el? Aici e lucrul interesant. Un semn nou al vremurilor: fiindcă l-a susținut Ioana d'Arc. Ioana d'Arc este o țerancă numai, care are visuri, vedenii, care cîștigă prin legăturile de acelea, ciudate, ce apar într'o societate turbure și strîng forțele unui popor într'o legătură cu totul neobișnuită. Era o armată ridiculă, comandată de o păstoriță care niciodată nu văzuse vre-o luptă și care totuși despresura orașe, care a întors pe rege de unde-l dusesese lașitatea lui, l-a dus la încoronare la Reims și i-a pregătit cucerirea Parisului, care s'a întîmplat puțină vreme de la aceasta (1436).

Nu caracterul particular al Ioanei d'Arc interesează, și nicî caracterul ei particular n'a determinat biruința, ci caracterul reprezentativ al Ioanei d'Arc. Regele Angliei însemna în fond puterea străină; Burgundia, instinctul separatist; Armagnacii reprezentau pornirile de răsbunare, Ioana d'Arc era singură conștiința poporului frances.

Dacă, deci, conștiința poporului frances, a aceloră cari nu erau nicî baroni, nicî conți, nicî duci, cari n'aveau sînge regal în vine, nu stăpîniau nicî cîtiva pași de pămînt în cuprinsul Franței, dacă această conștiință populară poate să aducă biruința în a

două jumătate a veacului al XV-lea, aceasta înseamnă că se pregătește o vreme nouă, a regatelor naționale, care se razimă pe puterea populară concentrată în mîna suveranului.

Și această vreme a sosit în adevăr. Dar tocmai de aceia adunătura de feude a Burgundiei trebuie să dispară.

LECTIA a XII-a.

*Încercarea Burgundiei ducale de a întemeia o regalitate lotaringică.
Viața renană germanică de la Rudolf de Habsburg până la 1470
Catastrofa lui Carol Cutezătorul.*

I.

Din împrejurările pe care le aduce la sfârșit războiul de O Sută de ani, cel mai însemnat fapt este de sigur acela că Burgundia își capătă autonomia, o autonomie care nu se poate asemăna cu aceea care se acordă în timpurile noastre: este, de fapt, dacă nu de drept, o cedare din partea regelui Franciei a drepturilor sale de suveranitate. Prin urmare iată că Burgundia la 1435, prin tratatul de la Arras, care-i dă Mâcon, Auxerre, orașele de la riul Somme, se strămută din situațiunea de feudă apanagistă a regalității franceze în situațiunea, cu mult superioară, a unei formațiuni de sine stătătoare, care va fi în stare să-și urmărească drumul ei propriu.

Din punctul de vedere al timpurilor noastre, cedarea drepturilor de suzeranitate asupra unui teritoriu național n'ar avea cine știe ce însemnătate mare, căci trăim într'o epocă de realități, și ceea ce nu se găsește înlăuntrul acestei realități nu are niciun fel de influență asupra vieții teritoriale. Cu totul altfel însă era la sfârșitul evului mediu, chiar după influența ideilor romane-aduse de legiștii lui Filip-cel-Frumos: atunci încă are o însemnătate foarte mare acest fapt că într'un anume moment un teritoriu scapă de legăturile feudale.

Prin urmare disparițiunea autorității regale franceze asupra Burgundiei o lasă pe aceasta liberă să-și aleagă drumul ei, și fără acest act din 1435 Burgundia lui Carol Cutezătorul, a lui Carol „Temerarul“, nu s'ar putea închipui: Burgundia care caută prin urmare să se alcătuiască în teritoriu lotaringian indepeni

dent, Burgundia care ține piept regalității franceze. Fără ca Burgundia să fi scăpat încă de suzeranitatea francesă, ea tindea totuși la inaugurarea unui unu Stat care s'ar întinde între gurile Rinului și Alpi, cuprinzând și Alsacia și Svițera și urmărind o coroană regală. Dar aceasta nu se putea atîta vreme cît ea făcea parte din organizația feudală francesă¹.

În situațiunea aceasta, cu Anglia nu va interveni o pace mare care să termine războiul de O Sută de ani. Acest război are de la început un caracter așa de nelămurit, încît nu se poate termina în chip limpede: sînt atîtea probleme deschise, încît conflictul nu s'ar putea rezolva printr'un tratat de pace, cum se zice azi. În timpurile noastre s'ar fi convocat un congres european; un congres european poate rezolva depotrivă de bine și chestiunea Mării Negre, de exemplu, și situațiunea creștinilor în Turcia și stăpînirea D'nării și frontiera Basarabiei și cite altele; ba chiar Congresul de la 1856 aduce înnainte, prin diplomația lui Cavour, și lucruri care nu priviau de-a dreptul scopul său. Pentru aceasta ar fi trebuit însă ca și în acele timpuri de care vorbim să fi fost interese europene, o conștiință europeană, o acțiune europeană cu mijloacele ei caracterisate. Și aceasta nu era să fie decît mai tîrziu, după un veac, două de frămîntări.

Mai era ceva: acum, în veacul al XIV-lea, nu putea să vorbească cineva de conștiința publică, care joacă în timpul nostru un rol așa de mare. În timpurile de care ne ocupăm acuma, nu poate fi vorba de așa ceva, dar sentimentul de onoare al membrilor dinastiei regale era atît de pronunțat, încît nu îngăduia o cedare dintr'odată, după înfrîngere și fără speranță, a teritoriilor pierdute. Trebuia să se încheie decî un altfel de tractat, care era mai mult un armistițiu, și el era să tot fie rupt pen'ru a fi apoi reînnoit. Se încheia decî un armistițiu și Francia lua o provincie nouă și așa mai departe, până ce, la urma urmelor, Angliei nu i-a rămas aproape nimic pe teritoriul geografic frances. În 1444, armistițiul de la Tours: se pierde Anjou și Maine; în 1450 se ia Normandia; urmează, în 1451, teritoriile sud-vestice.

O încercare de întoarcere ofensivă a Englesilor, cu vestitul Talbot, nu izbuteste; Talbot moare la 1453, și se poate zice că moartea lui însemnează sfîrșitul încercărilor englese de a mai păstra o parte din pămîntul frances; Francia își aparține. Și, cînd zic că-și aparține dela 1453 înnainte, nu însemnează că-și aparține ei ca nație, ci numai că Francia e acum a regalității franceze, care o represintă și care o va conduce în tot decursul

---

¹ Cu regele Angliei este altceva: el nu și-a cîpătat coroana regală din țesătura feudală francesă, a ajuns rege în alt teritoriu, peste Mare, rămînînd supusul regelui Franciei, cu legături feudale numai în ceea ce privește teritoriile sale din Franța.

timpurilor moderne. De sigur că unul din cele mai însemnate fapte premergătoare ale epocii moderne s'a săvârșit prin acest rezultat: că a existat o Francie înlăuntrul hotarelor sale naturale. El va avea mari efecte în ceia ce privește legăturile cu vecinii de la Răsărit și de la Sud.

Vechea Francie, în mijlocul căreia șerpuiau provinciile engleze, nu putea să aibă ambițiunea de a-și asigura o graniță netedă până la Pirinei și, iarăși, până nu se izgoniașă Englezii din Franția, până nu dispărea ultima urmă de stăpânire străină dincoace de Mare, Franția n'are răgaz să se ocupe cu problema Rinului. Războiul îndelungat cu Anglia îngăduise Casei de Burgundia să refacă în regiunea renană tot ceia ce regalitatea francesă de pe vremea lui Filip-August izbutise să sfarme. Ceia ce ajută și mai mult regalității franceze, căreia problema Rinului, mult mai însemnată decît problema Pirineilor — unde sînt încă două mici provincii, Cerdagne și Roussillon, care vor rămînea vreme în stăpînirea unei dinastii de peste munți fără a împiedeca nici organizarea unitară a Franciei supt stăpînirea regală, nici dezvoltarea regalității franceze, pe care o hrănesc mijloace naționale așa de bogate — e că Anglia, nu numai că încheie un armistițiu, pe care nu-l va sfărîma din partea ei decît numai foarte târziu, pentru puțină vreme, căpătînd o învățătură așa de grea încît n'o să mai încerce, ci încă, de la 1453 înnainte, ea va fi atît de preocupată de nevoile ei interne, încît va fi incapabilă de o acțiune în afară. Așa că adevărata pace se găsește în discordia ce există în Anglia, iar nu în actul iscălit după 1453 în Franția; slăbiciunea Angliei, aceia este garanția de liniște pentru Franția, iar nu ce se pecetluiește după moartea lui Talbot, după pierderea Normandiei și regiunilor vestică, după anexarea Aquitaniei.

Anume: în Anglia începe așa-numitul Război al celor Două Rose, după cele două blasoane cu o roșă ale celor două familii care-și disputașă tronul: familia de Lancaster și familia de York. Am spus că în Anglia se petrecuse o usurpare către sfîrșitul veacului al XIV-lea; lui Eduard al III-lea trebuia să-i urmeze fiul său, Principele Negru, care ar fi fost un mare suveran, capabil de a da o nouă direcțiune războiului împotriva Franciei, dar el moare înnainte de tatăl său, și urmează la tron Ricard al II-lea, tînăr pătimaș, care provoacă rezistență, și atunci se ridică împotriva lui rude din aceeași Casă, din aceeași familie a Plantagenetilor, care reclamă tronul. Henric al IV-lea, atunci reprezentant al Casei de Lancaster, biruiește și iea puterea. Henric al V-lea, acela care dă o mai mare vigoare războiului de O Sută de ani, este fiul lui Henric al IV-lea. Henric al VI-lea, care a fost proclamat rege al Franciei încă în leagăn, era chemat să aibă de la început coroana francesă și s'o poarte în cursul vieții lui nenorocite lăsînd-o urmașilor săi, însă reprezentanții ai Casei de York trăiau, și lucrează împotriva lui. De aici se încinge o luptă

în care Casa de Lancaster e învinsă. Și din pricina acestor dușmăni interne Anglia se face incapabilă de un rol politic și militar pe Continent până la stabilirea pe tronul ei a Tudorilor, pe la sfârșitul veacului al XV-lea (Henric al VIII-lea). Vra să zică până atunci Anglia este exclusă din orice alianță, din orice acțiune militară, din orice plan de cucerire și de cōtropire politică. Ei bine, aceasta era cea mai bună garanție pentru regalitatea francesă, care se poate ocupa acuma de lucruri ce stăteau cu totul în afară de puterea ei și de voința ei până acum.

Înaintea regalității franceze, ce rămânea în opera aceasta de unificare? Numai două elemente dușmane, căci regele Angliei Eduard al IV-lea va apărea un singur moment ca să plece îndată, și va apărea, nu în calitate de om care vrea să îndeplinească ceva prin sine însuși, ci în calitate de suveran cu revendicații teritoriale în Franța, care, văzînd o situație tulbură, se gîndește dacă nu ar putea să se folosească de dînsa. Eduard al IV-lea apare ca un miluit al feudalității franceze revoltate, și natural că, în aceste împrejurări, Anglia nu putea să îndeplinească nimic. Prin urmare dușmanii regalității franceze,—care e reprezentată acum prin slăbul Carol al VII-lea, dar, îndată după acesta, de la 1461, prin istețul, lipsitul de scrupule fiu al său, Ludovic al XI-lea, acea figură de rege calculator, ipocrit, fără nicio rezervă, fără nici o cruțare în ceia ce privește dușmanii săi, stăpînit de patimi mici și de superstițiuni ridicule, ca om, dar însuflețit de cel mai cuminte ideal ca suveran,—sînt numai: pe pe o parte, feudalitatea francesă, rezultînd în cea mai mare parte din apanagiile create în veacul al XIV-lea de regele Ioan, feudalitatea nouă, care-și trăgea puterile, nu din ea însăși, ci din împrejurările care se întîmpină în jurul regalității franceze, și, de altă parte, Casa de Burgundia.

Dușmanul adevărat este însă această Casă de Burgundia, ceilalți nu trăiesc decît pentru că se găsește o Burgundie la Rin. Dacă ea n'ar exista, micii stăpînitori, cum e sirul de Bourbon, cum sînt cei din urmă reprezentanți ai partidului Armagnacilor sau cei din urmă aliați ai Englesilor, nici n'ar îndrăzni să alcătuiască acea falșă „ligă a Binelui Public“, în care fiecare urmărește folosul lui personal, menținerea autonomiei feudei sale; ei n'ar fi ajuns să adune o armată care să stea împotriva armatei regale și să dea o luptă, cum a fost cea dela Montlhéry, care nici n'a fost decisivă pentru rege, căci fiecare armată a plecat avînd conștiința că victoria-i aparține.

În fruntea dușmanilor lui Ludovic al XI-lea vedem apărînd, ca un fel de jucărie a partidelor, pe fratele lui, căruia Ludovic i-a dat cînd o provincie, cînd alta, ca să-l găsească în cele din urmă ca dușman în toate; a avut Guyenne, ceruse Normandia într'un anume moment și a trebuit să se dea o bucată de vreme, și aceasta nu însemna decît că i se cedase un loc de debarcare pentru oștirile engleze. Dar cu inteligența

fratelui lui Ludovic al XI-lea și cu statornicia aliaților săi fără indoială că nu se săvârșește nimic în viața unui Stat. Burgundia însă, ea însemna o serie de biruințe, o aglomerațiune puternică de provincii, însemna o conștiință tot mai îndrăzneată și calitățile superioare ale șefilor acelei Case. Încă de pe la 1448 vedem astfel că Burgundia rîvnește coroana regală, încă de pe vreme cînd duce era Filip-cel-Bun.

Acum, în Burgundia stăpînia Carol Cutezătorul, care e cel ce va da lupta decisivă: orî va fi o Burgundie cuprinzînd tot teritoriul din Flandra pînă în Alpi, orî Burgundia sa, ca tot ce e formațiune fără viitor, se va sfărîma într'o mare catastrofă. Se poate zice în felul acesta că prin Carol Cutezătorul s'a adus un faimos serviciu ordinii politice, răzimate de acum înnainte pe aceste două elemente: unitatea geografică și unitatea națională. Dacă n'ar fi fost cutezanța lui, Burgundia ar fi putut trăi încă multă vreme, căci regalitatea francesă n'ar fi fost în stare să o atace într'un atac de nimicire. În curînd se deschid alte probleme: problema stăpînirii asupra Italiei, problema supremației în Germania, care dovedește că ea însăși nu e în stare să se stăpînească. Problemele acestea nouă ar fi distrus regalitatea francesă; n'am fi avut pe Ludovic al XIV-lea dacă n'am fi avut defectele lui Carol Cutezătorul. Prin urmare sînt oameni cari prin greșelile lor servesc mersul normal al omenirii, căci prin peirea lor aduc și peirea organizațiilor nenaturale resumate în ci, — și Burgundia era de sigur un Stat nenormal, și existența și dezvoltarea ei mai departe ar fi fost o picdecă în calea civilizației, în calea rînduiei și fericirii omenestî.

Carol Cutezătorul pînă acum n'a fost înfățișat într'o dramă, dar de sigur că una din cele mai zguduitoare drame care s'ar putea scrie ar fi aceia care i s'ar închina. Aū întrat, lîngă-regii francesi contimporani cu dînșii, și Henric al IV-lea și Henric al V-lea și Ricard cel sîngeros, care a omorît pe copiii fratelui său Eduard ca să moștenească Coroana, — Ricard al III-lea —, prin geniul lui Shakespeare, în cuprinsul tragediilor celor mai vestite; în ceia ce privește însă pe Carol Cutezătorul, nu s'a găsit dramaturgul. Dar l-ar merita.

Carol de Burgundia încearcă a-și face un Stat de mijloc, ictaringian, care să nu fie numai frances, ci să fie și frances și german. Aici stă originalitatea: că el nu rîvnește numai asupra teritoriului frances său francisat, cum sînt acelea de la gurile Rinului, ci caută într'adevăr să-și aibă Rinul întreg, că protențiile lui se întind asupra tuturor locurilor și Ținuturilor care se află pe un mal și pe cellalt al acestei ape, și nu se știe dacă, izbutind să-și întemeieze Statul, Statul acesta ar fi avut un caracter frances orî german. Gîndiți-vă la o Burgundie, cu Alsacia curat germană, cu Svițera, în mare parte, supt raportul național, mi-

litar și politic, germană, gândiți-vă la o Burgundie care ar ținea în ascultarea ei feudele noi germane care joacă un rol tot mai mare la Rin: pe de o parte Gheldra, Olanda, la gură chiar, pe de altă parte Cleve, Jülich, Berg: Cleve¹ mai mult german în toate timpurile decît frances, iar Jülich și Berg² formațiunii politice curat germane! Dar Carol avea și planul de a cuprinde în ascultarea lui și acele Electorate arhiepiscopale de la Rin, care de la o bucată de vreme joacă un rol tot mai mare în istoria Germaniei: Maiența, Colonia, Trêves (Trier), care ajung în anume momente să hotărască politica germană. Acesta e lucrul de căpetenie: decî n'ar fi luat teritorii germane oarecare, ci acele teritorii care hotăriau tocmai asupra soartei tuturor țărilor germane, care aveau în mina lor Imperiul, și-l acordaū cuī voiaū, până la micii seniori din Svițera. Electorii aceștia arhiepiscopi, cu dreptul de a alege pe Împărat, aū trei glasuri; n'ăū majoritatea, dar li ajunge să mai cîștige pe unul sau doi, să adauge un glas, al regelui Boemiei, spre pildă, care nu e german, ca să decidă. Iată, prin urmare, trei glasuri germane care sînt în sfera de influență francesă, arhiepiscopatele fiind chiar ocupate de clericii francesi ori tutelați de Francesi une ori. Decî, acești trei arhiepiscopi de la Rin fiind atît de strînși între sine, fiind supuși la aceleași influențe, represintînd aceleași interese, e normal să ajungă a domina viața Imperiului.

II.

Ca să înțelegem lucrul acesta mai bine, să ne întoarcem în urmă, și încă foarte mult, pentru a însemna fapte din istoria germană. Numai înțelegînd aceste fapte, își dă cineva pe deplin seamă și de însemnătatea dramei care se joacă la Rin și de situația teritorială de care e vorba în tentativa lui Carol Cutezătorul de a se întinde și în Germania.

Imperiul german, care multă vreme s'a tot depărtat de la Rin, se întoarce la Rin acuma. Lucru mai interesant decît orice simplă succesiune de suverani, decît orice anecdote din care se alcătuieste prea adese ori istoria universală,—mișcarea aceasta a centrului de gravitație a unui mare popor dintr'o regiune într'alta, mișcare ce nu e nicio dată capricioasă, ci e determinată de factori de cea mai mare însemnătate în istoria universală.

Spun de pe acuma că un motiv de orientare spre Apus a vieții germane, de întoarcere către Rin, e desvoltarea economică a regiunilor renane, a orașelor de lîngă marele fluviu, schimbul mărfurilor făcîndu-se mult mai răpede și cu mai mare siguranță

¹ Ducat de la 1417.

² De la 1389 ducat; la 1423 unit cu Jülich.

pe această cale. Orașele acestea ale Rinului, grație legăturilor lor de comerț, ajung foarte bogate, strâng o poporație tot mai numeroasă și fac ca și Statele care se găesc în vecinătatea lor să se transforme. Prosperitatea de azi a Berlinului și alte fenomene noi economice au făcut ca regiunea Rinului să piardă foarte mult, și chiar faptul că Rinul alsacian a fost despărțit de Franța i-a adus o oarecare scădere supt raportul economic, căci Germania nu-î poate da ceia ce i s'a luat prin ruperea legăturilor de odinioară cu Franța. Prosperitatea economică a Rinului, frumuseța istorică a acestei ape, care, de la un capăt la altul, străbătută cu corabia, nu înfățișează decit, lingă înflorirea modernă, strălucirea glorioasă a trecutului, — toate acestea se datoresc evenimentelor care s'au săvârșit la sfirșitul veacului al XIII-lea și până departe în vremea lui Carol Quintul. Căci Rinul cel vechiu a fost distrus ca bogăție prin războaiele lui Ludovic al XIV-lea, cînd Palatinatul a fost aproape cu desăvîrșire pustiit și niciodată nu s'a ridicat din prădăciunea la care a fost supus prin oștirile unui Turenne și a celorlalți cari au venit după dînsul și cari intenționat au făcut aceasta, — fapt din punct de vedere militar explicabil, din punct de vedere al civilizației, regretabil.

Deci prosperitatea orașelor renane, în legătură cu comerțul Italiei, face ca părțile acestea să capete o însemnătate mai mare. De o parte, ele au, astfel, orașele Italiei, în plină dezvoltare, de altă parte încă, învierea la viața economică a regiunilor de Nord, care nu însemnau odinioară nimic. Anglia era prea puțin lucru, Suedia și Norvegia, Danemarca, nimic; acum Nord-Vestul, Nordul, ca și coastele Mării Baltice în regiunea prusiană, livoniană, estoniană, se trezesc la viață. Marea Moartă a vînturilor aspre și a înghețului se preface într'o Mare neconținut străbătută de corăbiu, popoare întregi se îndreaptă spre lumină și civilizație, și astfel e natural că Rinul formează artera cea mare de comunicație. Cuî i-ar veni mai lesne să încunjure prin Oceanul Atlantic, cînd corăbiile, mult mai neîndemănatoc conduse atunci, nu se riscau pe Ocean și până pe vremea reginei Elisabeta o mare Armadă, a lui Filip al II-lea, s'a putut prăpădi cu totul de bătaia furtunilor pe Oceanul Atlantic. Cînd decî nu puteau să se risce corăbiile la drumuri lungi, cînd mijloacele tehnice nu erau suficiente ca să poată rezista valurilor întăritate, calea Rinului era singura care se impunea.

Un al doilea motiv care atrage spre Apus viața germană, este prosperitatea națiunii franceze. Franța veacului al XIII-lea e într'un strașnic avînt; rolul pe care-l joacă în cruciate se face din ce în ce mai mare, Imperiul latin de Constantinopol nu e decit un Imperiu frances, precum regatul franc din Ierusalim nu e decit tot un Stat frances. Cea mai mare parte din feudele pe care le întemeiază acești „Franci“ în regiunile de dincolo de Mare sînt franceze. Francesii au știut în unele privințe să se

laude prea mult și în altele să se laude prea puțin¹. Ei bine, ei ar putea să se laude și cu altceva decît cu Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea: cu expansiunea lor colosală la sfîrșitul evului mediu, care a transformat întregii regiuni orientale în pămînt frances: Ciprul era frances, ca și Ierusalimul, Constantinopolul; coasta apuseană a Mării Adriatice, care fusese odinioară venețiană, ajunge sub raportul feudal francesă; în Morëa, pe coasta Albaniei, a Dalmației se întîlnesc feude francese. La vederea acestor lucruri în adevăr neobișnuite capătă cineva o idee mare, nu numai despre norocul regalității francese, dar și despre forța națională ce era în stare să trezească acest noroc. Pentru că noroc în istoria universală nu există, cum nu există în mare parte nici în viața individuală.

Prin urmare, cînd Franța ajunge să dea regi în Ierusalim, Împărații la Constantinopol, cînd umple cu represintanții feudalității sale Ținuturile europene și asiatiche stăpînite odinioară de Bizanțini, cînd moștenește tot patrimoniul moral al cruciatelor, se înțelege cum vîntul frances bătea la Rin. Decî, în vremea aceasta, regiunile germane care au fost mai apropiate de o națiune în plină expansiune și de un Stat în plină prosperitate, natural că au trebuit să se desvolte mai mult, căci, în tot mai deplina solidaritate mondială, un Ținut nu folosește numai prin ceia ce are, dar și prin ce e lingă dînsul.

După aceste explicații să venim la acele fenomene din istoria germană care sînt absolut de nevoie ca să înțelegem îndrăzneala și apoi căderea lui Carol Cutezătorul.

După înfrîngerea lui Frederic al II-lea de Hohenstaufen, marele Împărat german care stăpînea moștenirea Casei sale în Germania și, în același timp, în Sudul Italiei, moștenirea mamei sale, o ultimă represintantă a regilor normanzi, și avea astfel două spri-

---

¹ Ca și noi, de altfel, cari ne lăudăm cu Traian și cu armata permanentă a lui Mircea-cel-Mare și cite alte lucruri, din care unele n'au existat și altele n'au nicio importanță, pe cînd ne-am putea lăuda cu un fapt, pe care l-am arătat și dăunăm înaintea delegaților străini, într'o conferință ținută cu ocaziunea serbărilor Universității din Iași: că noi, într'anume moment, am fost un factor politic hotărîtor în Orient, atunci cînd au venit Turcii în Europa și cînd Sirbii, Bulgarii, Imperiul de Constantinopol nu mai exista, cînd Ungaria nu putea să joace un rol în Peninsula Balcanică. Noi am fi putut atunci, — cu citeva decenii să ne fi organizat mai cîrînd —, să luăm moștenirea puterii imperiale în regiunile acestea de Răsărit. N'am putut să facem aceasta, însă am strîns pe toți pribegii de oriunde și, în cuprinsul pămîntului nostru neinvadat de Turci, am luat toată civilizația Răsăritului creștin, toată moștenirea culturii bizantine, pe care am păstrat-o mai multe veacuri. Și avem încă sute, și mii de musee, care se dărim din lipsa gospodarilor astăzi, musee care se chiamă bisericile noastre, din care fiecare represintă o colecție de artă, și o să învățăm poate să le apreciem după ce nu o să le mai avem înaintea noastră.

jinuri mari: cel german nordic și cel normand din Sicilia sudică, după înfrângerea lui Frederic al II-lea în lupta cu Papa și după înlăturarea urmașilor săi, Germania se găsește o bucată de vreme în plină anarhie. Anarhie mai rea decât cea de la începutul secolului al XIII-lea, *înmaintea* lui Frederic, pe vremea luptei de la Bouvines, din care Franța a folosit tocmai pentru că Germania era desbinată. Atunci, în vremurile acelea de nenorocire pentru Germania, se căuta un Împărat și nu se găsea. Condițiile pe care trebuia să le întrunească acel care avea să fie Împărat erau foarte grele: să n'aibă un nume mare, să nu fie de o vitejie extraordinară, care să-l facă popular pretutindeni, să nu se fi dovedit agresiv până la vârsta la care ar fi ajuns, să n'aibă pământ mult, nici puțința de a-l căpăta prin moștenire, dar să fie cu toate acestea un om convenabil fără a avea însă nicio însușire distinsă. Cel d'întăiu care se înfățișează e Electorul Palatin, care n'a izbutit însă să fie ales Împărat. Atunci se presintă și biruiește, — prin faptul că toate cele patru glasuri renane sînt pentru el, și sînt pentru el prin faptul că e tot de la Rin, din regiunea svîțeriană, — biruiește deci Rudolf de Habsburg, strămoșul depărtat al celor cari stăpînesc și astăzi Austria, în ramura lotaringică. Rudolf de Habsburg este pe jumătate svîțerian și pe jumătate alsacian, dar luptele lui înainte de a ajunge Împărat sînt în regiunile svîțeriene; a atacat într'un moment Basel.

Losertz definește astfel stăpînirea lui Rudolf de Habsburg: „de la trecătorile svîțeriene ale Alpilor până la porțile Kolmarului“. Prin urmare vedeți că e chiar poate mai mult Alsacian decât Svîțerian. Familia lui însă va avea de luptat un veac întreg împotriva Svîțerilor, cari, cînd au ajuns să se organizeze cantoanele de Uri, Schwytz și Unterwalden, au trebuit să se lupte împotriva moștenitorilor lui Rudolf de Habsburg și, după luptele vestite de la Morgarten (1315) și Sempach (1386), cîștigate împotriva Casei de Austria, ea ajunge să piardă Svîțera, și Svîțerii se pot organiza. Înainte erau însă supuși influenței celor din castelul de Habsburg și, de la o bucată de vreme, aceștia avînd și coroana imperială, deși nu cu drept de moștenire, prin păstrarea demnității imperiale de sigur că apăsa mult mai greu asupra Svîțerei decât înainte.

Rudolf de Habsburg, pe lângă teritoriile de care e vorba, are o mulțime de drepturi risipite în mai multe părți: e landgraf în Alsacia, landgraf în Thurgau, etc., are în toate părțile ceva de care se poate prinde pentru a-și desăvîrși stăpînirea; dar se vede foarte bine că, dacă ar avea chiar toată Alsacia, nu poate să domine Germania. În evul mediu propriu-zis ar fi putut spune: Sînt rege al Romanilor, și acest fapt i-ar fi dat destulă autoritate ca să se impuie; în timpurile, aproape moderne, de pe la 1300 însă, cu toată regalitatea lui romană, el trebuie să fie cîn-

tărit după puterea cea adevărată. E ales ca să fie inofensiv, și el vede că e ales pentru că n'are pământ și că nu poate însemna ceva decît avînd pământ foarte mult. Prin urmare va ajunge vî-nător de pămînturi, și atunci se creiază legături între Casa de Austria, care era încă numai Casa de Habsburg, și teritoriile foarte depărtate, la Rin. El ar fi vrut să aibă țeri nouă, dar aici nu se putea: atunci a luat undă i s'a oferit, și, dacă i s'a oferit Răsăritul, s'a mulțămît și cu acela. Într'un anume moment a putut să atace pe regele Boemiei, Otocar, care unise o mulțime de teritorii în apropiere cu Boemia sa. În părțile Austriei-de-sus și Austriei-de-jos, în legătură cu acestea, se întemeiasă astfel un mare Stat slavo-german, avînd ca basă Boemia, cu dinastie slavă.

Otocar era, firește, privit rău de toată lumea germană, și, atacîndu-l, Rudolf putea să facă două lucruri: părea că e represintantul germanismului, al cauzei populare germane și, al doilea, el putea să-și însușească teritoriile germane ale lui Otocar fără să aibă concurenți în aceste părți. S'a dat o mare luptă (la Kru-terfeld, în 1278): Ottocar a fost învins, și Casa de Habsburg a căpătat stăpînirea asupra Austriei, — o mare dramă, care și-a găsit și poetul în Grillparzer, cel mai însemnat dramaturg al Austriei moderne.

Ziceam însă că același Rudolf de Habsburg care iea lui Otocar Austria, Stiria, Carintia, Carniolia, care își întinde privirile acum și asupra Tirolului, pe care în curînd (1359) Casa de Austria îl va avea, prin urmare asupra întregii Mărci de Răsărit a Imperiului, același Rudolf ar fi fost foarte bucuros dacă ar fi căpătat stăpînirea la Rin, și planul acesta îl și putem urmări: anume el se înțelege cu Papa pentru a crea din nou regatul de Arles. Ar fi vrut să-l aibă însuși, dar, neputînd, se gîndește a lua pe Carol Martel, fiul lui Carol de Anjou, a-l însura cu fata lui, Clementa, și a întemeia pentru această tînără păreche vechiul regat de Arlat. Dar decît acest plan el mai avea unul și mai bun: să nu iea pe ginere, ci chiar pe unul din fiii lui spre a-l face rege de Arles. Această urmărire de teritorii renane din partea Habsburgilor săraci, ajunși acum niște Împărați cu stăpînire, avere și ambiție, este, nu numai un fapt de mare interes, dar și un element foarte util pentru a înțelege evenimentele din părțile renane. Regatul de Arles nu se poate întemeia; atunci Rudolf se gîndește la altă regiune. Pe vremea aceea se ridica Savoia; o vînează, dar și Savoia se menține împotriva planurilor lui.

Împăratul însă tot nu-și pierde nădejdea de a se stabili în regiunile acestea, și la 66 de ani el se însoară din nou cu o fată de 20, sora ducelui Robert de Burgundia. Și, în același timp, menține legăturile lui cu Palatinatul, cu arhiepiscopul de Colonia

și cu feudatarii cei noi, din Cleve și Gheldra. Dacă ar fi izbutit în planurile sale, el ar fi strâns toate provinciile germane centrale, Bavaria, Würtembergeul, Saxonia, între puternicul braț răsăritean, austriac, și între brațul acesta renan, nu mai puțin puternic, de la Apus. Atunci ar fi izbutit să stabilească unitatea regală a Împăratului în Germania, ceia ce nu a putut face.

După moartea lui a venit Adolf de Nassau, care reclamă țerile imperiale de la Franța. Electorii de la Rin îl primiseră. Îl urmează Albert, fiul lui Rudolf de Habsburg; e ales și el de Renani. Astfel Rinul domină viața politică germană. Îndată ce ajunge Împărat, Albert se gîndește, ca și Rudolf la sfîrșitul veacului al XIII-lea, să se întărească în părțile lotaringice de odinioare. Anume moare Ioan, nepotul regelui Wilhelm de Olanda, care a fost pretendent la tronul german, dar care nu s'a putut impune. Acest Ioan, avea Olanda, Zelanda și Frisa, și atunci pentru Olanda se gătește de luptă Albert. Caută astfel un punct de sprijin la gura Rinului pentru Casa de Austria. La 1300 însă atacul său împotriva contelui de Hainaut, altă manifestare a politicei ofensive, aduce întemeierea unei ligi a Rinului. Rinul vede o amenințare pentru viitorul lui, și se ridică și arhiepiscopul de Maiența, care e un conducător politic mai puternic decît Împăratul însuși. Cînd a murit Albert (1308), episcopul se gîndește să cheme pe Filip-cel-Frumos să-l facă Împărat în Germania.

Se gîndesc deci electorii renani, spre a scăpa de Împăratul german, să aducă pe regele Franciei, care, avînd nevoie de ei, îi va ținea pe planul întăiui.

Întîlnim astfel îndată după aceasta candidatura francesă a lui Carol de Valois, care nu e decît înaintașul lui Filip al VI-lea, tatăl chiar al regelui frances care a început războiul de O Sută de ani. Nereușind, se alege ca Împărat însă un Frances: Henric de Luxemburg, fiul lui, nepotul lui, a rămas tot Francesi. Din Casa aceasta de Luxemburg a fost Ioan al Boemiei, care s'a luptat în timpul războiului acestuia în armata francesă, a mai fost Împăratul Carol al IV-lea, care se dusesese și el pe cîmpiile Franciei împotriva Englesilor. Henric de Luxemburg nu era numai francizat, dar se simția frances: vorbea franțuzește, avea toate legăturile lui de aproape numai și numai cu Francesii. Până și diplomele lui împărătești sînt date în limba francesă. Pare curios să ajungă Imperiul german a fi administrat de o persoană care nu știe nemțește: aceasta se întîmplă însă la începutul veacului al XIV-lea. Și, ca să se întărească, această Casă de Luxemburg caută feude mari disponibile aiurea și găsește Boemia însăși: precum deci Casa de Habsburg luase o parte din provinciile lui Otocar, Casa de Luxemburg a desăvîrșit lucrul luînd Boemia.

Murind Henric de Luxemburg (Împărat 1308-13), coroana trece la Casa de Bavaria, la Ludovic, care stăpînește Germania la începutul războiului anglo-frances. Coroana se întoarce apoi la Luxem-

burgii: Carol al IV-lea, despre care am vorbit, Venceslas și Sigismund, care era rege în Ungaria, care se luptase la Nicopol, care venise în Moldova împotriva lui Ștefan cel vechiu și care intrase în Țara-Românească la 1334. Ce soartă curioasă: din Casa de Luxemburg, la Rin, ajunge Împărat german după ce se bătuse, la Turnu, la Nicopol, împotriva Turcilor!

Niciodată Sigismund, om foarte pompos și impunător, Împărat în stil mare, n'a avut mijloacele trebuitoare, dar ambiția lui era enormă. El, care se credea mai presus de orice putere politică, își aduce aminte că este din Luxemburg și aceasta ne interesează. Într'un moment face o călătorie la Rin, se înfățișează anume pe teritoriul pe care-l socotea de drept al Imperiului, funcționând ca moștenitor al vechilor lui drepturi; fusese doar încoronat și el în Aachen, cetatea lui Carol-cel-Mare (1414)! Încheie un tratat cu Englezii ca să capete teritoriile lotaringiene luate de Franța.

III.

Prin urmare, când lucrurile erau așa, când regiunile renane căpătaseră o însemnătate din ce în ce mai mare, când, pe de altă parte, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, regiunile acestea, atât de importante, nu sînt apărute de nimeni, înțelege cineva politica lui Carol Cutezătorul: teritorii bogate și teritorii neapărate, — ce poate fi mai potrivit ca să îndemne la cucerire? Atunci Carol se înțelege cu represintantul unei ramure din Casa de Austria, cu Sigismund din Tirol, care avea și Alsacia și care amanetase o mulțime de teritorii la Rin. Iar, în același timp, ca să fie sigur în ceia ce privește orașele flamande, întreprinde o luptă împotriva orașului episcopal Liège, pe care izbuteste să-l cîștige. Într'un moment lovește și Gheldra și, la 1473, murind ducele de Lotaringia, Nicolae, un Frances adevărat, lăsînd numai, ca urmaș ceva mai îndepărtat, pe René de Vaudemont, Carol s'a hotărît să dea lovitura cea mare, adică anexarea Alsaciei, supunerea Lotaringiei, nimicirea Svițerilor. Cu aceasta regatul lui renan ar fi fost desăvîrșit. Încă din 1472 negociase cu Împăratul Frederic al III-lea în ceia ce privește acordarea coroanei regale, dar, ca să o capete, el avea nevoie de stăpînirea de fapt asupra acestui teritoriu. Cu Frederic nu se înțelesese, se certase, și acum pleacă să cucerească teritoriile care-î erau absolut necesare.

Începe asediarea orașului Neuss, care resistă foarte multă vreme și imobilizează puterile lui. Orașele Alsaciei — careucid pe vicariul lor german, Petru de Hagenbach — și Svițerienii se coalisează.

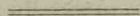
Svițerii pătrund în Franche Comté, biruiesc pe Carol Cu-

tezătorul la Héricourt, pe teritoriul frances, — suflînd în foc, de departe, apare și Ludovic al XI-lea, bucuros să scape de acest concurent temut. Svițerii mai capătă două biruințe. În anul cînd s'a dat în părțile noastre, în toiul verii, lupta cea mare a lui Ștefan-cel-Mare împotriva Turcilor, în anul luptei de la Valea-Albă, 1476, Carol Cutezătorul e bătut de două ori de Svițerienii, la Granson și la Morat (Murten).

Și din punct de vedere militar e foarte important lucru această biruință a infanteriei svițeriene asupra strălucitei cavalerii a lui Carol de Burgundia, care era singurul represintant al sistemului de război medieval, căci Ludovic al XI-lea se luptă cu infanteria permanentă întemeiată de Carol al VII-lea, tatăl său.

Împuterniciții prin biruințele lor, îndemnați să meargă mai departe, în Ianuar 1477, la 5 Ianuar, se presintă Svițerii înaintea orașului Nancy, Capitala Lotaringiei, pe care o ataca stăruitor Carol Cutezătorul, și atunci se dă o luptă strașnică. Cavaleria lui Carol e cu desăvîrșire distrusă, el însuși piere în vălmășag și urma nu i s'a găsit decît după două zile, cînd s'a descoperit trupul cel despoiat, înghețat, de nerecunoscut, pe cîmpul de luptă.

Cu acest Cutezător însă perise, nu numai represintantul de căpetenie al cavaleriei medievale, dar și ultimul îndrăzneț purtător de steag al ideii lotaringiene.

LECTIA a XIII-a.

Moștenirea lui Carol Cutezătorul.

Moartea lui Carol Cutezătorul nu putea să însemne altceva decât împărțirea Statului care se formase prin îndelungatele silițe ale Casei de Burgundia. Totul atirna de personalitatea lui, și personalitatea aceasta dispăre înainte ca ea să-și fi îndeplinit opera.

Să nu creadă cineva că, dacă, după înfringerea suferită, Carol Cutezătorul ar fi scăpat, opera lui ar fi fost sfărîmată. Odată ce persoana lui era, opera aceasta putea fi reîncepută. Număi marile războaie din timpurile noastre se mîntuie cu secătuirea și a învinsului și a biruitorului, dar măcar cu secătuirea învinsului; pe acea vreme războiul putea fi reluat în orice moment: el cuprindea jertfe atît de neînsemnate, atîngea atît de superficial interesele politice, încît, după un scurt moment de odihnă, se putea porni din nou lupta. Un război de O Sută de ani nu era astfel nimic pentru timpurile acelea.

Dintre biruitori, Svițerii erau destinați să formeze un element militar totdeauna disponibil; ei au trecut la regalitatea francesă, luptînd de atîtea ori pentru regiî Franciei, în războaiele din Italia și în celelalte războaie ale monarhiei francese pînă supt Ludovic al XVI-lea, apărat de o gardă de Svițeri cari s'au lăsat a fi măcelăriți pînă la unul lîngă regele lor, în timpul marii Revoluții francese. Așa încît din veacul al XV-lea și pînă în al XVIII-lea ei sint neconținut lîngă regalitatea francesă.

Carol Cutezătorul voia să-i întrebuițeze pentru scopurile sale, și poate că și pentru Svițeri ar fi fost mai bine, decît să ajute pe regele Franciei, să fie în legături cu viitorul rege al Lotaringiei. Legătura aceasta ar fi fost mai fecundă politicește pentru dînsii: în loc să fie întrebuițați ca mercenari oriunde, ar fi fost

aduși să lupte supt steagul unui vecin al lor, al unui om ale cărui interese politice supt atâtea raporturi se confundaū cu interesele lor.

Să vedem acuma în ce chip s'aū hotărît teritoriile lăsatē libere prin cāderea lui Carol Cutezătorul.

La 1477 se pune problema împărțirii țerilor reunite citāva vreme în mīnile Casei de Burgundia. Atunci se presintā întâiū un candidat, cel mai natural, pentru teritoriul frances, — instinctul il îndemna deocamdatā să se înfățișeze pentru această moștenire —, Ludovic al XI-lea. Nu era atita un plan politic național, și, dacā ar vedea cineva în Ludovic represintantul ideii naționale francesē, s'ar înșela: el era un mare egoist al persoanei sale, al dinastiei sale, al regimului politic pe care-l represinta. Cā mai era o națiune lingā el, aceasta nu voiā și nu putea să o simtā; națiunea nu era ca să fie servitā de dīnsul, ci el ca să se serveascā de această națiune. Numaī cit i s'a întâmplat regalitāții francesē un lucru care s'a întâmplat foarte adese ori în istorie: cīnd cautā cineva să se serveascā de o forță mai mare decīt el însuși, ajunge mai târziū ca el însuși să nu fie decīt umilul servitor al acelei forțe, pe care a deșteptat-o la viață, înțelegīnd să o robeascā, și care mīntuie robīndu-l. Cine, pentru scopurile lui, ar trezi un puternic izvor dintr'o stīncā, trebuie să fie mare meșter ca să poatā să opreascā dupā voință izvorul odatā liberat din încātușarea lui de piatrā.

Prin urmare prin Ludovic al XI-lea nu avea națiunea francesā niciun apărător în regiunea renanā, împotriva unei eventuale cuceriri a elementului german sau a puterii politice germane, a Împăratului Frederic al III-lea. Sā nu vedem în rivalitatea care precede rivalitatea cea mare dintre Francisc I-iū și Carol Quintul, pe care-l socotim German, dar care nu e German de loc, să nu vedem în rivalitatea aceasta dintre Ludovic al XI-lea, de o parte și dintre Frederic, Împăratul Germaniei și fiul său Maximilian, de altā parte, o opoziție între elementul frances și cel german care-și disputā Rinul. Sau, mai bine: să admitem această opoziție la basā, să nu o admitem însă în ceia ce privește conducerea actualā. Oamenii nu ar sta față în față, dacā nu ar fi supt ei, fără conștiință încă, cele douā naționalități, una de o parte și cealaltā de cealaltā parte a apeī, căutīnd să domine cursul celui mai mare rīu din Apusul Europei; în lumea conștientā pe deplin e însă numai ambiția a douā dinastii, dintre care una, dinastia de Francia, s'a întâmplat, printr'un concurs de împrejurări, cā înseamnă o țarā și o națiune, iar cealaltā, dinastia de Habsburg, nici n'a ajuns, nici n'o să ajungā vre-odatā să însemne o țarā și o națiune. Regalitatea mai micā, mārgenitā de un anumit teritoriu, e mai tare decīt dinastia mai mare, întinsā asupra unor teritorii imense, asupra întregii moșteniri uriașe a Împăraților

evului mediu cu pretenții asupra Italiei, Orientului, Nordului, r'rancei.

Dinastia aceasta de Habsburg, risipită pe teritorii atât de mari, găsește tocmai în mărimea ambițiilor sale cauza slăbiciunii sale reale. Luați elementele care se adună într'un motor și risipiți-le pe cine știe ce întindere: nu veți mai avea puterea de care e nevoie pentru îndeplinirea într'un loc a unui scop. Concentrarea a lipsit Habsburgilor; ambiția lor i-a împiedecat de a se concentra, și astfel, cu cât păreau mai străluciți, cu atât erau mai slabi. Carol Quintul e mai slab, decî, decît Frederic al III-lea, „bătrînul Țigan“, cum i se zicea, Împăratul de la 1477, care trăia numai cu dorința de a strînge bani pentru dînsul și familia lui și, răzbunare crudă a soartei, fiul zgîrcitului a fost Maximilian cel „fără bani“, de care Italienii totdeauna au făcut mare haz tocmai pe motivul că avea puținî bani... Prin urmare acest Frederic al III-lea, calicul, și în apucături și ca personalitate, făcut din sărăcie, om lipsit de orice fel de însușiri, imobil de inert ce era, incapabil de o vorbă strălucitoare, de o faptă cavalerască, stînd închis ca un păianjen care caută să-și întindă mrejele asupra Europei întregi, fără să se gîndească la un lucru, că prin văzduh nu zboară numai muște, ci și vulturi cari ieau toată țesătura pe aripî, Frederic, care în toate s'ar fi amestecat și nimic nu folosia, care juca din cînd în cînd un rol de paradă — de exemplu chiar pentru moștenirea lui Carol Cutezătorul s'a apucat să strîngă armata Imperiului și a avut în jurul lui abia o ceată —, el e mai tare decît Carol Quintul, cel care are aurul din America, care e rege în Spania, — Castilia, Aragonia, Navarra, toate fiind ale lui, — care e rege de Neapole și Sicilia, care rivnește la stăpînirea Milanului, care domină o bucată de vreme Genova, care în Florența face o ce vrea și ține pe Papă ca pe un prins politic. Se poate închipui o mai strașnică stăpînire decît a lui, fiind încă și Împărat al Germaniei? Și pe fratele lui, Ferdinand, l-a făcut rege al Ungariei: regalitatea ungurească fiind prăpădită în lupta de la Mohács (1526), candidatul ungar Ioan Zápolya a rămas ca vasal al Sultanului numai în Ardeal și comitatele exterioare până la Tisa, iar Ungaria de Nord, de Vest și de Sud a ajuns în mîna lui Ferdinand de Austria. Ce largă aripă aceia a lui Carol Quintul, care, prin el și frate, umbria totul de la coasta Oceanului Pacific al Americii până la granița Dunării; se luptă, pe de o parte cu Pieile Roșii, distrugîndu-le, iar pe de altă parte cu Sultanul Soliman și negrele lui cete africane și asiatice. La Nordul Europei, orașele flamande sînt ale lui și Sudul, cu porturile siciliene, e tot al lui, și, nu numai atîta, dar el face la un moment dat o expediție cruciată, merge în Tunis și încearcă a și-l însuși, în care cas, avînd coasta spaniolă, coasta italiană, coasta africană și aproape toate insulele din acest unghiū, Marea Mediterană ar fi fost a

lui cum al lui era Oceanul: numai Turcii în apele Arhipelagului și Cretei i-ar fi stat în cale... Și acest om e mai slab decât Frederic al III-lea, pentru că are, cu egale puteri, mult mai multe lucruri de făcut.

Așa încît, revenind la punctul de plecare, nu trebuie să vedem în ceia ce se petrece la Rin după 1477 lupta între două națiuni, ci numai rivalitatea între două dinastii, dintre care una are puterea cea mai mare prin faptul resumării moderne a unei națiuni întregi, iar cealaltă slăbește prin prisosul mare de viață medievală, prin marile scopuri pe care nimeni nu le poate îndeplini și pe care Habsburgii nu cred că este compatibil cu onoarea și interesul lor să le părăsească. Împăratul, modernisîndu-se și renunțînd la anumite teritorii, s'ar desonora. Știți fabula veche a lui Prometeu înlănțuit pe stîncă. Și personalitatea politică a Împăratului nu e altceva decât un Prometeu înlănțuit de stîncă evului mediu prin lanțul acesta de fier, cu neputință de a fi sfărîmat, al onoarei, iar vulturul care-l mănîncă măruntaiele — ca în fabula veche — e spiritul modern, care pătrunde și roade din inima Împăratului acestuia care nu poate fi niciodată ceia ce ar vrea să fie, și nu se poate lepăda de ideia că trebuie să fie.

La 1477 Ludovic al XI-lea deci pătrunde pe teritoriile franceze ale ducelui de Burgundia. Pe basa căruî drept? Pentru că el era mai aproape. Nu e un principiu pentru evul mediu acela ca, atunci cînd vezi lucrul lăsat fără apărare, să te duci să-l ieși, dar *este* un principiu modern. Regalitatea modernă a procedat așa: n'a voit să rămîie punga în drum. Stăpînirea lui Carol Cutezătorul, după moartea lui, era o pungă în drum, și, fiindcă era mai în apropierea regelui Franciei, acesta a luat-o. Ca să păstreze oarecare forme legale, a invocat lipsa de moștenitori bărbătești ai mortului. Din interesanta lui căsătorie, interesantă și din punctul nostru de vedere, al problemei pe care o urmărim, cî sora lui Eduard al IV-lea, regele Angliei — așa încît la baza puterii burgunde e și acum veșnica legătură cu Anglia — a rămas o fată, Maria. Consilierii ei erau prin Flandra, căutînd să împiedece o răscoală a orașelor flamande, care începeau să vadă că acest duce care umblă după coroana regală, pune biruri prea mari, și era astfel o înfiorare de revoltă în lumea orașelor flamande: mai tîrziu vor fi uciși consilierii burgunzi, fiindcă se ating de privilegiile orășenești ale Flandrei. Așa încît, fiind atîtea greutăți de odată: armata svingeriană biruitoare într'un loc, pe de altă parte Maximilian și tatăl său Frederic al III-lea, cari se ațin să smulgă ceva, în Alsacia poporația care e bucuroasă să scape de Burgunzi și, dacă s'ar putea, să scape și de Sigismund de Austria, care zălogise Alsacia Burgunzilor, natural că grabă mare de a se stabili prin omagiu legăturile cu regalitatea francesă nu se

manifesta. Atunci regele Franciei — căci Filip-cel-Bun căpătase scutirea de omagiu pentru persoana sa numai —, față de feuda fără stăpîn, pe care nu e cine să o moștenească, merge însuși, înarmat, să ceară jurămîntul de credință acelor cari-i erau supuși pînă atunci numai în chip mediat. Cu o aparență de drept juridic apare la Mâcon, la Auxerre, în Ținutul Charolais și cere în toate părțile omagiul care i se acordă, reunind astfel cu Coroana Comitetul liber al Burgundiei, Franche-Comté. Nu se mulțamește cu atît: trece la orașele din Somme și în Picardia care e în legătură cu dînsule, anexează Artois, pe care regalitatea francesă îl avuse, pe care-l pierduse și pe care-l capătă deci din nou. Ajunge pînă în Hainaut, una din provinciile flamande, și supune autoritățile sale toate părțile acelea.

Răspunsul lui Frederic al III-lea vine, și se poate închipui care poate să fie. E somația către regele Franciei să iasă de pe teritoriul ocupat. Împăratul e doar supremul judecător în chestiuni feudale, căci toți sînt vasali în origine ai Împăratului, și această autoritate superioară primordială întrebă pe regele Franciei cu ce drept vine de ocupă teritoriile feudale întîmplător libere. Împăratul avea drept să întrebe și din alt punct de vedere: pentru că ele erau, de fapt, teritorii de Imperiu „*terrae imperii*“ „*terres d'empire*“.

Ludovic n'avea de ce să se sperie de somația lui Frederic, de hirtia înnegrită a cancelariei lui: era deprins să anexeze, și cu drept și fără drept. Avuse norocul să anexeze Provența, unde stăpînise — cu titlul regal de la Neapole, dar cu reședința aici, pentru că în Neapole se așezase familia de Aragonia — bunul rege René, artist și pictor, care, în momentul cînd suferia nu știu ce mare înfrîngere, zugerăvia o prepeleț¹.

Altfel era însă cu Habsburgii. Frederic era persistent, nu uita dreptul său niciodată, iar fiul era un temperament de cavalier, care căuta să cucerească oriunde.

Maximilian pătrunde în Flandra, nu numai în calitate de cavalier războinic, dar și în calitate de pretendent, — nu direct la moștenire, ci întăiū la mîna moștenitoareei, Maria de Burgundia. Ludovic al XI-lea o peția pentru fiul său, care a fost mai tîrziu Carol al VIII-lea. Maximilian biruiește, capătă mîna Mariei de Burgundia, intră în Flandra la 1477, capătă pe Svițerienii, cari se declară pentru dînsul, și la 1479 izbutește să cîștige cea mai mare biruință din viața lui, biruința de la Guinegate. Această luptă a hotărît soarta moștenirii burgundice. Biruitorul, deci moștenitorul, e Maximilian. Cu toate că Maria moare încă la 1482, regele frances e silit să încheie tratatul de la 23 Decembre, din Arras, prin care Franța pierde, *în drept, afară de ducatul Burgundiei, pe care numai bărbații îl puteau moșteni*, tot ce mai anexase Lu-

---

¹ E tatăl Margaretei, nenorocita regină a nenorocitului rege engles Henric al VI-lea și mama unui moștenitor de tron care i-a perit supt ochi.

dovic al XI-lea. *În fapt* nu e tocmai așa, ea pierde doar teritoriul german și Flandra.

Flandra aceasta trece la Maximilian ca moștenitor al soției sale, ca tutor al copiilor și pe urmă la acești copii chiar dintre cari unul e Filip, căruia i s'a zis cel Frumos, iar cealaltă, Margareta, care, încunjurată de iubirea Flamanzilor, a fost așezată ca guvernatoare în țara lor.

Regele Franciei care încheie tratatul din Arras, unul din cele mai importante ale istoriei moderne, căci se resolvă în formă diplomatică chestiunea moștenirii burgunde, e încă Ludovic al XI-lea; el prevede în tratat o îndepărtată căsătorie între Carol al VIII-lea, fiul său, răspins odată, și Margareta, fiica Mariei de Burgundia și a lui Maximilian. Zestrea vor fi teritoriile franceze pe care Ludovic al XI-lea le usurpase. Regele Franciei rămânea însă administratorul viitoarei zestri, așa încît prin această subtilitate de drept matrimonial ajunge acesta să păstreze în stăpînirea sa Artois, Franche-Comté și celelalte părți franceze ale moștenirii.

Și încă odată în fața unei moșteniri franceze își vor sta Capetienii și Habsburgii, ca moștenitori ai Casei de Burgundia, împotriva.

Dinastia nouă de Bretania, întemeiată în timpul războiului de O Sută de ani, n'a avut durată lungă. Stabilită pe la jumătatea veacului al XIV-lea, ea durează până la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Ducele breton cel din urmă era dușmanul regalității franceze pentru că prevedea că această regalitate îl va moșteni. N'avea decît o fată, Ana, și Ana trebuia să moștenească ducatul breton. Era sigur că se va înfățișa ca pețitor regele Franciei.

Deci moare ducele breton, și atunci se înfățișează și *alt* pretendent, același Maximilian. Carol al VIII-lea era însă hotărît să fie el, data aceasta, cu orice preț, pețitorul biruitor. A întrebuițat atunci mijlocul cel mai sigur: a adunat o armată puternică și a mers în fruntea ei în Bretania, a încunjurat pe moștenitoarea Bretoniei în Rennes și a silit-o să-l iea în căsătorie.

Carol al VIII-lea moare fără urmaș și, după normele veacului al XIV-lea, coroana trece ducelui de Orléans, care se coboară din regele Carol al V-lea. Acesta, Ludovic al XII-lea, se căsătorește și el cu Ana de Bretania și astfel provincia rămîne supt coroana Franciei. Apoi, Ludovic murind fără moștenitori, îi urmează la tron ramura de Angoulême, care se coboară tot din Casa de Franța: Francisc I-iu iea în căsătorie pe Claude, fiica lui Ludovic al XII-lea și a Anei de Bretania, care-l aduce ca zestre Bretania.

La 1493¹, cu mediațiunea Svițerilor, cari ajunseseră să joace

¹ Tot la 1493 se cedează Aragoniei Cerdagne și Roussillon.

un rol foarte interesant, se încheie tratatul de la Senlis, care, părăsind, odată cu inelul de logodnă al Margaretei de Austria, *Artois, Franche-Comté și Charolais*, dă lui Carol al VIII-lea răgaz de a porni războiul pentru cucerirea Italiei, unde era moștenitor al Milanului și avea pretenția de a stăpîni Neapole. Și aici, de alminterea, situația era să se rezolve în favoarea Casei de Habsburg, a lui Carol Quintul și a urmașilor săi, cari țin Neapolul și Milanul și au astfel supremația asupra întregii peninsule italiice.

Deci, pentru a fi liber acolo, în Italia, regele Franciei consimte să nu deschidă problema Rinului pe care o socoate rezolvită, în ceia ce privește Flandra, în folosul Casei de Habsburg.

Acum venim la ceia ce s'a spus încă înainte : că nu trebuie să ni facem iluzie că în acest chip a biruit germanismul, că există o conștiință germană deplină acolo și că aceasta se bucură extraordinar de mult cînd vede că Flandra și teritoriile Clèves, Jülich și Berg, că supremația asupra Electoratelor bisericesti Colonia, Maiența și Trier, s'au păstrat pentru Imperiu, că se bucură conștiința germană că rosturile nemțești au fost păstrate. Nu. E o foarte mare greșeală a se crede așa. Dar nu e o biruință germanică, ci, din potrivă, Flandra se simte tot Flandra înainte de toate. Maximilian n'a fost niciodată iubit în părțile acestea: era privit ca străin, îi cereau să-și puie guvernatoii oameni de țară. Pe copiii lui și ai Mariei de Burgundia i-au considerat ca Flamanzii, ei erau pentru dinșii de fapt copiii Mariei, moștenitoarea cu dreptul asupra țerii lor, iar nu ai lui Maximilian, un fel de simplu „principe-consort“.

Ar fi dorit el să facă altceva în Flandra, imitînd ceia ce făcuse Ferdinand de Aragonia în Spania: cele două mari monarhii spaniole se reuniseră prin căsătoria dintre Isabela de Castilia, vestita regină, și Ferdinand și, cînd a murit Isabela — și a fost bine că a murit ea întâiu, căci greutatea ar fi fost mai mare dacă dispărea întâiu Ferdinand —, soțul a rămas de fapt stăpînitor și în Castilia. S'a însurat din nou, a luat pe o principesă franceză, Germaine de Foix, dar cu toate acestea a rămas domn deplin și în moștenirea nevestei sale, avînd, de altfel și titlul de drept, ca tutor al copilului născut din acea căsătorie: o fată, Ioana Nebuna, care a stat supt pază vre-o patruzeci de ani. Ar fi vrut, deci, Maximilian să aibă în Flandra situația pe care o avea în Spania Ferdinand, în calitatea-i de tutor, dar i s'a refuzat această situație: Flamanzii au cerut, nu numai ca amîndoi copiii să rămîie acolo, dar să fie și crescuți în sens flamand. Și Carol Quintul, fiul lui Filip și al Ioanei, a fost crescut astfel de clericii învățați din părțile acestea ale Rinului: pe unul l-a făcut apoi Papă, pe vestitul Adrian de Utrecht, la care ținea așa de mult, încît l-a adus și în Spania, unde însă Spaniolii, în gelosia lor națională, nu l-au primit.

Va să zică două generații au fost educate în spirit strict flamand. Nemțește, Filip-cel-Frumos și Margareta abia știa, iar Carol Quintul, Împărat german, nu vorbea bucuros această limbă. Nicî Spaniolilor nu li plăcea: îl găsea lipsit de voiciune, de cavalerism, și Spaniolii aceștia pretentioși, suiți pe coturne, cari nu știa decît să vorbească de drepturile lor, de constituția lor imutabilă, îi repugna lui Carol. Așa încît omul acesta, care ar fi avut să cuprindă o întreită conștiință națională: germană ca Împărat, spaniolă ca moștenitor, prin mama sa, al Spaniei și, în sfîrșit, conștiința flamandă a celui pe care și prin nume-l amintea, rămîne înaintea de toate flamand. Nimic nu-l bucura mai mult decît prosperitatea Flandrei, și nicio durere nu l-a atins mai tare decît durerile regiunilor acestora, de unde fuseseră înaintașii lui după bunică și în care trăiseră și tatăl său și el cel mai bunî anî al copilăriei. Cînd s'a așezat în Spania, avea cu dînsul, pe lîngă Adrian de Utrecht, pe ducele de Croy, care a fost singurul ministru în care a avut deplină încredere și de care a fost legat printr'o simpatie sinceră.

Așa încît s'ar părea că Burgundia a dispărut — și material a dispărut, — dar spiritul burgund n'a dispărut de loc. Spiritul acesta burgund, conștiința particulară burgundă, în care trăiește ceva și din lumea germană și din lumea francesă, e mai tare în Carol Quintul decît tot ceia ce stăpînirea asupra altor țeri caută să-i strecoare în suflet.

Acum se va înțelege cu atît mai bine, în lupta care se deschide între Carol Quintul și între Francisc I-iu, învierșunarea din partea lui Carol, reîntemeietor și răsbunător.

Lupta aceasta a început îndată după alegerea de Împărat a lui Carol Quintul, împotriva lui Francisc, moștenitor al visurilor imperiale pe care le avuse un Filip-cel-Frumos, un Carol de Valois, dar ea a durat de la 1521 până la 1559, și a cuprins de fapt cinci războaie, dintre care patru au fost purtate între Carol și Francisc și al cincilea între cel d'întăiu și urmașul lui Francisc, Henric al II-lea. Ea ocupă aproape toată domnia lui Francisc, I-iu, și nu există o ocupație mai absorbantă pentru cei doi mari rivali decît această încercare neconținută, întreruptă o zi și a doua zi reînnoită.

Pentru Franța e nevoia de a-și căpăta regiunea renană, pentru Carol Quintul conștiința că el, înaintea de toate, e flamand, lotaringian: dacă ar fi fost atacat în Spania, durerea nu i-ar fi fost așa de mare ca atunci cînd e amenințat, în stăpînirea sa renană. De alminteri chiar urmărirea liniilor principale din acest război va arăta cît de vie era încă această conștiință lotaringiană în conflictul dintre Francisc și Carol.

Ciocnirea întâiu o provoacă un senior flamand. E un război început fără declarație. Îl caută Carol Quintul. Francisc I-iu însă, care voise să fie Împărat, — cum am zis — avea legătură până și cu Palatinatul. Nu izbutise și-i rămăsese în inima năcazul. Dar acest năcaz nu se îndrepta împotriva Germaniei —, cum nu se putea îndrepta împotriva Spaniei.

Căci alegerea lui Carol Quintul ca Împărat nu e alegerea unui rege spaniol: Spania venia mai la o parte în gândurile lui însuși, și ea nu putea să fie nici alegerea unui German, căci alesul nu era German decît prin sîngele lui Maximilian de Habsburg, iar rostul cel mare al Habsburgilor nici nu va rămînea în seama lui, ci va trece la fratele său, Ferdinand, care ajunge rege în Ungaria. Prin urmare, încă odată, cine a biruit împotriva lui Francisc, n'a fost Spaniolul, nici Germanul, ci Burgundul.

Astfel pentru Germania și alegerea aceasta însemnează totuși impunerea influenței din Apus, care s'a vădit încă de pe vremea lui Filip-cel-Frumos, prin tendința Franciei de a da ea Împărații. Carol Quintul înseamnă și el, mai la urmă, biruința Franciei feudale în ceia ce privește ocuparea Imperiului. Definiția e pe atît de îndrăzneată în aparență, pe cît de întemeiată în fond.

Dar lupta nu o deschide Francisc. Se formase aici o nouă feudalitate: Contele de la Marck, din sînul ei, provoacă pe Carol Quintul, care îl urmărește. Trupele franceze de la graniță iese înaintea năvălitorilor, și în felul acesta pornește la 1520-1 marile război pe care nu l-a voit nici unul, nici altul, dar pe care trebuiau amîndoi să-l primească.

O parte se poartă în Italia, alta în regiunea Pirineilor, unde regalitatea francesă anexează, a doua oară, cele două mici provincii Cerdagne și Roussillon, dar o a treia parte, — și numai aceasta ne interesează acum, — se poartă în regiunea renană. Imperialii atacă Champagne, Francisc năvălește în Flandra și, ca pe vremea lui Eduard al IV-lea, regele de atunci al Angliei, Henric al VIII-lea, parcă se gătește a pătrunde în Picardia. Imperialii atacă atunci cea mai nouă provincie a regatului frances, Provența.

Și iată de ce pătrund acolo. Voiă să fie cineva rege aici, la Marsilia. Acela fusese un foarte puternic feudator frances, conetabilul de Bourbon. Era înrudit cu regele Franciei; sora lui Carol al VIII-lea, aceia care i-a purtat epitropia, Ana de Beaujeu, fusese soția seniorului de Bourbon. Din căsătoria aceasta a surorii lui Carol al VIII-lea s'a născut Suzana, și această fată e soția conetabilului de Bourbon, care era el însuși nepotul seniorului. Însă drepturile acestea i le contesta mama lui Francisc I-iu, Luisa de Savoia, nepoată a răposatului, și, fiind vorba să i se confisce teritoriile, conetabilul se înțelege cu Împăratul. Planul lui e de a tăia prin Franța o linie dușmană, căci pămînturile se găseau chiar la mijlocul Franciei regale. Căuta să și le întregască acum cu Provența și în felul acesta să despartă Franța

în două, întemeind, prin noul regat de Provența în favoarea lui, o forță dincolo de care să nu mai poată trece regalitatea franceză. Pentru Carol Quintul aceasta ar fi fost un succes strălucit: o asemenea regalitate provençală ar fi fost un cuiu în inima Franciei și, pe lângă aceasta, el ar fi căpătat drumul sigur din Spania spre Flandra: de aceea el făgăduiește a da rebelului pe sora sa, Eleonora. Însă instinctul național francez trăia pe vremea aceea, și încercarea conetabilului n'a izbutit. El a ajuns un aventurier și n'a mai putut căpăta niciodată o situație politică statornică.

În războiul acesta d'întăiu luptele mari se dau aiurea. Elupta de la Pavia, în care Francisc cade în minile lui Carol Quintul (1525). Când se răscumpără, e silit să încheie tratatul prin care ceda suzeranitatea asupra provinciilor care aparținuseră lui Maximilian și, în același timp, *toată Burgundia*. Opera lui Ludovic al XI-lea ar fi fost total distrusă.

E, dară, iarăși reapariția elementului burgund în această luptă.

Regele Franciei fusese dus la Madrid: de acolo-și iea îndatoririle acestea așa de grele. Când e vorba să cedeze însă teritoriul burgund lui Carol Quintul, se lovește, ca în cazul Ioanei d'Arc, de un factor hotărîtor care răsare neașteptat. Acest factor, decisiv în viața popoarelor, este instinctul național, din care se va desvolta pe urmă conștiința națională, care va ajunge să fie lucrul de căpetenie în timpurile noastre. Tratatul încheiat n'are decî nicîo valoare. Nicî onoarea lui Francisc I-îu, nicî pecetea lui nu au vre-o urmare: e un tratat inexistent deci, în ordinea naturală a lucrurilor, și care trebuie să se sfarme. Burgundia e franceză ca limbă, prin urmare va rămînea franceză. Se adună astfel Statele burgunde și hotărăsc că nu se vor duce totuși la domnul din Spania. Dar domnul din Spania e coborîtorul Mariei de Burgundia! N'are a face, s'a înstrăinat; e Împăratul german; nu-l vrea. Tratatul n'are niciun fel de sancțiune, și el n'ajunge la niciun fel de îndeplinire.

Atunci natural că a trebuit ca războiul să se deschidă din nou. Pentru a-l împiedeca printr'un armistițiu, se amestecă — și de aceea se și numește armistițiu acest Paix des Dames — Luisa de Savoia de o parte, Margareta, mătușa lui Carol Quintul, de altă parte. Prin această pace din Cambrai, se ajunge la ceva pe care regalitatea franceză nu numai că putea să-l cedeze, dar era datoare să-l cedeze: la părăsirea drepturilor de *suzeranitate* în *Flandra* și *Artois*. Aceasta era logic.

În 1536, războiul se începe însă, și iarăși în cele două puncte care ne interesează pe noi. Pe de o parte Spaniolii atacă Provența, tot cu gîndul către un Stat mijlociu francez, pe de altă parte regele însuși trece în Flandra. Atunci Francisc se face a uita că a părăsit drepturile de suzeranitate și încearcă a trata pe puternicul vasal ca pe un revoltat: îl citează înaintea Curții de judecată, confiscîndu-i Flandra. Natural că aceasta n'a avut niciun fel de urmare. În 1538 se încheie un armistițiu, la Nizza

provențială, și îndată vine revolta Țerilor-de-Jos, pe care o provoacă Francisc. Carol Quintul aleargă, pedepsește cu asprime orașul Gand și încearcă — acest lucru e foarte interesant din punctul nostru de vedere — a înlocui *vechea* stăpînire a Casei de Burgundia în Flandra printr'o *nouă* stăpînire, modernă, al cărui rezultat va fi — pierderea Flandrei. Carol nu pricepuse că în Flandra numai în calitate de moștenitor al Burgundiei putea să stăpînească.

Într'un al patrulea război, Francisc reclamă Luxemburgul, atacă Artois, se unește cu ducele de Clèves, și Carol, pentru a răspunde, aruncă asupra Picardiei pe Henric al VIII-lea și el însuși pregătește un marș asupra Parisului. Natural că nu izbutește. Îndrăzneala lui Carol Quintul nu era suficientă pentru a ajunge în Capitala Franciei. La sfîrșit, și după acest nou război pretențiile se împart pe din două și se ajunge la tratatul din Crespy care face pe regele Franciei să-și părăsească definitiv pretențiile de suzeranitate în Flandra, Artois și Gheldra.

Astfel tratatul acesta are marea însemnătate de a fixa la începutul erei moderne relațiile moderne în stăpînirea renană.

Până acum avem a face cu regalitatea franceză care-și apără numai drepturile ei și care lasă Flandra și părți burgunde în mâinile Habsburgilor; de la 1550 o să avem a face cu regalitatea franceză care pornește în mers cuceritor dincolo de Rin, într'un avînt mare care s'a continuat supt Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea până la Revoluția franceză și la Napoleon I-iu — și, dacă ne gîndim la chestiunea Luxemburgului, până la Napoleon al III-lea —, avînt care a încetat cu totul numai în timpurile noastre.

LECTIA a XIV-a.

Rivalitatea pentru Rin a Casei franceze și a celei de Habsburg supt Henric al II-lea. Elementul renan în Reformă și în luptele de religie din Franța. Răscoala Țerilor-de-jos împotriva regalității catolice și absolutiste și crearea noii forme flamande a Republicii olandese.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea continuă conflictul între Casa de Franța și Habsburgii cari stăpinesc în Germania. Prin urmare: în rîndul întâi Carol Quintul, iar, după abdicarea lui Carol Quintul, care se face — foarte interesant — la Bruxelles, va să zică afirmînd încă odată caracterul burgundic al rosturilor lui aici, Filip al II-lea, regele Spaniei, fiul lui Carol Quintul, pe de o parte, iar, pe de altă parte, în Germania, fratele lui Carol Quintul, Ferdinand Împăratul, cari, aceștia doi, represintă ceia ce represinta Carol singur înaintea de aceasta.

Deci conflictul acesta continuă, și va continua până ce Franța își va pierde unitatea, sau cel puțin acțiunea politică, în războaiele religioase. Căci într'un anumit moment, pe urma propagandei calvine, Francesii au fost împărțiți în catolici și reformați, cari s'au sfîșiat în războaiele religioase ce țin mai multe decenii și fac ca Franța să nu mai aibă o unitate și o acțiune politică. Cîtă vreme însă e o singură Francie, a dinastiei, în stare să hotărască și peste hotarele ei, conflictul urmează, și el are în aceste părți o înfățișare mai mult burgundică, renană. Cum am spus, strălucirea lui Carol Quintul, calitățile lui în adevăr împărătești, posesiunile lui spaniole, rostul lui mare în Lumea Nouă, pe care a descoperit-o, pentru înaintașii lui și pentru dînsul în rîndul al doilea, Cristofor Columb, toate lucrurile acestea ne fac să nu vedem limpede. Prea se îngrămădesc multe calități de odată, prea sînt felurite situațiile resumate în persoana lui Carol Quintul, așa încît, cine se uită la lupta dintre Francisc I-iu, regele

Franciei fixate între hotarele ei, și Carol Quintul, care e stăpînitor în Spania, în Țerile-de-Jos, în Imperiu, în coloniile americane, care urmărește stăpînirea asupra basinului apusean al Mării Mediterane, face o cruciată în Tunis și Alger, cine vede rostul schimbător ca într'o răpede represintare cinematografică al acestuia, poate ușor pierde nota esențială. Cavalcada aceasta teribilă a lui Carol Quintul, întreprinderile lui semi-fabuloase, cruciatele lui arhaice, bogăția lui nemăsurată, babilonică, caracterul romantic al lucrurilor care se petrec în Lumea Nouă, toate acestea ne uimesc și tulbură vederea critică. Pe Carol Quintul îl vedem astfel prea puțin cu caracterul cel adevărat de stăpînitor în regiunea Rinului, de moștenitor al lui Carol Cutezătorul, de continuator al problemei renane în această calitate de moștenitor al ducilor burgunzi de odinioară. El e prea mare pentru ca aceste lucruri, care ni se par mai speciale, să stea neconținut înaintea noastră.

Cu totul altfel este, firește, după biruința lui Carol Quintul în Germania, în lupta contra protestanților, la Mühlberg, în 1547, după revanșa acestora, după abdicarea lui Carol și după împărțirea posesiunilor Casei de Habsburg între fiu și între frate. Fiul care stăpînea în Spania, Filip al II-lea, este acela care e continuatorul tradițiunii renane, iar nu Împăratul german. Și chiar aceasta ni servește ca să înțelegem mai bine ceia ce am spus de la început: că marele Împărat ce s'a dus era înaintea de toate moștenitorul ducilor de Burgundia, și că nu calitatea lui imperială îl îndemna la conflictul cu Casa de Franța, ci moștenirea pe care o avea de la înaintașul lui, mort tragic în ziua aceia de Ianuar supt zidurile orașului Nancy, că în el trăiește, cînd atacă Franța, nu spiritul cine știe căror Împărați germani cari s'ar fi luptat ca Germani cu regiile francesi pentru că aceștia erau Francesi, ci, cînd Carol Quintul se bate cu Francise, cu Henric, se bate Burgundul cu regele frances, se luptă elementul separatist renan împotriva acelora cari au realizat unitatea francesă supt forma regală și cari caută să întindă această putere francesă căpătată și unificată în felul acesta. Căci, într'adevăr, dacă Germanul din Carol Quintul ar fi avut de lucru cu regele Franciei, cînd după el, puterea-i se împarte între Imperiu, pe care îl iea fratele, și Spania, pe care o iea fiul, ar fi fost natural ca *fratele* să se lupte împotriva Casei de Franța, represintînd astfel cine știe ce aspirațiuni germane la Rin. Dar nu: acela care duce lupta, care poartă greutatea și suferă în tragedia religioasă, națională, în marea tragedie omenească care se petrece pe malul Rinului, e *regele Spaniei*, pentru că el moștenește de drept provincia aceasta de la gurile fluviului. El e stăpîn în Flandra, și prin urmare el e acela care intră în drepturile și datorile sale de moștenire.

Să urmărim întâiu, în spiritul ei, această luptă pentru ca pe urmă să fie lămurită cealaltă parte, alianța între Henric al II-lea

și între protestanții din Germania și lupta Țerilor-de-Jos supt forma aceasta, a răsculaților pentru religie, împotriva lui Filip al II-lea.

În partea întâiu se va urmări deci ceia ce n'a fost spus mai înainte cu privire la lupta pentru stăpînirea unui mal al Rinului și a celuiialt, pentru dominația în regiunea mijlocie a fluviului. În a doua parte se va explica de ce regele catolic Henric se aliază cu protestanții germani împotriva Împăratului catolic și în ce legătură stă alianța aceasta a regelui Franciei cu problema Rinului. În sfîrșit la urmă se va vedea care este însemnătatea pentru desvoltarea problemei renane a luptei care se dă în Țerile-de-Jos, ce cuprind acum și Flandra și Olanda și Ze-landa, Gheldra, Brabantul, Limburgul, Luxemburgul, toate provinciile reunite de Casa de Burgundia, care este însemnătatea pentru problema renană a luptei ca e se începe din nou în Țerile-de-Jos, acum supt înfățișarea religioasă.

Căci supt înfățișarea religioasă se ascunde ceva foarte bine cunoscut, pe care-l urmărim de o mulțime de vreme, adecă sentimentul acesta de autonomie, dorința aceasta de viață proprie, impusă de anumite condiții geografice, de un anumit amestec între națiunile care stăpînesc de o parte și de alta a Rinului. Prin urmare vom urmări caracterul renan și în alianța lui Henric al II-lea cu protestanții din Germania și vom căuta acest caracter renan și în răscoala calvinilor neerlandesi împotriva autorității lui Filip al II-lea.

La 1552 se încheie între Henric al II-lea și prorestanții din Germania un tratat pe care Francesii îl citează cu plăcere pentru o clausă dintr'însul care vine în sprijinul pretențiunilor lor, atît de drepte și de vii și astăzi, asupra părții din Lotaringia perdută la 1871. În ele intervine în adevăr un lucru de însemnătate mare în ceia ce privește problema pe care o urmărim. Tratatul încheiat de Henric al II-lea cu protestanții din Germania, la 1552, tratatul de la Friedenwald, cuprinde această clausă că regele Franciei o să apere pe protestanții germani împotriva Împăratului, care, după ce avuse față de reforma lui Luther o atitudine nehotărîtă, catolic în suflet, mai puțin catolic în politică, a fost silit cîndva să ia partea catolicismului împotriva protestanților pentru că ei ascundeau supt declarațiunile lor religioase scopuri politice ce loviau în autoritatea lui. Drepturile li sînt asigurate protestanților germani, prin acte împărătești, prin edicte imperiale, concordate, păci religioase: Augsburg (1548, 1555), Passau (1552), pe care Împăratul le-a călcat, și drepturile acestea le va apăra regele Franciei. În schimb va lua o plată, și aceasta va fi anexarea teritoriilor de la Rin, care sînt încă de drept imperiale, cu toate că limba germană nu se întrebunțează acolo: textual: „cu toate că limba germană nu se între-

buintează în acest teritoriu“. E de ajuns să repeți aceste cuvinte ca să înțelegi însemnătatea elementului nou care se străvede printr'însele. Până acum n'a fost vorba de naționalitate în Ținuturile renane. E și natural. De ce? Pentru că evul mediu e o epocă în care realitatea saŭ nu se ține în seamă, saŭ are o valoare cu totul secundară. Nu ești ce ești în adevăr, ci întâiŭ ce este aureola istorică care ești încunjurată. Epoca modernă însă, începînd din veacul al XV-lea, este o epocă de realități.

Limba, ca și numărul locuitorilor, întinderea teritorială, valoarea militară, bogăția tesaurului, însușirile personale ale unui rege, acestea nu sînt autorități, ci realități. Prin urmare, ca un rege modern, ca un rege real într'o lume reală, vine Henric al II-lea și înseamnă teoria aceasta: Franța a luat-o Casa de Franța pentru că geograficește era a ei, pentru că naționalicește era a ei și un rege al Franciei are datoria de a lua tot teritoriul în care se vorbește franțuzește. Dar, dacă dincolo de marginile Franciei sînt Ținuturi care vorbesc aceeași limbă, și dacă Imperiul păstrează acele teritorii în puterea unui drept vechiŭ, medieval, de care un rege modern nu e dator să ție seama, — profitînd de turburările religioase, el, ca om ce trăiește în lumea nouă modernă, înțelege să-și anexeze teritoriile în care se vorbește aceeași limbă pe care o vorbesc, aproape fără deosebire, toți supușii regatului frances.

Astfel Henric al II-lea arată în public gîndul lui de a cuceri așa-numitele „trei episcopate“, Toul, Metz și Verdun, pe lîngă care se poate adăugi Cambrai și Liège, principat episcopal, de care s'a lovit dorința de sigură stăpînire unitară a lui Carol Cutezătorul ca și aceia a lui Carol Quintul. Apoi, la Rin — și acesta este iarăși un lucru de care trebuie să ținem seama —, pe lîngă formațiunile politice episcopale *francese*, sînt și formațiuni episcopale *germane*, care au o politică proprie: Colonia, Maiența și Trêves saŭ Trier. În întinderea ei, regalitatea francesă o să caute să iea linia episcopatelor francese, pentru ca mai tîrziu să aibă în vedere pe cele germane, — politica Revoluției francese și a lui Napoleon: liga renană, regatul de Vestfalia, întemeiat de dînsul, și cîte alte creațiuni trecătoare în această lume mijlocie, din punctul de vedere geografic, politic și național.

Și e natural ca Franța să dorească a lua aceste episcopate și din alt punct de vedere: principatele eclesiastice nu mai sînt potrivite cu timpurile noi: ori Vlădică ori prinț; natural că acel care apucase starea de lucruri din evul mediu era bucuros să fie și Vlădică și prinț, dar vecinii aveaŭ punctul lor de vedere recunoscut ca drept de spiritul nou; asemenea teritoriŭ trebuiaŭ să-și capete o rînduială modernă măcar prin alții, dacă nu prin ele înseși.

Trebuie să ținem seama în acest capitol nu numai de ele-

mentele care conduc lupta, ci și de elementele mijlocii care servesc adese ori mai bine ca să definească caracterul unei lupte decît celelalte, care au și alte caractere ce ne pot înșela.

În lupta lui Carol Quintul cu Francisc I-i se amestecase, provocînd războiul și întrebuițîndu-l, două elemente feudale, contele de la Marck, care avea rosturile lui în regiunea Rinului, și acel conetabil de Bourbon, care voia să capete regatul Provenței. În fașa a doua vedem manifestîndu-se din ce în ce mai puternic, întărindu-se până a ajunge o primejdie pentru regalitatea franceză, Casa de Guise, care merită din punctul nostru de vedere oarecare atenție. Această Casă veche e de origine lotaringiană, și anume cel d'întăi Guise, Claude de Guise, care a fost întrebuițat în războaiele franceze, nu e decît un fiu mai mic al lui René de Vaudemont, ducele Lotaringiei, care a împiedecat pe Carol Cutezătorul de a lua Nancy, acela care a chemat pe Svițerî, care prin el l-a biruit și i-a adus moartea, păstrînd și mai departe Lotaringia. Din René de Vaudemont, de la persoana lui, pleacă și Casa care domină în acest Ținut curat frances, până în veacul al XVIII-lea, până în timpul lui Ludovic al XV-lea. Regele Franciei, avînd nevoie de dînsul, ridică comitatul de Guise la însemnătatea de ducat. Pe de altă parte această familie, extraordinar de bine înzestrată, avînd într'însa două feluri de însușiri, însușirile cavalerești ale evului mediu, pe de o parte, și, pe de alta, însușirile de îndărătnică pătrundere, de stăruitoare intrusiune a familiilor conducătoare ivite la începutul timpurilor moderne, ajunge prin îndrăzneală, răbdare, diplomație calculatoare, să-și capete rosturi mari pe lume. Cînd e vorba de luptă perfectî cavalerii, cînd nu e luptă, lucrează mai departe omul modern, care sapă supt pămînt, ca la momentul oportun să iasă la suprafață cine știe unde. Casa aceasta de Guise izbutește, în sfîrșit, să capete prestigiul regal prin faptul că una din surorile lui Francisc de Guise din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ie în căsătorie pe regele Scoției: Maria de Guise, sau Maria de Lotaringia, — căci aceștia vorbeau cam des de Lotaringia, parcă ar fi arătat dorința lor de a scoate pe mai marele lor de acolo și de a i se substitui pentru a face în stil larg o mare politică lotaringiană în dauna Franciei. Va să zică Maria de Lotaringia ie pe regele Scoției și fata lor nu e decît vestita Maria Stuart, care e astfel nepoata Guisilor. Și familia de Guise, după moartea regelui Scoției, cînd Anglia ar vrea să ie pe această fată, — avea 8 ani cînd se ivesc pețitorii englesi —, familia mamei ie pe copilă și o mărită după Francisc al II-lea, regele Franciei.

În vremea aceasta apărea mișcarea calvinistă în Franța, pornită de la un filosof de cabinet, pedant, provincial, care făcea metafisică despre „grația“ și disgrația divină, dar care nu era un om popular, un agitator, un revoluționar. Într'o societate în

care lipsește elementul activ, nervos, poți să arunci cea mai teribilă doctrină revoluționară fără să se schimbe întru nimic ordinea lucrurilor, dar într'o societate rău formată, neastîmpărată, cea mai blajină teorie se traduce imediat în revoluție: o dovadă de faptul cît de puțin înseamnă de fapt oamenii conducători față de ceilalți. Orice ideie, la urma urmei, valorează în viața omenească, nu prin ea însăși, ci prin interpretarea pe care i-o dă societatea în mijlocul căreia s'a ivit, așa încît se poate întîmpla ca o doctrină de liniște să provoace o revoluție și alte ori o doctrină revoluționară să nu tulbure liniștea unei societăți. Doctrina calvinistă a fost la început o simplă interpretare filosofică a rosturilor religioase, cînd însă această doctrină a găsit lumea pregătită la tulburări religioase, atunci, nu *omul*, ci oamenii au provocat tulburările cele mari din Franța.

Casa de Guise apare atunci ca să-și facă socotelile politice. Guisii provoacă atîtea mișcări împotriva regelui Franciei Henric al III-lea, iar regele Franciei provoacă asasinatul ducelui Henric de Guise (1588)¹. Un trate și unchiu al Guisilor, Carol, a fost proclamat într'un anume moment rege al Franciei, rege cu adevărat catolic de Liga catolică împotriva pretendentului care va fi Henric al IV-lea. Carol de Guise a fost însă o personalitate slabă supt toate raporturile, și logica firească a lucrurilor a hotărît împotriva lui Carol al X-lea. Rolul istoric al familiei încetase. Potolind prin conversiunea sa urile religioase, prin vitejia și purtarea lui prietenoasă urile personale, Henric al IV-lea dă Franciei din nou unitatea politică de care fusese lipsită prea multă vreme.

Învinșii vorbeau — am zis — des de Lotaringia și aveau adevărați mai ales în anume părți ale Franciei; prin urmare n'ar greși cineva mult cînd ar vedea în acești oameni cari au fost în stare să ridice un rege contra altui rege, supt numele catolicismului în aparență, în folosul ambițiunii lor în fond, continuatorii tendințelor separatiste în Franța. Deci o tendință separatistă pe vremea lui Francisc I-iu urmărește conetabilul de Bourbon, o tendință separatistă, pe vremea aceasta, o represintă Casa de Guise, lotaringiană.

Francesii au luat cele trei episcopate, și oștile lor au apărut în acele locuri ale Rinului german, care rechiamă în mintea noastră amintirile războiului dela 1870-71: Strasburg, Wissenburg, Luxemburg, al cărui nume a intervenit, înainte de războiul acesta, în negocierile dintre Napoleon al III-lea și Bismark. Acum o armată germană se înfățișează ca să ia episcopatele. Armata aceasta cuprinde excelentele contingente militare spaniole de supt vestitul duce de Alba, calăul cel mare din Țerile-de-Jos, ucigătorul Calvinilor; acesta se găsește și el în armata lui Carol Quintul bătrîn care asediază Metz: cu 320 de ani înainte de ves-

---

¹ Unchiul său Francisc fusese ucis la 1563.

titul asediu al cetății în timpurile noastre, Carol Quintul cu contingente germane și spaniole se înfățișează la Metz și dă luptă pentru viitorul Lotaringiei. Asediații însă au putut să reziste multă vreme, și Carol, podagros încă de la 40 ani, neputându-și mișca minile și picioarele decît cu dureri mari, se retrage cu vorbele pe care le găsiți oriunde: „Se vede că norocul, ca și femeile, ține mai mult la regiți tineri decît la Împărații bătrîni“.

Retragerea din Metz este în același timp și părăsirea programului politic pe care și-l propusese.

Trec numai cîteva luni de zile după aceasta, se duce la Bruxelles, și abdică (1554). Izbutise, ca o slabă compensație, să ia de la Francesi cîteva teritorii din regiunea de Nord-Ost, dar prin Metz regele Franciei căpătase însăși cheia Lotaringiei.

Din momentul acesta, al luării orașelor Metz, Toul și Verdun, Lotaringia trăiește din grația regelui Franciei, pentru că ea nu-l supără printr'o acțiune politică proprie. De alminteri, cînd acesta a luat episcopatele, a mers peste teritoriul ducelui de Lotaringia ca și prin țara lui. Lotaringia este astfel numai o țară tolerată, poate și din motivul că ea cruța Francesilor o vecinătate germană.

La 1556, după un marș neizbutit al Francesilor împotriva orașului Bruxelles, se încheie armistițiul de la Vaucelles și după armistițiul urmează marea biruință spaniolă de la Saint-Quentin, care rămîne însă fără urmare, aurind numai retragerea regalității spaniole din regiunile renane. După acest frumos apus de soare al stăpînirii burgundice a Habsburgilor în aceste regiuni, se încheie tratatul de pace de la Cateau-Cambrésis, în 1559, care recunoaște noua situațiune la Rin.

În lupta care se poartă între Henric al II-lea și vecinii săi habsburgici, are un rost și Savoia. Am văzut-o anexînd anumite teritorii vecine, am văzut-o făcînd politică englesă într'un anumit timp și în alt timp politică francesă. În vremea aceasta Savoia are instinctul primejdiei ce vine din partea Franciei și face hotărît politică imperială. Ce doi duci ai Savoiei în vremea aceasta, Carol și Filibert-Emanuel, sînt un fel de generali ai Împăratului, care-i întrebunțează pentru a-și acoperi Italia împotriva Francesilor, cînd ei căutați, în dauna lui, să-și fixeze granița de Sud-Ost. Conflictul s'a terminat abia în timpul nostru, prin aceia că Napoleon al III-lea, ajutînd Casa de Savoia să creeze Italia, a căpătăt, în schimb, cu multă durere din partea celor mai mulți Italiani, Savoia francesă, dar această luptă o întîlnim încă din veacul al XVI-lea. Pentru a reține pe principii aceștia ai Casei de Savoia în alianța Imperiului, Împăratul întrebunțează și alianțele de familie: sora lui Carol Quintul, guvernatoarea Teritorior-de-Jos în timpul lipsei lui Carol din țara aceasta, Margareta,

e soția lui Filibert de Savoia¹. Precum, în veacul al XIV-lea și al XV-lea, Franța întrebuița principese franceze ca să fie în alianța ei Savoia, tot așa în veacul al XVI-lea se întrebuițează alianțe de familie pentru ca Savoia să meargă în discutarea războinică a problemei renane de partea Casei de Habsburg.

Să mai adăugim și un ultim element, care și el folosește: Casa de Savoia rîvnește odată toată Provența. Această Casă care va izbuti să fie Casa regală italiană, fiind așezată la hotarele între două Lumii naționale, pentru moment nu-și îndreaptă atenția către Răsărit, ci i se pare că va putea căpăta mai ușor titlul regal orientîndu-se spre Apusul acesta, frances. Are Chambéry, Nizza, și în împrejurările acestea trebuie să se gîndească la rotunjirea în părțile Franciei.

Casa de Franța va răspunde mai târziu printr'o mare lovitură, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, supt Henric al IV-lea, care se amestecă și în rosturile marchisatului de Saluzzo și reușește să smulgă din posesiunile franceze ale Savoii Valromey, Bugey și cîteva teritorii vecine, ajungînd la granița Rhônului.

Cînd vorbește cineva de Reformă, își închipuie imediat numai o mișcare germană: reforma lui Luther. Luther a studiat cărțile sfinte și a ajuns la părerea aceasta: că ele sînt falsificate, prin urmare că trebuie adus creștinismul la forma lui autentică, aceia care i-ar cere să se razime numai pe Testamentul Vechiu și Nou. Ce auzis Sfîntii Părinți vine în rîndul al doilea, și nu se pot sprijini pretențiunile papale de dominație a lumii pe autoritatea lor. Atunci, Luther, profesor de Universitate germană, oarecum în marginea specialității și chemării, a drepturilor sale, începe discuțiunea pe această temă, și-și aduce aminte de la un timp, ceia ce știa foarte multă lume, că Papa e un om stricat, deși Leon al X-lea nu era mai stricat decît ceilalți d'innaintea lui Luther, căci a comandă lui Michel-Angelo și lui Rafael statui și tablouri este un fel mai delicat de a fi corupt decît acela al Papei Alexandru Borgia care prefăcuse în odăi de petrecere desfrînată și de continuu scandal locuințele Vaticanului. Decî pe această îndoită basă: întăi că trebuie să se razime creștinul numai pe cuvîntul lui Dumnezeu, și nu pe autoritatea Sfîntilor Părinți, și, al doilea, că Papa este un om desfrînat și că Biserica trebuie să fie curățită în rosturile ei naționale, a început reforma.

O mișcare pur germană, decî; ba încă li s'ar întimpla multora să zică: iată chiar *caracterul german* care se vede în această mișcare: de o parte latinul, deprins să se supuie autorității: fără individualitate, fără spontaneitate, spirit critic mai slab; pe de altă parte Germanul, om de credințe intime, capabil de a-și întrebuița toată voința pentru a afirma un adevăr care-l stăpî-

---

¹ De aceia fiul lui Filibert (†1504) poartă numele lui Carol Quintul.

nește toată ființa. Teoretic, e o foarte frumoasă opoziție a tendințelor de rasă.

Martin Luther a fost un om foarte cum se cade, învățat, energetic, stăruitor, un admirabil cap pătrat, răzimat pe umeri tot pătrați, totul corespunzând quadratului mentalității sale, care, pornită într'un sens, a mers așa până la sfârșit. Națiunea germană trebuie să-i fie foarte recunoscătoare că a tradus așa de frumos Biblia în nemțește. Așa de mari sacrificii n'a făcut însă: după ce s'a pus rău cu Biserica romană, a fost găzduit în deosebite castele ale nobililor cari primiseră păreriile lui. Eroù însă în sensul jertfitor al cuvîntului, poate că nu e afită. A luat o călugărită și s'a cununat cu dînsa, așa încît și-a avut și gospodăria de bătrînetă. Decî nu e casul lui Huss, care a murit pe rug, al lui Wicleff, prigonit, în sărăcie, până la sfârșitul zilelor lui, de excomunicația Bisericii.

Și aici însemnătatea cea mare a avut-o spiritul societății în care s'a aruncat sămînța ideilor. Oamenii mari pregătesc, dar un șir întreg de oameni mari trebuie să fi pregătit o societate spre o transformare radicală prin acțiunea ce se va face, atunci numai, iarăși de un om mare, care se ivește la timpul lui. Prin urmare cine a pregătit terenul, cine a făcut pămîntul bun de hrană pentru ca Luther să poată arunca în anume moment cu folos sămînța lui revoluționară?

Regiunea renană, regiune cu însemnătate mare și supt raportul schimbului de idei.

Încă din vremi foarte depărtate în regiunea renană întîlnim o pregătire a reformei. Dacă urmărește cineva precursorii, locurile unde au predicat, vede că regiunea în care au avut mai mulți aderenți e aceasta, care pleacă de la gurile Rinului, scoboară tot cursul apei și ajunge la Nordul Italiei. Prin urmare din Nordul Italiei până la gura Rinului e o întreagă regiune, mai nervoasă, mai sensibilă, poate din cauza agitației comerciale și politice necontenite, mai ales supt raportul conștiinței populare. Aici bate una orî vîntul orașelor italiene aplecate spre schimbări, alte orî cel din Anglia, care a tost totdeauna în evul mediu străbătută de curenți revoluționare din care a ieșit și Parlamentul; înrîurirea francesă nu lipsește nici ea.

Astfel, în veacul al XIV-lea vedem apărînd un fel de confrății religioase care se despart de Biserica oficială. Originea lor trebuie căutată, pe lingă acțiunea creatoare a unor personalități, și în mișcarea de idei a Italiei. Acolo marele și bunul sfînt Francisc de Assisi, care trăia în adevăr în lumea lui Dumnezeu, vorbind cu oamenii umili și cu dobitoacele nevinovate, un începător al misticismului sentimental în viața catolică, n'a predicat, prin scris, cuvinte și exemple, fără folos. În fața Bisericii catolice, de funcționari, de polițiști, de demnitarî bisericești, de risipitori și

stricați, se ridică sfântul acesta care vrea să aducă din nou pe pământ pe Hristos, care e numai bunătate și iertare, înțelegere a celor mai mici și mai neînsemnați de pe lume.

De pe urma mișcării Sfântului Francisc începe „Ordinul cerșitorilor“, cari sînt călugării franciscani fără casă și masă, cari bat la toate ușile și cari, pe calea aceasta, cîștigă cele de nevoie pentru întreținerea lor. Apoi așa-numiții Fraticelli, „frățiorii“, cum li zicea poporul cu simpatie. Dacă țeranul avea într-o strachină puțină făină, o împărția pe din două cu „fraticello“, care venia sărac, desculț, cu capul neacoperit, încins la brîu cu o frînghie, și atingea cu piciorul însîngerat pragul unei colibe, cerînd să fie primit. Nu se poate spune cît de mult a înrîurit predicăția acestora asupra poporului, cît de mult a lucrat marele exemplu de sărăcie și lipsa de orice ambiție și tendință lumească a Fraticellilor la crearea unei conștiințe populare în timpurile moderne. O nouă Biserică răsăria în fața celorlalte, și cea veche n'avea curagiul să o fulgere. Biserica sătulă se temea de Biserica flămîndă.

Și, cînd din Nordul Italiei pleacă asupra Germaniei apusene, renane curentul fraticellilor, din Nordul flamand vine acela al Fraților Vietii Comune, cari trăiesc laolaltă, n'au niciun fel de avere personală, ci împărtășesc totul, hrană, casă și locuință. Aceleași elemente: sărăcie, umilnță, iubire a poporului, predicăție pentru cei simpli, înlăturarea mijlocirii preoților. Avîntul credinții voia să se ridice drept către Dumnezeu fără vama preotului: fraticelli ei înși erau așa de puțin preoți, servind mai mult ca un ferment pentru conștiința individuală! Pe de altă parte, din Franța războiului de O Sută de ani, din Franța sfășiată de lupta dintre Burgunzi și Armagnaci, din Franța cotropită de străini, în care oficialitatea se arată neîndestulătoare să apere teritoriul regal și viitorul național, din Franța aceasta, unde apare pentru mîntuire, nu un mare general ori un dibaci bărbat de Stat, ci păstorita Ioana d'Arc, vin influențe care corespund cu celelalte.

Ioana d'Arc e doar și ea, înlocuind oficialitatea pe care o desprețuiește și o face răspunzătoare pentru toate relele, înfățișătoare într'un fel blind a anarhiei populare pe care o înseamnă și mișcarea Fraților Vietii Comune, a fraticellilor.

De alminterea, alături de toți acești renovatori religioși populari, întîlnim și predicatori teoretici, cari scriu cărți frumoase latinești ca să dovedească lucrurile pe care în formă sentimentală populară le exprimau cellalți. Așa e în Franța Philippe de Mézières, așa e autorul anonim al „Imitației Vietii lui Hristos“, acea carte admirabilă de comunicare directă a sufletului omnesc cu Dumnezeu, tradusă în toate limbile, — și în a noastră, într'o vreme cînd așa ceva se putea crede folositor. Și să adăugim pe „flagelanți“, cari străbăteau tocmai regiunile renane și italiene bătîndu-se cu bicele până la sînge, umilindu-se, căzînd în

genunchi. Și ce înseamnă toate acestea decît o mare mișcare populară către reforma creștinismului?

Atunci, cînd a venit Luther, el a găsit astfel terenul pregătit pentru o asemenea mișcare. În adevăr, în regiunile renane a și găsit mulți ascultători, în părțile westfalice, de unde a pornit mișcarea anabaptiștilor, uc Toma Münzer, cari se botează a doua oară la maturitate. Mișcarea a fost însă innăbușită în anume Ținuturi de la mijlocul Rinului. În Colonia și astăzi triumfă catolicismul biruitor; Alsacia e un Ținut de pur catolicism, fanatic aproape. Dar reforma a biruit în două locuri: la Svițerii, unde, predicînd independent, a apărut Zwingli, care a început altă mișcare de reformă, împărțind pe ai lui în două tabere; simplu popă de sat, în legătură vădită cu tendința populară pe care am arătat-o și care în mare parte a fost străină acțiunii personale a profesorului, a teologului, a filologului, a eruditului Luther. Svițerii sînt țeranî gata de război pînă la sfîrșit, ca plăieșii noștri, ca apărătorii teritoriului nostru de la munte pe vremuri. Un preot de sat cîștigă în cîteva orașe și sate destul aderenți ca să poată îndeplini un lucru așa de mare ca transformarea religioasă a unei țeri întregi.

Pe de altă parte, reforma lui Calvin, a treia formă, stăpînește în regiunile de la gurile Rinului de supt Casa de Burgundia. Dar și în anume din regiunile suabe observăm ceva care contribuie să afirme încă odată individualitatea politică a regiunilor renane. Cînd Francisc I-iu a vrut să fie Împărat în Germania, el s'a adresat și la așa-numiții Raubritter, cavaleri prădalnici ce se opleșiau în castelele de pe malurile Rinului. Și acum Rinul e mărgenit de castele care samănă cu rămășițele, cu scheletul unui animal ce a murit de atîta vreme, o scoică tare din care ființa vie a dispărut de mult. Și acum puternice ziduri vechi amintesc castelele unor cavaleri aproape independenți între Francesi și Germani. A fost pe vremea aceasta unul vestit, care a scris și memorii, din care iarăși se vede cum se desfășură caracterul cavaleriei renane doritoare de independență: Franz von Sickingen.

Și cine conduce militar lupta în Țerile-de-Jos împotriva lui Filip al II-lea? Oare oamenii din popor, orășenii? Nu, ci, pentru a apăra aceste provincii amenințate de tendințele de unitate și uniformitate absolutistă ale legalității spaniole, *proprietarii* țerii, răsar elemente nobiliare din aceste regiuni renane. E un prinț de Nassau, de Oranje (Orange), Gulielm Taciturnul, „le taiseux“, al contimporanilor¹, unul care spune numai ceia ce vrea el, discretul. Gulielm de Nassau, poartă titlul de Orange al unui principat frances care a aparținut Casei de Châlons, cu un rol însemnat în veacul al XVI-lea, și trece apoi la Casa aceasta de

¹ Lavisse și Rambaud, V, p. 182.

Nassau, una din Casele vestice germane, care a dat și împărați într-o vreme. În rolul său mare, nu e ceva din reminiscențele imperiale ale familiei? Dar, chiar în Țerile-de-Jos cine începe răscoala? Unul care luptase odată cu credință pentru regele Spaniei, Egmont, eroul cunoscutei tragedii a lui Schiller, care nu e, — fiind urmaș al ducilor de Gheldra —, ca și Horn (Hornes), tovarășul său de silinți, de moarte și de glorie, — castelul său era lângă Liège și ținea de Brabant — decît represintantul cavalierilor de la mijlocul cursului Rinului cari se găsesc între lumea francesă și cea germană și cari joacă un rol potrivit cu această situație dublă, ambiguă.

Lupta Țerilor-de-Jos pentru credința lor luterană durează până la începutul veacului al XVII-lea, până la 1609; armistițiul definitiv se încheie numai atunci. Decî de la 1560 și până în secolul al XVII-lea se luptă împotriva soldaților-calăi și a judecătorilor ducelui de Alba cu tribunalul lui de sînge. Miile de oameni trimiși la eșafod n'au a face: provinciile, mai ales cele răsăritene, care au trecut la noua conștiință religioasă, se strîng tot mai mult între dîsele, și Casa domnitoare de Spania rămîne în urmă stăpînă numai în provinciile de Vest, de limbă francesă. Cele de limbă olandesă se unesc tot mai solid unele cu altele, se întăresc tot mai puternic militărește, și izbutesc să rămîie un factor independent.

Au luptat odată împotriva regelui Franciei: acum nu mai e primejdie din acea parte, și așa de puțin se tem de Franța, încît chiamă pe ducele de Anjou ca să-l apere împotriva Spaniei. Au luptat împotriva tendinței germane de a-și întinde stăpînirea aici, și acum a venit vremea să ducă lupta împotriva lui Filip al II-lea, apărătorul catolicismului și absolutismului, care crede că poate să stabilească la gura Rinului o simplă provincie spaniolă. Atunci provinciile care biruiseră cîmpirea regalității francesc, ambițiunile Imperiului german, provinciile acestea au ajuns, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, să scape de cea mai mare primejdie care le amenințase vre-odată. Provinciile de limbă germană, Olanda, Zelanda, Frisa, Gheldra, Utrecht, Over-Yssel și Groninga au rămas ca Stat deosebit, iar cele din Apus primesc quasi-regalitatea archiducelui Albert, fiul Împăratului Maximilian al II-lea și soțul Isabellei, fiica lui Filip. Această înseamnă că regalitatea spaniolă a pierdut pentru absolutism și catolicism provinciile apusene: din acestelalte provincii se va face într'un viitor mai depărtat Belgia timpurilor noastre. Pe urmă vor veni tratatele din *Vestfalia*, la 1648, care vor recunoaște că regele Spaniei a pierdut orice drept de stăpînire asupra provinciilor olandese, care sînt acum Republica Statelor-unite neerlandesc. Vechea Olandă găsise, după mari jertfe, o formă politică menită să rămîie până în zilele noastre.

LECTIA a XV-a.

Războiul de Treizeci de ani.

În ceia ce privește studiul problemei noastre o să găsiți că cei d'întăiu ani ai veacului al XVI-lea sînt mult mai puțin interesați. Și, chiar în ceia ce privește istoria Țerilor-de-Jos, de la o bucată de vreme se observă o scădere. Un asediu, cum e acela din Ostende, care ține trei ani (1601-4), e foarte interesant din punct de vedere tehnic, dar arată o slăbire a energiei războiului din partea acelor cari atacă. La sfîrșitul veacului al XVI-lea se observă și la ei o vădită slăbire, o aplecare către concesiuni, căci ce alta este așezarea în regiunile rămase supt Coroana spaniolă a celor doi arhiduci cari au mîna liberă la gurile Rinului? De la tendința lui Filip al II-lea de a relua și partea prefăcută în republică liberă și până la crearea acestei quasi-autonomii și la lăsarea cu viața ei proprie a Olandei e oarecare deosebire.

Pe de altă parte, ne miră un lucru: se discută chestiunea aceasta a gurilor Rinului de Habsburgii spaniolî ca de niște proprietari, căci regii din timpurile moderne ajung să fie un fel de proprietari ai Ținuturilor lor: oameni și lucruri, toate li aparțin. În ceia ce privește însă anume drepturi superioare, anume eventualități de moștenire, e interesat și Imperiul. Dar fratele lui Carol Quintul, Ferdinand (1556-64), de ce nu poartă interes lucrurilor renane? Dar fiul său Maximilian (1564-76) și nepotul de fiu al lui Ferdinand, Rudolf (1576-1612), contemporanul lui Mihai Viteazul, de ce aceștia alți doi Împărați nu se interesează în rîndul întăiu de afaceri renane?

Și ar mai avea încă un drept să se amestece: Carol Quintul a căutat să apropie cît se poate mai mult posesiunile lui de la gurile Rinului de Imperiu, nu fiindcă ar fi ținut strașnic la Imperiu, căci am spus că a rămas Burgund ca limbă, ca apucături

ca mentalitate, până la sfârșit. El are alt punct de vedere: să le poată apăra astfel mai bine împotriva Franței. De alminteri chiar numele pe care-l dă provinciilor acestora arată cât era de burgund în toate concepțiile sale; le numește „Cercul de Burgundia“. În veacul al XV-lea se făcuse planul de organizare nouă a Imperiului, împărțirea lui pe cercuri. Prin urmare se crează un cerc nou, de Burgundia, care e supt paza Imperiului. Imperiul are în acest cerc exact aceleași drepturi ca și în cercurile celelalte, unul teoretic: nici în cercurile celelalte Împăratul nu e doar stăpîn, ci numai supraveghetor. Și atunci, încă odată, de ce Împăratul nu se amestecă în războiul îndelungat de la gurile Rinului, care au și pentru dînsul o importanță așa de mare?

Casa de Austria, din momentul ce iea în stăpînire Ungaria, și numai din acest moment, are două fronturi pentru acțiunea sa. S'ar părea că le-a avut și înainte, dar în alte regiuni: frontul spaniol și frontul german pe vremea lui Carol Quintul. Despărțirea de Spania e astfel un avantajiu pentru Imperiu, care nu mai trebuie să se îngrijească de Mexic, de Peru și de teritoriile americane; despărțirea slăbește, ce e drept, și pe Filip al II-lea și pe Ferdinand, dar ea este în fond mai bună și pentru unul și pentru altul. Filip al II-lea își are în adevăr rosturile lui hotărîte, și un singur lucru îl mai încurcă: afacerile comitatului de Burgundia și ale Flandrei, fără nicio legătură cu Spania: pe ce cale sucită și învîrtită, cu cîte concesii în dreapta și în stînga, bietul om poate să capete legăturile lui cu Țerile-de-Jos atîrnînd de Spania! Doar din Italia își poate face un drum de-a lungul Rinului încheind fel de fel de tratate pentru ca trupele lui să poată trece și să ajungă la gură, căci pe apă nu se putea gîndi să trimeată trupe îndestulătoare în Flandra, cu starea navigației pe vremea aceia.

Prin urmare, din punct de vedere spaniol, este o lămurire, dar din punctul de vedere imperial n'ar fi o lămurire și mai prielnică? Nu există în ceia ce privește Imperiul greutățile pe care tot le mai găsim aici. Imperiul se înfățișează ca o mare masă în Europa centrală. Dar Împăratul Ferdinand de Austria este în același timp și rege al Ungariei și rege al Boemiei prin tratatul de încusrire și moștenire reciprocă pe care l-a încheiat Casa de Austria la începutul veacului al XVI-lea cu dinastia care se stîngea în Ungaria; așa încît, după ce Ludovic al Ungariei pierie în lupta cu Turcii la Mohács și Ungaria se sfarmă și moștenitorul său unguresc nu poate să se așeze decît în Ardeal,—Ioan Zápolya—, cea mai mare parte din provinciile ungurești trece la Casa de Austria. Ea are Ungaria de Nord, cu Pressburg, Cașovia, Leutschau, etc., Ungaria de Vest și Ungaria de Sud, Croația și teritoriul de la Sava, Drava, Dunăre în legătură cu dînsa.

Acum, chiar dacă teritoriul acesta l-ar fi stăpînit liniștit Împăratul, și încă ar fi fost împiedecat pentru politica lui renană de interese mari în teritoriile atît de depărtate. Pe lângă ele sînt

doar altele în care Ungurii înșiși opun rezistență planului de cotropire. Dacă este o nație grea de stăpinit, aceia e evident a Ungurilor: toți cari au avut a face cu dînșii, știu aceasta. Ungurul e greu de purtat în spate, dar e mult mai greu să stai în spinarea lui. Prin urmare Împăratul avea nesfârșit de multe greutăți: supușii săi unguři aveaū privilegiū încă din secolul al XIII-lea: Bula de aur, dată de regele Andreiū al III-lea, și, până să scoată Împăratul un galben dela dînșii, era nevoie de muncă grea. Trebuia să țină seama de atâtea și atâtea forme, ca nu cumva sfințele libertății ale Ungariei să fie călcate. Apoi mai era ceva: dacă nu li plăcea Ungurilor de Împărat, era Turcul alături, foarte bucuross să intervie în afacerile ungurești. Și nu era numai Turcul, dar era principele Ardealului, Ioan Zăpolya, care-și zicea rege al Ungariei, ca și fiul său: numai Báthoreștiū de pe la 1570 înna-nte, numai această dinastie nouă și-au zis simplu Principi ai Ardealului: toți ceilalți se consideraū ca regi ungurești ca și Ferdinand și se luptaū la Poartă pentru ca Turcii să-ī recunoască pe dînșii, iar nu pe Ferdinand. Prin urmare, îndată ce Ungurii ar fi fost nemulțamiți, se treziaū stăpînitoriī Ardealului, în războiū aproape neconținut cu Imperialii. Și dincolo, în Boemia, trăia amintirea lui Ion Huss, a războiului național al ostașilor cehi împotriva Germanilor, al ereticilor împotriva catolicilor, și Boemia era și ea împodobită cu atâtea privilegii, încit nu se putea mișca cineva de ele. Două mari și strălucite încurcături erau astfel pentru Casa de Austria Ungaria și Boemia.

Dar mai era ceva: Turcii pe vremea lui Soliman-cel-Măreț nu-și fixaseră încă hotarele. Vorbiau într'una de luarea Beciului, — a Vienei — și chiar de a „Mărului Roșu“, care pentru dînșii e Roma. Odată ce Sultanul nu cunoaște margeni stăpînirii lui, Casa de Austria trebuie la fiecare moment să stea în apărare. Soliman a făcut o serie întregă de expediții tinzînd spre Viena, și a ajuns la 1529 sub zidurile ei chiar, încercînd să o cucească. Avea un Pașalie la Buda, mai întemeia altul la Viena, și toată Germania ar fi fost în atîrnare de dînșul.

La Turci însă, între gloria cea mai mare și decăderea cea mai caracterisată, nu e nimic la mijloc. Pentru că totul atîrna de persoana Sultanului. Cînd era el activ, după datinile care voiau ca de Sfintu-Gheorghe să plece la războiū și de Sfintu-Dumitru să se întoarcă acasă, stînd numai iarna la Constantinopol, Împărăția turcească mergea foarte bine, dar s'a întîmplat că fiul lui Soliman, Selim, a fost slab. A trăit în petreceri și lenevie; pe urmă a venit fiul lui Murad, și mai incapabil, un biet epileptic. Întrase epilepsia în familia Sultanilor, și a fost un șir întreg de bolnavi, de nebuni în dinastia lui Osman.

Prin urmare, încă de pe la jumătatea veacului al XVI-lea erau acum Sultanii cari stau acasă, și faptul acesta că nu mai iese din Constantinopol, scade pe jumătate rostul Împărăției. Atunci

firește că moștenitorul Coroanei ungare caută să-și recapete ceia ce pierduse. Prin urmare începe un război de ofensivă împotriva Turcilor, care-și găsește sprijinul în alte două fapte din istoria universală pe care le indic numai deocamdată.

E întâi încercarea de cruciată nouă la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Și anume iată de ce: Prin Reformă, Papa a pierdut multe teritorii. A încercat la început să aducă înapoi în sinul Bisericii singure-mîntuitoare pe protestanții aceștia, cari însă nu s'a u lăsat recuceriți. Atunci, neputînd să aducă pe protestanți în sinul Bisericii singure-mîntuitoare, s'a gîndit Papa și la alte popoare care să înlocuiască pierderile pricinuite de desertările protestanților. Între aceste popoare am fost și noi, ereticii, schismaticii din Răsăritul Europei. Papa a început să ni dea o importanță pe care nici cînd înainte nu o dăduse lucrurilor ce se petreceau în Orientul european. Planul a fost ajutat și de propaganda iesuită: să cucerească Împărăția turcească, să scape pe Sîrbi, Bulgari, Romîni, în același timp de robia materială turcească și de robia sufletească a schismei ortodoxe, era programul. Prin urmare tesaurul pontifical a început să fie generos. Iarăși plecau steaguri, săbii împodobite și bani de aur din Roma pentru cine ar fi luat asupra-și lupta împotriva Turcilor. Bani au fost dați lui Sigismund Báthory, contemporanul lui Mihai Viteazul în Ardeal, și s'a u dat, firește, într'o măsură mai mare, cu toată dărnicia, lui Rudolf al II-lea.

Mai era apoi încă un lucru, căci spuneam că doi factori au ajutat ofensivei imperiale în Răsărit: celalt factor a fost revenirea la conștiință a popoarelor supuse. Nu putem întrebuița alt termen decît acesta: popoarele cucerite de Turci au rămas o bucată de vreme zăpăcite. Pe urmă au început să iasă din amorțeală, să vadă că nici Turcul nu e așa de grozav și nici ei așa de slabi. Pe de altă parte, Împărăția turcească, necucerind neconținut, nefăcînd expedițiuni biruitoare în fiecare an, trebuia să scoată bani de aiurea. Înainte banul se căpăta de la învinși, acum trebuia să se capete de la supuși. Atunci nouă și celorlalți ni s'a cerut tot mai mult. Și, natural, pentru că noi și Ardealul eram mai liberi, ne-am putut scutura mai ușor, iar la Turci a fost totdeauna sistemul de a impune mai mult pe tributar decît pe supus: Supusul era fiul drept al Sultanului, pe cînd noi, ceilalți, eram tot fii, dar vitregi, și, dacă era vorba de cerut bani, se cereau mai curînd de la noi decît de la Bulgari, Sîrbi, Albanesi, Greci, cari erau supt stăpînirea directă a Sultanului.

Prin urmare: răscoală a populațiilor nemulțămite din cauza birurilor multe, cerute cu zece ani înainte, inițiativa unei cruciate din partea Papei și tendințele firești ale Împăratului, ca rege al Ungariei, de a recîștiga teritoriile pierdute, și poate visul mai mare de a pătrunde pînă la Constantinopol, căci a

spus-o chiar cineva, a avut marea îndrăzneală de a exprima într'un anume moment acest ultim scop al silinților: Rudolf al II-lea să fie Împărat în Constantinopol. Prin urmare în astfel de împrejurări regele Ungariei înlocuiește mai cu totul în persoana lui Rudolf al II-lea pe Împăratul Germaniei, cum de fapt sînt foarte puține puteri politice care să poată reprezenta în același timp două lucruri.

Prin urmare, de cînd Ungaria a fost în legătură cu Casa de Austria, Împăratul, sau a fost Împărat în paguba Ungariei, sau a fost, ca acuma, rege al Ungariei în paguba Imperiului. El cerea într'una bani principilor adunați în Dietă, dar, cu toată elocvența cutărui cancelar doctor care întrebuița toate argumentele ca să-l convingă că este de cel mai mare interes pentru creștinătate a da bani, fiind vorba de dușmanul tradițional al Germaniei, de „Erbfeind“, se căuta în pungă, dar, de dat, nu dădea mult. Bani rămînea deci să-i scoată Împăratul din posesiunile ereditare sau de la Sfîntul Părinte. În diplomația italiană era de alminteri o expresie specială pentru a indica sprijinul Papei: „mîngiere“. Și „mîngierile“ acestea plouau de la Roma tocmai în momentul cînd nu mai era nevoie de niciun fel de mîngiere. E vechea politică pontificală, și Matiaș Corvinul a știut-o în veacul al XV-lea, și a știut-o și Ștefan-cel-Mare...

Prin urmare, fiind îndreptat Împăratul spre regiunile vecine ale Ungariei, problema Dunării înlocuise cîtăva vreme cu desăvîrșire problema Rinului.

Împăratul fiind ocupat acolo, aceasta ar fi trebuit să fie însă un motiv ca să trezească problema Rinului *din partea Franciei*, cu atît mai mult că e acum iarăși unificată după războaiele religioase în care Calvinii erau în legătură cu Anglia, ca și cu așa-numiții reîtres de dincolo de Rin, mercenarii pe jumătate hoți¹.

Reprezentantul legitimității regale era cel mai simpatic, cel mai inteligent și cel mai viteaz. E omul de la Arques și Ivry, Henric al IV-lea, începătorul noii ramuri a dinastiei capetiene, ramura de Bourbon. Mergînd pe drumul firesc al regalității franceze, el a ajuns răpede să reprezinte naționalitatea francesă în nevoile ei actuale și în tendințele ei de viitor.

Și, deci, cel care a împăcat pe toată lumea, a bătut pe Spaniolii, li-a luat teritoriile cucerite, a pedepsit pe ducele de Savoia, a fermecat ca un mare fermecător pe dușmanii ca și pe prietenii, un astfel de rege, care dispune de totalitatea unei națiuni, ca dominator absolut al Franciei, de ce nu deschide din nou, după ce a recucerit Burgundia în 1595, Picardia în 1596², chestiunea

¹ Astfel Lansquenets, întrebuițat pentru infanteria veacului al XV-lea, e Landsknecht; Calvinii se numesc huguenots, adică Eidgenossen, legați prin jurămînt, ca Svițerii.

² În 1598, pacea de la Vervins cu Spania.

Rinului, care nu e resolvită? Henric nu era însă din neamul lui Carol Cutezătorul, el înseamnă bunul simț frances, e chiar cea mai admirabilă întrupare a bunului simț frances țerănesc, burghes: spiritual, neastimpărat, puțin neorînduit în viața lui, dar cu o meticuloasă chibzuială în afaceri.

În regiunea Rinului, fiind încă deschisă chestiunea provinciilor renane rămase în posesiunea regelui Spaniei, care era așa de departe, nu putea fi ispitită Franța la o nouă ofensivă? Doar Henric însuși a spus vorba mare, prin care se exprimă întâia oară în politica francesă principiul național „La langue française doit être à moi“! Pe de altă parte era Alsacia, care fusese a Casei de Austria ce se bătea acum cu Turcii în Răsărit. Era apoi Lotaringia, care abia se ținea în picioare de slăbiciune, teritoriu deschis competițiilor și poftelor. Rămăseseră și Electoratele bisericesti, care nu puteau să joace un rol în istoria modernă, dar pe care, dintr'un anume sentiment de respect față de tradițiunea religioasă, ca și din anume motive de echilibru european, nu le anexă nimeni. Și, în sfârșit, din toate Statele germane unul era mai slab, Palatinatul: Bavaria, Saxonia, Brandenburgul se împuterniciseră, în toate părțile se întîlnesc mari formațiuni politice moderne care se alcătuiesc trainic; Palatinatul rămîne însă ca un teritoriu nehotărît, fără măcar o Capitală. Să nu uităm Savoia neastimpărată, care provoacă dușmăniile prin politica ei ambițioasă și mai ales, la Sud, cerînd o răpede soluție, chestiunea *Valtelinei*, din Svițera-de-jos, posesiune de drept a Grisonilor, foarte potrivită pentru ca Spania, stăpîna în Milan, să capete legături cu Tirolul ca și cu linia Rinului. De la 1620 înnainte regele Francei va sprijini pe Grisoni ca să nu li fie luată Valtelina de Spania.

Am mai văzut importanța pe care a căpătat-o în regiunea Rinului Cleve, Jülich și Berg, reunite o bucată de vreme în mina ducelui Ioan-Wilhelm, care moare tocmai pe vremea lui Henric al IV-lea. Se ivesc pretendenți așa de depărtați cum este Electorul de Brandenburg, și, lucru interesant, e întâia oară cînd Hohenzollernii, — cari de la începutul veacului al XVI-lea, prin secularizare, au căpătat Prusia ducală, prin urmare regiunea de Răsărit a Prusiei unde fusese Ordinul Teutonic, și cari tind să capete și Prusia Regală, cu Danzig și Thorn, unghiul intrat în posesiunile lor —, tind să-și facă aripă la Rin. Atunci Franța se gîndește să intervie, și intervențiunea francesă n'ar fi însemnat decît anexarea acestui teritoriu. Ca să aibă un sprijin, Henric crează o grupă de principii germani, „Unirea Evangelică“, prin care trebuiau să se urmărească aceste scopuri. Împotriva lui însă se întemeiază „Sfînta Ligă“ germană. Tot acest plan a fost zădărnicit însă prinuciderea lui Henric, la 1610, de un catolic fanatic, într'un acces de nebunie religioasă, și astfel încetează, pe mult timp, marea politică pe care el începuse să o desfășure.

Se știe planul măreț al lui Henric de a preface toată Europa după norme de legitimitate națională. Planul e păstrat în așa-numitele „Économies royales“ ale lui Sully, ministrul lui de căpetenie. Acum ce a pus Sully de la dînsul și ce a gîndit în adevăr Henric, nu prea putem ști. În planul lui Sully sînt însă lucruri foarte interesante: ar fi fost șese monarhii ereditare, ar fi fost tot atîtea monarhii electivă, pe lîngă cinci Republici, și un Consiliu superior ar fi păstrat pacea. Nu credem că Henric al IV-lea, care era un om foarte practic, să-și fi închipuit că se poate croi lumea cum se croiește o haină, de și netăgăduit avea foarfecele în mînă. I-ar fi fost cu neputință ca pentru o astfel de concepție să se arunce în aventuri, ca ale lui Napoleon, care n'a fost niciodată Frances, ba nici Italian, ci el însuși.

Într'un moment însă, după moartea lui Henric, după suirea pe tron a fiului său minor Ludovic al XIII-lea, merit să fie minor totdeauna, cu o mamă, minoră politiceste și ea, până s'a hotărît să se mute la Colonia, și, în vremea cînd Richelieu nu ajunsese să fie un factor al politicei franceze, se deschide iar problema renană printr'un accident. Și iată care e acest accident: Casa de Habsburg a avut greutăți mari, nu numai în Ungaria, dar și în Boemia. Ea urmăria, cum era firesc, planul de a domina în toate provinciile care-î erau supuse. I se părea că un instrument de dominație foarte bun este catolicismul; deci, pentru ca absolutismul să existe, trebuie să fie înaintea de aceasta catolicismul stăpîn. Așa încît în toate părțile unde se putea atinge de vre-un privilegiu al protestanților, s'a atins.

La începutul secolului al XVII-lea Casa de Austria a trebuit, de altmintrelea în chip firesc, să se intereseze mai mult de prigonirea protestanților pentru că războiul cu Turcia încetase. Planul cel mare al stăpînirii Dunării și Peninsulei Balcanice, mai pe urmă, cu gîndul de a ajunge la Constantinopol cîndva, am văzut că este zădărnicit. Împăratul a fost silit să încheie un tratat de pace, la Zsitvatorok (1606), care lăsa lucrurile ca mai înaintea, cu deosebire că Imperialii rămîn în Ardeal în locul Báthoreștilor cari pe urmă vor fi înlocuiți cu deosebire dinastiile ungurești. În locul lui Sigismund și Andrei Báthory a fost Gheorghe Rákóczy, ceia ce de sigur nu era în avantajul Casei împărătești, căci Rákóczy era mult mai cuminte și mai puternic decît înaintașii săi de la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

Casa de Austria, pornită pe cuceriri, stăpînită de un plan ambițios, trebuia să caute să-l realizeze undeva. Atunci se gîndește la stabilirea unității catolice în Statele ereditare deocamdată, pentru a putea fi apoi, prin continuarea propagandei religioase pregătitoare, stăpînă absolută în Germania. Era un plan medieval în timpurile moderne, și a lovi în condițiunile de viață ale unui timp este o muncă zădarnică: se pot ridica într'o societate

anume forțe care fără aceasta nu s'ar putea ridica, dar a crea din nou forțe moarte într'o societate nouă, aceasta nu se poate: a te sprijini pe morminte înseamnă a te cufunda într'insele.

Prin urmare în Boemia Împăratul Ferdinand al II-lea s'a apucat să catolicizeze pe Cehi. El însă, cari știaū pe de rost toate privilegiile lor, aū răspuns prin „defenestrația“ din Praga (1618): aū dat afară pe fereastră pe represintanții Împăratului. De aici a rezultat, firește, un strașnic războiū pentru privilegiile religioase și politice ale Boemiei. Cehii aū căutat un rege pe care să-l opue Împăratului, rege călcător de datine în Boemia. S'a găsit pentru acest rol greu un figurant puțin serios, Frederic al V-lea Palatinul, care era și ginerele regelui Angliei, Iacob I-iū Stuart.

Această ambițiune regală a lui Frederic Electorul Palatin a deschis astfel din nou chestiunea Rinului. Ferdinand bate pe Elector în Boemia, îl izgonește la Rin și aici caută să-l distrugă. Și era cineva care avea drepturi asupra Palatinatului și se găsia în momentul acela gata de un mare avînt de cucerire: Casa de Bavaria. Casa stăpînitoare în Bavaria și cea din Palatinat erau în origine aceiași, vechea Casă de Braunschweig din evul mediu, a Welfilor, a lui Henric Leul care a stat în fața Hohenstaufenilor, pe cari i-a biruit într'un anume moment; din Casa de Braunschweig pe urmă s'aū despărțit atîtea familii feudale în regiunea renană, și din neamul lui Henric Leul s'a desfăcut și familia care domnește în Bavaria ca și în Palatinat. Amintim că a fost un timp cînd această familie a dat și un Împărat german, la începutul veacului al XIV-lea, pe Ruprecht, în împrejurrările umile ale timpului său rege al Romanilor, Împărat. După Ruprecht Casa s'a împărțit în două: o ramură ludoviciană și o ramură rudolfină. Ramura ludoviciană stăpînește în Bavaria și până acum; ramura cealaltă era în Palatinat. Nu e nimic mai natural decî decît ca ramura cealaltă de Bavaria, să înceapă lupta pentru reîntregire. Astfel problema renană căpăta atunci aspectul acesta, curat german, al ambiției Bavariei de a lua în stăpînire Rinul în Palatinat. Și, pentru a o servi, apare unul din cei mai străluciți generali ai timpurilor moderne, Tilly, predecessorul și dușmanul lui Wallenstein, adversar în același timp al marelui rege suedes Gustav-Adolf, — trei personalități militare de rangul întâiū care răsar în așa-numitul războiū de Treizeci de ani.

Alături de Casa de Bavaria se amestecă în lupta aceasta, care e, la urma urmei, supt raportul politic, lupta pentru Rinul mijlociū, iar supt raportul religios lupta pentru protestantism, micî stăpînitori, și ei din regiunile apropiate de Rin, cum aū fost Cristian de Anhalt, fost mercenar al lui Henric al IV-lea, și Cristian de Braunschweig, din ramura de Lüneburg. Intervine însă și regele Danemarcei, care după scurtă vreme e silit să se întoarcă

îndărăt, apoi Gustav-Adolf al Suediei, ale cărui planuri teritoriale se cunosc: Suedia are și Finlanda; ce poate fi mai natural decît să caute în același timp Pomerania, care ar fi făcut ca Marea Baltică să devină un lac suedes? Așa încît și aici nu sînt capriciile de persoane, nici patimi religioase în rîndul întâiului, ci necesități de viață ale unei țeri și unei națiuni.

Războiul trebuia dus în mai multe locuri din rațiuni militare; prin urmare, pentru ca regele Suediei să poată da loviturile lui cele mari de la Leipzig (1631) și Lützen (1632), prin care, cu jertfa vieții, și-a însemnat numele în analele gloriei războinice, trebuia să consacre o parte din puterile sale în regiunea renană, și vedem astfel pe Suedesii ivindu-se aicea și ocupînd Frankfurt, Maiența: se vorbește chiar de un ducat al Franconiei, care ar fi înviat în legătură cu alte ambiții ce se amestecă în viața politică a Germaniei. Și, cînd e vorba de așa ceva, Franța nu poate sta la o parte; e o datorie să intervie, ori de vrea ori de nu vrea, pentru că este evident că se va hotări și chestiunea renană, și, dacă nu s'ar amesteca Franța, soluția ar fi în paguba ei. Marele cardinal Richelieu, regele fără coroană al Franciei, are curajul s'o amestece în Războiul de Treizeci de ani, dar, adevărată mîntuire cumpănită de burghes, urmaș al diplomației lui Ludovic al XI-lea și Henric al IV-lea, el jertfește cît mai puțin. Totdeauna a fost zgîrcit de sînge, și mai curînd a cheltuit bani. A știut în ce chip are să se isprăvească, cu sau fără Gustav-Adolf, intervenția Suediei, care nu putea să aibă viitor în regiunea saxonă și renană. Dacă n'ar fi perit Gustav-Adolf într'una din cele mai strălucite biruințe ale lui, la Lützen, și încă Suedia ar fi trebuit să se retragă de la o bucată de vreme din război, căpătîndu-și Pomerania și insulele vecine.

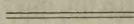
Suedia se retrage în adevăr, dar cuceririle Suediei rămîn, și nu rămîn numai acestea, ci rămîne și *armata* suedesă, în care se contopiseră elemente războinice rătăcitoare din Germania însăși: pe lângă Torstenson și Wrangel, Suedesii de rasă, era Bernard de Saxa-Weimar, German din părțile Rinului, și cei cari luptă supt el sînt tot Germani. Prin urmare Suedia, care *trebuia* să plece, era să lase bande germane gata de întrebuițat. Atunci Richelieu apare gata să le cumpere, și le și cumpără. Astfel Franța a început să se întindă în părțile Coloniei, ale Lotaringiei, încheind un tratat și cu episcopul de Basel. Atunci s'a căpătat Alsacia pentru Franța, iar la 1635 se face chiar o învoială pentru împărțirea Țerilor-de-Jos, prin care Franciei i-ar fi revenit Flandra toată, Artois, Luxemburg și cîteva orașe. Decî, în urma tratatului de subsidii, după ce Bernard de Saxa-Weimar luase Maiența, după ce străbătuse Lotaringia și lucrase cu Condé în Burgundia, el pătrunde, la 1638, în Alsacia, care aparținea Casei de Austria. Provincia, ocupată întregă, împreună cu Freiburg, cu Breisach, e vîndută formal, după moartea, întimplată la 1639, a cuceritorului, Franciei. La 1640, prin

luarea oraşului Arras, Richelieu îşi deschide apoi la Nord-Ost drumul spre Flandra. Îi mai trebuia încă marea biruinţă de la Rocroy (1643), prin care s'a impus pentru întâia oară armata franceză ca superioară armatei spaniole¹, pentru ca să poată ajunge Francesii lui până la Worms şi Maiența. Se încheie astfel *tratatele din Westfalia*, care sînt două, cel din Münster şi cel din Osnabrück: erau mai multe părţi în joc şi natural că nu se puteau cuprinde toate în aceeaşi învoială.

Aceste tratate din 1648 pun bazele echilibrului european, adecă ale unei situaţii permanente rezultînd din sacrificii făcute de unul şi de altul, ca să poată trăi în pace măcar cîteva decenii. Prin acest tratat i se recunoaşte Françiei Alsacia, dar fără Strassburg. Sviţera şi Olanda sînt declarate teritorii absolut libere.

Chestiunea flamandă însă nu e rezolvită, căci Flandra rămîne a Spaniei, care nu o poate stăpîni. De alminterea, şi după 1648 războiul franco-spaniol continuă, până la *pacea Piri-neilor*, în 1659. În pacea aceasta Franţa e silită să renunţe pentru moment la planurile sale de întindere în Flandra, căpătînd numai provincia Artois şi încă afară de două oraşe, Aire şi Saint-Omer.

Problema imediată, burgundă şi flamandă, a Rinului va fi ridicată de nevoile naţionalităţii franceze în curînd, supt Ludovic al XIV-lea.

---

¹ De la 1643, după Rocroy, Spaniolii au pierdut întăietatea militară Francesii şi-au transformat însă în sens spaniol toată organizaţia militară. Organizaţia modernă este numai o imitaţie a celei spaniole prin canalul francez.

LECȚIA a XVI-a.

Lupta lui Ludovic al XIV-lea pentru Flandra.

Nu o să lămurim, în întâiele războaie ale lui Ludovic al XIV-lea, motivele pe care le cunoaște toată lumea, preținsele drepturi de devoluțiune ale soției lui, fata regelui spaniol Filip al IV-lea, asupra Flandrei; nu o să înșirăm ciocnirile războinice mai însemnate din cursul celor trei campanii pe care le-a purtat Ludovic aici, și nici asupra negocierilor și tratatelor care le încheie nu e rostul să insistăm, dar, în schimb, trebuie explicat pe deplin, pentru această mare epocă a istoriei Franciei care este și o foarte însemnată epocă în istoria Europei în genere, scopurile lui, tendințele generale ale politicei franceze de atunci și necesitatea de echilibru european de care aceste tendințe au fost lovite și s'au sfărîmat. De ce a pornit Ludovic al XIV-lea aceste campanii? De ce nu le-a putut duce până la capăt? Ce interese europene-î stăteau în cale, nebiruite? Și natural că, în rîndul întâi, o să avem în vedere problema renană, care este și acum o problemă împătrită: pe de o parte *problema Savoii*, pe de altă parte *problema Svițerei*, apoi problema *Alsaciei* și *Lorenei* și la gurile Rinului problema *Flandrei*. Este deci o împătrită problemă care există încă pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, și ni rămîne să o punem în legătură cu marile evenimente europene din această vreme.

Cel d'întăi lucru de care trebuie să se ție seamă, este schimbarea de situație, totală și esențială, a Casei de Habsburg. Luptătorii sînt doi; se vor amesteca și alte Puteri europene, Suedia, Brandenburgul, Savoia, dar luptătorii de căpetenie sînt doi: de o parte regalitatea franceză, de altă parte, nu atît Germania, și nu atît Spania, cît Casa care a domnit odinioară prin aceiași persoană și în Spania și în Imperiu și care domnește și acum în Spania și în Imperiu, dar nu prin aceiași persoană, fiind un

rege în Spania și un alt stăpînitor în Imperiu, — Casa de Habsburg. Astrel nici aici nu trebuie să înfățișăm lucrurile ca și cum e vorba de o luptă între națiunea francesă și națiunea germană pentru Rin. Ar fi o foarte mare greșală să admitem această explicație, întâiu pentru că națiunea francesă în afară de regalitatea francesă nu există; regalitatea francesă a creat națiunea politică francesă și regalitatea francesă nu îngăduie națiunii francesă să aibă alt scop decît scopurile sale. Iar, în ceia ce privește Germania, în vremea aceasta avem *mai multe* conștiințe naționale. Avem conștiința națională, ca să zic așa, a Brandenburgului, avem conștiința națională saxonă, palatinală sau renană, ș. a., dar o conștiință națională unitară germană pe vremea aceea nu o putem avea decît ca instinct național, care, peste combinațiile diplomatice și peste biruințele sau înfrîngerile armatelor, fixează încă un element, ce se dovedește une ori a fi de căpetenie: îi vor trebui însă secole întregi pentru a se precisa.

Precisarea unui instinct național se face pe multe căi: instinctul național se poate educa prin Stat, și Statele care sînt formate înaintea conștiinței naționale ajung să creeze, printr'un anume sistem de pregătire, o conștiință națională. Conștiința națională se mai poate crea prin literatură și învățămînt, prin literatura cu anumite tendințe și prin învățămîntul chibzuit anume în vederea acestui fapt. Conștiința națională se poate forma și printr'o personalitate excepțională, care, găsind și o situație excepțională, poate să aibă o acțiune continuă asupra poporului întreg, — înțeleg: o acțiune oficială continuă. Dar iarăși o națiune se poate forma sufletește — și acesta este cazul pentru Germania — printr'un șir de umilinți și de suferințe. Sînt umilinți și suferințe binecuvîntate la unele popoare, care, ele, crează de multe ori o conștiință națională cu mult superioară celei ce ar rezulta din acțiunea altor factori¹.

Și conștiința națională germană nu a creat-o Germanii, ci Turenne cînd a ars Palatinatul, Ludovic al XIV-lea cînd a trimis de atîtea ori oștile lui pe pămînt german, distrugînd și ucigînd;

---

¹ Iată un exemplu: în timpurile noastre, dacă Rușii n'ar fi fost bătuți numai de Iaponeși, ci ar fi avut norocul să-l mai bată cineva, măcar de două ori, aceasta ar fi creat o conștiință națională mai mare și mai puternică decît corupțiunea claselor superioare, decît absoluta ignoranță adîncă a claselor inferioare și zăpăceala nihilistă a claselor semiculte. Francesilor, înfrîngerea fecundă de la 1870 li-a creat din nou o conștiință națională puternică.

Conștiința dirză a Bulgarilor de astăzi a creat-o, nu ai lor, ci Turcii, și ar trebui să li aducă laude Bulgarii, ar trebui să mulțamească necontentit apăsătorilor lor turci pentru tot răul pe care li l-au făcut timp de atîtea secole, căci din acest rău necontentit a rezultat o conștiință națională care e deocamdată o conștiință de ură, decî o formă inferioară. Forma mai înaltă e luminoasă, senină, singură, dreaptă, e conștiința națională a unui popor superior, dar și cealaltă e bună în anume împrejurări și față de anume dușmani.

conștiința națională germană a creat-o armatele lui Ludovic al XV-lea mergînd prin Germania ca printr'o țară fără stăpîn, apoi Rușii de pe vremea lui Frederic al II-lea, cari vor intra și în Berlin și Frederic va pierde toate nădejtile dorind numai să moară ca un rege: „mourir en Roi“ și, în sfîrșit, conștiința națională germană a creat-o biruințile lui Napoleon I-î împotriva Prusiei și Austriei și regimul acela frances care a trecut prin libertate și s'a mîntuit prin obraznică trufie de cuceritor.

Toate lucrurile acestea trebuiau să se întîmple înainte ca să avem o Germanie națională. Nu putem decî să zicem: Franța de o parte, în stăpînirea tuturor puterilor ei, sigură de viitor, provocatoare și cuceritoare, și, de altă parte, Germania care sprijine silințele Casei de Habsburg în apărarea granițelor renane, ci, iarăși, este o luptă între Casa de Franța și Casa rivală a Habsburgilor.

Chiar faptul că Habsburgii sînt împărțiți în două țeri crează alte condițiuni pentru lupta de la Rin.

Ludovic al XIV-lea credea, și avea dreptate să creadă, la început că această chestiune a Rinului nu mai e de loc o chestiune germană. Alsacia e a lui afară de Strassburg; Lotaringia interesează secundar Imperiul, Flandra de loc. Astfel ar fi fost numai o chestiune spaniolă și franco-spaniolă. Casa de Habsburg stăpînitoare în Spania are Țerile-de-Jos, și tot Casa de Habsburg stăpînitoare în Spania păstrează Milanul, și numai ea are nevoie de linia de comunicațiune militară a Rinului. Și nu numai că această Casă imperială de Austria n'are interese esențiale la Rin, dar nu e în măsură să poată interveni la Rin. S'ar putea ca între ramura din Spania și ramura din Imperiu să fie o conștiință comună de familie: Carol Quintul nu e doar așa de departe; aș trecut numai cîteva decenii de la moartea marelui Împărat și, dacă de Carol-cel-Mare își aduce aminte cineva veacuri întregi după moartea lui și se inspiră de la dînsul, dacă în mormîntul lui Carol-cel-Mare se cobora Otto al III-lea căutînd îndemnuri politice și ideale, — Carol Quintul nu fusese așa de mic, încît să poată fi uitat după treizeci-patruzeci de ani. Putea fi încă o conștiință comună între Habsburgii din Imperiu și cei din Spania. Și totuși Ludovic al XIV-lea putea fi sigur că Habsburgii din Imperiu nu vor alerga la Rin pentru a apăra aici interesele flamande.

S'a arătat ce resulta pentru ramura imperială de Habsburg din așezarea lui Ferdinand ca rege al Ungariei: era războiul perpetuu cu Împărăția otomană, și, un timp, războiul ofensiv împotriva ei. De la o bucată de vreme grija de la Răsărit îi smulge pe Împărați: grija echilibrului european, a situației în Germania, cea mare grijă pe care o provoacă războiul de Treizeci de ani, care-l face să se răpadă la Rin pentru a pune o stavilă expansiunii franceze supt Richelieu și în același timp a împiedeca pe Sue-

desi de la o biruință definitivă a cauzei protestante, urită, împotriva cauzei catolice pe care Habsburgii o servesc. Între 1618 și 1648, Casa imperială, chiar dacă ar fi avut în fața sa un Sultan care să știe a-și restabili puterea în regiunile Dunării, ar fi fost datoare a părăsi lupta în Răsărit spre a se îndrepta spre regiunile Europei centrale și apusene. Altfel Marea Baltică ar fi fost un lac suedes, provinciile Rinului ar fi devenit franceze, situațiunea ar fi ajuns în mina protestanților aliați cu Suedesii și cu Francesii; ar fi fost zdrobirea Bavariei, a Saxoniei, nimicirea Palatinatului, și poate că ar fi rămas la mijloc, fără această intervenție austriacă, doar Hohenzollernii din Brandenburg, cari erau niște calvinii stăpînind asupra unei țeri luterane. Atîta ar fi fost de ajuns să închidă pentru totdeauna Germania aspirațiilor austriace. Se poate o situație mai grea decît asta? Prin urmare, orice ar fi făcut Sultanul la Dunăre în întăia jumătate a veacului al XVII-lea, Austria își îndreaptă atenția asupra problemei mai mari deschise în Europa centrală și apuseană.

Și, acuma, n'avem decît să cercetăm istoria noastră din întăia jumătate a veacului al XVIII-lea, să comparăm rolul mare pe care l-a jucat Mihai Viteazul, rolul de agenți al Polonilor pe care-l joacă Movileștii în Moldova, să comparăm această politică creștină pe care o fac țerile noastre până pe la 1630, până la așezarea pe tronul Țerii-Românești a lui Matei Basarab, și întru cîțva chiar înainte, și până la așezarea pe tronul Moldovei a lui Vasile Lupu, cu ceia ce vine pe urmă. Până atunci Movileștii se poartă, nu numai în Moldova, dar și aici, în Țara-Românească, unde Gavril Movilă a fost Domn la Tîrgoviște; contemporanul lor, Radu Șerban, urmașul lui Mihai Viteazul, a biruit pe Unguri de două ori de hatîrul Împăratului și, pierzîndu-și Domnia, a primit la Viena o pensie suficientă ca să nu moară de foame, dar a fost înmormîntat în marea biserică a Sfîntului Ștefan. Și, după un Mihai Viteazul, după un Radu Șerban, luptătorii pentru Împăratul, după Movileștii represintanți ai politicei polone, de odată țerile noastre trec cu desăvîrșire la regimul turcesc, căci Vasile Lupu n'a fost, un timp, decît represintantul exclusiv al intereselor turcești, Matei Basarab a făcut o politică turcească, de și a susținut une ori cauza creștină. Cînd sosia cite un trimmes austriac, de-î arăta planuri nouă ori cînd venia de la Papa un episcop nou, li făcea primire bună, dar nu nota creștină stăpînește politica lui. Și așa de sigur a fost Sultanul de stăpînirea lui la Dunăre — și atunci, în apropierea jumătății secolului al XVII-lea, era un Sultan strașnic, Murad al IV-lea, — încît a întreprins campania lui vestită în Asia, cucerind Bagdadul. Prin urmare, în timpul cît Casa de Austria se luptă în Europa centrală și apuseană pentru a păstra măcar cît se putea din situațiunea ei de odinioară, în Răsăritul și Sud-Ostul Europei se impune din nou, necontestat, stăpînirea turcească.

Îndată însă nu mai e așa. Murad moare tânăr, de minie și beție. Nu-i urmează un Sultan, ci conducerea de fapt a Împărăției a luat-o curînd acea admirabilă dinastie de Viziri a Chiupruliilor, Mohammed și Ahmed Chiupruliul, care continuă politica lui. Sultanul putea fi cît de slab, ofensiva imprimată de Murad în Asia se va continua, nu către Asia însă, ci către Europa, nu către Răsărit, ci către Apus. Îndată ce scapă Turcii de greutatea războiului pentru cucerirea Cretei. — aū trebuit peste treizeci de ani pentru a se lua cetatea de căpetenie, Candia —, și întâiū ei atacă Ardealul, vrînd să împiedece pe Imperiali de a se așeza acolo și izbutesc, pustiind țara, să și-o supuie și să stabilească, împotriva dinastiei Rákóczeștilor — ultimul Rákóczy e rănit și moare de pe urma rănilor sale — neastîmpărată și provocătoare dinastie, în locul lui Ioan Kemény, care e proclamat și el print al Ardealului, un tributar ordinar al Sultanului, pe Mihail Apaffy.

Se gîndesc apoi dacă n'ar putea merge, ca pe vremea lui Soliman-cel-Măreț, la Viena chiar. E o uimitoare reînnoire a Împărăției turcești în vremea aceasta. Atunci pornește lupta cu Austria, care s'a terminat prin marea bătălie de la St.-Gotthard. Se încheie după lupta aceasta un tratat: Turcii fuseseră învinși, tratatul totuși nu li era defavorabil. Pe de o parte, armata Marelui-Vizir Ahmed Chiupruliul era încă întregă, chiar după înfrîngere, căpătată mai ales prin asaltul cavaleriei franceze de voluntari cruciați veniți în ajutorul Europei centrale amenințate de năvălirile turcești, iar, pe de alta, hotărau interesele mari ale Casei de Austria în Europa apuseană, unde Spania era în primedie de a fi cu desăvîrșire sfărîmată de Francezi.

Așa încît Împăratul poate să se gîndească la problema Rinului, dar răgaz să caute o soluție definitivă nu va avea până la sfîrșitul veacului. Turcii vor preocupa până atunci neconținut pe Austrieci: numai după asediul Vienei de Cara-Mustafă se deschide perspectiva de cucerire a Ungariei întregi pentru Casa de Austria, și prada aceasta este așa de bogată, încît de hatîrul ei Casa de Austria renunță să apere pe vărul din Spania, care rămîne cum poate, și aliații lui tot așa.

Dar, fiind ocupată Casa de Austria din Imperiu, și Habsburgii din Spania fiind deprinși să facă o politică universală, avînd însă la urma urmei numai puterile spaniole, pe care le consumă neconținut — Habsburgii aū consumat aurul din America și sîngele poporului spaniol, pentru stăpînirea în Italia, pentru planurile de dominație universală, pentru ocrotirea catolicismului —, și cu oameni ca urmașii lui Filip al II-lea, unul mai degenerat decît altul, Franța ar putea, nu numai să iea din nou Cerdagne și Roussillon, provinciile din Pirinei, care-i sînt de nevoie, și nu numai Franche Comté, rămasă în legătură cu dinastia de Habsburg din Spania, dar, în același timp, și Flandra. Nimic nu pare mai natural decît aceasta.

În Franța urmează după Richelieu alt cardinal, care acesta era Italian, nu Frances, Mazarini, Mazarin pentru Francesi, care a vrut să urmeze politica lui Richelieu cu alt temperament național și alte însușiri individuale: a provocat o revoluție, puțin serioasă, e adevărat. Înlăturându-se însă de la o bucată de vreme dihonii interne prin majoritatea lui Ludovic al XIV-lea, împotriva căruia nu se ridică nimeni și care-și are în deplină ascultare tot Statul frances, care n'a avut nicio dată atîția soldați, niciodată atîția bani, atîta liniște și tragere de inimă pentru expansiunea mondială, și avînd noroc Ludovic să fie servit de oameni extraordinari în ceia ce privește însușirile de organizare, Louvois, Colbert, Le Tellier, Vauban, ceasul anexării firești, necesare de mult timp și cu jertfe mari urmărite, a Flandrei venise.

Afară de Casa de Austria și de Casa de Franța este însă ceva, pretutindeni și nicăieri. Acel ceva e conștiința necesității echilibrului european, care, cu cîteva decenii înainte, nu exista și care, de la păcile din Vestfalia, există. Tratatetele din Vestfalia nu au dat fiecăruia numai după vrednicia și puterea și biruința lui, ci atîta cît să nu supere esențial pe vecini, cît să nu amenințe pe nimeni în interesele lui vitale. Prin urmare, în afară de drept, în afară de putere, de prietenie sau de dușmănie, este un lucru care hotărăște la 1648: grija echilibrului european, care la urma urmei e grija păcii. Oamenii aceștia vor să fie pace: pace pentru țeranul care ară, pace pentru meșterul care lucrează, pentru negustrul care cutreieră drumurile, pace pentru artistul, pentru cugetătorul, scriitorul, care dă operele acelea ce au rămas în patrimoniul cel mai scump al omenirii, — literatura veacului al XVII-lea. Echilibrul european nu locuiește nicăieri, cu toate acestea dai oriunde de dînsul, îmbrăcînd felurite haine, întrebunînd deosebite arme, condus de deosebiți suverani, împotriva unuia singur, a lui Ludovic al XIV-lea.

Astfel, el are mult timp un singur și mare dușman, pe care-l biruiește. Cînd, la 1667, Ludovic, invocînd dreptul de devoluție, trece în provinciile de la gurile Rinului, echilibrul european îi scoate înaintea Suedia, care în apărarea acestor provincii nu are alt motiv. Dar încă de atunci se înfățișează, și silește pe regele Franciei să încheie pacea de la Aachen, Aix-La-Chapelle, în 1668, *alianța anglo-olandesă*, care pentru noi are o foarte mare însemnătate, căci ea, de fapt, nu e decît întoarcerea la împrejurările de odinioară, de pe vremea războiului de O Sută de ani cînd a avut în față Terile-de-Jos unite cu Anglia.

În Anglia pe această vreme era dinastia Stuartilor, o dinastie une ori împodobită cu însușiri, dar defectele i-au copleșit totdeauna însușirile. Maria Stuart a fost frumoasă, inteligentă, dar n'avea nici cea mai mică chemare pentru politică, confundînd-o cu împrejurările, foarte dramatice une ori, foarte plăcute alte ori, care se

petreceau în alcovul ei. După Maria Stuart, care a fost numai regină a Scoției, de și voia să fie și a Angliei împotriva Elisabetei, fapt care a adus-o să-și piardă capul, avem pe Iacob, rege al Scoției întâiu și al Angliei pe urmă, care a stîrnit războiul de Treizeci de Ani cu ginerele său din Palatinat și care n'a făcut bine nimănui, nici ginerelui, nici Germaniei, nici Angliei. Apoi pe Carol Stuart, care a provocat lupte civile pentru catolicismul Papei și-și pierdu capul pe urma acestora. Iar, după republica lui Cromwell și a fiului său Ricard, după generalul Monk, trădătorul Republicei engleze către Stuarti, vine Carol al II-lea, un fel de caricatură a lui Ludovic al XIV-lea: perucă lungă cu zuluși și o lume întreagă de cucoane cu trecere hotărîtoare la Curte, dar fără calitățile politice care, peste toate îngrijirile de toaletă și aventurile lui, au salvat ca suveran pe Ludovic al XIV-lea. Parlamentul nu-i dădea bani, și el avea nevoie de ei: îi cere deci de la regele Franței făgăduind că o să facă politică francesă și, pentru că era om de onoare, perfect cavaler, se ține de cuvînt. Cît a fost el rege, s'a făcut politică francesă împotriva intereselor engleze, care îl preocupau prea puțin. Fratele său Iacob al II-lea va face apoi și el tot politică francesă, culegînd prin detronare rezultatul ultim.

Cei doi fi ai lui Carol I-îu nu sînt deci zoriți să facă războiul pe continent. Anglia, ca nație, se organizează economicește; orice cheltuială, cu cît de mare cîștig în perspectivă, o sperie. Anglia fiind, ca popor, pașnică, și, ca regalitate, miserabilă, căci întinde mîna cerșind de la dușmanul ereditar, rezistența principală nu vine de la dînsa, ci de la Olanda, care își apără, mai la urma urmei, și interesele ei de viață. Atunci Ludovic, care simte aceasta foarte bine, se hotărăște să dea lovitură cea mare însăși Olandei, să o desființeze. La 1672 trece hotarul, și atunci în Olanda pornește mișcarea împotriva partidului de pace: cei doi conducători ai lui sînt omoriți, și ca șef al Olandei în războiul e ales urmașul vestitului „Taciturn“, principele de Oranje, care e pe vremea aceasta Wilhem, ce va fi mai tîrziu rege în Anglia.

Ei a luat în căsătorie pe fata cea mai mare a lui Iacob al II-lea. Maria, — cealaltă, Ana, fiind măritată cu un prinț de Danemarca; dar din ultima lui căsătorie a lui Iacob, cu o principesă italiană, se naște, în împrejurări neașteptate, un principe care rămînea acuma să moștenească el în dauna Mariei și a Anei, și mai ales în dauna lui Wilhem, soțul Mariei.

În acesta se întrupează, nu numai conștiința nevoii de independență a gurilor Rinului, dar chiar tradițiunea alianței politice defensive dintre Anglia și regiunile de la gurile Rinului împotriva cotropirilor regalității francese.

Atunci Olandesii dau drumul apei din canale și inundă toate drumurile: Ludovic al XIV-lea nu mai poate înainta. Și echilibrul

europăean începe să vorbească și el: Imperiul, Brandenburgul Spania se amestecă în război, și regele Franței trebuie să se mulțamească deci cu un teritoriu spaniol luat la răpezeală. Astfel și la această pace, Spania a plătit. Din posesiunile spaniole se desface Franche Comté. Aceasta este pacea de la *Nimègue sau Nymwegen* (1678).

Atunci Ludovic al XIV-lea încearcă să facă altfel. Dacă ar deschide *proces* împotriva Statelor celor mici de la care ar avea ceva de luat? Crează atunci așa-numitele Camere de reuniune, cu judecători franceși, numiți de dînsul, și înaintea unor judecători cari erau tot el, „l'État c'est moi“, își arată drepturile asupra Strassburgului, asupra provinciilor Deux-Ponts-Zweibrücken și Luxemburg, și sentința e că el are, incontestabil, dreptul de a ocupa aceste posesiuni. Le ocupă.

Natural că rezultatul a fost o coalițiune generală europeană în numele echilibrului european împotriva puterii franceze care și în pace cuceria. La 1688 încă, Ludovic ar fi avut totuși sortiți de a ieși biruitor din această luptă. Un drum îndoit i se deschidea în față, și trebuia să hotărască: Atacă Imperiul sau atacă Olanda? I s'a părut că e mai nobil și mai rodnic pentru viitor să atace Imperiul.

În vremea aceasta Wilhem de Oranje se îmbarca și venia în Anglia, unde-l aștepta revoluția în favoarea sa. Iacob al II-lea fiind bănuț, și pe dreptate, ca partisan al catolicismului, și văzîndu-se că fiul cel tînăr al regelui o să fie crescut în tradițiile catolice, protestanții se ridică și, în strigăte de „Jos papistașii!“; „No popery!“, purtînd în vîrfurile bețelor portocale, ca aluzie la Wilhem de Oranje, cer, pe cale revoluționară, Guvern parlamentar supt un rege constituțional protestant.

Ludovic lovia în acest timp pe Habsburgi la Rin.

Nu se gîndia însă că Rinul în momentul acela nu era acolo, ci curgea la Londra, unde-și făcea întrarea triumfală rivalul din Olanda. Îi scăpase din vedere lucrul, care a scăpat din vedere multora, că geografia se schimbă după politică și că un rîu nu trebuie să-l cauți totdeauna supt aceiași latitudine și longitudine.

Prin această greșală situația lui Ludovic întregă a fost pierdută. S'a stabilit blocul anglo-olandes, sprijinit și pe posesiunile spaniole din Țerile-de-Jos, și expectativa asupra Flandrei a dispărut.

În 1691 se deschid aici ostilitățile. Francesii intră în provinciile flamande, cuceresc Mons, Namur. Biruințele nu li-au lipsit. Mareșalul de Luxemburg a tapisat Notre-Dame din Paris cu steaguri cucerite. Dar, cu toate că Francesii ajung până la Neerwinden, la capătul pe care-l doriau nu pot să ajungă. Cîștigă într'un anume moment și Savoia, și astfel îi ajută încă un aliat, dar nici aceasta nu dă un rezultat hotărîtor. La 1697 Ludovic e silit să încheie pacea de la *Ryswick*.

Această pace dă Franciei Strassburgul și Landau. Nu numai că Flandra nu o capătă, dar, pentru că Spaniolii n'au drum militar ca să vie la orice timp de primejdie în Terile-de-Jos să-și apere provinciile, se dă drept Olandesilor a-și pune garnisonă la graniță, în unele cetăți de o covârșitoare valoare militară, prin care pot să se apere împotriva ambiției franceze. Atunci în Luxemburg, Namur, Charleroi, Mons, ș. a. se așează soldați olandesi, ceea ce pare să însemne negarea pentru totdeauna și a dreptului și a putinței Franciei de a-și anexa Flandra.

Vom vedea cum politica lui Ludovic caută pe alt drum să ajungă tot la stăpînirea Rinului cum și acest drum nu duce decît la o frumoasă biruință, dar la o catastrofă militară, financiară și politică desăvîrșită la capătul Domniei sale.

LECȚIA a XVII-a.

A doua fază a războiului lui Ludovic al XIV-lea. Lupta pentru moștenirea Spaniei.

Sîntem acum la marginea între politica ofensivă a lui Ludovic al XIV-lea și politica defensivă, care ocupă jumătatea cea mai tristă, cea mai periclitată pentru Franța, din politica lui Ludovic al XIV-lea a fost de fapt doritor de a stăpîni regiunile germane chiar, el a fost un înviator al idealului imperial. Era să zic: în evul mediu, dar m'am oprit pentru că partea a doua din formulă n'ar fi fost adevărată; este ceva mult mai nou, de și mult mai puțin lămurit, în tendințele marelui rege. Să-și închipuie el că Imperiul, Sfîntul Imperiu roman de nație germanică, mai putea învia pentru dînsul, aceasta era cu neputință: așa ceva își închipuise un Francisc I-ii, care se presintase la alegerea de Împărat german împotriva lui Carol Quintul, dar de atunci trecuse un veac, care adusese multe învățături. Și ele erau de ajuns ca să se convingă pe orice rege că vremea Imperiului universal roman care se simte pretutindeni și n'are razim nicăiri, a trecut. Ludovic ar vrea mai mult -- acesta e sensul în care trebuie interpretată ambiția lui imperială --: să se folosească de un titlu împărătesc, de legăturile pe care situația imperială le poate crea în dauna unora și altora, de intrigile, de dibăciile diplomatice care pot decurge din rosturile acestea împărătești, pentru a-și asigura din Germania atîta cît îi trebuia lui ca să exercite asupra întregii lumi europene autoritatea superioară la care rîvnia. Astfel aceasta ar însemna o situație imperială în Germania pentru folosul Franciei. Nu mai e vorba de schimbarea de basă, cum ar fi fost în alt timp, căci basa e aceeași: Franța regală. E vorba numai, prin rosturi noi germane, de găsirea unui mijloc care să asigure garanția naturală și influența legitimă a Franciei în Europa.

Că a avut această ambiție, că s'a amestecat în Germania cu gândul acesta, în același timp cînd urmăria Flandra și Franche-Comté, nu e nicio îndoială. Insemnăm mai multe fapte care servesc să lămurească această ambiție: el însoară pe Delfin, moștenitorul tronului frances, „le Grand Dauphin“, fiul său, care muri, — Ludovic între alte nenorociri, a avut pe aceia că a trebuit să lase greutatea strașnică a regalității francese, într'o țară strînsă și amenințată de dușmani, unui copil de vre-o zece ani, pe care Țarul putea să-l ridice în brațele lui, Ludovic al XV-lea, — cu moștenitoarea Palatinatului, Maria-Ana, fata Electorului Palatin¹. Faptul acesta că, prevăzînd o vacanță în Palatinat, o absență de moștenitori bărbătești, el se îngrijește să încheie o căsătorie care să asigure fiului său stăpînirea regiunii renane germanice, este o dovadă lămurită de intențiile sale la granița aceasta. Palatinatul nu l-a putut lua însă, și atunci a fost a doua pradă strașnică în regiunea aceasta, pradă pe care o amintesc și astăzi atîtea ruine; la 1685 moare Electorul; la 1688 se pustiește dincolo de Rin; la 1689 se poartă, în jurul orașului Bonn și celor vecine, o luptă învierșunată între Francesi și elemente germane dintre care unele vin așa de departe cum e Electoratul de Brandenburg, care intervine acum în părțile acestea. Tendința Hohenzollernilor din Berlin de a stăpîni în Cleve, Jülich, Berg și în aceste cetăți represintînd formațiuni politice deosebite în partea de mijloc a Rinului, ar fi astfel cea d'întîiu înțelnire a Francesilor și Germanilor conduși de Hohenzollernii Brandenburgului în regiunile renane.

Îl mai vedem pe Ludovic, întocmai ca pe înaintașii săi din veacurile precedente, încercînd să facă din Electoratele bisericesti de la Rin teritorii supuse influenței sale politice. S'a interesat foarte mult cine o să fie arhiepiscop de Colonia și într'un anume moment a impus el pe Egon de Fürstenberg, introdus cu soldați francesi.

După tratatul de la Ryswick, la 1698 încă, se deschide chestiunea cea mare a *succesiunii spaniole*.

Natural că și această chestiune a fost elucidată de atîtea ori supt raportul diplomatic și supt acela militar până la tratatele de la Utrecht și Rastadt, deci până la sfîrșitul Domniei lui Ludovic. Ne putem întreba totuși, după atîtea răbdătoare și bogate studii de amănunte, de ce se amestecă Ludovic cu atîta hotărîre și risc, provocînd atîtea primejdii, aducînd atîtea nenorociri asupra Franciei, de ce se amestecă deci în această chestie spaniolă?

---

¹ Ranke a publicat o serie întregă de scrisori foarte luminoase ale altei Principesei Palatine, Elisabeta-Carlofa, soția fratelui lui Ludovic al XIV-lea, cu privire la împrejurările generale europene.

Sînt două răspunsuri care se dau de obicei și care cuprind de sigur un adevăr în ele, dar nu tot adevărul, și nu cel mai esențial.

Unul este acesta: era ambițios, și cine dă explicația, crede că a spus totul. Nu putem admite explicarea marilor evenimente istorice prin ambiția unei personalități conducătoare. Și, ce e drept, niciodată o personalitate conducătoare modernă n'a ajuns să aibă un rol absolut hotărîtor ca Ludovic al XIV-lea : alte personalități conducătoare au trebuit să ție seama de legi, de curente în opinia publică, de principii de moralitate politică; *L'État c'est moi* însă, îmbufnat în enorma lui perucă și în dantelele lui, este însă său poate să fie mai presus de toate acestea. Dar nu cunosc, afară de cazul lui Carol al XII-lea, o ambiție omenească în stare să reziste la anume învățătură. Carol al XII-lea a fost, e adevărat, un ambițios ireductibil, până la nebunie, personalitate vrednică de admirație — poporul lui îl adoră și astăzi —, dar cuprinzînd elemente care nu sînt acelea ale unei sănătăți intelectuale absolute: pentru Turci el era un „mare nebun“, un *deliù*. Dar Ludovic era foarte normal, ca pictura lui Poussin, ca arborii grădinilor din Versailles, ca literatura lui Racine. El are vrîsta, are experiența dureroasă care pot astîmpăra și cea mai puternică ambiție.

Dacă nu se așeza el, printr'o rudă, printr'un coborîtor al său, în Spania, atunci s'ar fi așezat altcineva. Evident că, dacă Ludovic al XIV-lea n'ar fi pus pe nepotul său Filip ca rege în Spania la moartea lui Carol al II-lea, ultimul reprezentant al Habsburgilor spanioli, s'ar fi așezat un Habsburg sau semi-Habsburg german. În rîndul întâi Prințepile Electoral al Bavariei, și cu privire la el s'a și încheiat tratatul de împărțire la început. Regele Filip al IV-lea avuse două fete, una, Maria-Teresa, care a luat pe Ludovic și alta care s'a măritat în Casa de Austria: fiul acestei fete era acuma candidat la tronul spaniol. Peste puțin moare însă acest principe din Casa de Bavaria, în timpul tocmai cînd se discuta succesiunea tronului spaniol.

Acuma chestiunea se presinta decî astfel: orî urmează cineva din Casa de Franța în puterea dreptului Mariei-Teresei orî arhiducele austriac Carol, fiu al lui Iosif și nepot de fiu al Împăratului Leopold. Erau doi candidați, unul german, altul frances, și, dacă pe cel frances nu-l va sprijini Ludovic, va veni cellalt. Va să zică e mult adevăr în această explicație. Dar mai este ceva: prezența arhiducelui austriac în Spania ar fi fost foarte periculoasă în cazul cînd Spania ar fi rămas unită cu Imperiul, cînd același om ar fi fost și Împărat la Viena și rege la Madrid. *Aici* era primejdia cea adevărată, care s'a înfățișat pentru Francesi și pe vremea lui Napoleon al III-lea, cînd candidă fratele Soveranului nostru, răposatul principe Leopold de Hohenzollern, la tronul spaniol și Împăratul frances a cerut, în mod absolut ofensător și neadmisibil, ca, nu numai să renunțe, dar să se îndato-

rească șeful Casei ca niciodată un Hohenzollern să nu ridice pretenții la tronul spaniol. De fapt, a fost susținut arhiducele Carol ca rege spaniol atita vreme cît nu se părea că va fi Împărat german; dar, îndată ce a murit Împăratul Leopold și a urmat la Imperiu Carol, toți sprijinatorii acestuia ca rege spaniol l-au lăsat. Și Ludovic al XIV-lea era destul de prevăzător ca să înțeleagă că așa ceva se va petrece îndată ce va fi vorba de reunirea supt același Habsburg al Imperiului și al Spaniei. Iar, dacă nu era vorba de așa ceva, de unde ar fi venit primejdia cea mare pentru regalitatea francesă? Și înaintea erau Habsburgii în Spania, cari, cînd au venit acolo nu erau Spanioli, dar cari au devenit, după așezare, imediat Spanioli.

Și Filip al V-lea, nepotul lui Ludovic al XIV-lea, pe care acesta punea așa de mare temei, — s'a zis atuncea, într'o formă saū în alta: nu mai sînt Pirinei — Filip al V-lea de la o bucată de vreme s'a prefăcut într'un admirabil Spaniol tradițional, de al fi jurat că neam de neamul lui a trăit în Madrid.

Prin urmare nu poate fi vorba numai de echilibrul european, ci e vorba încă de — altceva.

Oricît de ambițios ar fi fost Ludovic al XIV-lea, trebuie să recunoaștem însă că n'a fost capricios nici măcar în aventurile sale. Dar, și fiind astfel, el totuși putea înțelege că este un rege modern, silit să se supuie fatalităților moderne, care sînt fatalități teritoriale; el știa că întîmplătoarele lui capricii n'au dreptul să treacă de o anume margine, că, oricît ar fi de setos de glorie, el nu poate face politica unor cruciați din veacul al XI-lea și al XII-lea și nici politica unui Napoleon I-ū, care cucerește unde se întîmplă, care visează și de Indiī, ca unul care, la început, avuse ambiția de a se face general reorganizator al armatelor Sultanului. În Ludovic trăiește însă simțul de datorie al regelui modern. Și care este datoria de căpetenie a unui rege modern decît aceia de a da țerii lui hotare geografice necesare? Pentru aceasta a pornit toate. Ținta lui fusese să capete Țerile-de-jos: a văzut că nu le poate căpăta începînd din Franța, și atunci s'a gîndit dacă nu s'ar putea să le capete începînd de unde e acum, ca să zicem așa, rădăcina lor politică, adecă din Spania. *Astfel Spania nu-l interesa pentru Spania, ci pentru Țerile-de-Jos.*

Prin urmare și aceste războaie la urma urmelor sînt tot războaie renane, lotaringiene în rîndul întăiū. Dovada e că Ludovic a fost gata mai tărziū să încheie un tratat spre a despoia pe propriul său nepot pentru stăpînirea Țerilor-de-Jos.

Aceasta se lămurește și mai bine urmărind tratatele care se încheie înaintea războiului pentru împărțirea întinsului teritorii al regilor Spaniei, pentru succesiunea spaniolă, față de regele

încă tânăr, dar a cărui viață n'a fost decît o lungă agonie. Chiar după 1697, după tratatul din Ryswick, încep învoielile succesoreale. La 1698 avem cel d'întăiu tratat secret, și iată cum erau să se împartă provinciile :

Bavaresul Iosif avea să fie rege al Spaniei. Îl găsiau cel mai inofensiv și de aceia îl primiau. În ceia ce privește Italia, arhiducele Carol, — am spus: nepotul, prin fiul Iosif, al Împăratului Leopold, — să aibă Milanul, în legătură mai directă cu Statele austriace. Țerile-de-Jos ca și America vor rămînea regelui Spaniei.

E de ajuns să spunem acestea ca să înțelegem că lui Ludovic al XIV-lea tratatul nu-i putea fi tocmai plăcut. Milanul îi era indiferent, Spania aproape, dar, în ceia ce privește Flandra, el doria să fie a rudei sale. Însă ducele de Anjou, candidatul frances, capătă Sicilia și Toscana, cît se poate mai departe și fără legătură cu bunicul din Franța.

La 1699 moare, apoi, principele Bavariei. Acum chestia se pune neted: orî Filip Francesul, orî Carol Austriacul. Atunci se încheie al doilea tratat, în Mart 1700. În Spania de data aceasta are să fie Carol¹, care ar mai avea Țerile-de-Jos și Sardinia, iar moștenitorul frances rămîne să fie în Neapole, Sicilia și... insula Elba. Franciei însă — și aceasta dovedește că în trei ani de zile situația i se îmbunătățise — Franciei ca să renunțe la pretențiile asupra moștenirii spaniole i se dă o despăgubire: va avea Lotaringia, la care rivnește de mult, și în orașele Nancy, Lunéville la începutul veacului al XVIII-lea vor și căuta să pătrundă oștirile franceze; iar bietul duce de Lotaringia e mutat în Milan.

Al doilea plan de împărțire întâlnește însă împotrivire din partea lui Carol al II-lea. Acesta nu-și iubește rudele germane, prin urmare nu se învoiește cu succesiunea lui Carol și face tot ce-i stă în putință ca să pregătească pe a lui Filip. Cînd moare, la 1700 Ludovic, fără discuție multă, instalează pe nepotul său la Madrid.

Atitudinea celorlalți în fața acestui fapt îndeplinit trebuia să atîrne de la o mulțime de considerații, dintre care unele iese la iveală întăiu, altele mai târziu numai. Sînt mulți cari în momentul acela n'au ce face și recunosc faptul împlinit. Îl recunosc tocmai Savoia, Olanda, Anglia, adevă țerile care aveau motive să nu primească expansiunea francesă. În același timp, pentru a se asigura mai bine, și în credința că nu va întilni împotrivire, că a venit momentul fericit cînd să poată relua acțiunea Camerelor de anexare care-i dăduseră Strassburgul, în același timp Ludovic al XIV-lea pofteste pe soldații olandesi din „cetățile de barieră“ să binevoiască a primi colegi francesi: ceia ce era de

---

¹ El nu era rudă de loc cu Carol al II-lea, Iosif, tatăl său, fiind născut din a doua căsătorie a lui Leopold, care din cea d'întăiu avuse fiica de la care veniau drepturile Bavaresului.

200

o potrivă cu anularea însemnătății militare și politice a „barierelor“. Astfel de acte aduc coalițiunea din 1701, din care fac parte multe Puteri. Ca membri secundari ai alianței întâlnim Casa de Brandenburg, cea de Hanovra — Electoratele vestice care s'au alcătuit în timpul din urmă, la 1692, pe basă vestică, supt un Brunschweig, ginere al ultimului Elector Palatin și rudă a dinastiei engleze, și tind să fie ceia ce fusese Palatinatul în calea ambiției franceze; apoi întâlnim Statul nordic al Suediei. Dar factorii principali îi știm cine sînt: Anglia, Olanda și Imperiul. Imperiul continuă tradițiunea habsburgică: are interes de a impune pe Carol ca rege în Spania; iar Anglia și Olanda nu fac altceva decît să răspundă prin legătura lor legăturii stabilite între Franța și Spania. Exact aceeași situație pe care am constatat-o de atîtea ori, pe care am găsit-o în ceia ce privește originea încă din timpul războiului de O Sută de ani. E din nou vechea lor alianță firească, fatală între Anglia și Olanda pentru a împiedeca întinderea Franciei în regiunile flamande.

Ce pretind aliații? Întîi restabilirea cetăților de barieră și, al doilea, ca *Italia toată să fie a Împăratului*, și vom vedea imediat de ce îndrăznesc a face o astfel de cerere Imperială. În sfîrșit, se cer măsuri pentru siguranța Angliei și Olandei: aceste două țeri să fie la adăpostul manifestărilor violente ale ambiției franceze.

De ce însă Casa de Austria vrea Italia și de ce să încumetă a spune că o vrea?

Casa de Austria, din Imperiu, a fost amestecată multă vreme în afacerile răsăritene, ungurești. La 1683 Cara-Mustafă era înaintea Vienei, urmînd tendința tradiției Chiupruliilor, tendința de a se menținea Imperiul otoman prin ofensiva în Europa centrală. După un asediu îndelungat a intervenit Ioan Sobieski despresurînd orașul său îndemnînd și ajutînd la despresurarea lui; și retragerea Marelui-Vizir s'a făcut într'o grabă ce echivala cu un desastru.

Încă din toamnă începe acum seria de campanii pentru reconstruirea regatului unguresc de către Casa de Austria. S'au cucerit întîi cetățile din regiunile panonice, locurile de la Dunărea mijlocie; s'a luat apoi Banatul, mai tîrziu a trecut Austriei în Serbia și în Bosnia, iar într'un anume moment au pătruns și în Ardeal, unde de altfel se iviseră și pe vremea lui Ioan Kemény: aici găsesc pe Mihail Apaffy, acel slab și neînsemnat nobil din Secuime pe care Turcii îl făcuseră principe, și se încheie un tratat de cesiune din partea lui Apaffy și a fiului său cu același nume, Ardealul întrînd în stăpînirea împărătească. În sfîrșit, fiind la Vidin, în Banat și în Ardeal, a intrat și la noi: se cunosc negocierile lui Șerban Cantacuzino cu Imperialii, cînd bietul Domn muntean cerea întîi cucerirea asigurată și apoi

închinarea noastră; pe vremea lui Brîncoveanu, cu o măiestrie politică deosebită, ne-am menținut apoi față de pretențiile austriace și polone ca și față de amenințările turcești, dar a trebuit, măcar la început, să avem pe generalul Veteran în țară.—Constantin-Vodă arătându-se în stare a-l scoate cu bani și făgădueli, pe la Bran.

Pacea de la Carlovăț, în 1699, dă Austriei măcar prada splendidă a Ardealului, rămânând ca un nou război să o așeze apoi și în Banat, în Oltenia, în Serbia. Prin urmare până la 1699 Imperiul n'are răgaz să se amestece în Europa centrală și apuseană, și tratatele făcute de Ludovic al XIV-lea pentru împărțirea Spaniei se razimă înnainte de toate pe aceasta, pe credința că Imperialii vor mai fi ocupați multă vreme în războiul cu Turcii. Francesii au și făcut tot ce li-a stat în putință ca să zăbovească încheierea păcii, căci, de altfel, Turcii se puteau mereu reinnoi, și înfrîngerii mari, ca aceia de la Zenta, nu hotărau, cu tot talentul militar superior al unui Eugeniu de Savoia, mare general de liniștită strategie calculată. La 1699 însă, de oare ce era în agonie Carol al II-lea, Austriei aveau tot interesul să încheie pacea cu Turcii, fie și cu orice preț. Dacă ar fi fost atunci Turcii mai dirji, scăpau și Ardealul, care rămînea în mîna lor, — ceia ce ar fi avut consecințe incalculabile și pentru noi.

Cînd pacea se încheie, Austria e liberă, și, fiindcă văzuse că poate birui și cuceri, i se trezesc toate ambițiile vechi și cea mare ambiție medievală de a stăpîni și Italia. Se explică deci pentru ce de data aceasta se amestecă fătîș și energic Casa de Austria, cu hotărîrea de a lua Italia neapărat. Prin urmare ceia ce înseamnă Flandra, în războiul ce se mîntuie cu păcile de la Utrecht și Rastadt pentru Casa de Franța, același lucru înseamnă pentru Casa de Habsburg Italia, iar pentru Anglia, care se amestecă îndată, e vorba de predominarea, de supremația în Lumea Nouă, în coloni.

Din cele trei lucruri puse în discuție, două nu ne interesează decît numai subsidiar, iar unul ne interesează în rîndul întâiu: Flandra.

Războiul începe la 1702 în Mai, fiind condus de doi generali cu însușiri în adevăr deosebite: unul este Eugeniu de Savoia, iar, din partea Angliei, acel mare Marlborough pe care-l cîntă — „Marlborough s'en va-t-en guerre“ — goarnea soldaților atîtor națiuni. Unul, „Eugenio von Savoy“, capacitate militară internațională, fiu al ducelui de Soissons cu Olimpia Mancini, nepoata lui Mazarin; cellalt, foarte influent în Anglia, foarte stăruitor, de o îndărătnicie englesă nebiruită, nu cîștiga atîta victorii mari, cît era o garanție pentru durata războiului pînă la satisfacerea intereselor englesc. În ceia ce privește Franța, ea avea, din nencercire pentru dînsa, o serie întregă de generali incapabili, afaiă

doar de acel Vendôme, care era un coborîtor nelegitim al lui Henric al IV-lea.

În *Italia*, Francesii, după o bucată de vreme, trebuie să părăsească peninsula, scoși fiind de Eugeniu de Savoia la 1706. În ceia ce privește Germania, ei au încercat în două rânduri o ofensivă foarte îndrăzneată. Atunci pentru întâia oară au căutat să meargă asupra Vienei, la 1703-4, dar au fost împedecați în ambele rânduri prin greutatea situației lor de la alte hotare.

Războiul din *Spania* interesează foarte puțin aici. A fost impus rege Carol al VI-lea și s'a și așezat la Madrid. Anglia a strîns atunci pentru întâia oară legăturile sale economice cu Portugalia, făcînd din ea jandarmul interesat care să-i păzească pe plată mică interesele în peninsula iberică și, în același timp, pentru ca Spania să fie pîndită și de acolo, a pus soldați engleși la Gibraltar.

Rămînea însă chestiunea *flamandă*. Decî, la 1704, Marlborough se gătia de atac asupra Parisului. Încă din 1705 însă Olandesii afirmă că războiul e al lor: ei joacă astfel exact rolul Flamanzilor din evul mediu, aliindu-se cu Englezii, dar nelăsînd să se împuternicească prea mult nici Englezii. Armata engleză era plătită de Olandesii: pentru ca regele Angliei să dea bani, i-ar fi trebuit votul Parlamentului, și Parlamentul, foarte zgîrcit pentru asemenea opere de glorie, punea atîtea condițiuni ca să acorde bani regelui, încît acestuia-i convenia mai bine să-și lase soldații plătiți de Olandesii, dispuși să privească totul, cum am spus, ca războiul lor. Marlborough era, de sigur, liber să facă ce voia, numai cît casierul olandes putea, din partea lui, să nu plătească armata.

În 1706 se dă lupta cea mare de la Ramillies, care scapă Flandra de stăpînirea franceză. La 1708, cea de la Oudenarde amenință Franța cu primejdia unei invasiuni; apoi se atacă, de aliați, Lille, care resistă trei luni întregi.

Încă de la 1709 negociații se țese, și e interesant că negociațiile încep acolo unde e nodul chestiunii, interesul cel mare, decî nu în Anglia și nu în Franța, ci în Olanda, în 1709 la Haga chiar, în 1710 la Gertruydenberg.

Cerințele aliaților, cari erau biruitori mai pretutindenți și cari biruiesc și în cursul negociațiilor, erau grele: se cerea lui Ludovic al XIV-lea, nu numai să-l poftescă pe Filip al V-lea a ieși din Spania, un numai să renunțe a-l ajuta, dar i se cerea să-l și dea el afară pe nepotul său, să între în Spania pentru a-și scoate propriul candidat de tron.

Pare că ar fi, din *cealaltă* parte, somația imperială franceză din 1870 către Hohenzollernul regal de la Berlin.

Ceia ce mîntuie războiul e însă ce spusesem de la început că era în stare să-l mîntuie: moartea Împăratului Leopold (1711), suirea

pe tronul împărătesc a lui Carol, regele spaniol fără tron. Era deci vorba ca Europa să se lupte toată, Olanda, Anglia, Nordul, Statele germane, — pentru ce? Ca să facă din aceeași persoană un nou Carol Quintul, ca să facă din Carol al VI-lea, Împărat al Germaniei, și un rege al Spaniei, stăpînitor asupra Milanului, Neapolei, domn asupra coloniilor spaniole, avînd supremația asupra Mării Mediterane. Atunci echilibrul european își are cuvîntul, și el e un hotărît și definitiv *veto*.

Astfel s'a încheiat tratatul din *Utrecht* la 1713. Prin acest tratat Franța cedează cîteva cetăți ocupate la Rin, Kehl, Breisach și Freiburg, și scoate soldații din cetățile de barieră; Angliei îi rămîne Minorca — deci, de jur împrejurul Spaniei lui Filip al V-lea, Portugalia, Gibraltar și această Minorcă. Mai iea și o parte din coloniile americane. Electorul de Bavaria, ca și cel de Colonia, e restabilit, Gheldra aparține Prusiei, Sicilia o primește ducele de Savoia cu titlul de rege, — alt rege nou, pe lângă Electorul de Brandenburg, care se încoronase rege pentru Prusia: nu „König von Preussen“, ci „König in Preussen“ — iar, în același timp, pentru ca problema *Țerilor-de-jos* să capete o soluție durabilă, intervine ideea, fericită dintr'un punct de vedere, de a le desface de Spania, dar nu pentru a le da Franciei, ci *Casei de Habsburg din Imperiu*¹.

Prin urmare, cu tratatul din *Utrecht* (1713), pe care în clausele sale principale îl întărește tratatul din *Rastadt* (1715), încheiat între Ludovic și Împăratul, se decide, prin această schimbare de stăpînire la gurile Rinului, un fapt de cea mai mare însemnătate pentru problema Rinului, unul care va stăpîni prin consecințele sale toate combinațiunile diplomatice și toate războaiele din veacul al XVIII-lea întreg.

---

¹ Ca și Milanul și Sardinia.

LECTIA A XVIII-a.

Problema Rinului supt Ludovic al XV-lea: renegări și contraziceri politice.

Ludovic al XIV-lea, a cărui politică în ceia ce privește chestiunea Rinului am urmărit-o până la capăt, crează, se poate zice, o anume viață de Curte francesă fără însă a se lăsa stăpinit de dinsa. Se întâmplă adese ori că oameni politici conducători ai unui Stat întemeiază o forță politică pe care ei sînt în stare să o stăpînească; totuși cel care a întemeiat acea forță și care o știe stăpîni nu se gîndește foarte adese ori că după dînsul vor veni alții cari vor sta în alte condiții și cari ei vor fi conduși, de voie, de nevoie, de acea forță.

Ludovic al XIV-lea a creat Curtea francesă, care cuprinde o sumedenie de persoane într'o situație mai înaltă sau mai joasă, datorindu-și influența unui motiv sau altuia, unor motive onorabile în unele cazuri, în cele mai multe foarte puțin onorabile, colecție de oameni de Stat, de lingșitorî, de bărbați, de femei, de „amuseurs“, de oameni inutili, colecție care supt el nu putea să devie periculoasă. Chiar la bătrîneța lui această colecție, creată de dînsul, nu putea amenința interesele esențiale ale Statului; după dînsul însă aceasta era să se întîmple cu siguranță. Curtea aceasta care avuse totdeauna un stăpîn rămîne să stăpînească la rîndul ei în acel care vine după Ludovic al XIV-lea.

Spuneam că Ludovic a lăsat tronul unui copil nevrîstnic, Ludovic al XV-lea, a cărui minoritate s'a prelungit foarte multă vreme, după care a urmat epoca cea mai desfrînată, cea mai strîcată din toată desvoltarea regalității francese. Copilul regal a fost așa de bine crescut, încît toată viața lui a dat un spectacol moral lamentabil țerii lui și Europei, și minoritatea lui a continuat prin activitatea unui rege desfrînat, incapabil de muncă,

cu totul nesimțitor pentru orice fel de critice aduse activității lui publice. Aceasta constituie natural o mare nenorocire pentru o țară. Franța, de atâta vreme unificată, întărită prin atitea lupte biruitoare, era în stare să reziste la așa ceva, dar fără îndoială că un Stat mai nou, mai slab, mai puțin unificat, cu mai puține mijloace materiale, cu o conștiință de solidaritate națională mai slabă s'ar fi prăpădit de pe urma jumătății de veac cît a stat pe tron Ludovic al XV-lea. Vre-o cinzeci de ani a durat această rea guvernare, nu numai rea din incapacitate, care poate fi une ori bine intenționată și dispusă a lăsa ca în locul ei puterile cele adevărate să lucreze pentru binele țerii. Regele era un om plin de calitate, dar nu de calitățile care-i trebuiau ca să conducă bine un Stat, ca să urmeze până la capăt o acțiune politică, cu statornicie, cu conștiința de datorie a unui suveran; înțelegerea că interesul Statului primează capriciul personal îi era cu desăvîrșire străină. Copil răsfățat a rămas până la bătrînețe și a fost iubit ca un copil răsfățat. Era foarte simpatic, îi stătea bine în fruntea unei armate și a fost aclamat cînd a intrat în Țerile-de-Jos conducînd trupe biruitoare: a cîștigat atîta popularitate în acele cîteva luni de zile, încît i s'a dat atuncî o poreclă măgulitoare, de care nu s'a arătat vrednic, i s'a zis „Louis-le-Bienaimé“. Nici însușirile diplomatice nu-i lipsiau, decît a avut bizara idee de a le întrebuița contra Franciei. În loc să aibă curajul de a face fățiș politica lui, alături de diplomații Franciei a strecurat diplomații lui personali. În același moment țara era servită de o diplomatie cunoscută de toți, iar oamenii de încredere ai regelui, cari se găseau tot în orașul unde erau ambasadorii Franciei, făceau altă politică, îndreptată, nu împotriva dușmanului, ci împotriva ambasadorului oficial frances, și poate Ludovic al XV-lea era mult mai bucuros cînd ambasadorul ascuns biruia pe ambasadorul public, pe care-l cunoștea lumea, decît dacă unul sau altul ar fi biruit pe reprezentanții Puterii dușmane.

Cînd se face o astfel de politică, își poate închipui oricine la ce capăt se poate ajunge. La un desastru supt Ludovic chiar nu s'a ajuns, dar că era să se ajungă, aceasta era de prevăzut; n'avea decît să vie un rege care, avînd virtuțile ce-i lipsiau acestuia, să n'aibă însușirile lui. Și s'a potrivit tocmai așa: A venit Ludovic al XVI-lea, suveran cu cele mai bune intențiuni din lume, absolut virtuos, rege-„cetățean“, care cetia pe Voltaire, pe Montesquieu, pe Rousseau, om doritor de a aplica toate planurile extraordinare de binefacere cuprinse în operele acestor filosofi, însă absolut incapabil, de la început pînă la sfîrșit, de inițiativă. Înzestrat cu un admirabil simț de superioritate datorie a unui rege, dar nedestoinic măcar a-și alege un ministru bun, a-l apăra împotriva celor răi cari se îngrănădiau să-i iea locul.

Deci—și ne ocupăm întăi de psihologia suveranilor—,după un

rege care suprima totul, nelăsînd decît persoana regală, după un rege minor care din punctul de vedere moral nu și-a căpătat majoritatea niciodată, vine unul cu toate virtuțile, dar căruia calitățile politice îi lipsesc cu desăvîrșire, și niciodată nu și-a dat seama, până și-a pierdut capul pe eșafod, de faptul acesta. Cu o astfel de potrivire nenorocită natural că se putea produce, iarăși, un dezastru; dezastrul însă nu s'a produs deocamdată; organismul vechi al Franciei a resistat, dar pe urmă s'a produs acel înspăimîntător haos care se produce totdeauna în politica Statelor atunci cînd singura forță care e chemată și deprinsă a conduce, lipsește.

Astfel din punctul de vedere al politicei externe franceze, pe care noi o urmărim avînd în vedere domeniul special al Rinului, timp de aproape un veac întreg, până la Revoluția franceză, avem o desăvîrșită zăpăceală, pe care nu o înlătură dibăcia diplomației, ci din potrivă. În ce privește politica cea mică, e o admirabilă perioadă. Vă recomand să studiați istoria alianțelor franceze din vremea lui Ludovic al XV-lea: războaiele au fost evitate multă vreme, conspirațiunii au fost dejucate, interese despre care nimeni n'ar fi bănuit că se pot apropia între dinsele, se țineau laolaltă. Toată recunoașterea, ca meșteșug, se cuvine diplomației unui duce de Orléans, unui abate Dubois, unui cardinal Fleury, căci aceștia trei au condus multă vreme diplomația franceză. Ca regent al lui Ludovic al XV-lea, ducele de Orléans, om foarte stricat, învinuit și de crime, făcînd chimie pentru otrăvuri, zicea unii, și făcînd astrologie pentru blesteme și pentru gîcirea supranaturală a lucrurilor care se vor întîmpla pe urmă după părerea acelorași; apoi Dubois, om de casă, abate cinic, întrebunțînd toate mijloacele de corupție ale diplomației fricoase care vrea să capete totul fără să risce nimic; Fleury, un bun Vlădică bătrîn în momentul cînd a venit la afaceri, pe care le-a condus douăzeci de ani cu energia pe care o poate cineva aștepta de la vîrsta, profesiunea și temperamentul lui, întrebunțînd toată dibăcia unui cleric, toată experiența unui septuagenar și toată șiretenia aproape femeiască a temperamentului său propriu: era, pe lângă aceasta, istoric, așa încît știa pe de rost toate șiretenețiile pe care le întrebunțaseră alții.

Acțiunea lor n'a fost lipsită de succese. În politică sînt două lucruri diametral opuse totdeauna, și în politica internă, și în cea externă: nu e nimic mai primejdios pentru succes decît succesele: acumularea succeselor de obicei distruge succesul. Succesele sînt mulțămirea timp de o clipă, care îți permite să te odihnești în siguranță; succesul este totdeauna unul singur, care poate fi de multe ori unit, nu cu o mare bucurie, ci cu o mare răspundere. Nu toată lumea are curagiul de a merge către succes, dar între oamenii inteligenți amestecați în diplomație și

în conducerea Statelor în genere, se găsesc nouăzeci la sută care au talentul succeselor. Acestea se fac totdeauna în tovărășia hasardului, cellalt e totdeauna numai în tovărășia, așa de căutată și așa de rară, a geniului.

Politica aceasta, din punctul nostru de vedere, se poate defini: răsturnarea totală a sistemului de legături tradiționale. Și, afirmând aceasta, ne lămurim și în chestiunea Rinului. Chestiunea Rinului face parte din sistemul tradițiilor; s'a părăsit sistemul acesta, — nu va mai fi niciun fel de interes pentru chestiunea Rinului. Definiția s'ar mai putea întregi așa: înlocuirea sistemului tradițiilor prin capriciosul sistem oportunist și personal. Oportuniștii se feresc totdeauna de problemele mari, și se mândresc cu aceasta.

Natural că politica e înlăturarea dificultăților de azi, dar numai în vederea rezolvirii problemelor de mâine. Pentru atîția însă, a doua parte a definiției nu se pune. Foarte rare ori s'a întîmplat ca acel care împlință steagul în vîrfurile unei redute să fie în cea mai perfectă stare, nu numai a trupului său, dar chiar a uniformei sale de paradă; de obicei oamenii cu haina însingerată au suprema onoare de a lua în felul acesta stăpînirea redutei. Astfel în politică greutatea nu e decît drumul firesc pentru a se ajunge la lucruri mari, drumul greu, care singerează picioarele, dar pe care singur se poate ajunge la ținte înalte.

Prin urmare la ce se gîndește regentul Filip de Orléans și credinciosul său tovarăș, cinicul preot nepreot Dubois? La pace, la liniște cu toată lumea, la ferirea de orice ambiție supărătoare. Și era o ambiție care începuse să devie foarte supărătoare pentru Franța, o ambiție curioasă, la care nu se așteptase nimeni, care a cauzat o mulțime de încurcături și care s'a terminat, cum se întîmplă totdeauna la ambițiile nepotrivite cu puterea aceluia care iese în luptă, cu o catastrofă. Și numai combinațiile istețe ale veacului al XVIII-lea au avut darul de a zăbovi această vădire a slăbiciunii rezultate din silințe continue într'un organism șubred.

E vorba de ambiția spaniolă. Asistăm la o ivire neașteptată a ambiției spaniole supt dinastia nouă de Bourbon pe care o întemeiasse nepotul lui Ludovic al XIV-lea. Ivirea acestei ambiții s'ar putea explica, socot, prin două lucruri: un lucru e chiar schimbarea suveranului, a dinastiei. De cîte ori s'a întîmplat ca o dinastie venită de aiurea să se stabilească undeva, ori a urmat ca țara să-și vădească imediat energiile pe care nu le bănuia înainte, ori, cu cel care venia dintr'o lume mai energetică, s'au cheltuit toate puterile, până la sfîrșit, pentru o politică ce nu era de talia țerii. Exemple de acestea întîlnim foarte adese ori în istorie. Un cas e al Ungariei din veacul al XIV-lea, cînd a venit aici dinastia de Anjou din regatul de Neapole și a

început să facă o politică îndrăzneată de cucerire cu un organism politic debilitat, pregătind în felul acesta marea înfringere de la Mohács și cucerirea turcească. În Spania a fost tot așa: să vină cineva de la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, de la omul deprins să stăpânească Europa, să fie crescut tot în mijlocul unor mari momente de mândrie națională, văzînd numai oști biruitoare ce aduceau steaguri luate de la dușmani spre a împodobi cu ele Notre-Dame și să se găsească de-odată în bătrîna Spanie, în care nu numai dinastia era stoarsă, dar însăși țara... Nu numai că Filip al III-lea, Filip al IV-lea și Carol al II-lea reprezentau o familie care se stingea, dar Spania însăși era stoarsă până în măduva oaselor; o țară singură întrebuințată pentru scopurile politicei mondiale, stăpînind America, Germania, Italia, domnind peste Marea Mediterană, amenințînd Împărăția turcească, rîvnind la coroana Constantinopolului... A mers cîteva decenii, și pe urmă a căzut în brînci Spania. Astfel fiind, țara trebuia înnoită în însăși esența vieții ei, înnoită în munca și organizarea ei și în acea cultură care face ca munca să servească unei organizări. Natural că regalitatea absolutistă din veacul al XVIII-lea nu era în stare să facă așa ceva.

Filip al V-lea a fost însurat a doua oară cu o principesă italiană, — din mijlocul Italiei —, care avea pretenții în Parma și Piacenza și aducea un ministru tot italian, pe cardinalul Alberoni. Aceasta explică și caracterul cu totul neobișnuit al politicii spaniole: îndrăzneala, dorința de cucerire.

Precum amintirea lui Ludovic al XIV-lea urmăria, ca umbra pe om, pe Filip al V-lea, Alberoni își închipuia că e un Mazarin și mai puțin nu. Mai era poate, în fund, și fantasma lui Carol Quintul, care numai în timpul nostru a murit definitiv în cripta lui de la S.-Yusto; până atunci a fulgerat neconținut de-asupra mormîntului său, trezindu-se la aceste lumini zădarnice ambițiunii nepotrivite la toți urmașii. Carol Quintul înseamnă America, pe care Spania o avea încă, înseamnă Italia, Domnia asupra Mării Mediterane, și astfel Spania se aruncă într'o mare politică de aventuri pe care o conduce Alberoni, țintind lucruri mari, foarte depărtate: cardinalul avea și planul să amestece pe Carol al XII-lea în rosturile sale. Eroul suedez fusese în Rusia, bătuse pe Ruși până ce, învățînd și ei cum să bată pe Suedesi, l-au cufundat în adîncul stepelor, fiind silit, după Pultava, să caute adăpost pe pămîntul turcesc din cuprinsul Moldovei, la Bender, unde a stat într'o atitudine de îndărătnicie neînfrîntă, nevrînd nicî să audă nimic, cîtiva ani de zile. A fost furat, cu sila, de Turci și dus la Demotica lângă Constantinopol, și de acolo l-au expediat prin țara noastră. A trecut pe la Pitești în Ardeal, îmbrăcat ca simplu ofițer în redingotă aspră de postav albastru, purtînd un nume fals și după aceasta s'a dus la Stralsund, iar apoi în Suedia. A reluat cîtăva vreme politica lui ofensivă, a trecut

în Norvegia, care era a Danemarcei în vremea aceia, până când un glonte puse capăt vieții lui străbătându-i templele.

Ei bine, în vremea când Carol al XII-lea se desbătea în cele mai din urmă greutăți, Alberoni s'a gândit să-l întrebuințeze ca factor tulburător în Nordul Europei. Adevărat tip de pescuitor în apă tulbure, — și ce resulta de aici? Întăiu o nouă unire. La 1717 în Europa exista o unire între Franța, Anglia și Olanda împotriva Spaniei. Nu poate fi ceva mai ciudat decât această alianță împotriva tuturor tradițiilor. În Franța, urmașul lui Ludovic al XIV-lea se ridică împotriva creațiunii de căpetenie a marelui rege, împotriva acelei creațiuni care costase pe Francesi mai multe sacrificii, mai multe suferințe și umilinte mai îndelungate.

Franța se ruinase pentru moștenirea spaniolă: în cele din urmă Ludovic al XIV-lea n'avea cu ce să-și plătească valetii, cari umbiau în frumoasele lor livree și cerșiau prin oraș. Când o țară ajunge așa, ce poate fi mai absurd decât să o vezi a doua zi făcând tot ce-i stă în putință ca să distrugă această operă scump plătită? Cu atât mai mult, cu cât, împotriva Spaniei nouă, Franța nu poate să revendice politicește *nimic*. Țerile-de-jos erau ale Austriei, și, de oare ce politica Franciei nu poate fi decât aceea de a asigura hotarele Rinului, se impunea ca toate puterile franceze să fie rezervate pentru un mare atac împotriva Austriei lăsând Spania în pace. Însă la Paris se judeca altfel: viața de Curte, intrigile de Curte, ambițiile personale de la Curte stăpîneau totul. Era la Madrid planul de a înlocui pe regent prin regele Spaniei, rudă, ca și cellalt, cu Ludovic al XV-lea, și regentul apăra înaintea de toate situația lui; el nu ură Spania, ci pe regele Spaniei, concurentul său în ceia ce privește conducerea afacerilor în Franța. Pentru această nemernică rivalitate, regele Filip organizează o conspirație împotriva regentului din Paris, iar în același timp regentul uneltia ca să strice toate rosturile politiceii spaniole. Pentru aceasta încheie alianța franco-engleză-olandeză, în care erau doi membri cari mulțămiau lui Dumnezeu pentru încheierea ei: Anglia și Olanda, căci Olanda era asigurată de orice atac frances, iar Anglia era liberă să-și urmeze neturburată expansiunea colonială.

Căci Anglia datorește nespus de mult Franciei de la 1688 înaintea pentru crearea împrejurărilor nouă de viață economică: greșelile de atunci ale Franciei au făcut mărirea colonială a Angliei. Am văzut că, în momentul când Wilhem de Orange venia să se așeze rege în Londra, Ludovic al XIV-lea își pierdea vremea atacînd la Rin, în loc de a năvăli asupra Olandei. Acum, când situația cea nouă era așezată, când era regină Ana, sora Mariei, soția lui Wilhem, și se pregătia dinastia nouă de Hanovra, după moartea Anei fără copii, pe vremea aceasta Anglia avea nevoie de timp, de răgaz ca să se întărească supt raport economic, să-și organizeze coloniile ei, să se pregătească a smulge colo-

niile spaniole și franceze, iar Franța, mărնimoasă, îi dădea răgaz numai pentru a face năcaz lui Filip al V-lea de la Madrid. Spaniolii, răzimați pe fel de fel de planuri, pe ilusia unei alianțe cu Nordul, riscă totul și încep a face politica răsbunătoare a regelui și politica lacomă a reginei. La 1717 ocupă insula Sardinia, un an mai pe urmă și Sicilia. După ultimul tratat insulele acestea fuseseră date, una Austriei, cealaltă Casei de Savoia. Atunci Austria, fiind atacată de Spania, se unește cu Franța și se face o împătrită alianță, care din punctul de vedere al înțelepciunii politice e din cele mai interesante. Franța se aliază deci cu Olandezii, pe cari-i are în drum, cu Anglia, care-i va lua mîne posesiunile, se aliază cu Austria, care ocupă Țerile-de-jos ce nu permit Francesilor să se întindă la Rin. În același timp apare la Paris Petru-cel-Mare care era dispus și el să între în alianță deschisă, de fapt, oricui, și Ministeriul frances se grăbește atunci să ofere lui Petru mediațiunea sa pentru a încheia pacea cu Suedia, care s'a și încheiat, la Nystäd. Spania pentru moment folosia, asigurându-și Parma și Piacenza; pentru Franța însă nu era niciun folos.

S'ar fi crezut că această politică o să înceteze la moartea, întâmplată în anul 1723, a celor doi factori capricioși, de un personalism cinic, al politicei franceze, Regentul și Dubois, făcuți, pare că, să lucreze împreună, seniorul corupt și „fanfaron de vicii” cu clericul cinic. Și în locul lor se instalează venerabilul septuagenar Fleury. El nu va face planuri aventuroase: nici cu Alberoni, nici contra acestuia; la această vristă gîndul lui nu putea fi decît, înainte de toate, acela de a nu tulbura odihna oportunistă a Franciei ce i se părea bătrînă și usată ca și dînsul. Pedagog slab, el a supus regimului său un elev plin de viață și gata de mișcare. Franția relativ a suferit foarte puțin, dar n'a cîștigat nimic într'o vreme cînd toată lumea a cîștigat cîte ceva.

Austria, prin pacea de la Passarowitz, a doua biruință, diplomatică, după biruința militară a lui Eugeniu de Savoia, cîștigase Serbia și Oltenia. E adevărat că după aceasta, crezînd că a birui în două războaie înseamnă siguranța biruinței și în al treilea, chiar și fără Eugeniu de Savoia, Împăratul mintuie un nou război prin pacea de la Belgrad, care înseamnă restituirea locurilor pe care le luase cu douăzeci de ani în urmă. Acestei păci îi datorim că sîntem întregi măcar în Muntenia. Resultatul se datorește „bunei prietenii” dintre Austria și Rusia: Austriacii singuri bătuseră pe Turci; Rușii singuri tot așa; cînd însă au fost aliați între ei, Turcii au fost biruitori, căci fiecare din cele două Puteri căuta înainte de toate să împiedece pe cealaltă de a birui prea iute și prea hotărîtor și întreținea spionii în oastea aliată cu mai multă grijă decît în cea dușmană.

Deși Austria pierde cuceririle sîrbești și oltene în 1739, ea trecuse, multămită politicei francese, cu noroc cea mai mare crisă pe care a avut-o de îndurat vre-odată, crisa pentru moștenirea Mariei-Teresei. Carol al VI-lea, care fusese odinioară don Carlos al Spaniei, urmînd tatălui său Iosif, n'avuse moștenitori bărbătești și îngrijise ca amîndouă coroanele, a Ungariei și a Boemiei, și stăpînirea asupra provinciilor ereditare austriace să treacă asupra acestei fiice a sale, copil unic. Pentru aceasta s'a încheiat actul de orînduire internă zis Pragmatica Sancțiune, care trebuia recunoscut de Puterile europene. Mai ales trebuia să se împiedece un lucru: ca Prusia să nu întrebuițeze această ocazie pentru ca, lăsînd pe moștenitoare să stăpînească liniștită, — ea și soțul ei ce se va alege, ducele de Lotaringia, Francisc, — Ungaria și Boemia, să înlocuiască pe Austriaci în Imperiu. De fapt Frederic al II-lea, după ce iscălise Pragmatica Sancțiune, și-a strîns imediat puterile trebuitoare pentru a smulge cel puțin Silesia, importantă sub toate raporturile, fiindcă, răzimîndu-se monarhia prusiană de o parte pe Polonia ducală, pe Silesia, iar, de alta, pe hegemonia la Rin și pe legăturile cu Casa de Oranje din Țerile-de-Jos, înrudită cu Hohenzollernii, ea putea cîndva să domine absolut în Germania.

Să nu se uite că în războiul acesta Frederic-cel-Mare a ocupat o bucată de vreme și Boemia. Și aceasta într'un timp cînd Casa de Saxonia, luînd regalitatea polonă, era slăbită prin faptul acesta, interesele polone fiind mai vrednice de îngrijire decît cele saxone, — și pentru ele August al II-lea făcuse sacrificiul de conștiință de a trece la religia catolică, în care familia sa a rămas până astăzi. Coroana polonă face deci ca Saxonia să nu mai fie un factor esențial în viața germană. Bavaria se îngrijește, nefiind destul de slăbită, se vede, prin ce suferințe îndurase în veacul al XVII-lea, să-și cheltuiască ultimele puteri într'o luptă zădarnică, cu ocazia moștenirii austriace. Casa de Austria avuse dibăcia să arunce greutățile Războiului de Treizeci de ani în spinarea Bavariei; împotriva lui Gustav-Adolf luptase înaintea de toate Bavaria, generalul bavares Tilly, și iată că, atunci cînd se deschide moștenirea austriacă, Electorul de Bavaria, Carol, rudă de sînge cu Împăratul mort, ridică el pretenții la moștenire, și Bavaria, țara lui, se istovește într'un război zădarnic, de pe urma căruia ea e pe deplin anulată în tot veacul al XVIII-lea.

Aceasta era deci situația în Germania. Întru cît folosise Franța care avea interese esențiale în regiunea renană, prin faptul că ajutase această situație? Austria a izbutit să se păstreze trecînd prin crisa de moștenire; pentru moment ea își adună puterile și după cîteva decenii se va înfățișa ca factor foarte important în viața germană. Prusia a trecut foarte răpede de la o Putere de rangul al treilea la una de rangul întâi. Se va zice: e totuși un profit pentru Franța din faptul că dincolo de Rin nu mai e

Austria singură, ci Austria în luptă cu Prusia. Da, cînd împrejurările ar fi așa ca să poată rămînea lupta nehotărîtă, dar, cînd e evident că Prusia va fi stăpînă în această regiune, atunci se vede greșala mare pe care a făcut-o Franța prin toată atitudinea ei din înțaiia jumătate a veacului al XVIII-lea, ca și prin atitudinea ei în războiul pentru moștenirea Austriei. Ea nu putea să aibă decît două atitudini în legătură cu interesele ei esențiale care sînt stăpînirea Țerilor-de-jos și Ținuturilor germane vecine : sau putea să sprijine Austria pentru a împiedeca întărirea Prusiei, — ar fi fost o politică de viitor mai depărtat, care putea fi în legătură cu anumite concesii: poate o cesiune a Țerilor-de-jos nu i-ar fi părut Mariei-Teresei prea mare pentru a cîștiga sprijinul întreg și necondiționat al Franciei împotriva lui Frederic al II-lea, căci Austria, incapabilă de luptă, care fugia la Unguri și cerea ajutorul lor, putea fi gata la o astfel de înțelegere. Sau, în al doilea rînd, Franța putea să facă o politică de viitor mai apropiat: putea să se înțeleagă cu Prusia pentru a răspinge pe Austria în Boemia și Ungaria, transformînd-o în Putere orientală. Dar, și într'un cas și într'altul, se cerea o altă diplomație decît aceia a popilor cari nu merg la biserică, cum era Dubois, a septuagenarului de 70 de ani, care se temea de orice bătaie de vînt, și a doamnei de Pompadour, regina fără coroană. Așa încît se poate zice că Franța înaintea de 1740 a pregătit ea singură marile greutăți pe care cu toate silințele ei nu le va mai putea rezolva, fie și prin succesele trecătoare din vremea Revoluției și Imperiului.

Problema de căpetenie la 1740 era aceasta: în Germania se face o schimbare esențială, care nu se desemnează până în ultimele consecințe pentru moment. Germania incontestabil că tinde să devie unitară prin imobilizarea Saxoniei ocupată în Polonia, prin slăbirea definitivă a Bavariei, prin moartea lentă a tuturor Statelor mici, moștenire a evului mediu. Germania aceasta fi-va austriacă sau prusiană? Căci — orî austriacă orî prusiană, acesta e viitorul ei. Franța trebuia să aibă față de această problemă o atitudine, *una singură*, și aceia de la început până la sfîrșit, cu orice risc, rezervîndu-și compensații pe care și una și alta din Puterile luptătoare erau gata fără îndoială să i le acorde, dar pe care Franța n'a știut să le ceară.

Astfel avem explicațiile trebuitoare pentru a înțelege desfășurarea legăturilor diplomatice și acțiunilor războinice în Europa veacului al XVIII-lea, începînd încă de la războiul din 1737 pentru tronul polon.

LECȚIA a XIX-a.

Războaiele pentru succesiunea Poloniei și Austriei.

Începem cu așa-numitul *război pentru succesiunea Poloniei* (1733-35). Nume ca acestea care se dau unor serii de evenimente politice sau militare nu angajează la nimic, fiind alese după cutare sau cutare aspect al unei chestiuni, dar chestiunea are și alte multe aspecte. În cazul acestui război înțelegându-l ca un fenomen strict polon, n'am înțelege cum pentru moștenirea regelui August se pune în mișcare toată lumea europeană în cea d'intăi jumătate a veacului al XVIII-lea.

Polonia, ce e dreptul, ocupa lumea de o bucată de vreme: o scosese la iveală războiul nordic. Dar acest război nu pleacă din necesități europene, ci pe trei șferturi din ambițiunea cu totul personală a lui Carol al XII-lea. Dacă n'ar fi fost Carol al XII-lea, toată seria de evenimente, începînd de la înfățișarea regelui Suediei înaintea Copenhagei și terminînd cu retragerea lui de la Pultava la Bender, toată seria de împrejurări atît de extraordinare, încît une ori pare că-ți vine întrebarea dacă s'a în-tîmplat în adevăr sau dacă povestirea lor nu e luată din cine știe ce basm oriental, — nu s'ar fi petrecut.

Nu cred că cel mai bun gîcitor de evenimente istorice ar fi fost în stare să profetiseze cea ce a făcut eroul suedes. Tînărul rege, fără experiență, nu făcuse să se vorbească de dînsul, energia lui de oțel n'avuse prilej să se vădească până atunci, și totuși el ajunge să săvîrșească, rînd pe rînd, cu o iuțeală ametoare, toată seria de isprăvi războinice așa de noi și imposibile de a fi repetate. Cu folos sau fără, nu interesează, — acțiunea în ea însăși e epică, măreață. În astfel de condiții, iată că Polonia intră în discuție, prinsă în acest sălbatec vîlmășag de cuceriri.

Sobieski făcuse silinți mari pentru a juca în războiul turco-

german, în care a intervenit ca liberator al Vienei, rolul de cruciat ca în evul mediu, părtaș la recucerirea Ungariei, și apoi acela de năvălitor în Moldova, unde credea să-și creeze drepturi, pe care pacea din 1699 nu i le-a recunoscut.

De atunci Polonia era necontestat în scădere, și Carol al XII-lea are meritul să fi arătat că aceasta este o țară care se poate și împărți. Întăia oară ideia unei posibilități de împărțire a Poloniei a răsărit, de fapt, în mintea diplomaților atunci. Carol a făcut acolo ce a vrut: a silit pe regele August să se retragă, iar în locul lui a așezat pe Stanislas Leszczyński, care nu s'a putut menține. Astfel a arătat pe de o parte că Polonia nu e în stare să se apere și, pe de altă parte, că între Poloni se pot găsi totdeauna partide de sfșișiere a țerii și a națiunii. Tocmai acestea sînt cele două baze pe care s'a făcut împărțirea Poloniei. Dar Polonia nu jucase un rol așa de mare, încît pentru succesiunea la tronul ei să fie nevoie de un război european. Rusia intra tot mai mult în cerul de atenție principală a Europei și Polonia ieșia din el: aceasta se vedea din ce în ce mai mult de la călătoria lui Petru-cel-Mare în Europa și, înainte de toate, de la biruința de la Pultava și de la pacea de la Nystäd, care nu înseamnă numai împăcarea cu Suedia, ci intrarea Rusiei în ordinea politică europeană. S'a europenizat politicește Rusia, nu numai prin reforma lui Petru-cel-Mare, nu numai prin crearea unei armate organizate după sistemul german, care e opera lui de căpetenie, nu numai prin creațiunea unei flote în Marea Neagră și a alteia în Marea Baltică, nu numai prin cucerirea Azovului și, deci, prin începutul expansiunii în dauna Turcilor către Sud-Vest, dar și prin biruința asupra Suediei, prin faptul că tratatul final consacra starea de lucruri ce reieșise din biruința ultimă a Țarului.

Deci nu pentru Polonia în decădere se dă mai ales lupta. Altceva o provoacă. Anume în Franța la 1733 s'a trezit din nou simțul pentru vechea politică sănătoasă. Se încheie un pact de familie cu Spania, care nu înseamnă decît întoarcerea la tradițiile lui Ludovic al XIV-lea, reînnoirea legăturii desfăcute de mîni nedaboc, legătură așa de necesară și pentru siguranța Franței și pentru expansiunea francesă în Europa. Dispăruseră persoanele care provocaseră discordia între Franța și Spania, dispăruse ducele de Orléans și Alberoni; trecîndu-se, prin urmare, peste toate aceste chestiuni personale, îngropate cu acei cari le treziseră, se încheie pactul acesta de familie, — care tinde să cîștige și Sardinia, un fel de element de legătură cu Italia — între Francesi și Spaniolii. El ar fi dat Spaniolilor regatul de Neapole: Bourbonilor scoși apoi de Bonaparte, întorși înapoi după înlăturarea regalității de operă a lui Ioachim Murat, *rè Giocchino*, și izgoniți cu totul abia în timpul nostru, de Garibaldi. Veniți din Spania, ei își datoresc stăpînirea asupra Sudului Italiei acțiunii

spaniole din veacul al XVIII-lea, acțiunii începute prin Alberoni și continuate pe urmă de miniștrii cari au urmat supt regele Filip și supt succesorii regelui Filip.

Prin urmare Spania era să fie în Sudul Italiei, Sardinia, oferindu-i-se Milanul, ar fi făcut oarecum legătura cu Franța. Franța, răzimată pe Italia jumătate spaniolă și pe Spania, pe Savoia prietenă, ar fi avut o basă suficientă de acțiune pentru ca să lovească apoi Casa de Austria în Germania, și anume în vremea când se prevedea că un nou război de succesiune o să se deschidă, războiul pentru succesiunea Austriei.

Așa încît: „războiul pentru succesiunea Spaniei“, „războiul pentru succesiunea Poloniei“, „războiul pentru succesiunea Austriei“ sînt numele supt care se trezesc în întăia jumătate a secolului al XVIII-lea toate problemele mari din Europa, și prin urmare și problema Rinului, de nu în forma unei conștiinți pe deplin luminoase, măcar ca instinct care totuși își găsește drumul.

Cercurile conducătoare ale Franciei știaă că și altfel se poate lovi Casa de Austria. Dar dacă i s'ar trezi un dușman în Răsărit, în Polonia? Ar corespunde cu alianța franco-rusă din timpurile noastre. Cleștele pe care-l înfățișă o foaie umoristică la încheierea entusiastă a acestei legături de la care Franța aștepta glorie războinică și reîntregire teritorială, ar fi funcționat și atunci, prinzînd însă la mijloc, ca Putere conducătoare germană, nu Prusia, ci vechea Austrie.

Avea dreptate Franța să trezească această problemă și din alt punct de vedere. Între Austria și Polonia se ivise un antagonism dublu de la o bucată de vreme: întăiu prin faptul că un principe german ajunsese rege în Polonia, apoi că-i urmase încă un stăpînitor din aceiași Casă veche. Austriei din veacul al XVII-lea și XVIII-lea nu i-a plăcut însă niciodată ca principii germani să ajungă prea mari și prea înalți în ceia ce privește titlurile, chiar și în afară de Germania; decî și faptul acesta că Electorul de Saxonia e rege polon, că el dispune de alte mijloace decît de mijloacele lui germane, nu putea să placă Austriei. E adevărat că August se făcuse catolic, e adevărat că păstrase legături cu Austria foarte multă vreme, că n'a cruțat nimic ca să mulțamească pe Împărat, — toate acestea sînt adevărate, dar cine garantă viitorul? Doar în cursul războiului încheiat la 1699 August rîvnise, contra Austriei, Principatele. Al doilea: Austria n'a uitat multă vreme umilința despresurării Vienei de Poloni. Chiar în momentul acela cînd Împăratul avea mai mare nevoie de ajutorul trupelor lui Sobieski, invidia se vădise. Sînt și țeri invidioase, și între acestea locul întăiu îl ține Austria. După despresurarea Vienei Leopold I-iu a pus atîtea condiții în ceremonialul întîlnirii cu liberatorul, — rege adevărat, dar rege inferior, rege ales de o dietă, — încît rămăsese urme adînci de jignire. Decî dorința Franciei de a

găsi aliați în Polonia era o dorință îndreptățită, și vechea dușmănie dintre Polonia și Austria, cea d'întăiu temîndu-se de o cucerire, de o desmembrare din partea celei de-a doua, s'a înțetit încă și mai mult.

De fapt, acțiunea francesă în Polonia chiar, a fost lamentabilă : contele de Pléto, un biet ambasador, a fost trimis în părțile Danzigului pentru ca să simuleze o intervenție lipsită de orice fel de serioșitate.

Francia însă lucra în regiunea renană, unde erau adevăratele ei interese, pe care nu le putea uita. La 1733 o vedem la Kehl, la 1735 la Philippsburg, cetate însemnată în harta militară a faptelor petrecute în vremea lui Ludovic al XIV-lea. Prin urmare aceste vaduri, aceste chei ale Rinului în cutare regiune pe care acela nu le putuse cuceri definitiv, le caută oștile lui Ludovic al XV-lea, întrebunțind prilejul războiului pentru succesiunea Poloniei ca să și le aducă în stăpînire.

Îndată după aceasta se încheie tratatul din Viena, la 1735, care creiază în Italia secundogenitura spaniolă, apanagiul pentru al doilea născut: moștenitorul să stăpînească numai Spania, iar cel de-al doilea fiu al regelui să domnească în Sudul Italiei. Pentru dinastia spaniolă era un succes; pentru Spania însăși, ca Stat, nu era unul. Se poate zice numai că prin aceasta în Italia Bourbonii succedă Habsburgilor în anume Ținuturi. Că regele de Neapole era Bourbon, că venia din Spania, că era fratele regelui Spaniei, sînt lucruri absolut secundare; el era înaintea de toate rege italian, care uita de multe ori legăturile sale de familie cu cei din Madrid.

În același timp se dă Spaniei, din Toscana, unde se stîngea vechea dinastie de Medicis, partea de către Mare și insula Elba. Acuma Bourbonii vor face tot ce li stă în putință ca să ajungă iarăși în Parma și Piacenza, pe care le căpătaseră în puterea dreptului soției regelui Filip, avînd astfel un punct de observație și în Italia centrală și trebuiseră să le părăsească acum. Hoțărît că nu murise încă pe deplin Carol Quintul.

Franța însă capătă ce nu nădăjduia poate în momentul cînd a început războiul : capătă stăpînirea asupra Lotaringiei, care — o știm — de multă vreme trăia numai din mila diplomaților, simplu teritoriu deschis în vreme de război oricui. Pentru a termina odată și cu bietul Stanislas Leszczynski, socrul regelui Ludovic, ca să nu mai aibă pretenții în Polonia, i s'a dat *pe viață* Lotaringia, care apoi era să se întoarcă la Franța. În aceste împrejurări se va deschide peste cinci ani războiul pentru succesiunea la tronul Austriei.

În alegerea alianțelor, la început se păstrează amintirea războiului din 1733. Războiul acesta adusese Franciei foloase așa de mari, încît ea trebuia să fie adusă a continua și cu ocazia

războiului ce se deschidea acum, politica *anti-austriacă*, în legătură cu cele mai firești tradiții, pe care Curtea capricioasă a femeilor cu trecere în vremea blindei regine de sînge polon, Maria Leszczyńska, nu e încă în stare să le rupă. Franța rămîne unită cu Spania, iar în Germania stabilește o legătură cu Bavaria. Atunci s'a văzut fenomenul acesta curios: oști franceze mergînd supt steaguri străine, bavarese, până la Praga. Pentru că Bavaria nu represinta, cum am spus, numai un element în alianță, ci o competițiune la Coroana imperială germană. Electorul Bavariei, înrudit cu Casa de Habsburg, — numai pentru că era bărbat și Maria-Teresa femeie, credea că are mai mult drept a succeda la tronul lui Carol al VI-lea¹.

Și în războiul acesta se amestecă însă Anglia, care urmează politica ei îndătinată, bună și folositoare, pîndind unde e Franția, ca să meargă în tabăra cealaltă. Un istoric engles observă, cu oarecare dreptate, că pe atunci problema cea mare nu mai era a Rinului, ci a stăpînirii coloniilor, a domniei Mărilor. Netăgăduit că, dacă Anglia, mai târziu, va putea fi în lupta împotriva lui Napoleon I-iu cea ce a fost, nu va fi fără îndoială nici pentru faptul că dinastia englesă are stăpîniri în Hanovra, de unde venise — și aceasta-i creiază Angliei interese aliate renane —, nici pentru faptul că dinastia aceasta se găsește mai bine în Hanovra stăpînirii absolute decît în Londra controlului parlamentar și pretențiilor de partid, ci importanța mare a Angliei e determinată de faptul că și-a creat imperiul ei maritim. Un scriitor engles contemporan, istoric și publicist, Froude, a scris o foarte frumoasă carte, *Oceana*, și țara aceasta, cu dominația asupra Oceanului, e Anglia. Anglia de fapt azi e foarte puțin Anglia în sensul de mărgenire la teritoriul engles, de și este astfel în cea ce privește energia englesă, dar rostul ei în lume e determinat de stăpînirea asupra Oceanului.

Ca să se creeze această Oceană, se amestecă Anglia în războaiele de pe continent. La 1743 izbutește să înfrîngă pe Francesii la Dettingen, biruința hanoverană, oarecum personală, a regelui. De și nu s'a u gîndit la aceasta cei ce au chemat pe Gheorghe de Hanovra la tron, dar Hanovra e foarte potrivită pentru luptele Angliei împotriva Franceiei. Pe cînd înaintea ea trebuia să caute în Țerile-de-jos sprijin contra Francesilor, acum îl găsește în Statele regelui la Rin.

La urmă se găsește Franța ca singură luptătoare, — împreună cu Spania doar — față de formidabila coaliție care cuprinde, pe

---

¹ Pe vremea aceasta și Romîni au luptat în rîndurile d'întăiu pentru Carol al VII-lea, Bavaresul, mai înainte, e adevărat, și pentru Maria-Teresa; conduși de un Cantacuzin, fiul lui Ștefan-Vodă, urmașul Brîncoveanului. Rudolf, sau Radu, strînge un regiment românesc pe care-l trece cînd unuia, cînd altuia în războiul acesta pentru succesiunea Austriei.

îngă Anglia, Austria și Olanda, Saxonia și Sardinia. Atunci, atunci pentru a apăra, Mauriciu de Saxonia pătrunde pentru Ludovic al XV-lea în Țerile-de-jos.

Deci, după fasa de aventură din războiul pentru succesiunea Austriei, după călătoria la Praga, Franța, strinsă de toate părțile, se duce să lupte pe teritoriul unde lupta trebuia dusă de la început. Mauriciu de Saxonia, Saxon cum Eugeniu de Savoia era Savoiaard, câștigă biruința de la Fontenoy.

Cu toate că în Italia situația este cu totul pierdută, Ludovic al XV-lea găsește pentru întâia și ultima oară energia trebuitoare ca să conducă o armată și pătrunde el însuși în aceste regiuni de peste Rin. Peste trei ani, biruințe nouă ale lui Mauriciu de Saxonia aduc încheierea păcii.

Urmărim, firește, numai partea care privește problema Rinului, lăsând la o parte luptele italiene ca și ale lui Frederic al II-lea.

Prin pacea de la *Aachen*, în 1748, Spania câștigă ce dorise, adică și secundogenitura napoletană și terțiogenitura italiană pentru al treilea fiu al lui Filip, în Parma și Piacenza. Franța nu capătă, de data aceasta, nimic, ba încă, pentru că pătrunseseră oști franceze în Țerile-de-jos și Franța arătase că-și aduce aminte de drumul acesta vechiu, se înființează din nou „cetățile de barieră“. Dar ea ajutase în acest război să se ridice o Putere care mai târziu avea să-i fie dușmana cea mai mare aici, în Germania, Prusia. Pentru Franța, Austria nu însemna teritoriul ereditar austriac, cu Ungaria, Boemia, Tirolul, Stiria, Carintia, Carniola, ci Germania unificată în forma austriacă. Însă ce înseamnă Prusia, care va înlocui Austria? Înseamnă că Germania pur politică a Austriei va fi înlocuită prin Germania-națiune a Prusiei, și e mai ușor a sta înaintea unui organism politic care represintă un complex de State, decât înaintea unei puteri nouă care înfățișează o naționalitate în expansiune.

Acum, în războiul întâiu, cu schimbările de atitudine ale lui Frederic, care încheie tratatul de pace când vrea și revine la război când i se pare că Silesia lui e amenințată, în războiul acesta pentru succesiunea Austriei nu se putuse stabili între Franța și Prusia legături care să garanteze Franciei sprijinul prusian. Erau legături diplomatice întâmplătoare, de oportunitate, acelea care mișcau pe Frederic, altfel, în toată acțiunea lui diplomatică un egoist cinic.

Se putea trece deci, din motive, de altfel, curat personale,—și din cele mai puțin onorabile,—la altă politică, a unirii cu Austria, fără motiv și fără scop. În acest al doilea război, pentru recucerirea Silesiei de Maria-Teresa (1756-63), Franța e pedepsită pentru greșeala ei politică prin înfrângerea de la Rossbach.

Îi rămăseseră lui Frederic, ca să afirme puterea Prusiei, două lucruri: să dovedească zădărnicia biruințelor Rușilor, cari pot să

între și în Berlin fără niciun folos și să arăte că ea însăși e în stare să biruiască oștile franceze. O arătase.

Pacea de la *Paris*, care se încheie la 1763, nu ne privește aici, pentru că prin clausele ei se hotărăsc numai interesele maritime și coloniale, problema Oceanului, care merită să fie studiată într'un alt șir de lecții.

Prin urmare în acest război Franța pare că renunță la planurile sale asupra Rinului și tot odată e înjosită în ce privește chestia nouă ce s'a deschis, problema stăpînirii asupra mărilor Apusului. Se poate zice că, și militarște, prin Rossbach, și politic, prin nedibăcia alianțelor din al doilea război, prin legătura capricioasă cu Austria, datorită relațiilor personale dintre două femei, și prin umilitorul tratat din Paris, vechiul regim a dat faliment. Desertase de la vechile tradiții pe basa cărora numai, se putea servi cu folos Franța.

LECȚIA a XX-a.

Revoluția franceză și chestia Rinului.

Dacă ar fi spus cineva unui revoluționar din 1789 până la sfârșitul fazei întâii a Revoluției franceze, până la confiscarea mijloacelor revoluționare și spiritului revoluționar de Napoleon I-îu, că Revoluția o să urmeze tradițiile vechiului regim, ar fi provocat toată indignarea de care acela era capabil. Nu era vorba de înlocuirea unei dominații cu alta, de substituirea unei persoane prin alta, de biruința unui partid asupra altui partid; cînd se întîmplă așa ceva, tot rămîne mult din lucrurile cele vechi. Aici era vorba de o totală schimbare de mentalitate, de spirit, de concepții. Mai ofensat ar fi fost un Frances din vremea Revoluției dacă l-ar fi confundat cineva cu un om din vechiul regim, cu tatăl său, sau cu dînsul însuși înainte de 1789, mai ofensat ar fi fost de aceasta decît dacă l-ar fi confundat cu un Calmuc ori cu un Hotentot, cu toate că Hotentoții nu făceau parte pe vremea aceea din limbajul injurios al timpului. Anul 1789 i se părea, nu începutul unei ere noi în sensul în care întrebuițăm noi cuvîntul acesta, ci, pe atunci formula „era nouă“ se întrebuițea cu o putere de convingere, cu o căldură de fanatism neîntrecut, cu o înșelare de sine însuși fără păreche.

De fapt, însă, cum veți vedea, era tot Franța veche, căci nu se schimbă o națiune dintr'un moment într'altul. Era tot Franța veche, cu deosebire că filosofi cari erau înainte la Guvern se aflau acum peste hotare sau supt un strat gros de pămînt, cu capul de o parte. Filosofi revoluționari făceau parte din vechiul regim ca și ceilalți. Vechiul regim nu înseamnă nici tirania regelui, nici supremația sufiletească a Bisericii, nici pensiunile de Curte, nici proprietatea mare, nici anumite legi ori anumite împărțiri administrative. Nu. Vechiul regim frances, care era același cu vechiul regim din Italia și Spania și Germania și Statele de Nord, și într'o

privință și din Rusia, ba chiar din Turcia lui Selim reformatorul, vechiul regim însemnează un autoritarism de fapt pornind dintr'o concepție rațională. Astăzi un socialist model rusesc, serios, se crede cu totul de altă esență decît stăpînitorul lui, împotriva căruia uneltește conspirații și pregătește revoluția și, cu toate acestea, sînt exact de aceeași esență în ceia ce privește teoria. Aceiași tratare silogistică a ființei vii, capricioase, sentimentale, contrazicătoare față de sine însăși, profund ilocică, — omul.

Raționalismul nu vrea să știe de aceia că nu există și nu poate exista Omul tip, invariabil, consecvent, capabil de prevederi sigure, care dispune de rațiune, sentiment, voință. Cel mult face deosebire între un om capabil și un om incapabil, între unul inteligent și unul prost, între unul harnic și unul leneș, dar încolo—exemplare de o potrivă ale unei spețe cunoscute. Și, dacă pe oamenii aceștia-i așezi după o anumită socoteală logică, îi aștepți cu siguranță la capătul raționamentului. Numai cît in-calculabilul rezervă decepțiunile lui.

Ei bine, acest X, incalculabil, a înșelat și socotelile raționaliștilor franceși de la 1789, cari prevedeau lucruri ce nu erau să se întîmple niciodată. Își închipuiau despre dinșii că sînt oameni cum nu s'aū mai întîlnit vre-odată, că pot să meargă pe niște drumuri pe care nimeni n'a mai călcat, că vor atinge rezultate pe care voința omenească nu le-a putut încă atinge și, cu toate acestea, în toate punctele, Revoluția franceasă a dat faliment. Ea a creat mica proprietate, a răspîdit codicele nou, basat pe dreptul rațional roman, a scos la iveală oameni cari altfel ar fi rămas toată viața lor într'o situație inferioară militară sau politică. Ea a schimbat anume hotare, a dat Rușilor Finlanda și Basarabia, a lăsat un strașnic exemplu de durere omenească și un mare exemplu de eroism, a bruscat naționalitățile și prin faptul acesta le-a silit să aibă conștiință de dinsele. Toate lucrurile acestea le-a făcut Revoluția franceasă, dar ea voiă cu totul altceva: nu transformarea Franciei, ci a umanității după ideile teoretice ale Jean Jacques Rousseau din „Contractul social“, învoiala dintre oamenii cari stau la sfat într'o bună dimineată, și-si zic: „De acum înainte noi să fim altfel“. Formula, sfîntă, bună, falsă, răufăcătoare în urmările ei practice era: între toți oamenii, — toți oamenii egali, toți oamenii frați, — să nu fie nicio neînțelegere, nicio rivalitate, nicio ură, niciun resentiment. Se duceau de puneau în pămînt frumosul copac din Champ de Mars, și-si închipuiau că el va crește și va umbri pașnic alte generații, care se vor aduna supt ramurile lui cu aceleași sentimente de frăție cu care se adunaseră cei din Iulie 1790. N'a apucat copacul să dea însă cele d'intăiu ramuri nouă, și era un iad, o furtună de ură în Franța, — și ploua sînge. De sigur că oamenii cari plantaseră copacul avuseră credință că nici măcar apă n'o să ploaie decît potrivit indicațiilor oficiului meteorologic,

și ar fi fost mirați cînd li s'ar fi spus că tot acest sînge se scurge din rana pe care ei au deschis-o în coasta dureroasă a umanității.

Neapărat că revoluționarii urau și politica externă a vechiului regim. Se jurau, cînd a început era nouă, că războaie cum au fost până atunci, războaie ca ale „tiranilor“ cari țin să apese popoarele, războaie provocate de oameni lacomi de sînge, cărora nu li stă inima la loc cînd alții trăiesc în pace, războaie de acestea de siluire a unei conștiințe naționale, nu se vor întîmpla niciodată. Predicau doar era păcii, a fericirii, a mulțămirii pentru toți oamenii... La Ludovic al XV-lea vor fi gîndit ca la un turburător al Europei, ca la unul care a trimes în toate părțile pe tinerii francezi să singereze fără folos pe cîmpiile de luptă din Europa, și erau hotărîți, cu cea mai mare siguranță hotărîți, să nu mai dea spectacolul acesta imoral Europei. Astfel chestia Rinului și celelalte lucruri n'aveau niciun fel de sens pentru dinșii. Între altele, de ce? Pentru că *nu vedeau hotare*. Hotarele erau un fel de rămășiță de pe vremea despotismului: pentru că „tiranul“ avea nevoie de bani, de aceia făcea hotare, de unde culegea bani și, tiranul dispărînd, nu mai era nevoie de hotare. E adevărat că lumea se îndărătnicia să vorbească de o parte a Rinului franțuzește și de cealaltă parte nemțește, dar aceasta era un fenomen trecător, până la înfrățirea grăiurilor menite să exprime într'o formă oarecare, limpede și veșnică, adevărul elementare pentru viața națiunilor.

Ilusia aceasta era, de altfel, necesară într'o vreme cînd socoteala timpului se schimba după era nouă republicană în anii noului regim și în decadele din cuprinsul anului celui nou, împodobite cu simbolice serbători ale umanității, cînd măsurile se controlau pe meridian și se împărțiau după sistemul decimal stăpînitor, cînd se împărțiau țerile, în ciuda amintirilor și legăturilor întărite în curs de veacuri, după linii geometrice și în proporții matematice, cînd dădeau într'un moment de supremă furie distrugătoare unei lumi nouă un Dumnezeu demonstrabil ca o teoremă și întruchipat într'o frumoasă actriță din Paris, cu firma modernă: „Raison“.

Înțelegînd în felul acesta revoluționarii francezi fapta lor de preschimbare subită și radicală, ca o mișcare menită pentru toată lumea, cînd au fost totuși siliți, și din hotărîtoare motive de ordine interioară, să facă războiul lor, prin minte nu li trecea că vor întreprinde războaie de cucerire, mergînd pe drumul pe care merseseră înaintașii lor, soldații-sclavi ai vechiului regim, ei cari erau soldații-cetățeni ai regimului libertății. Războiul se și purta la început în împrejurări extraordinare: mulți generali, ca Dumouriez, foarte patrioți, dar nu destul de „patrioți“, s'au desperat și au trecut la dușman pentru că, dacă rămîneau, ar fi mers de sigur la eșafodul lui Custine. Și cum să nu fi fost

desperați cînd trupa, la cel d'întăiū popas, putea să convoace o Convențiune Națională în miniatură ca să aprobe ori să desaprobe planurile campaniei? Din acest punct de vedere de sigur că armata revoluționară era cu totul inferioară: soldați rău îmbrăcați, unii literalmente „sans-culotte“, aprovizionarea, care în veacul al XVIII-lea ajunsese une ori să fie o realitate, redusă, cum ni arată o caricatură contemporană, la un sac cu cîteva alimente duse de acasă și o pîne înfiptă în baioneta puștii¹? Aveau ofițeri improvisați, căci ofițerii cei mai buni erau nobili și ei trecuseră dincolo de Rin, așteptînd să poată restabili pe tronul său solid, de moștenire, pe Ludovic al XVI-lea. Politiciani guralivi, adesea compromiși, ajunseră îndată să aibă conducerea armatelor republicane; în această privință sînt de cel mai înalt interes comic memoriile, pline de proclamații și de discursuri, ale „cetățeanului-general“ Doppet, care a „revoluționat“ Savoia. Armata aceasta prin sine n'ar fi putut birui; a biruit însă altceva: entuziasmul.

Am spus, chiar în lecția întăiū, că entuziasmul a putut face minuni. Nu revin asupra acestei afirmări, dar se mai adaugă un element: au mai biruit aceste armate revoluționare prin faptul că în veacul al XVIII-lea toate organizațiile militare erau cam de același tip, avînd același sistem de luptă, făcînd aceleași prevederi strategice; orice luptă nu era altceva decît o nouă încercare de puteri pe baza veche a unei anume experiențe sistematizate. Ignoranța, lipsa de calcul, incapacitatea de prevedere, nulitatea profesională a ostașilor Revoluției trebuia să li dea biruința, derutînd pe un dușman care socotia cu alte elemente. Și secretul biruinților barbare în vremea Romanilor, triumful, peste o mie de ani, al Turcilor, — pe lîngă faptul că dispuneau de-o infanterie admirabilă, — se explică, în mare parte, nu prin greșelile creștinilor, ci prin faptul că acest nou dușman avea un sistem militar cu totul deosebit, neașteptat.

Încă odată, armatele acestea cînd au trecut granița, nu credeau să meargă la cucerire. Erau sigure că nu pot merge la înfrîngere, dar n'aveau intenția să ia nimănuī nimic decît „despoților“ puterea „usurpată“. Își închipuiau că la fiecare graniță o să întilnească o serbare națională. Vor zice și face tiranii ce vor putea, dar din partea națiunilor pe teritoriul cărora călcău, nu va fi împotrivire. Oriunde se vor înfățișa liberatorii, vor fi primiți cu flori, cu discursuri de bunăvenire, cu adesiunea entusiastă la principiile Revoluției. Duceau doar Evanghelia cea nouă a omîntării, și ea trebuia să fie primită în genunchi cu sentimente de adîncă recunoștință! De fapt, în multe privințe noua Evanghelie era mai bună decît Vechiul Testament al popoarelor, dar

¹ Vezi-o și în volumul privitor la Revoluție din colecția de Istorie universală în limba germană a lui Oncken.

nu era, ca acesta, al lor, și omul ține la ceia ce e al lui, bun sau rău, pentru că viața lui e zidită pe temelii adânci, nevăzute, care au cerut secole întregi, și el se apără, nu numai împotriva răului, dar și a binelui care-i tăgăduiește personalitatea, căci pentru un om nu poate exista ceva mai sfânt decît personalitatea sa individuală,— iar pentru un popor decît personalitatea sa etnică. Poți să-l condamni la miserie, la apăsare, la moarte în masă, le îngăduie, dacă nu i se atinge personalitatea etnică, și poți să-l împodobești cu toate binefacerile, dacă i se atinge personalitatea națională, formată de secole întregi, nu primește.

Și, deci, această armată, cu astfel de soldați și de generali, plus comisarii parlamentari, n'a întâmpinat nicăiri primirea pe care ar fi dorit-o. O vom vedea cu prilejul dezvoltării campaniilor lui Napoleon. În anume locuri, în anume cercuri și pentru un anume timp, Francesii revoluționari au putut fi simpatici, dar, nu numai din cauzele defectelor temperamentului național, ci pentru stîrpiciumea formulilor metafisice care ajungea în scurt timp evidentă și pentru cei mai aplecați la iluzii, simpatia se înnăcria. Și atunci, în multe provincii, au putut să vadă revoluționarii următorul fenomen: lumea ridicîndu-se pentru vechea clasă nobiliară, pentru vechea popime, pentru vechea dinastie, pentru vechile așezăminte, pentru vechea nedreptate, pentru vechea tiranie, pentru vechile superstiții: Spania sîngerînd pentru cei doi regi ticăloși ai ei, tatăl și fiul, „depuși“ amîndoi de Napoleon, înaintea căruia s'au presintat amîndoi pentru a se pîrî unul pe altul, Spania ridicîndu-se pentru călugării aceia incalificabili de leneși și stricați; State germane, deprinse și cu teribilul sistem de închiriere a tinerilor ostași către o Putere mare, care era în stare să li plătească sîngele până în America engleză contra răsculaților, cerîndu-și înapoi acești luxoși și nuli „Duzendfürsten“; Prusia deprinsă cu autocrația funcționarismului începînd o imensă mișcare de simpatie pentru Hohenzollerni, dintre cari ultimii ori nu dovediseră capacitate, ori nu respectaseră morala; Rusia luptînd sălbatec pentru tradițiile ei seculare de absolutism și robie, împotriva aducătorilor luminii și libertății. Strașnică desiluzie pentru Franța revoluționară! Și atunci această Franță a devenit de un egoism feroce, și aceasta explică de ce a trecut așa de lesne de la sistemul Revoluției la sistemul lui Napoleon, care împărția națiunile în dreapta și în stînga. Națiunile nu vroiau să înțeleagă binefacerile Revoluției; ele nu merita să fie tratate altfel decît cu împărțirea în mase: pe chilo-metri și capete de om. Și noi am trecut prin nu știu cîte făgăduieli de acestea: azi ne dădea arbitrul temut Rușilor, a doua zi Austriacilor, iar la urma urmei Basarabia a plătit pentru toate păcatele noastre, și mai ales ale altora.

Pentru a se adevăra aceste lucruri să urmărim acum ceia ce

deosebește războaiele purtate la Rin de la 1791 până la stabilirea Imperiului lui Napoleon I-iu, deci războaiele Revoluției, în liniile cele mai generale și numai din punctul de vedere al problemei renane.

Francesii, cari nu mai voiau regalitate absolută și țineau pe bietul Ludovic al XVI-lea în cea mai strictă din cuștile bănuiei pline de ură, sînt amenințați cu un război european. Încă din August 1791 regele Prusiei, care n'avea interese speciale și imediate la Rin, în momentul acela, și Împăratul Austriei, fratele Mariei-Antoinetei, soția lui Ludovic, se găteau să se lupte pentru cumnatul și vărul lor, deși cumnățiile acestea n'aveau o valoare politică mult mai mare decît astăzi.

O lămurire neapărată înainte de a urmări acest război. Înaintașul lui Leopold și Francisc, dușman al Revoluției pe care credea s'o poată desființa cu Ungurii și Croații săi, marele său înaintaș, nobilul Iosif al II-lea deschisese o problemă foarte grea, o strașnică problemă în Statele austriace, prin introducerea administrației civile, laice, de limbă germană și de caracter general, în cuprinsul tuturor provinciilor din Împărăție, pentru Unguri, Nemiți, Romîni, Ruteni, Evrei, pentru catolici, protestanți, ateii, mosaiicii, cari vor fi toți numai „Unterthane“, numai supuși, și în calitate aceasta de supuși trebuiau să învețe la școala de Stat limba germană, principiile de credință față de Împărat, supunerea față de dinastie; tot ce aparținuse trecutului trebuia să dispară. De fapt Iosif a fost un revoluționar înainte de Revoluție, proclamînd, tot așa de radical, de necruțător, revoluția de sus înainte de a răsări aiurea revoluția de jos. Și a fost foarte mirat cînd toată lumea s'a ridicat împotriva lui, — o mirare din aceleași motive și de aceeași speță ca și mirarea revoluționarilor francesi față de nesimțirea și nerecunoștința Europei. Ungurilor li făgăduia viață modernă mai bună, și ei se ridicau pentru vechile lor privilegii: până și țeranul ungar șerb cerea să nu se mai amestece Guvernul între el și domnul pămîntului. N'a fost nașune — decît poate Romînul, atît de nenorocit, încît pentru orice i se dădea, trebuia să fie recunoscător — care să nu fie violent nemulțămît. Ceii mai nemulțămîți au fost, firește, locuitorii din Țerile-de-Jos; au ținut adunări, au presintat memorii, au stîrnit tulburări, s'au gătît de lupta contra libertății, dar pentru „libertăți“, contra Statului, dar pentru State, protivnică dreptății, dar prielnică „dreptăților“, și din cauza aceasta și Revoluția a putut, timp de doi ani de zile, 1789-91, să facă ce-a vrut fără intervenția austriacă, altfel posibilă, avînd Împăratul Țerile-de-Jos cu o graniță către Franța care stăpînea drumul asupra Parisului, prin Picardia.

E bine înțeles însă că n'avem a face cu o prefață flamandă a Revoluției franceze. Căci de ce se ridicaseră supușii cari, din interese superioare europene, fuseseră luați, cu mai puțin de un

veac în urmă, de la Spania pentru a fi dați Austriei? Pentru că Împăratul era tiran? Nu, era un binefăcător. Pentru că Împăratul reprezintă vechiul regim? Nu, ci inaugura pe cel nou. Și s'a ridicat cine? Ca pe vremea lui Artevelde, meșterii, negustorii orașelor? Nu, s'a rădicat prinții, nobilii, clericii, bogații, pentru că erau atinși în privilegiile lor de odinioară. Iosif al II-lea lovide catolicismul; clerul din Țerile-de-Jos se pornia împotriva lui. Iosif al II-lea crea o nobilime de funcționari, *Beamtentum*-ul, un fel de cinovnicism rusesc, cu apanagiul quasi-ereditar al funcțiunii, pentru ca așa de mult să fie legat interesul lor de existența sistemului administrativ nou, încât niciodată să nu poată fi despărțiți de dînsul. De fapt mai numai nobilii sînt și azi guvernatori de provincie, secretari de guvern și așa mai departe, dar nobilii din Țerile-de-Jos n'aveau aceleași perspective ca alții, și apoi ei nu voiau o situație înaltă oarecare, indiferent de loc. Căci Țerile-de-Jos reprezintă solidaritatea națională peste deosebiri de clasă. Nu se luptaseră toți împotriva Franciei, timp de atîtea secole, și apoi împotriva tiraniei spaniole mai bine de un veac? Prin urmare nu erau să se ridice cei de la orașe împotriva urmașilor tradițiilor lui Egmont care perise pe eșafod pentru cauza autonomiei Țerilor-de-Jos! Astfel, chiar contra intereselor lor sociale și economice, clasele de jos sprijină clasele de sus în această rezistență. Și anume pentru că în reforma lui Iosif al II-lea vedeau un mijloc de cîtopire austriacă, de distrugere a tradițiilor seculare din care o nație întreagă își lua energia.

Dar Țerile-de-jos ajunseseră astfel un focar de agitație revoluționară. Precum în Franța „stările“, Statele, *les États*, chemate ca să dea sfaturi și să facă sacrificii unul regim decăzut, se organizaseră în adunare revoluționară, așa și aici vechile State duc lupta. O mișcare generală de simpatie, la Rinul-de-jos, pentru revoluționarii franceși n'a existat niciodată. Aș lăsat oamenii de s'a făcut pentru ei, după biruința oștilor revoluționare, Republica Batavă, după Batavia de odinioară — era o beție de numiri arheologice: pe noi ne-ar fi numit Republică scitică, getică, — apoi a fost numit rege Ludovic, fratele lui Napoleon, acel „Roi Louis“ blind, cu regina Hortensa, atît de sensibilă, și cu un viitor Napoleon al III-lea ca fiu. S'aș lăsat republicanisați, regalisați din nou, organizați și într'un fel și într'altul, până la învoielile de la Viena, — însă din partea lor nu veți găsi ceva sincer care să samene cu sentimentul public ce aprobă o nouă stare de lucruri.

Cît a trăit Împăratul Leopold, om foarte cuminte, care judeca bine, războiul cu noul regim frances n'a început, dar cînd i-a urmat Francisc I-iu, oștile austriace aș pornit către o nouă împărțire de țară slăbită prin discordii civile ca și Polonia, din care Austria rupsese acum toată Galiția. De fapt, războiul a fost

provocat de Prusia, printr'un manifest absolut ofensător pentru Francesi. Era un partid în Franța care avea nevoie de război, cum partide care aveau nevoie de război au fost totdeauna în cursul Revoluției: întâi nobilii, ca să vie Condé să restituie deplin pe Ludovic al XVI-lea, pe urmă Girondinii, partidul republican moderat, cari credeau că se vor putea impune prin război, în sfârșit ceilalți, radicalii, Robespierre și tovarășii lui, cari numai cu războiul în afară puteau să facă în interior ceea ce au făcut, exploatând primejdia ocupării, de la o săptămână la alta, a Parisului de către aliați. Încă în Septembrie 1792 se dă lupta de la Valmy. Spre uimirea generală, una din cele mai minunate armate europene a Prusiei, e zdrobită. Prin Jemmapes, în Septembrie al anului următor, și Austriecii au fost înlăturați de la granița aceasta și scoși cu desăvârșire din luptă. Se iea Worms, Maienta; se năvălește în Țerile-de-Jos. Astfel Francesii se fac stăpîni pe malul celalt al Rinului.

Mai departe nu s'a mers din partea Europei legitimize, care totuși de sigur că mai putea scoate oștiri: surprinderea celor învrăjbiți, răpedea tăiere a bucăților prăzii nu izbutise. Franța nu era o Polonie. Discordia o întărise printr'o stare de spirit entusiastă, furioasă, în stare a birui orice puteri materiale. „Nebunii“ trebuiau lăsați în pace, chiar dacă, în apărarea lor, luaseră o parte din stăpînirea cumișilor cari-i provocaseră.

Era greu pentru Francesii Revoluției să se ajungă aici. Campania din 1793-5 a fost numai luarea în stăpînire a teritoriilor rămase libere dincolo de Rin. Prin luptele de la Wattignies și Fleurus se deschide drumul spre Olanda. La 1795 toată țara e ocupată fără să arăte o deosebită bucurie în ceasul de „liberare“. Neerlandesii erau mulțumiți cu republica lor de privilegii, și nu li trebuia republica nouă, de egalitate, libertate și fraternitate.

Îndată după aceasta, prin tratatul de la Basel, se retrage Prusia din coaliție. Spania, tîrîtă într'un război pe care nu era de loc în stare să-l poarte, se grăbește a face același lucru. Și astfel războiul devine, — afară de conflictul cu Anglia, — o înnoire a vechiului conflict franco-austriac, care se concentrează în Italia și dă prilej generalului Bonaparte să arăte ce poate împotriva Sardiniei, atît de slabă, apoi împotriva Austriei înseși. Cînd a ajuns la porțile Tirolului și poate să meargă asupra Vienei, Austriacii înțeleg că trebuie să încheie tratatul lor, de la *Campo-Formio* (Octombrie 1797), care asigură Francesilor, pe lîngă alte provincii, care nu ne privesc, Țerile-de-Jos.

Împrejurări interioare din Franța silesc pe biruitorul general să caute un prestigiu romantic și fabulos în Egipt, și în vremea aceea se alcătuieste noua coaliție, în care pe lîngă Austria se adaugă Puteri care nu luaseră parte la război pînă atunci: pe lîngă neînsemnatele aliate Neapole și Portugalia, Anglia și Rusia,

doritoare și acum să joace un rol în Europa centrală, ba, nemulțămîtă de atacul din Egipt, se adauge și Turcia, care nu urmăria și nu putea nimic. Și războiul acesta s'a purtat mai mult în Italia și în Svițera, „revoluționată“ acum și ea, de generalul Brune, în 1798. Isprăvile Rușilor lui Suvorov prin văile Svițerei sînt foarte interesante, dar nu din punctul nostru de vedere. Înfringerile franceze în Olanda aũ o muntă mai mare însemnătate, de și sînt trecătoare, căci numai printr'o schimbare de sistem puteau fi scoși Francesii de la gurile Rinului. Brune bate pe Englesii și Ruși la Bergen.

Atunci se întoarce Bonaparte și începe vestita campanie italiană încununată prin lupta de la Marengo. Ea e susținută de atacul paralel împotriva Austriacilor, care dă biruința lui Moreau la Hohenlinden, aducînd încheierea păceii de la *Lunéville* (Februar 1801). Prin pacea aceasta Franța nu capătă decît recunoașterea graniței Rinului, și vechile episcopate bisericești, vechiul ei vis din veacul al XVI-lea erau secularisate.

De la proclamarea Imperiului înaintea, se va trece numai în aparență la politica personală de aventuri grandioase a lui Napoleon. Toată tradiția renană pare înlăturată și ne-am găsi într'un domeniu care aparține celei mai îndrăznețe poezii. Se va vedea însă fondul de realitate, de necesitate ce se ascunde supt această formă epică strălucită.

LECȚIA a XXI-a.

Politica renană a lui Napoleon I-iu până la alcătuirea Confederației Rinului.

Se spune că politica lui Napoleon I-iu poate fi considerată ca o politică personală, cu un caracter individual pronunțat, individual genial, dacă voiiți, erodic mai puțin, căci de sigur că el n'a avut eroism decît în vastitatea planurilor sale, nu în acțiunea lui ca luptător. Știm, pe de altă parte, că, după proclamarea Imperiului, în desvoltarea Revoluției franceze, care coprinde și Imperiul, se face de obicei o despărțire cu totul arbitrară, lăsînd Revoluția de o parte și Imperiul de alta, pe cînd acesta nu e decît continuarea spiritului aceleia, cu toate că Revoluția a fost adesea repudiată de Imperiu și Imperiul nu putea să sufere partea republicană din Revoluție.

Spuneam că în partea aceia cu caracter imperial a desvoltării lucrurilor care încep la 1789, acțiunea personală, individuală, cu caracter genial a lui Napoleon I-iu se simte foarte mult, și dintr'însa, din capriciile ei, o să trebuiască să desfacem liniile de politică generală, care numai acelea pot fi interesante pentru noi, din punctul nostru de vedere. Napoleon, extrem de interesant ca om, poate fi studiat din atîtea puncte de vedere, și chiar din punctul de vedere patologic, căci sînt persoane care se ocupă cu patologia personagiilor mari din istoria universală. Pe noi însă nu ne interesează personalitatea lui Napoleon, ci acțiunea lui și ceia ce poate fi, dintr'însa, în legătură cu problemele politice mari și permanente.

Este o lecțiune de modestie pentru orice om înfrurirea adîncă pe care anume factori în afară de dînsul au exercitat-o, continuu și hotărîtor, și asupra lui Napoleon I-iu. Rare ori a fost o minte omenească avînd atîtea elemente de putere și într'un grad așa de superior ca mintea lui Napoleon cu lumea întregă înaintea lui, mare cunoscător și mînuitor de realități, microcosm perfect al

macrocosmului lumii, perfect virtuos putînd face să iasă după voie din haosul puterilor omenestî sau un cîntec sentimental sau o colosală învălmășeală de sunete. Din acest punct de vedere e superior cu mult lui Cesar sau fabulosului Alexandru Machedon al antichității elenice. Și, cu toate acestea, și asupra lui fatalitatea și-a exercitat influența, și anume două puteri mai ales: Una, care l-a ajutat o bucată de vreme la mărirea lui, pentru a-l cufunda la sfîrșit, a fost puterea *națională*. Însuflețit de idealul Revoluției franceze el nu și-a închipuit că va putea fi vre-un popor căruia făgăduindu-i-se libertate, legi bune, finanțe garantate și, pe lîngă acestea, îndrumarea superioară a unui om de geniu, să nu uite că e el însuși înaintea de a fi o parte din marele sistem de State clientelare strînse în jurul acestei Împărății. Din toate părțile însă i s'a răspuns, fără teorie multă, în izbucniri de mînie, în lupte îndărătnice, că popoarele țin înaintea de toate să fie ele înseși.

În același timp el s'a lovit și de altă putere, anume de aceea a tradițiilor politice. Oricît de superioară ar fi o minte omenescă, ea trebuie să lucreze, îndată ce se amestecă în domeniul politic, în care se găsesc acumulate lucruri foarte multe și foarte vechi, ținînd seamă de aceste lucruri, căci ele i se impun în chip imperios. Dacă e un om de la care s'ar fi putut aștepta o politică absolut nouă, e, de sigur, Napoleon: nu putea el ca minte și ca situație să sfarme tot ce fusese înaintea de dînsul, să dea o nouă pecete lumii?

Era, de sigur, un om de realități: crescut în școala lui militară din Brienne, puțin înfrîurit de „ideologia“ libertară pe care o desprețuia,—mare om de bun simț înaintea de toate. Și un om de bun simț nu construiește ceia ce construiesc oamenii Revoluțiunii franceze. Cu toate acestea era ceva care deranja acest admirabil bun simț: izbucnirile de genialitate cuceritoare bruscă, care îl făceau în unele împrejurări să creeze clădiri politice menite să nu dureze.

Dar și în această privință poate fi făcută o rezervă: Napoleon a fost totuși, cum îl califică Papa, în romanul istoric al lui Alfred de Vigny, mare „comediante“ și mare „tragediante“: tot ce a făgăduit el n'a crezut că în adevăr e în stare să facă. Statele pe care le dăruia, cînd unuia, cînd altuia, poate că n'avea intenția să le dăruiască nici unuia, nici altuia. În acea diplomatie de mici minciuni tradiționale, amesteca și el marea lui minciună genială, care de sigur că formează o largă parte din activitatea lui diplomatică. El juca un rol, și, cum une ori bruscă pe cineva, tot așa făgăduia alte ori, pentru efect, cîștigarea sau mai ales, fulgerătoarea terorizare a cuiva. De multe ori era în oferta lui tot atîta măreție, dar tot așa de puțină realitate ca în oferta actorului care pe scenă se declară gata a da o sută de mii de lei. De sigur că aceste făgăduieli constituiau unul din mijloacele lui de diplomatie. Precum după o ploaie mare răsar de-odată din natură puteri de vegetație nebănuite, tot așa din sufletul ome-

nesc, cînd arunci anume făgăduieli și măgulari mari, răsar lucruri care nu se spun de obicei. Principatele, teritoriul până la Balcani, Constantinopolul, această „langue de chat“, cum zicea el, licăria în discuțiile lui și provocau, la vanitoși ca și la naivi, neașteptate mărturisiri de poftă și aspirații.

Prin armare, diplomația adevărată a lui Napoleon I-u — și părerea aceasta mi-o fac din studierea politicei lui în Orient, pe care a trebuit să o fac cu prilejul scrierii volumului al V-lea din istoria Imperiului Otoman¹ — e adesea nesinceritate, momeală, provocare, farsă genială, dacă este să o judecăm drept. Dar poate că ar fi mai bine să cercetăm, nu spusele lui, ci creațiunile lui.

Și, în ce privește aceste fapte, va trebui să spunem că ele sînt în cea mai mare parte în legătură cu politica tradițională, — până la cele din urmă consecințe, care trec dincolo de marginile ei. Și în campania din Rusia, partea de eroism nebul, de provocare giganțică, e mult mai mică de cum se crede. Iar planurile de cucerire a Indiei pe care le raportează Villedomine în Memoriile sale erau enunțate și pentru a speria puțin pe un așa de solemn profesor de istorie, cu cravata peste urechi.

Nu, este o legătură logică, foarte cuminte, în toate lucrurile pe care le face Napoleon; ba poate chiar că în intențiunea lui era să se retragă cîndva din unele pozițiuni pe care fusese silit a le ocupa. Doar nu se ocupă totdeauna numai terenul ce vrea cineva să-l ocupe, ci se ia în stăpînire acea poziție pentru ca altul să nu o poată lua. Și, Napoleon era un creator de dinastie care nu putea calcula cu genialitatea copilului său, căruia de sigur nu voia să-i lase pe umeri greutatea ce el însuși o purta, Atlas cu umeri tari, fără oboseală. Urmărind în acest sens un fel de reabilitare a marelui Cesar modern împotriva genialității sale, putem spune, că de la proclamarea Imperiului, dela 1804 înainte, ne întîlnim cu o sumedenie de lucruri în legătură cu politica tradițională, și că drumul obișnuit al tradiției se deschide iarăși înaintea noastră.

De sigur că el n'a voit, a doua zi după proclamare, să se loviască de dușmănia anglo-rusă. Napoleon n'avea niciun scop agresiv împotriva Angliei. Anglia nu e un drum spre o cucerire, ci este ceva care se cucerește greu și nu duce nicăiri. Ar fi trebuit să dispui de o flotă superioară flotei sale. A făcut lagărul de la Boulogne, dar până acum continuă discuțiunea dacă era o intimidare sau o intențiune serioasă. Mulți cred, în timpul din urmă, că era o intențiune serioasă: e greu de admis aceasta. Mulți cred că, dacă n'ar fi fost ciocnirea dintre flota franceză și flota lui Nelson la Trafalgar, dacă prin urmare mijloacele de trecere în Anglia s'ar fi păstrat și mai departe, el încerca acest lucru. Eu cred că nu se lovește cineva de nații cu tradițiuni așa de vechi, cu o mîndrie așa de extraordinară, cum e nația engleză.

¹ V. și Driault, *La politique orientale de Napoléon I-er.*

Relativ, este ușor a se trece în Anglia. Întrebunțînd cine știe ce moment, călcîndu-se orice datorie de onestitate, se poate profita de o clipă potrivită pentru a risca, într'un act desperat, debarcarea. Dar se gîndește cineva ce înseamnă a stăpîni națiunea englesă, acea teribilă putere solidară a unui popor cu atîtea tradiții, vechi de o mie de ani? Există o armată pe lume care să poată zdrobi o asemenea putere morală mergînd până la negarea dreptului de viață a oricărui alt exemplar omenesc? Prin urmare nu Napoleon a căutat dușmănia englesă. La ce i-ar fi fi servit? Întîi, chiar pentru comunicația dintre provinciile sale, avea nevoie de Mare, și dușmănia Angliei însemna tăierea tuturor comunicațiunilor maritime. Și, cînd aceasta s'a întîmplat, el a trebuit să recurgă la așa-numitul sistem al blocului continental, la împlerecarea comerțului Angliei de a pătrunde pe continent, ceia ce nu a împiedecat-o de a lua toată flota danesă din portul Copenhaga și a o duce unde voiă. Blocul continental a fost o nenorocire pentru Napoleon: el a fost silit să anexeze Imperiului provincii care n'aveau niciun rost în alcătuirea lui: provincia Weserului-de-jos, a Elbei-de-jos, ca să se poată să strecoare de-a lungul Mării. Și să taie, în felul acesta, drumul mărfurilor engleze fie și printr'o expansiune deșănțată. Nu el, zic, a provocat Anglia; din potrivă Anglia, lui personal, putea să-i fie simpatică, din multe puncte de vedere. Englesii însă l-au urît totdeauna, au avut pentru dînsul o nestînsă ură, pe care au păstrat-o până la sfîrșit, până la tratamentul ce a avut să îndure din partea lor la Sfînta-Elena.

Rușii nu intrau în niciun fel de socoteală pentru Napoleon. Ură,—de ce? Ura între două popoare derivă din jigniri pe care le aduce vecinătatea sau încălcarea. Venise Suvorov cu cizmele lui celebre, în Svițera și Italia, dar prezența lui acolo a fost mai mult un obiect de curiozitate, și Napoleon nici nu avuse a face cu dînsul, care s'a luptat cu Masséna și alții. Liga anglo-rusă vine din două motive, și fiecare privește pe unul din cele două State reunite: e un motiv rusesc și unul engles.

Motivul rusesc este cel bine cunoscut, semnalat și mai sus: dorința Rusiei de a se manifesta ca Stat în Europa, de a avea o parte cît mai largă, cu orice fel de sacrificii, în afacerile Europei, ca să între astfel în ordinea politică a lumii civilizate. Iar, în ceia ce privește dorința Angliei de a pune piedecă Imperiului, ea se explică, nu numai prin particularitatea națională de care vorbiam, dar și prin altceva. Franța stăpîniă de la un timp două puncte dominante ale Rinului: unul la Nord și altul la Sud. Ea era în Țerile-de-jos, și, într'o formă mascată, era și în Svițera. Țerile-de-jos le cucerise Dumouriez; fusese aici Republica Batavă, transformată acum, în 1806 — până la anexarea formală din 1810 — în monarhie vasală, fiindcă Imperiul presupunea, după concepțiunea lui Napoleon, nu numai centrul imperial, ci și întreaga clientelă de regalități nouă formate în jurul

lui și menite să asigure interesele politice nouă, să dea alcătuirii totale o mai mare putere. În ceia ce privește Svițera, ea fusese „revoluționată“ în April 1798: Republică rămăsese ca și mai înainte, cu deosebirea că viața cantonală, patriarhală, a fost sacrificată când s'a creat Republica Helvetică, nouă, pe baza teoriilor lui Rousseau, pe baza unei unități logice care înainte nu exista, pe baza înlăturării tradițiilor locale care făcuseră puterea Svițerei. Constituțiunea aceasta, impusă de generalul Brune, a fost schimbată de altfel în Februar 1803. Noua alcătuire crea nouăsprezece cantoane, care nu erau decît departamente, asemănătoare cu departamentele franceze, și constituirea celor nouăsprezece cantoane era făcută în vederea unei acțiuni libere a Franței în Svițera. Și, mai departe, era, de la 1809, regatul italian al lui Eugène Beauharnais, fiul soției repudiate a lui Napoleon, Împărăteasa Iosefina.

Prezența Francesilor într'o formă la gura Rinului, într'altă formă la izvoarele lui, jignia interesele englese. Anglia era hotărîtă să întrebuițeze toate mijloacele ca să scoată Franța din această situație predominantă. Dar aceasta nu e decît tradiția pe care am urmărit-o de la începutul acestui curs, e tradițiunea războiului de O sută de ani, a regalității franceze moderne, a luptelor cu Carol Quintul, a tendinței de stăpînire universală a lui Ludovic al XIV-lea; e tot ce cunoaștem din istoria Franței până acum. Sintem în normal, și nu dincolo de marginile lucrurilor normale. Și somația a fost aceasta: ieșirea Francesilor din ceia ce numim astăzi Belgia, Olanda și Svițera.

La această alianță s'a adaus Austria. Cu toate că s'a cîntat odinioară, și într'o mare măsură se recunoaște și până acum, geniul diplomatic al lui Metternich, trebuie să spunem că acțiunea Austriei a fost în vremea lui Napoleon zăpăcită de la început până la sfîrșit. Poate că aceasta nu se datorește numai lui Metternich, căci la Curtea din Viena erau multe elemente care hotăriau. Era întăiu Împăratul Francisc I-iu, iubitul „Kaiser Franz“, care nu poseda una din cele mai lucide inteligențe politice din Europa, nici una din cele mai consecvente energii din această vreme. Pe urmă curtenii, camarila, cari la Viena totdeauna a avut rosturi mari. Și erau atîtea voințe aliate cu voința austriacă, într'un timp cînd Austria exercita hegemonia în Europa centrală, și acestea hotăriau și ele. Însă nu se poate tăgădui că acțiunea austriacă împotriva lui Napoleon a fost pe atît de încurcată, pe cît de clară și de hotărîtoare, de iute și fulgerătoare, a fost acțiunea lui Napoleon însuși. Austria ar fi vrut ceia ce a vrut totdeauna: să întetească pe alții a se bate, ea dînd cît mai puțin și la pace trăgînd cît mai multe avantagii. Prin urmare să atace Rușii, să atace Englesii, iar Austria să trimeată contingente încet, negociînd, și la urma urmei să

vădă dacă n'o fi ceva de apucat. Însă această atitudine nu se potrivă cu mijloacele de acțiune ale lui Napoleon. Napoleon, lăsînd de o parte pe Englesi și pe Ruși, cari erau să vie cînd erau să vie, a mers drept către Viena. A întîlnit în cale pe nenorocitul Mack, care de sigur că nu și-a căpătat glorie prin campania din 1805, l-a înconjurat, l-a luat „ca din oală“ și după aceasta a mers asupra Vienei. Nu se poate numi din punct de vedere politic și militar decît o acțiune zăpăcită unirea cu două Puteri dintre cari niciuna nu poate fi atacată de dușman, ca Anglia și Rusia, căci aceasta înseamnă a primi loviturile cele d'întăiu. Ce putea lua Napoleon Rusiei? Ce putea lua Angliei? Austria însă era în drumul lui și putea plăti imediat greșeala din 1805. S'a ajuns lîngă Viena. Se încearcă din partea Austriecilor acea frumoasă luptă de la Austerlitz, cînd un soare limpede de iarnă părea că represintă binecuvîntarea dumnezeiască asupra biruinței oștilor franceze. După aceia se încheie pacea de la Pressburg, prin care Austria e scoasă din Tirol și Italia.

Dacă e să înfățișăm într'o formulă rezultatul păcii de la Pressburg, e acela că Austria nu mai are ce căuta în Italia, unde viceregalitatea lui Eugène de Beauharnais va funcționa, și de acum înainte Tirolul trece la Bavaria. Faptul acesta destăinuie intențiile lui Napoleon în ceia ce privește Germania. Aici, în Germania, el are decî și protejați, nu numai dușmani. Bavaria, care făcuse odată politică austriacă, în războiul de Treizeci de ani, ba luase chiar greutatea politicei austriace, se dușmănise cu Austria în chestia succesiunii la tron a Mariei-Teresa ¹. De aici se crează dușmănia austriaco-tirolesă, dușmănie care trăiește până și în amintirile poporului: pe un stîlp din Tirol sînt scrise și acum versurile „Bis hierher und nicht weiter, Kamen din bayrischen Reiter“.

Prin urmare, Bavariei i se dau aceste regiuni ale Tirolului. Și aici nu era un capriciu genial, o socoteală făcută la suprafață, Tirolul putea fi foarte bine stăpînit de Bavaria. Tirolul este o țară germană? Este, se vorbește un anume dialect german. Este Tirolul numai o țară germană? Cine a fost acolo știe că sînt și mulți Italieni și că elementul italian crește chiar, în dauna elementului german, în timpul nostru. Tirolul este o țară de credință față de Austria e adevărat, toate tradițiile sale o îndreaptă spre dînsa, dar acest Tirol este înainte de toate o țară catolică: prin urmare dacă se înlocuiește stăpînirea veche cu alta, e de ajuns poate ca noul stăpînitor să vorbească nemțește și să fie catolic.

În acelaș timp Casa de Austria comite altă greșeală mare, care i-a făcut tot atîta rău cît și Confederația Rinului întemeiată de Napoleon, — greșeală care părea că-i va aduce foloase,

¹ V. mai sus.

și într'o privință i-a și adus până s'au putut constata pierderile continue și durabile. Și iată care este această greșală: În Imperiu, Casa de Austria avea de la o bucată de vreme un oarecare drept, recunoscut, dar nu legal, pe basă de acte, dreptul de a da Împărați Germaniei: nu era scris în nicio constituție imperială că suveranii Germaniei trebuie să fie din Casa de Austria, de și nimic n'ar fi dorit mai mult Casa de Austria decât să ajungă la un astfel de principiu politic. Cu toate că nimeni nu era în măsură a înlocui Casa de Austria în conducerea Imperiului, cu toate acestea nimeni n'ar fi consimțit să recunoască printr'un act legal acest lucru putînd să angajeze viitorul. Pragmatica Sancțiune n'a fost o „sancțiune“ pentru moștenirea în Imperiu, — și nici nu se putea, de oare ce Maria-Teresa, ca temeie, nu putea să poarte coroana împărătească, pe care a căpătat-o însă pentru soțul ei, care de sigur că n'ar fi fost ales dacă nu era soțul moștenitoareii Ungariei, Boemiei și țărilor austriace. Atunci, față de creațiunea nouă a politicei franceze, s'a gîndit Împăratul, fără a considera aceasta ca o înfrîngere, ci mai mult ca un succes, — dovadă că a ales pentru solemnitate ziua numelui său, Sfîntul Franz, — să se proclame Împărat ereditar al Austriei, — și s'a făcut aceasta cu o pompă care nu prevestia izgonirea din Germania, ci o împuternicire a dinastiei.

Din acel moment deci Francisc a declarat că se va intitula, nu Imperator Romanorum, ci Imperator Austriei. Era un avantaj, sau o scădere? Dar Împărăția Austriei și a Ținuturilor ereditare mai înseamnă oare Împărăția cea veche, Sfîntul Imperiu roman de națiune germanică? De sigur că nu, pe cînd înnaînte, sprijinindu-se ca Împărat pe Austria, el era Împărat după tradiție, avea dreptul să reclame ca basă rosturile imperiale germane. Acuma însă puteau să-l înlătore din Germania și să-l trimeată la Imperiul lui austriac, pe care și-l întemeiasă, pe aceeași basă a creațiunii arbitrare de State, pe care și Napoleon își făcuse Imperiul și făcea acum regatele, marile-ducate, ducatele și principatele sale.

De fapt, Împăratul Austriei nu avea intenția de a renunța durabil la drepturile sale în Germania, de și crease un nou Imperiu, cu drept de succesiune pentru ai săi. Și-o fi închipuit că se poate cu titlul acesta să mai exercite și influență în Germania; ei bine, pentru mai târziu măcar, se înșela. Această Austrie, ridicată la demnitate imperială, trebuia să aibă o politică proprie, care, ce e dreptul, prin vicii de naștere, e puțin cam desorientată și acum: ar vrea să-și caute rosturile imperiale în Orient, să întindă până la Salonic vulturul cu două capete, care și aiurea se poartă în stemă. Numai cît sînt și alte ambiții: Italia care pîndește Albania, Rusia care nu vrea să se turbure echilibrul balcanic, și există și acel „bolnav“ care se crede însănătoșit azi, și nu înțelege de loc să fie fericit supt firmă austriacă. Pentru diplomați totul e un schimb de note, pentru ge-

neralii cari pregătesc războiul totul stă în combinații și mișcări de trupe, dar afară de acestea mai sînt realitățile naționale, pe deplin libere să nu țină seama de cine vede numai drumuri militare și schimbul de note diplomatice. Așa încît, o spun, acest Imperiu austriac nu-și găsește nici până astăzi bazele imperiale, mai ales de cînd a scăpat pe jumătate Ungaria, de cînd, de la 1867, odată cu dualismul, Imperiul își poartă mai greu mîna dreaptă. Pentru Bosnia și Herțegovina doar este și azi o ceartă între Austria și Ungaria, fiecare întrebîndu-se a cui este prada, căci, ca amintiri istorice, cele două provincii țin de regatul Ungariei, care nu vrea să știe de necesitatea unui „Drang nach Osten“. Și nici în Imperiul austriac el însuși, nu s'a ajuns la unitatea care singură poate să afirme viața unui Stat: Slavii tinzînd în altă parte, fiecare seminție după interesele și speranțele ei firești. Nu e de mirare deci că până și funcționarii, ofițerii se întîmplă a vorbi public, cu cel d'întăiu venit, despre sfîrșitul Austriei.

Napoleon însă era hotărît să dea Germaniei altă viață. Confederația Rinului este opera principală a lui Napoleon în Germania. Reprezintă ea o idee nouă sau nu? Întăiu Confederația nu e, în forma ei d'întăiu, firească, decît încercarea de a învia vechea Lotaringie, încercarea de a da o întrupare ideilor lui Henric al IV-lea. Confederația Rinului nu e decît reeditarea de către Napoleon a proiectului pe care-l formase și-l îndeplinise oarecum Ludovic al XIV-lea. Opera de căpetenie a lui Napoleon în Germania nu e astfel decît reinstituirea unui Stat dispărut de sute de ani și, în același timp, reeditarea a două proiecte franceze din care unul a fost împiedecat în realizare prin moartea înaintea de vreme a lui Henric, iar cellalt prin nesuccesul care se ținea de o bucată de vreme de armele lui Ludovic.

Confederația Rinului cuprindea patru regate, cinci mari ducate, — și cel de Frankfurt, pentru primatul german, Dalberg! — 16 principate. Actul ei de naștere e din Iulie 1806, și ea a început a funcționa în August. Legătura aceasta politică nu era cu totul închisă, și putea să primească neconținut elemente nouă. Dovadă Vestfalia, care a ajuns în urmă să fie cuprinsă în Confederație, Vestfalia, altă creațiune a lui Napoleon, despre care vorbim pe urmă. La început Confederația cuprindea Bavaria, Württembergul, Badenul, — continuarea, ca elemente principale, a vechii Suabii, — apoi Hesa-Darmstadt, sfărîmătură a Palatinatului sfășiât, — altă sfărîmătură, rămasă în legătură cu Casa regală engleză, fiind Hanovra.

Confederația Rinului avea în gîndul lui Napoleon misiunea de a-i crea o Germanie prietenă. Și de sigur că ea însemnează un element conservativ în politica Împăratului. A căutat să o întărească, să creeze tot mai multe interese germane în legătură

cu Imperiul. Regatele acestea renane chiar sînt doar creațiuni ale lui: regatul Württembergului, al Bavariei, ca și marile-ducate din părțile acestea nu existau înaintea de dînsul. Confederația trebuia să asigure linia renană împotriva unei ofensive nouă germanice, să fie un scut al existenței Imperiului frances.

Acesta era scopul lui Napoleon. Dar cîa a ajuns să treacă dincolo de acest scop, să turbure viața germană provocînd acele groaznice furtuni care țin de la 1806 la 1812, aceasta nu i se datorește numai lui. Nebunia revoluționară, patima aceasta a creațiunilor nouă colosale, prinsese și pe alții, și puterile pe care le combătuse Revoluția fuseseră pătrunse de spiritul inovator: ele vor atrage pe marele creator în vîrtejul unde la urmă el se va pierde, împreună cu creațiunile pe care izbutise să le ridice.

LECȚIA a XXII-a.

Napoleon ca întemeietor de State germane și lupta lui pentru menținerea lor.

Venim acum la această altă fasă din politica lui Napoleon, care e și ea stăpînită însă de tradiția geografică, tradiția națională și cea istorică, din care nu se poate desface nimeni, căci niciun om trăitor pe pămînt nu va ajunge să poată rupe legăturile acestea tradiționale care unesc pe toți acei ce au muncit și suferit înaintea de dînsul. Iată-l făcînd în Germania Confederația Rinului, care nu era ceva nou, ci numai continuarea ideii franceze din veacul al XVI-lea și al XVII-lea; iată-l întemeind State care, fără a-și da el seama poate, deși elementele pentru alcătuirea acestor State le luase din cunoștințele istorice curente, nu fac altceva decît continuă nevoia de viață deosebită a regiunilor renane și corespund tendințelor separatiste ale acestei regiuni dintre Franța și Germania. Statele acestea n'au avut un viitor mare din două motive: unul a fost că ele erau în legătură cu o întreagă organizație fantastică în cele mai multe părți și care din cauza acestui caracter fantastic trebuia să dispară atrăgînd în peirea sa și elementele care erau naturale în creațiunea politică a lui Napoleon. Departamentele franceze de pe malul Mării Nordului nu erau naturale, precum nici anume formațiunile din Italia nu corespundeau nevoilor locale, precum anume planuri în regiunile balcanice erau în afară de orice posibilitate de durată. Cînd lucrurile acestea s'au sfărîmat, s'au sfărîmat și altele care ar fi putut să trăiască.

Dar mai era ceva: creațiunile acestea, cîiar dacă în esența lor erau legitime și capabile de durată, s'au compromis prin sistemul de administrație la care au fost supuse și prin legăturile politice în care au fost cuprinse. Sistemul de administrație era cel frances. Specialiști aduși din Franța au fost puși în capul

departamentelor mai importante; s'au aruncat asupra provinciilor germane un stol întreg de oameni de afaceri din Franța. Revoluția pornise de la oameni virtuoși, crescuți în cetirea lui Plutarh pe: Robespierre nu putea să-l laude cineva mai mult decât spuindu-i că e cel mai virtuos exemplar al speciei umane apărut vre odată, și virtutea lui Marat îi permitea să primească pe Charlotte Corday în baia unde a fost înjunghiat. Generația d'întăiu a fost deci de o virtute desăvîrșită, dar pe urmă, cu cuceririle neașteptate, dintr'o zi într'alta, cu armate imense străbătînd întregi provincii și țeri întregi în cîteva săptămîni, cu atîtea nevoi de aprovizionare, comenzi de arme, și altele, a început să apară a doua serie de revoluționari, nevirtuoși, cari lăsaū soldații Republicei desculți și flămînzi, dar ei făceau milioane, cari căraū la Paris tot ce puteau din provinciile cucerite, ca acel Rapinard cu privire la care circula chiar în armată cîntecul că nu se știe

Si Rapinard vient de rapine
Ou rapine de Rapinard.

Și, alături, corupții, îmbogățiți în câțiva ani de zile, trăind o perpetuă viață de scandal, căci niciodată nu s'au cheltuit bani cu un mai cinic desfriū și o mai nerușinată risipă pentru miserabile scopuri, spre a satisface cele mai imunde pasiuni, decât în această Franță, moralisată prin Revoluție și apoi ajunsă la acel echilibru interior care se chiamă Directoratul.

Și, cînd astfel de oameni se duceau în Germania patriarhală, cuminte, zgîrcită, în Germania care, prin viața ei locală, fusese ferită de anume curenți ale corupției europene a claselor superioare, în Germania aceasta, care se oglindește așa de frumos în scrierile lui Goethe tînăr și ale surorii lui către dînsul, sau într'acele ale tînărului zeū către doamna de Stein,—se poate închipui revolta publică!

Creațiunile acestea politice corespund deci unei adevărate necesități, în legătură cu vechea tradiție lotaringiană. Sentimentele cu care poporația a primit întemeierea acestor State n'au fost rele. Necesare și simpatice în cele d'întîiū timpuri, cea ce a adus dispariția lor a fost, pe de o parte, legătura lor cu creațiunī ce nu puteau dăinui, amestecul lor în combinațiunī politice menite unū faliment apropiat, iar, pe de altă parte, reaua administrație și resentimentul pe care-l provoacă amestecul în viața patriarhală și cumpănită din regiunile renane a unor elemente venite din rîndurile financiarilor și petrecătorilor Revoluției franceze.

Cîteva amănunte asupra acestor creațiunī politice napoleonice pot fi de folos.

S'a creat regatul de Vestfalia, încredințată de Împărat unuia dintre frații săi, Jérôme, care a fost tatăl principelui Napoleon,

cel ce a stat în fruntea oștilor franceze în războiul Crimeii și apoi ne-a vizitat și pe noi.

În Vestfalia se coprindea și Cassel, cea ce însemnează fărimțarea Hesei de odinioară. Dar faptul că Hesa putuse să ajungă ceea ce era în veacul al XVIII-lea arată el însuși necesitatea de viață deosebită a unei anume regiuni renane. Decî din timpuri foarte depărtate, cînd Vestfalia făcea parte din apanagiul casei ghelfe a lui Henric Leul, din vremea aceea până în a lui Napoleon, regiunea aceasta simte nevoia de a trăi în condiții particulare. Vestfalia mai cuprinde cea mai mare parte din Hanovra, și însăși formarea Hanovei dovedește cerința regiunilor renane de a duce o existență proprie.

Se dau noului regat orașe vestite în cultura germană, în trecutul luptelor germanice Magdeburg, Göttingen, Braunschweig, de unde pornise ducele care a provocat Revoluția franceză prin proclamația insultătoare la adresa Guvernului revoluționar francez. Ce ironie a lucrurilor: cel care provocase pe revoluționarii franceși la 1791 e ducele de Braunschweig, și Braunschweigul ajunge să facă parte din creațiunile Imperiului francez, desvoltat și el tocmai din această revoluție biruitoare!

Basa acestui Stat ghelf era firească și în legătură cu o întregă desvoltare istorică, în stare a înfriuri încă ideile și sentimentele poporațiilor. Adausele sînt datorite combinațiilor de hasard care se întîmpină în ultimii ani ai dominațiunii lui Napoleon, și chiar lui Jérôme nu i-a convenit adese ori să vadă departamentele lui desfăcute după nevoile politice personale a marelui, a imensului său frate.

Afară de aceasta se întemeiază Marele Ducat de Berg. Nu vom zice că era așa de natural cum era Vestfalia, dar vom recunoaște că acest Ducat nu înseamnă decît partea din regiunea renană pe care Napoleon înțelegea să o aibă direct supt stăpînirea sa. El simția nevoia, din punct de vedere politic și militar, să aibă în părțile Rinului feuda sa, omul său, care să fie capabil a apăra linia Rinului cu mai multă credință, mai multă tragere de inimă și statornicie decît ar fi apărât-o Confederația Rinului, care se *numia* mai mult astfel decît era în realitate, fiind mai mult o asociație a Germaniei apusene aliate cu Napoleon împotriva Germaniei austriace, care trebuia aruncată spre Răsărit, și a Germaniei prusiene, care, dacă era cu putință, trebuia nimicită, făcîndu-se un fel de graniță a Elbei între Franța, cu Statele sale vasale, între puterea occidentală nouă decî, cu Napoleon I-ii ca Împărat, și între Rusia, cu Imperiul ei de Orient.

Și, ca și celelalte, ideia aceasta nu e așa de extraordinară, în afară de toate posibilitățile și tendințele istorice. Lumea germană fusese o bucată de vreme numai până la Elba: toată regiunea transelbană e luată de la Slavi și numele geografice ale Prusiei indică prezența elementului slav aici. Prusia nu e un

Stat german în originile sale, ea a jucat un mare rol german fără să fie germană în elementele sale de la începutul puterii sale. Părea că se întoarce politica lui Carol-cel-Mare, cu centrul de greutate la Rin și trimetînd spre Ost mărcile sale, impunînd legături de vasalitate șefilor de popoare ce mai fuseseră cruțați.

Întorcîndu-ne la feuda renană a lui Napoleon, și în ducatul acesta de Berg, care cuprindea patru departamente — sistemul departamentelor a fost introdus pretutindeni în Germania —, departamentele de Rin, Sieg, Roer și Ems, după cele patru ape principale, și avîndu-și reședința la Düsseldorf, iar centrul industrial la Elberfeld, se găseau la început foarte multe simpatii pentru cauza napoleoniană. Se poate zice că între toate formațiile politice germane e aceia care l-a dorit mai mult înaintea de a veni, l-a primit cu mai multă simpatie cînd a sosit și l-a regretat mai mult după ce s'a dus. Murat, marele-duce, cumnatul Împăratului, era, de almintîri, un om foarte cum se cade și, mai tîrziu, în Neapole a făcut tot ce se putea face cu elementele date. Cine vrea să aibă noțiunea sentimentelor pe care locuitorii acestor regiuni le-au avut față de stăpînirea lui Napoleon n'are decît să deschidă memoriile lui Heine, care este mai mult decît jumătate renan, german renan, și numai cealaltă jumătate Evreu semit. Cel care și-a permis a recunoaște Germania învinsă în sunetele de „dumm, dumm“ ale toboșarului frances prieten, e tot cel care a cîntat tot devotamentul imens al epopeii napoleoniene în „Cei doi grenadiri“ și avem în amintirile lui Heine acea splendidă scenă a întrării lui Napoleon la Düsseldorf, cu „seine ruhigen Cäsar augen“.

Marele Ducat de Berg ni amintește ce urmă să creeze Henric al IV-lea în aceste părți: ducatele de Cleve, Julich și Berg, cele trei provincii pe care el voiă să le reunească într'un singur Stat ca un Stat clientelar frances. Ceia ce dorise Henric izbutește să întemeieze Napoleon. Și aici decî Împăratul e în plină tradiție istorică. Așa de necesare erau Statele acestea întemeiate de dînsul, așa de îndreptățite de a fi, încît tratatele din Viena, minite a dărîma tot ce întemeiasse monstrul, tulburătorul fericirii popoarelor, au păstrat ceva din ele. Din acestea rezultă acel efemer Mare-Ducat de Rin care, unit cu Prusia, cuprindea Vestfalia, Cleve, Berg și Rinul-de-Jos. Și cea ce păstrează și dușmanul dintr'o operă în momentul cînd cu mai multă furie se aruncă pentru a o distruge, aceia trebuie să fie cu adevărat un lucru necesar.

Și mai este ceva de ținut în seamă: Prin tratatele din Viena, Hanovra a înviat. Anglia avea atîtea interese aici, încît, între cele d'întăi cerințe ale ei, a fost și aceia de a se restabili regatul de Hanovra — odată Electorat, acum și ea Regat grație sistemului introdus de Napoleon —, și despărțirea Hanovrei de Anglia s'a întîmplat numai la moartea regelui William, cînd, ajungînd regină nepoata lui, Victoria, care după normele germane nu mai

putea să succedă și în regatul Hanovreii, alt membru al dinastiei s'a așezat în Electoratul acesta. Și, după ce el a fost distrus de Prusia, în luptele pentru întemeierea unității imperiale germane, spiritul ghelf, hanoverian a rămas încă până azi, înconjurînd de o discretă iubire pe ultimii represintanți ai unei familii detronate și atinse de multe nenorociri. Atît de greu este să desrădăcinezi tradițiile seculare din inima unui popor !

Trecem la alianțele ultime ale lui Napoleon și la sfărîmarea Imperiului său.

O condiție pentru ca aceste creațiuni ale lui Napoleon I-ii să dureze, era ca Prusia să fie distrusă. Cu o Prusie tare tot ceia ce făcuse și ce era să facă Napoleon în Germania rămîne inutil, trecător.

Astfel la 1806 necesitatea cea mare era sfărîmarea Prusiei. Napoleon știa foarte bine că o poate sfărîma, și n'a fost nici acesta un război aleatoriu. Pe ce se răzima Prusia ? Pe armata prusiană. Armata prusiană era creațiunea lui Frederic al II-lea. Ea rămăsese la 1806 întocmai așa cum fusese la 1780. Această admirabilă armată era deci în urmă cu mai mult de un sfert de veac, și din mîndrie,—am putea zice,—se ținea în urmă. Să sfarme acele cadre perfecte, legăturile acelea strînse care deosebesc sistemul militar prusian, strategia aceia cu înfățișare de infailibilitate, pentru a adopta — ce ? Brutalitatea plebeiană a maselor mari, răpezite pripit în cutare direcție ! De la Frederic, Wilhelm cel vechiu era în armata prusiană respectul pentru soldatul convenabil, înalt, bine îmbrăcat, bine învățat și bine bătut. Pe cînd pentru revoluționarii franceși idealul soldatului era acel care merge iute, care ajunge la timp, care e gata să se jertfească fără să stea pe gînduri pentru a se atinge scopul ce trebuia neapărat atins; deci vioiciune, sacrificiu, independență individuală, acestea au fost elementele din care s'a alcătuit biruința Francesilor asupra celorlalte armate europene¹.

Deci Prusia nici supt raportul militar nu trebuia să fie un adversar extraordinar de temut pentru Franța napoleoniană, iar supt raportul diplomatic ea era izolată. Ce putea să-i ajute Anglia, care, prin creațiunea lui Napoleon de la 1805, pierduse orice *pied à terre* în Germania, orice mijloc de a interveni la Rin ? Regatul de Olanda și provinciile belgiene ale Imperiului îi tăiau calea, bătută de atîtea ori în veacul al XVIII-lea. Rămînea Rusia. În adevăr aici pentru întâia oară s'a atins Napoleon de inarea putere a rezistenței rusești.

¹ Ceva analog s'a petrecut supt ochii noștri cu armata rusească în războiul iapones. Rusia trăia în tradițiile vechi ale armatei prusiene, iar armata iaponesă, care îndrăznea să aibă inițiativă personală a subofițerilor, dacă nu și a soldatului, nu însema decît omul care se luptă ca suflet, pe cînd dincolo totul se răzima tocmai pe nimicirea sufletului.

Cît privește Prusia decî, prin biruința de la Iena Napoleon a desființat-o. Nu numai că prestigiul biruitoarei armate prusiene a căzut, dar s'a văzut să această armată extraordinară putea fi distrusă printr'o singură mare lovitură. În liniile de luptă de la Eylau și de la Friedland aŭ răsărit însă Rușii, cari i s'aŭ părut lui Napoleon strașnici. Într'adevăr era un conflict foarte interesant acela dintre imobilitatea inconștienței brute și vioiciunea entusiastă care se poate și descuraja: pe cel mai mare voinic, dacă l-ar pune cineva să tragă cu sabia în piatră, va veni un moment cînd mai că ar fi dispus să renunțe. Aceasta aŭ dovedit Rușii în cele două lupte de iarnă: că pot fi piatra aceasta de care se zdrobește, fără ca în piatră să se agite o conștiință, și fierul cel mai ascuțit. Atunci pentru întiași oară se poate zice că Napoleon s'a lovit de o piedecă pur materială, cu neputință însă de a fi înlăturată. Până atunci fusese lupta între un organism superior și altul inferior, între o conștiință de libertate și o deprindere de șerbie, între entusiasm și disciplină, între credința față de un steag nou și credința față de o dinastie veche (casul cu Austria), fusese lupta între iubirea de viață locală și tendința de a confunda toate în viața refăcută a umanității întregi; dar până acum nu fusese niciodată prilejul să se întâlnească ceva mai revoltător de resistant în nulitatea sa morală decît armata rusească.

Atunci Napoleon a încercat *cellalt* sistem. A dispărut conducătorul de oștiri și a apărut *tragediante*-le pe care-l cunoaștem, și trebuie să spunem că *tragediante*-le a avut față de Alexandru I-iŭ o foarte ușoară sarcină. Țarul lucra supt înrăurile mistice ale doamnei de Krüdener: prin urmare energia bărbătească a lui Napoleon, puterea lui neobișnuită, genială, de a sugera idei și de a ingenunchia suflete, de a distruge voinți, s'a găsit înaintea unui om tînăr, cu intențiuni bune, cu sufletul mlădios, urmărit de scenele grozave ale uciderii — nu fără știința lui —, expunerii, îngropării tatălui său Pavel, înaintea unui om slab care ar fi dorit să fie folositor omenirii, ideilor celor mai nobile, credințelor celor mai sfinte. Mai tîrziu era să înființeze Sfînta Alianță, fiind și inițiatorul și sprijinitorul de căpetenie al acesteia. Nu îngăduie cursul acesta al nostru să se spună mai multe despre Alexandru I-iŭ, dar e necesar să înțelegem în ce chip a fost el un factor esențial în cariera lui Napoleon.

Atunci, în două întîlniri, ținute la o distanță aproape de un an, una în Iulie 1807 la Tilsitt, cealaltă în Septembrie 1808 al Erfurth, s'a discutat soarta globului. La Tilsitt negociațiile s'aŭ desfășurat Napoleon fiind încă dominator, zvîrlind frasele lui scurte, oferind fulgerător țeri, gata să binecuvinteze stăpînirea lui Alexandru I-iŭ asupra întregii lumi răsăritene, cu noi în rîndul întîiŭ, căci Napoleon a recunoscut formal anexarea provinciilor dunărene către Rusia. A doua oară însă Napoleon nu mai era cel

de odinioară: începuse răscoala din Spania, pe care nici prezența personală a Împăratului, nici biruințele câștigate unele după altele nu fuseseră în stare să o înnăbușe, „invisibilul“ spaniol pîndind după fiecare stîncă, la orice cotitură de drum pe „cîinele de Frances“. Anglia, împiedecată de Napoleon de a-l ataca în Germania, a încunjurat Europa ca să-l atace din cealaltă parte, unde s'a dovedit că era călcîiul vulnerabil al stăpînirii lui.

Se poate zice că în întrevederile de la Tilsitt și Erfurth Napoleon a sacrificat Dunărea, planurile răsăritene, *pentru Rin și dominația asupra Germaniei*. Nu se înțeleg măgulirile la adresa lui Alexandru decît prin nevoia de a păstra creațiunile germanice ale Împăratului frances și pămîntul prusian ocupat, confiscat, împărțit. Pusese numai două condiții: una, care nu ne interesează, e sprijinirea blocului continental contra Angliei, și a doua, menținerea trupelor franceze în anume teritorii germane.

Discuțiile de la Tilsitt se învîrt în cercul acesta: Napoleon nu se hotărîse încă să sacrifice pe Turci și el ceru lui Alexandru să-și retragă trupele din Principate: atunci s'a încheiat armistițiul din Slobozia, prin care războiul a fost împiedecat, prevăzîndu-se și evacuarea Principatelor într'anume termen, pe cînd de fapt ele nu au fost evacuate decît la 1812. Pe atunci Curtea prusiană era tocmai la Königsberg, Berlinul fiind orașul de garnisoană francesă unde s'a dat și decretul privitor la organizarea Teatrului Frances.

Alianța lui Napoleon cu Rusia s'a dovedit însă din cale afară de slabă, între altele și fiindcă mai era, în afară de Prusia supusă, în afară de Rusia legată prin tratat, în afară de Germania croită în forme nouă, Austria. Politica Austriei a fost o politică vindicativă și lașă în timpul războaielor împotriva lui Napoleon. Lașă prin cedarea a tot ce se putea ceda în momentul înfrîngerii, vindicativă prin tendința continuă de răsbunare asupra biruitorului. Prin urmare, profitînd de răscoala din Spania, Austria se lasă cîștigată de Anglia pentru a ataca din nou pe Napoleon. Se dă o luptă mare aproape de Viena, din care Austriei scot și acum glorie pentru că un arhiduce a putut, în lupta aceasta de la Wagram, să țină multă vreme lupta nehotărîtă și a arătat Împăratului Francisc că, dacă nu-și poate apăra Capitala, este în stare să ție piept cu oștile franceze.

Pacea de la Viena, din 1809, nu ne interesează decît întru cît a ajuns Țarul Alexandru să se convingă că armata francesă poate să fie ținută în loc multă vreme și poate să primească înfrîngerii parțiale, nu numai în condițiile particulare din Spania, fenomene elementare de răzbunare a unui popor, dar și prin lupte în cîmp deschis.

Atunci Țarul, refusînd să facă noile concesiuni de care Napo-

leon avea neapărată nevoie, a provocat campania acestuia în Rusia. Ea nu ne interesează.

De fapt, n'a fost o campanie pe care el să fi avut intenția de a o duce până la capăt, ci era o tentativă zgomotoasă de intimidare pe baza cunoștinții ce o avea Napoleon de sufletul Țărului Alexandru. Își zicea că este de ajuns să treacă trupele franceze în Rusia pentru ca această fire moale să revie la hesitațiile din Tilsitt și Erfurth. Nu se gândea că în Rusia mai este ceva, că în afară de Țar trăiește Rusia veche în conștiința populară, care s'a ridicat întregă, de la cel d'întăiū dintre nobilii până la cel din urmă țeran șerb, pentru a apăra sfînta Rusie, chiar arzînd comorile Kremlinului, distrugînd cetatea sacră a Moscovei. Și aceasta a adus retragerea desastroasă, de acum o sută de ani, a armatelor coalisate supt conducerea lui Napoleon, — în mare parte germane.

Îndată după această retragere se pune problema germană, căci ceia ce s'a petrecut la 1813 înnainte nu este decît *reluarea problemei germane*. Un an de zile Napoleon s'a luptat pentru ca să apere dincoace de Rin ordinea de lucruri stabilită de dînsul. A trebuit să ducă în Germania lupta împotriva Germaniei întregi. Lăsînd de o parte politica austriacă, plină de contraziceri, care nu ne privesc, — după Lützen, după marea luptă de la Leipzig, „lupta popoarelor“, el vede că Germania trebuie părăsită. În primăvara anului următor are să se lupte pentru tronul lui frances. O serie de lupte duce la înfrîngerile din urmă pe drumul Parisului, la abdicarea ce era menită să păstreze Franciei două lucruri: dinastia lui Napoleon prin fiul său, nepot de fiică al Împăratului Austriei, și hotarul renan, care se arată, și prin acest act, că a fost *grija de căpetenie a acțiunii lui războinice și diplomatice*.

LECȚIA a XXIII-a.

Problema renană și regimul tratatelor din Viena.

De chestia Rinului rămânea să se ocupe acum congresul cel mare din Viena, care a lucrat multe luni de zile, înainte de întoarcerea lui Napoleon din insula Elba ca și după Waterloo, căutând să fixeze bazele viitoare ale Europei, baze care, în părerea diplomaților, urmau să fie neschimbate, căci erau convinși, ca și cei mai mulți diplomați, că fac operă eternă. La congresul acesta, menit să dea Europa cea nouă, se arată dorința de a păstra un Stat renan, și, mai mult încă, se caută, pentru întâia oară, a se întemeia un regat renan, regatul nou al Lotaringiei, care ar fi fost înviat de diplomația europeană în anii 1814-5. Regatul acesta nou lotaringian era să fie încredințat regelui Saxoniei. Napoleon însuși poate că n'ar fi făcut așa, n'ar fi strămutat pe regele Saxoniei de unde era el, tocmai în regiunea Rinului, țară cu alte tendințe naționale, cu alte tradiții istorice, dar cei de la congresul din Viena, cari luau dintr'o parte pentru a da în altă parte, cari operau numai după nevoia de a avea în Europa un număr de State puternice într'o legătură durabilă, nu s'au oprit la asemenea piedeci de naționalitate și dezvoltare istorică.

Acum iată care era motivul întemeierii acestui regat. În lupta împotriva lui Napoleon toate Puterile europene fuseseră strâns unite de groaza unei nouă biruințe a dărmătorului de tronuri, iar după aceia de groaza reapariției aceluia pe care-l biruiseră, dar care nu se dădea încă învins. De fapt însă erau la congres două grupuri de interese, pe care nu le-am pomeni dacă această grupare chiar n'ar avea înțeles și pentru problema Rinului: de o parte Puterile care ar vrea să schimbe totul, de alta cele cu caracter mai conservativ. Cele care ar vrea să schimbe lucrurile cu desăvârșire, cu un necruțător radicalism, sînt acelea care în-

vinseseră în rîndul întăiū pe Napoleon: Rusia și Prusia. De fapt ele sînt mai revoluționare decît însuși Împăratul, căzut, decît Revoluția francesă, încheiată. S'ar părea un paradox, și cu toate acestea e foarte adevărat. Revoluția francesă s'a găsit de la o bucată de vreme pe drumurile cele vechi, cum era și natural, căci energiile care se întrebunțau erau ale unei vechi națiuni, ale unui vechiū Stat, ale unei vechi organizații politice cu tradiții seculare. Pe cînd Prusia și Rusia sînt Puteri nouă: cea d'întăiū cu puțin înainte de încoronarea lui Napoleon își serbase centenariul încoronării la Königsberg, și ea se pregătia — ca și contemporana sa în regalitate, Savoia, pentru Italia — de marele rol revoluționar, în sens național, pe care l-a jucat cu succes, în zilele noastre. Și Rusia poate fi socotită ca Stat revoluționar? De sigur. Stat nou — căci avem a face, nu cu Rusia lui Vladimircel-Mare, ci cu creațiunea *europeană* a lui Petru-cel-Mare, desăvîrșită de Ecaterina a II-a —, ea se sprijine în toată acțiunea ei exterioară pe revoluțiile provocate de dînsa, căci niciun Stat n'a provocat mai multe revoluții ca Rusia, până la Macedonia de astăzi, — începînd totdeauna cu revoluția împotriva stăpînului celui vechiū ca să ajungă apoi la robirea față de stăpînul cel nou.

Aceste două Puteri formează decî *un* grup. De oare ce aū biruit și aū făcut jertfele cele mai mari, ele aū glasul cel mai ascultat. Natural că Prusia ar fi fost foarte bucuroasă să se întindă în regiunile renane, și va izbuti îndată să o facă; deocamdată cele două aliate aū un interes comun, avînd o situație asemănătoare. Și iată interesul comun care reunește în desbaterile din Viena Rusia și Prusia: Rusia vrea să dispară Polonia, mai mult decît atît: să dispară speranțele Polonilor, pe care Napoleon le trezise și le întretinuse printr'o mulțime de declarații, ca și prin alipirea la persoana lui, în loc de onoare, a lui Poniatovschi care funcționa ca un fel de șef neîncoronat al națiunii polone, și prin creațiunea Marelui-Ducat de Varșovia, care nu e decît începutul Poloniei ce se trezește din îndelungata ei robie. Amenințat de această formațiune națională ce cuprindea într'însa un viitor, Țarul a venit la ideia, caracteristic rusească, de a păstra forma ucigînd fondul: a păstrat prin urmare Marele-Ducat al Varșoviei cu o singură condiție: Mare-Duce va fi el, iar fratele său, Constantin, să exercite puterea, pregătind agonia. Din partea ei, Prusia era gata să participe la o fărîmîtare a Marelui-Ducat de Varșovia pentru ca să poată lua din el Posenul. Îl și căpătă la 1815. Iar Austriei i se face plăcerea de a i se așeza în mijlocul Galiției o republică a Cracoviei, centru perpetuū de agitație polonă.

În războaiele din 1813-14 ale lui Napoleon I-iū foarte puțin rămăseseră credincioși. Credincioasă până la sfîrșit a fost Saxonia, care intrase în confederația Rinului și tusesse făcută regat de Napoleon, la 1806. Chiar luptele date pe teritoriul german de Napoleon se desfășură aici, în Saxonia, arătînd alipirea credin-

cioasă a regelui celui nou, care prin tradițiile polone ale dinastiei sale era mai puțin german decât alții. Diplomații de la Viena ar fi sfărîmat această coroană dăruită de odiosul usurpator, dar, în mutările și adăugirile lor, îi opria statornic principiul legitimității stăpînirii suveranilor, căci pe baza acestui principiu, și nu pe baza principiului național, care se manifestă mai mult instinctiv, se începuseră războaiele împotriva lui Napoleon. Trebuia să se întrebuițeze deci ceva din sistemul lui Napoleon pentru a se găsi un rost regelui Saxoniei; el e pofțit de aceste două Puteri, Rusia și Prusia, să se mute la Rin, din punctul lor de vedere, lucru foarte natural.

Tendința aceasta însă de a muta la Rin pe regele Saxoniei întîmpină împotrivire. Ea vine din partea Austriei, care, cu toată biruința comună împotriva lui Napoleon, rămîne totuși în fond, cum nici nu se putea altfel, dușmana Prusiei, rivala ei în cel mai apropiat viitor. Căci Austria a prevăzut de la început rolul pe care Prusia, adese ori fără voie, adese ori cu zăbăvi condamnabile, trebuia cîndva să-l joace în Germania; Austria se simțea tot mai străină în Imperiu, și ea recunoștea în Prusia puterea aceia care, cu toată antipatia pe care o inspira, era să fie neapărat aclamată de toți acei cari nu o puteau suferi, pentru că aclamarea Prusiei era singura formă în care se putea stabili viața germană unitară, o necesitate a timpului. Pe de altă parte, proiectul a întîmpinat împotrivire și din partea Angliei, care observă cu cea mai mare luare aminte tot ce se petrece la Rin. Dorința acesteia ar fi fost, firește, să vadă o Hanovră mare întinzîndu-se până la gurile Rinului,—ceia ce însă Prusia n'ar fi îngăduit; se mai adăugia și greutatea de a acorda o situație excepțională de puternică și de favorabilă unui Stat care perise de la cele d'întăiu lovituri, care nu ajutasese în nimic opera de liberare a teritoriului german, a națiunii germane de sub tirania lui Napoleon.

Deci nu trebuia să fie nici Hanovra, și nu putea să fie nici Saxonia. Atunci Austria și Anglia s'a înțeles pentru a se opune la acest proiect renan. S'a opus și Franța, întru cît i-a îngăduit slăbiciunea ei și desprețul pe care foarte multă vreme regatul Bourbonilor a avut să-l îndure, ca o creațiune a Europei —, bietul Ludovic al XVIII-lea, noul rege, fiind luat din refugiul său și adus de aliați la Paris, înlăturîndu-se acel Împărat de cîteva zile care fusese în leagăn regele Romei și era să moară, grație unei îngrijiri speciale, ca duce de Reichstadt, ofițer în serviciul bunicului său austriac. Talleyrand, dibaciul și elasticul Talleyrand, își făcea iluzii cînd credea că Europa va primi teoria lui: nu există o Franță învinsă, ci numai o Franță liberată de tirania lui Napoleon, care, înainte de a tiranisa Europa, începuse prin a tiranisa Franța, și ea biruitoare acum prin revoluția fără sînge, care împiedecase succesiunea lui Napoleon al

II-lea, o Franță păstrînd la congres toate drepturile vechimii și gloriei sale.

E o întrebare: Franța avea sau, nu un interes să existe monarhia aceasta renană? S'a discutat și într'un sens și într'altul, și s'a adus argumente foarte puternice pentru interesul pe care l-ar fi avut Franța ca noua regalitate renană să se înființeze. S'a obiectat însă cu dreptate că ea ar fi împiedecat expansiunea viitoare a națiunii franceze și n'ar fi putut împiedeca în schimb hegemonia prusiană în Germania. De fapt, în asemenea condiții și cu o asemenea dinastie, noua Lotaringie n'ar fi avut mai mult viitor decît regatul Vestfaliei ori ducatul de Berg.

Diplomații din 1815 se opresc decî la următoarea orînduire în ceea ce privește Rinul: Franța pierde prin tratatul din 30 Maiu 1814 părți din Savoia (cu Chambéry), Burgundia (principatul Montbéliard), Alsacia (Mühlhausen-Mulhouse); prin cel de la 20 Novembre 1815 ea e amputată a doua oară: pe lângă teritoriile luate întăiași dată, i se ieaă mai multe cetăți și bucăți de provincie. Pierde ducatul de Bouillon, al lui Godefroy, vechiul rege lotaringian al Ierusalimului, care se anexează la Olanda, la noul regat al Olandei unit cu Belgia ca regat al Țerilor-de-Jos; pierde în folosul aceluiași regat Philippeville, Marienburg, apoi Sarrelouis, partea anexată din Palatinat, afară de Wissenburg, un colț în munții Jura, iar, mai jos, pierde părțile care-i mai rămăseseră din Savoia. În teorie era granița de la 1789, dar în multe privințe granița aceasta de la 1815 era mult inferioară. Pentru că o graniță nu înseamnă numai linia ce s'a tras, ci și vecinătatea care se găsește dincolo de această linie. Dincolo de Rin situația nu mai e aceeași ca la 1789. Hanovra, distrusă și întemeiată din nou, însemna prea puțin lucru, celelalte State preservative, sau au dispărut cu totul din reorganizarea germană, sau congresul din Viena n'a simțit niciun interes și niciun îndemn să le restabilească; prin urmare centura protectoare de vechi State fără valoare militară s'a desființat. Și din punct de vedere militar și din cel politic, aceasta înseamnă pentru Franța o colosală pierdere. Electoratele eclesiastice, micile principate din regiunile Rinului, orașele libere împiedecău anume agresiuni împotriva ei. Și, nu numai atît, dar Germania veche era silită să cruțe Statele intermediare din deosebite motive, și prin urmare nu putea să treacă peste dinsele. Germania prusiană, care e acum hotărîtoare la Rin, adăugîndu-și toată Vestfalia, tot Marele-Ducat de Berg, toate vechile ducate de Jülich și Cleve, Electoratele de Colonia (cu Bonn) și Trier (cu Koblenz) și însăși cetatea lui Carol-cel-Mare, cu mormintele Împăraților — liberă până la Revoluție —, Aachen (Aix-la-Chapelle), nu va mai simți însă aceeași nevoie și va simți, în schimb, mai târziu, aceia de a-și întregi granița apuseană în dauna Franței. Trecînd de la cea mai mare

mare umilință la cea mai mare lăcomie anexatoare, Prusia nu s'a sfiit de loc să-și completeze teritoriile renane prin această totală refacere în folosul ei a situației lotaringiene. Și ea va merge și mai departe pe acest drum, căpătînd pe încetul tot ceia ce-i trebuie ca să ceară în alcătuirea Imperiului german partea pe care a și dobîndit-o. În schimb, Bavaria se completează doar prin cîteva orașe, neinteresante, Frankfurt-pe-Main rămîne oraș liber și, pentru a da o nouă alcătuire durabilă Germaniei, se întemeiază „*Der deutsche Bund*“, — Confederația germană, care există și astăzi în formă dată prin Constituția imperială de pe urma războiului din 1870-1.

Aceasta este prin urmare a patra formă supt care se manifestă tendința de viață proprie a Lotaringiei de odinioară: după proiectul lui Henric al IV-lea, acela al lui Ludovic al XIV-lea, Confederația renană a lui Napoleon I-iu, și, în sfîrșit, creațiunea tratatelor din Viena. Sînt 38 de membri în Confederație, care cuprinde toată Germania, dar în deosebite grade și cu o însemnătate deosebită. De fapt, acest „Bund“ ascundea din partea Austriei ca și din partea Prusiei, în torme diplomatice foarte fine, intenția de a tutelă Germania. Saxonia fusese redusă la o treime, Bavaria tratată vitreg, Hanovra înviată aproape numai în vechile hotare, linia Rinului curățită de toate stăpînirile medievale; ce rămînea decî decît Austria față de Prusia? Din partea Austriei, se credea că vechimea ei și respectul datorit Casei de Habsburg îi vor asigura locul întăi, iar din partea Prusiei că Austria va face doar apariții solemne, cînd și cînd, în Germania, și atîta, — primind onorurile Casei, făcute, firește, de Prusia.

În același timp se cuprindeau în „Bundul“ german și Puterile care nu făceau parte din Germania, în ceia ce privește basa lor națională și tradițiunile lor istorice: astfel Danemarca pentru Slesvig și Holstein, și Țerile-de-Jos, regatul cel nou, foarte important pentru noi, ca unul ce e alcătuit pentru Willem de Oranje din provinciile belgice de odinioară ale Austriei, cucerite acum de Franța, prefăcute în element constitutiv al Imperiului frances și după aceia liberate de Europa, și din Olanda, smulsă aceluiași stăpîn. Statul acesta nou, pe jumătate belgian, pe jumătate olandez, făcea și el parte, pentru ducatul de Luxemburg, unit cu el, din Imperiul german, și aici iarăși tradiția era satisfăcută, tradiția cercului burgundic al lui Carol Quintul.

La alcătuirea tratatului din Viena, cu toată hotărîrea diplomaților de a nu vorbi decît de drepturi vechi, iar nu de ideale nouă, de a nu recunoaște decît situații pecetluite prin durată seculară și de a nu ajuta crearea de situații pe care drepturile naționale le cereau, nu s'a putut să nu se amestece, ici și colo, cîte ceva

în legătură și cu tendințele de unitate ale națiunilor. Diplomații nu voiaū, dar și ei respiraū totuși atmosfera morală a timpului.

Tendința în Germania era tendința către unitate. Doar doi ani de zile Germania întregă se luptase împotriva lui Napoleon. S'a zis, cu privire la crearea Imperiului german în 1870-1, că este opera învățătorilor germani, din sate și din orașe. Un foarte frumos omagiu adus culturii germane, dar s'ar vedea ceva și dincolo de acești învățători: marea mișcare de entusiasm a întregului popor german de la 1813 și lupta alături, supt același steag, a tuturor elementelor germane împotriva străinului,—aceasta a hotărît mai mult pentru viitorul poporului german decît toți dascălii și decît chiar unitatea culturală înfățișată în literatura germană, care, pe vremea lui Goethe, era condusă de ideale clasice, iar după Goethe a fost condusă de sentimente romantice mai mult sau mai puțin internaționale. Căci nu se poate să fie o legătură mai strînsă și mai sfîntă pentru un popor decît aceeași suferință, aceeași robie și aceeași luptă de eliberare.

Aceasta fiind tendința timpului, Danemarca a fost adausă la „Bund“ pentru ca să se fixeze drepturile pe care poporul german le are asupra ducatelor, locuite de Germani, sau de drept istoric german, ale Slesvigului și Holsteinului. Și Țerile-de-Jos aū fost cuprinse în confederația germană pentru ducatul de Luxemburg, iarăși ca să se stabilească pentru totdeauna, în formă diplomatică, dreptul pe care poporul german îl are asupra ducatului de Luxemburg. De la 1815, de la al doilea tratat din Viena, și până la 1851, până la întemeierea deci a Imperiului lui Napoleon al III-iea, până la învierea ideilor napoleoniane, n'avem să ținem seama decît de *anume* fapte pe care le vom aminti acum.

În Germania, după restabilirea dinastiilor, se poate zice că a stăpînit foarte multă vreme o desăvîrșită liniște aparentă. Austria e o admirabilă poliție de Stat, și ea a dat exemplu celorlalte State. Fiecare în marginile puterii sale s'a încercat să stabilească regimul spionării permanente și a sbirilor tutelari. Împotriva regimului acestuia însă nația germană, tineretul german universitar aū fost în continuă mișcare. Conspirații, demonstrații la aniversări, cărți și broșuri de cuprins revoluționar aū lucrat neconținut în cuprinsul Germaniei. În toate era vorba de Imperiul german care trebuia să fie, de unitatea germană firească,—dar în aparență era liniște în această Germanie. Și ea n'a fost turburată esențial nici cînd a început era revoluțiilor celor nouă, cînd, după ordinea date în congresele periodice ale Suveranilor Sfintei Alianțe, Austria, marea Putere italiană, făcea ordine în Piemont și în Neapole și Franța Bourbonilor se luptă la Trocadero împotriva spiritului revoluționar spaniol, pe cînd în Răsărit, după revoluția grecească, toate Puterile se căzniau să împiedece temutul conflict ruso-turc.

La 1821 o crisă revoluționară; la 1830 a doua. La 1821 în Spania, Italia și, la noi ca și în Moreia, răscoala grecească; la 1830 în Țerile-de-jos și în Polonia. Apoi la 1848 aproape în toată Europa. La 1821 Germania nu s'a mișcat, la 1830 a fost o mișcare slabă în Germania, dar o revoluție decisivă la gurile Rinului, sfărîmarea regatului neerlandes, alcătuit pe base șubrede, împotriva voinței a două națiuni. Belgia nu era mulțămită de stăpînirea olandesă, și era natural: ea trăise o viață deosebită încă de la răscoala împotriva Spaniei, și Olanda nega privilegiile îndătinate ale Belgiei, ea cerca, — formidabilă greșeală —, să olandizeze provinciile belgiene. Cea mai mare parte din funcționari, din ofițerii superiori, erau Olandesi; interesele olandese veniau pururea în rîndul întîi, porturile belgiene erau lovite pentru ca porturile olandese să se ridice. La 1830, — deci după pilda revoluției din Franța, care a înlocuit pe Carol al X-lea, represintantul Bourbonilor bătrîni, de drept divin, cu Ludovic-Filip, din ramura mai tînără, represintînd tendințele nouă, burghese, ale Francesilor, — se răscoală orașul Bruxelles, și Belgia întregă urmează această mișcare.

Acum, în sine, din punctul nostru de vedere, mișcarea aceasta este foarte importantă, fiind chemată să hotărască asupra soartei regiunilor de la gurile Rinului, dar ea e foarte importantă și din punct de vedere general, european, pentru că în problema aceasta nu erau să hotărască numai Olandesii rămași credincioși și noii Belgieni liberi.

Regele Țerilor-de-jos, Wilem, a fost pînă la sfîrșit decis să apere cu toate mijloacele puterii stăpînirea sa în regiunile belgice. Se știe asediul îndelungat al orașului Anvers, îndărătnicia cu care generalul de limbă francesă pe care-l trimisese regele în regiunea aceasta s'a împotrivit la tendințele de întemeiere a unei Belgiei independente. Decît nu hotărî Wilem I-i și nici partidul revoluționar belgian; Europa trebuia să-și spuie cuvîntul. Și iată de ce.

Tratatele din Viena stabiliseră această Europă, ele o răzimaseră pe asociația de interese dinastice care se chema Sfînta Alianță. Ajunsese un principiu în toată diplomația europeană că nimic nu se poate clintii din opera îndeplinită la 1815, că elementele din care se alcătuieste actul de lichidare a succesiunii lui Napoleon, sînt atît de strîns unite între ele, încît e de ajuns a se mută o piatră pentru ca întreaga clădire să se dărîme. Și diplomația avea dreptate, dar nu în sens mecanic, ci în sens moral. Era de ajuns să se dovedească undeva că această clădire artificială se poate transforma pentru ca ea să piară întregă în avîntul furios al națiunilor, trezite în toată Europa. Anglia admitea ca Franța să ceară ce voia în marginile tratatelor, dar niciun metru pătrat dincolo de prevederile acelora. Discuția

aceasta a fost foarte pasionată, Franța căutînd să anexeze Belgia, însă neputînd ajunge la capăt apoi umblind să strecoare ca rege pe fiul regelui Ludovic-Filip, pe ducele de Nemours, cel mai popular candidat, căruia Belgianii i-au dat și la sfîrșit majoritatea voturilor : atîta a putut să facă, anume ca, alegîndu-se rege Leopold de Saxa-Coburg, el să iea în căsătorie pe fata puternicului său vecin frances. Anglia însă înțelegea — și Anglia, înțelegînd astfel, era pe basa întregii tradiții în această regiune — să nu primească niciun amestec al Franciei în regiunea belgiană.

Lucrurile se întetiseră așa de mult, încît se părea că se va ajunge la un conflict european, determinat de această chestiune belgiană, decî de chestiunea Rinului-de-jos în noua ei față. În sfîrșit, după multă trudă, și chiar planuri de împărțire, între Prusia și Franția, a regiunii de la gurile apei, se ajunge la situația care și astăzi dăinuiește: Belgia alcătui o monarhie cu forme foarte libere, în care continuă rivalitatea între elementele de limbă francesă și elementele de limbă germană, flamandă. Ordinea a fost restabilită astfel în Belgia, împotrivirea regelui Willem a fost sfărîmată prin pătrunderea trupelor francesे venite, ca brigadă de poliție, în numele Europei, — căci generalul Gérard, ajutînd pe regele belgian Leopold, s'a înfățișat pe baza unui mandat european, și numai în această calitate.

Dar să venim și la rolul Rinului în mișcarea de la 1848 în Germania.

În 1848, la Berlin, la Viena și în multe alte locuri centrale revoluția pornită din Paris a izbutit să răstoarne pentru un timp vechea ordine de lucruri, și într'un moment, fără nicio lucrare prealabilă, fără vre-o propagandă care ar fi pregătit practic așa ceva, întreaga nație germană s'a ridicat cerînd unitatea. Atunci, într'o mișcare de entusiasm indescrîptibil, în ziua de 18 Maiu 1848, s'a deschis la Frankfurt-pe-Main în orașul liberal al Frankfurtului, — tocmai pentru că era oraș liber, — marea adunare care trebuia să creeze Germania unitară.

De sigur, nu e nimeni din cei ce cetesc istorie care să nu știe ce rol jalnic juca dieta din Frankfurt, care a ținut foarte mult timp și n'a putut să isprăvească nimic. O dietă care, la urmă, și-a mutat patul de agonie din Frankfurt la Stuttgart, până ce, în sfîrșit, regele Württembergului li-a trimis ultimilor deputați tenaci răspunsul că tot sînt așa de puțini și ar face bine să se ducă și ei acasă. Marea dietă, care trebuia să creeze o Germanie unită, să învie timpurile carolingiene, să descopere coroana lui Frederic Barbă-Roșie, s'a terminat cu un faliment politic desăvîrșit, încunjurat de un ridicol fără pereche.

Altfel dieta comună decretează unitatea germană, proclamă Imperiul unitar cu un regent sau administrator al Imperiului, și, neștiind de unde să-l iea, — căei doar nu erau să facă rege pe

elocventul avocat Henric von Gagern, ci li trebuia un principe, pe care Prusia nu voia să-l dea, — s'a găsit un biet arhiduce austriac, cu lamentabilă figură de om epuizat, arhiducele Ioan, care nu arătase niciodată vre-un interes pentru cauza aceasta a unității germane. Adus în triumf la Frankfurt, peste câțiva vreme a fost silit să plece, văzînd că nu e nimic de îndeplinit pentru dînsul. De aici negocierii cu Prusia, propunerea către regele Frederic-Wilhelm al IV-lea care a răspuns cu mîndrie că, dacă e vorba de cealaltă coroană germană, a Împăraților din evul mediu, ar primi-o cu plăcere, dar, dacă e vorba „de acest miserabil amestec de gunoii și scînduri“, capul lui e prea mîndru ca ea să-l poată acoperi.

Din faliment în faliment, neputînd improvisa Împărăția, neputînd convinge pe regele Prusiei a juca un rol imperial în Germania și neîndrăzînd să proclame cine știe ce ciudată democrație unitară — făcuseră și un ministru de Război, care dădea circulari, deși n'avea nici o armată, și era un ministru de Finanțe, care n'avea niciun tesaur —, dieta și-a pierdut prestigiul și și-a închis orice perspectivă.

Ea intrase în conflict cu Danemarca, socotind că acum e momentul de a dovedi viața unitară a poporului german prin cucerirea elementelor subjugate; s'a mers pînă la declarația de război împotriva noului rege danes ca să se anexeze Imperiului Schleswig-Holsteinul. Atunci cîntău toți poezii cîntece patriotice pentru ducatele „încunjurate de Mare“. Dar, nu numai că dieta n'a putut să facă nimic, ci Prusia însăși, care se amestecase în război, din cauza împrejurărilor ciudate în care fusese aruncată în luptă, multă vreme a dat lamentabilul spectacol al unui Stat mare biruit pe apă și împiedecat să se miște din cauza superiorității flotei dușmanului. Apoi războiul a fost re-luat mai tîrziu într'o nouă serie de defilări militare. Pe noi ne interesează un singur lucru, că în această mișcare de la 1848, regiunea renană și-a avut glasul; ea s'a dovedit liberală, revoluționară, însuflețită de spiritul frances, tinzînd către o nouă orînduire a Imperiului. Dar, cînd dieta a încetat ședințele ei, cînd ordinea veche s'a întors înapoi, trupele prusiene au trebuit să între în Baden și în Palatinat, pentru ca să înnăbușe cele din urmă focare ale revoluției învinse.

Prin urmare, prin faptul acesta că dieta s'a ținut la Frankfurt-pe-Main în regiunea vestică, că de aici au pornit propagandiștii liberali pentru o nouă Germanie liberă, prin faptul că singurii sprijinitori înarmați ai revoluției s'au găsit în regiunile acestea Baden și Palatinatul, încă odată Germania apuseană, Germania renană, a arătat că dorește să aibă rosturi deosebite în dezvoltarea poporului german.

LECȚIA a XXIV-a.

Războiul pentru Rin al lui Napoleon al III-lea.

Venim astfel la acel ultim capitol al chestiunii renane, la războiul din 1870-1, prin care s'a schimbat marginile stăpînirii franceze aici, la râul de despărțire. Dar, pentru a înțelege acest lucru, să începem altfel de cum se face de obicei.

Să căutăm, după căderea lui Napoleon I-ü, în timpurile acelea de pace silită în care s'a găsit Franța, ce putea să pregătească, de o parte și de alta, un conflict, și anume pentru punctul acesta al hotarului, la Rin? Răspundem: forțele naționale, de o parte și de alta, în expansiunea lor, nu îndemnite de Guverne, ci împiedecate după putință de Guverne, care făceau parte din Sfînta Alianță. Ce puteau face însă forțele naționale, din propria lor inițiativă, pentru trezirea energiilor, trezire care trebuia să aducă și idealele cele vechi și trebuia să îndemne și spre un nou atac pe drumul pe care odinioară merseseră oștirile și de o parte și de alta?

E ciudată înfașurarea Franciei pe vremea Restaurației și pe vremea lui Ludovic-Filip. La suprafață, pace desăvîrșită. Toate silințele regelui, ale Curții, toate silințele armatei sînt îndreptate către menținerea păcei. E un tel de datorie față de Europa a Franciei regale: să ție pacea. E o datorie față de Europa, pentru că Europa a adus pe Bourbonii în Paris ca să fie pace în lumea europeană. Ei au venit, cum se zicea în termîni de batjocură, în bagajele aliaților.

Prin urmare o regalitate venită în bagajele biruitorilor, natural că trebuia să fie foarte pașnică. Legitimitatea francesă era pusă acolo tocmai pentru a întemnița energia francesă și a păzi bine la porțile temniței. Pentru regalitatea francesă, pacea desăvîrșită era o datorie și față de ea însăși, și iată de ce: în orice armată

francesă trebuia să se trezească amintirile lui Napoleon I-iu, — acesta era un lucru de neînlăturat. De aceea Franța s'a simțit foarte onorată când a fost trimis ducele de Angoulême ca să facă ordine tocmai în Spania. Dar chiar aceste câteva luni de prezență în Spania ale armatei franceze încă au fost suficiente pentru ca o parte din reminiscențele epocii imperiale să se trezească.

Supt înfățișarea aceasta liniștită, pe care o turbură numai luptele parlamentare — și nu trebuie să-și facă cineva niciodată o idee prea mare despre importanța luptelor parlamentare — se mișca însă, tot mai iute, un curent puternic. Lucrurile ce trebuiau să îngrijeze pe Ludovic al XVIII-lea sau pe fratele său Carol al X-lea, — acea umbră care părea că ieșise din mormintele profanate de la St.-Denis, — ceia ce trebuia, zic, să îngrijeze pe represintanții vechiului regim, ajunși din nou la putere, împărțind funcții, onoruri, decorațiuni, stăpînind viața politică francesă, era mișcarea aceia către trecutul lui Napoleon I-iu, — de fapt o mișcare către viitor, către Napoleon al III-lea, pe care nimeni nu putea să-l vadă pe atunci.

Napoleon cel nou, la începutul carierei lui, pe vremea stăpînirii lui Ludovic-Filip, prin anii 1840, deși foarte bine crescut de regina Hortensia, — ofițer în armata svițeriană, cunoscător în materie de antichitate clasică, destul de versat și în matematică, călăreț admirabil, sportsman desăvirșit, om foarte simpatic cu ochii lui de un „albastru de faianță“, cu mustățile și barbișonul lui unse — prințul Louis-Napoléon, pretendentul, nu era un om lipsit de însușiri, însă basa momentană a acțiunii lui era atît de șubredă, încît el apărea ridicol. Se știe că a făcut două încercări pentru care a fost iertat : contrafacere a atitudinii celui-lalt Napoleon, întors din insula Elba, față de trupele trimese să-l prindă; din despreț, poate, nu numai din condescendență, nu s'au luat măsuri grozave împotriva pretendentului. Cine se gîndia că din acest turburător fără importanță o să iasă un Împărat și dominator al Europei? Așa încît nu supt forma luptei unui pretendent sigur de mijloacele sale care vede un anume drum bine fixat înaintea ochilor, nu supt forma aceasta se ivește ideea napoleoniană. Înaintea lui Napoleon al III-lea dreptul de succesiune îl avea ducele de Reichstadt. Natural că nicio pretenție nu se putea ridica împotriva celui care fusese măcar cîteva ceasuri Napoleon al II-lea († 1832). Și mai era faptul că Napoleon I-iu însuși a trăit șese ani după exil.

Cu toate acestea, poate că forma în care se manifesta această mișcare era mai primejdioasă decît forma cealaltă : o nație întregă a fost prinsă de un nesfîrșit dor de glorie și de o imensă speranță de înviere a acestei glorii. Dacă ar fi fost un partid napoleonian, el ar fi fixat marginii; fiind însă numai o mișcare napoleoniană, ea a cuprins toată lumea, adevă

pe toți aceia cari luptaseră în oștirea lui Napoleon I-ii, cari fuseseră ofițeri ai lui. Să se adauge faptul că pe mulți dintre dinșii Restaurația, care n'avea nevoie de armată prea numeroasă, îi trecuse la o pensie cu care abia puteau să trăiască; prin urmare și interese personale îndemnau la învierea cauzei napoleoniene. Să ne gândim la acei „patru sergenți de la Rochelle“, cari au perit pe eșafod pentru că ei conspiraseră împotriva regalității. Să ne gândim și la influența mișcărilor revoluționare cu caracter național din Spania și Italia: aici mișcarea avea un caracter național, ea era făcută pentru a se afirma mai puternic într-o formă liberă naționalitatea spaniolă și italiană împotriva Bourbonilor, împotriva Austriacilor. Mișcările acestea sînt însă contagioase. În Franța, supt forma națională nu se putea manifesta mișcarea. Să se manifesteze pentru partidul liberal din Franța? El n'avea niciun fel de popularitate. Niciodată, la nicio nație, un avocat n'a putut să aibă popularitate. Gambetta însuși n'a avut-o decît între burghesi, și țeranul habar n'avea de dînsul, de redingota lui fluturînd în vînt, de părul lui răsfrat în elanul improvisațiilor oratorice. Ce mai însemnau numele advocaților Revoluției, atît de acoperită de zdrențe sîngeroase, încît nimeni nu mai avea niciun fel de simpatie pentru acel timp al teroarei continue. Odată cu peirea lor pe eșafod, Maximilien Robespierre, Danton și ceilalți au dispărut din amintirea generală a contemporanilor. Atunci toată mișcarea doritorilor de ideal s'a îndreptat spre napoleonism. Se mai întîmplase, tot ca un efect al epocii mari a lui Napoleon I-ii, ca, prin cunoștința uimitor de răpede a atîtor țeri și nații cu care Francesii pînă atunci n'avuseră legături strînse, cercul de atenție al literaturii să se lărgească în chip neașteptat. Ca urmare s'a ivit, nu numai o literatură romantică, o artă romantică, dar și o cugetare romantică, din care a rezultat mai tîrziu politica romantică a unui Lamartine. Ei bine, toată mișcarea aceasta romantică a fost o mișcare napoleoniană, de și unii represintanți ai acestei literaturi erau regaliști fervenți, cum a fost Lamartine ori chiar, la începuturile sale, Victor Hugo, fiul unui general al Imperiului, iar alții, ca Béranger, liberali în cel mai ușuratec înțeles al cuvîntului. N'a fost nimeni dintre poeții mari ai vremii care să nu fi simțit trecînd prin sufletul său furtuna cea mare a amintirilor imperiale. Și, cînd poezia întregă, cînd toată literatura, cînd tot ce însuflețește tinerețea e pătruns de o idee, se poate închipui imensa putere a acelei idei, care, dacă, pentru moment, nu putea da decît nebunia gata de jertfă a vre unui conspirator, era să apară îndată într-o formă mult mai ofensivă, distrugînd.

Revoluția de la 1830 —, s'o spunem în treacăt, — a fost o mișcare făcută prin și pentru lumea orașenească: bancheri, advocați, etc.; cea mai mare parte a Franciei n'a simțit nici bucurie, nici părere de rău pentru faptul că s'a dus Carol al X-lea și a ve-

nit în locu-î ducele de Orléans ca Ludovic-Filip. Precum, iarăși, satele franceze n'au simțit o prea mare bucurie cînd în locul steagului lui Ludovic-Filip s'a ridicat steagul în aceleași colorî al Republicei celei de-a doua, la 1848. Dar că o întregă elaborare de ideal mișca adînc nația franceză și o îndemna spre ofensivă, care de la sine trebuia să-și găsească drumul spre Rin, dovadă sînt cele d'întăiu incidente mari europene.

După lunga dibăcie zăbovitoare de conflicte a diplomaților Sfintei Alianțe a venit însă un moment, la 1840, cînd diplomația europeană s'a găsit cam încurcată. Era vorba de încercarea lui Mehemed-Ali, puternicul Pașă din Egipt, de a înlocui în Constantinopol pe Sultanul Mahmud ori de a substitui oricărui alte politice în Constantinopol politica energiei sale. Mehemed-Ali era sprijinit de Franția, de multă vreme, căci doar Egiptul a fost modernizat de ofițeri, ingineri, profesori franceși. Anglia ținea cu Turcia. Rusia avea scopurile ei, ca totdeauna foarte sigure în fond, foarte neclare în formă. Austria, stăpînită de Metternich, marele pedagog diplomatic, nu doria altceva decît liniște. Putețile europene fiind împărțite, Egipteanul a putut birui din nou oștile lui Mahmud, care moare tocmai în clipa aceasta, crescînd prin dispariția lui haosul. Turcia Sultanului pîrînd pe pragul peirii, înțelepciunea europeană se găsia foarte încurcată.

În Franța lui Ludovic-Filip curentele populare se ridicau peste capul regelui: și curentul popular pentru reforma electorală, care l-a și făcut să cadă, și curentul cellalt pentru trezirea energiei naționale în vederea unei noi serii de lupte europene, politică pe care un rege atît de prudent, de îmbătrînit și de obosit nu putea s'o aprobe. Atunci s'a încheiat pentru a sili pe Mehemed-Ali să părăsească prada, amenințîndu-l că i se va distruge flota și se va ataca Egiptul chiar, „Alianța împătrită“, din care Franția era exclusă. Excluderea aceasta a Franției, tocmai într'o problemă care atîngea așa de mult interesele ei morale, cum era aceia a Egiptului, ațîță opinia publică franceză cu atît mai mult, cu cît în Franța pe vremea aceia ajunsese să aibă conducerea afacerilor omul care studiase prea mult războaiele lui Napoleon I-iu ca să nu se gîndească puțin la refacerea erei căreia îi consacrase aproape o viață întregă de studii.

E Thiers, care, înainte de a fi represintantul burghesiei împotriva Imperiului lui Napoleon al III-lea, înainte de a cere pacea republicană în locul zbuциumului imperial, a fost, în tinereța lui, cu toate proporțiile foarte restrînse ale individualității sale fizice, represintantul pornirilor acestora războinice ale romantismului politic năvălitor în tineretul francez. Atunci s'a pornit o strașnică polemică de presă între Francezii și Germanii, polemică în care și unii și alții amintiau de anii 1813-4, Germanii pomenind de dreptul lor național și de dreptul istoric al Imperiului asupra Alsaciei și Lotaringiei, iar Francezii, din partea lor, de

stăpînirea pe care o avuseră odinioară și pe malul cellalt al Rinului. De atunci datează cele două poezii care și astăzi stau în antologia literaturii universale oarecum față în față : una a lui Becker din partea Germanilor, vestita „Wacht am Rhein“... cealaltă, răspunsul lui Alfred de Musset: „Nous l'avons eu votre Rhin allemand...“

Faptul că se ajunge la provocațiile acestea poetice, la discuțiile de presă înflăcărâte are de sigur însemnătate, chiar dacă guvernele au găsit mijlocul de a împăca deocamdată conflictul. Va veni o vreme cînd toate aceste furii cuceritoare, tot acest entuziasm răsbunător pentru trecut o să-și găsească ceasul.

Cu toate acestea Franția, o bucată de vreme, e ocupată exclusiv de problemele ei interne. Chestiunea electorală a pasionat-o până la 1848, cînd Guvernul lui Ludovic-Filip a căzut, tocmai din cauză că nu voia să schimbe regimul electoral : pe urma „banchetelor electorale“ de protestare a perit regalitatea burgheză, și Revoluția a produs întâiu o Republică sîngeroasă, în care un Louis Blanc și alții aruncau cu mîna largă sămînța de ură a socialismului, provocînd lupte pe străzile Parisului, împușcarea arhiepiscopului, arderea atîtor monumente care făceau gloria artistică a Franței. Ca un rezultat al fricei burgheșiei amenințate în stăpînirea ei economică și politică și a dorinței de pace a țerănimii, apare atunci, neașteptată, presidenția de Republică a lui Ludovic Napoleon, prelungită dincolo de termin prin lovitura de Stat, urmată de proclamarea președintelui ca Napoleon al III-lea.

El s'a grăbit, în propaganda făcută pentru întemeierea suveranității sale, să arunce ca lozincă a Imperiului nou : „L'empire c'est la paix“. Dacă voia să înțeleagă pacea internă, avea dreptate, căci Imperiul a însemnat pacea internă, votul liniștit, conservativ, al țeranilor anulînd votul nervos, revoluționar al lucrătorilor, advocaților și tuturor claselor orășenești nemulțamite ; a fost astfel și o eră de mare desvoltare a muncii franceze, a bogăției franceze.

În afară însă, formula făgăduia ce nu putea să se îndeplinească. Napoleon înșela el oare în momentul acela, ascunzînd intențiile sale reale ? Era el hotărît pentru război ? Cuvintele pașnice erau enunțate ele numai pentru a face ca Puterile europene, dintre care unele și-au formulat rezerve, să-l recunoască ? Pe cînd noul Împărat ar fi fost hotărît să reiea tradițiile mari ale unchiului său și să înceapă o serie de războaie menite să transforme Europa ?

Nu, nimic în Napoleon al III-lea nu era în sensul unor porniri războinice : cărturar pașnic, benign visător, civilisator tenace, ambițios fără înțelegere pentru acele forme care une ori satisfac toată ambiția, el voia realizarea de sus a Egalității interne și Dreptății între popoare, pe care le ceruse Revoluția de la 1848, al cărui continuator putea, și ținea, să fie socotit.

Împrejurările, de neînălțurat, l-au adus deci pe Napoleon al III-lea mai mult către războaie. Cel d'întăiu s'a dat, împotriva tuturor prevederilor, în depărtata Crimeie a Bosforului cimerian antic. Oricine a studiat războiul Crimeii, pe care Franța, împreună cu Anglia și mai târziu cu Sardinia interesată să se facă cunoscută în lume, l-au dus în sprijinul Turciei împotriva Rusiei năvălitoare, care nu pretindea decât să exercite un fel de stăpînire sufletească asupra tuturor creștinilor ortodocși din Împărăția Sultanului, se va convinge că acest războiu n'a fost dorit de nimeni din aceia cari au luat parte la dînsul. Turcia era bucuroasă să cedeze, și ambasadorul Angliei abia o sprijinia cînd era hotărîtă să iscălească tot ce i se presinta. Rusia, care nu era pregătită, nici ea nu doria războiul ca plată a înfrîngerii sale mai absolute în Orient. Napoleon, din parte-î, n'a crezut, pînă la urmă, că va ajunge la un conflict armat : probleme interne foarte grele îl preocupaî a doua zi după lovitura de Stat. Un războiu scurt și glorios ar fi făcut bine Imperiului celui nou, dovedind oarecum legitimitatea existenței sale, dar un războiu cu Rusia nu putea fi scurt, și amintirile de la 1812, pe care Nicolae I-î le trezise într'o notă de provocare, dovediau că se putea ca el să nu fie glorios. Anglia n'a fost nici ea pentru război, ci a făcut tot ce i-a stat prin putință ca să-l evite. Și, cînd un conflict diplomatic tărăgănește timp de trei ani, poate fi un fapt care să arăte mai clar decît acesta dorința tuturor părților de a ajunge la o înțelegere?

De fapt, războiul s'a terminat abia după doi ani, dînd însă lui Napoleon al III-lea, potrivit sacrificiilor pe care le făcuse Franța și dovezii de vitejie incontestabilă a armatei sale, o situație excepțională în Europa. Tratatul s'a încheiat la Paris (Mart 1856), și de aici se vede că în Paris se găsia acum centrul vieții europene. Deci, după Franța supusă a lui Ludovic al XVIII-lea și Carol al X-lea, după Franța amabilă cu toată lumea și gata să cadă la învoielă cu privire la drepturile sale cele mai elementare a lui Ludovic-Filip, printr'un singur războiu Franța napoleoniană se ridica așa de sus, încît domina Europa toată.

Atunci putea să-și puie cineva întrebarea : oare această Franță, dată fiind starea de spirit în lumea cultă, nu era datoare să caute a îndeplini la Rin ceia ce se făgăduise prin articolele gazetelor și scrisorile înflăcărâte ale poeților la 1840?

Dar războiul Crimeii trezise pentru Împărat, din punctul de vedere al teoriilor sale, și pentru Franța, din punctul de vedere al intereselor ei, în sfîrșit pentru Europa, din punctul de vedere al alcătuirii ei viitoare, *alte* mari probleme.

În tot timpul războiului dintre Anglia și Franța de o parte și Rusia de altă parte, Austria a păstrat o atitudine foarte curioasă, mai curioasă decît atitudinea Prusiei, determinată mai mult de

gelosia față de Austria și de amintirile vechilor legături cu Rusia, a relațiilor de familie între Țarul Nicolae și regele Frederic-Wilhelm. Atitudinea Austriei e curioasă, de sigur, dar foarte explicabilă prin desvoltarea nouă a politicei austriace în Germania și în Europa. Austria nu voiă să se lupte, dar spera să cîștige, și pentru aceasta întrebuiță contele Buol, care conducea pe vremea aceasta politica vienesă, toată dibăcia și înțelepciunea omului de Stat și tot cinismul trădătorului de cuvînt. La început Austria n'a vrut războiul cu niciun preț: Rușii întră însă în Principate și le sechestrează — în ciuda gelosiei austriace —, după obicei, la 1853. Austria se luptă acum ca să scoată pe Ruși de la Dunăre. Încercarea a rămas zădarnică până în momentul cînd, ridicîndu-se Apusul împotriva Țarului, acesta a trebuit să-și retragă trupele de aici pentru a le întrebuița în Crimeia. — și, Austria potrivește lucrurile așa de bine, încît retragerea Rușilor să pară ca un strălucit triumf al diplomației sale, care schiță gestul de izgonire după ostași cari pleacă de la sine, pentru alte motive. Pe o poartă au ieșit Rușii, pe cealaltă au intrat Austriacii, cari au rămas apoi până în ajunul desbaterilor în Divanurile Adhoc pentru Unire cînd naționalitatea noastră politică se formă prin sprijinul lui Napoleon al III-lea. Și fuseseră hotărîți Austriei să nu se ducă din Principate.

Acum, în politica aceasta a Austriei, plină de succese într'o anume privință, dar silită pe urmă la retragere, de Franța în rîndul întâi, în politica aceasta se ascundea și o *mare ambiție germană* a acestei Puteri. Austria își revenise din spaima cutremurului revoluționar de la 1848, ea credea acum că Prusia e mult mai atinsă decît dînsa prin noua stare de spirit, liberală, din Germania. Își închipuia că Prusia, temătoare de primejdia revoluționară și strîns legată cu Rusia, care-i împiedeca libertatea de acțiune, ar putea fi înlocuită la conducerea naționalității germane. Și oare Austria ea însăși n'ar putea să facă acest lucru? Atunci a început a vorbi de asigurarea Dunării în serviciul intereselor comerțului german, căpătînd astfel un titlu de recunoștință față de Germania întregă.

Nu era exclusă puțința ca această ambiție austriacă să se și îndeplinească. Austria era bogată, nu purtase războiul de la tratatele din Viena și era foarte sigură de situația ei internă. Ea dictase, în ce privește chestia Dunării, congresului din Paris; comisiunea dunăreană de la gurile fluviului, cea de la Porțile-de-Fier sînt toate puncte impuse de Austria congresului. Napoleon al III-lea, din partea lui, avea o dorință personală, aceea de a se întemeia pe basă națională Principatele-Unite la Dunăre, și ca un scut pentru Turcia, liberată, regenerată prin reforme, introdusă în ordinea politică europeană. De aici conflictul pentru soarta noastră, conflict care a dus, prin resentimentele ce lăsase, la ciocnirea din 1859 pentru formarea naționalității politice italiene.

S'a început deci, după trecere de trei ani numai de la tratatul din Paris, campania din Italia, care era și — ba poate chiar: înainte de toate, — o luptă împotriva ambițiunii Austriei în Europa, împotriva tendinței Austriei de a fi Statul hotărîtor în Germania. Nici aici prin urmare nu sînt verii sentimentale, iluzii romantice ale Împăratului, ci e o necesitate tradițională, seculară, a politicii franceze, în legătură cu însăși problema Rinului. Italia s'a creat, și nimeni n'a mai disputat Franciei locul întâiu în Europa: ea putea crede că a cîștigat și *dreptul de a orienta după interesele ei viața Germaniei în viitor*.

Cîteva ani după aceasta, Italia nouă se razimă pe Prusia, care doria să lămurească pe cît mai răpede împrejurările din Germania, pentru a izgoni pe Austria. Se ajunge la războiul din 1866 pentru a cărui provocare s'a întrebuițat problema Schleswig-Holsteinului, rivalitatea celor două Puteri în stăpînirea teritoriului smuls de curînd Danemarcei. Și din acest război Austria iese cu desăvîrșire zdrobită, liberă a se gîndi de acum, în legătură cu politica veche a regatului unguresc, pe care-l învie, la interesele ei în Peninsula Balcanică, la rosturile ei răsăritene.

Consecința neapărată a biruinței Prusiei asupra Austriei trebuia să fie un război între această Prusie și Franția. Păcatul lui Napoleon al III-lea, marele lui păcat, a fost că a zăbovit prea mult războiul necesar. Viața oamenilor cere foarte adese ori mari hotărîri tragice, prin jertfă și suferință. Napoleon al III-lea nu-și putea închipui doar că între Prusia și Franția nu va interveni o hotărîre pe calea armelor. Ceia ce l-a făcut să zăbovească până în 1871, silit să invoce atunci un pretext ușuratec, care de la început i-a dat o situație morală inferioară — pretenția ca regele Wilhelm să garanteze că niciodată o candidatură de Hohenzollern nu se va pune în Spania — au fost de sigur împrejurările interne franceze. Astfel advocații ambițioși ai Franciei, mai mult decît Napoleon al III-lea, sînt responsabili pentru marea înfrîngere, pentru marea sfișiere și umilîntă a Franciei în 1870-1.

Oricine are de sigur dreptul, în societatea politică a Statului, să manifeste vederile care se potrivesc cu sufletul lui și decurg din educația lui; nimeni nu poate împiedeca pe cineva de a considera o problemă politică supt un anume raport. Împotriva eelor cari fac astfel nu se poate ridica nicîo critică; dar nu poate fi ceva mai greșit și mai condamnabil decît ca, în momentul cînd o țară are nevoie de toate puterile ca să resolve o problemă externă esențială pentru viitorul ei, în momentul acela tocmai să se ridice probleme interne care sînt insolubile sau cu greu solubile și în orice cas fac ca națiunea, în momentul hotărîtor, să nu mai aibă unitatea morală care-i trebuie. Ei bine, lucrul acesta l-au făcut advocații franceși din partidul lui Thiers în cei din urmă ani ai stăpînirii lui Napoleon al III-lea, cînd numai orbiu puteau crede că unitatea Germaniei poate fi ami-

nată și că ea se poate face altfel decît prin rezultatul biruitor al unui conflict cu Franța. Thiers, ca istoric, ca povestitor al luptelor Revoluției și lui Napoleon I-iu la Rin, putea s'o știe mai bine decît oricine. Și el era inițiat în negocierile ce se purtasera cu privire la soarta Luxemburgului, la situația nouă a Belgiei, la rînduirea definitivă de la Rin între Prusia și Franța, — chestiuni care aduseseră de curînd pe Bismark la Bayonne.

Învinsul n'are niciodată dreptate. Cînd învinsul e și un învins față de un anume partid din interior, națiunea întreagă aruncă păcatele ei toate în spinarea lui. Prin urmare în spinarea prizonierului de la Sedan, a celui mai nenorocit și mai tragic dintre învinșii războaielor veacului al XIX-lea, s'a aruncat până și răspunderea pentru războiul inevitabil din 1870-1, și cei cari caută totdeauna și influențe de Curte, aū vorbit de războiul personal al Împărătesei („ma guerre“). E fapt însă că războiul a fost votat în Parlamentul frances, într'o eră de Imperiu liberal, — cu toată opunerea lui Thiers—,că a fost votat cu entuziasm și aclamat de plebea parisiană, care striga: „à Berlin“.

Nu, războiul nu era capriciul nimănuī, ci ultimul rezultat al unui conflict mai mult decît milenar; era voința teribilă a destinului.

Nu e nevoie să se vorbească unor militari de peripețiile acestei campanii, în care scurta ofensivă francesă a dus la un dezastru și la invazia teritoriului, la capitularea Metzului, Strassburgului, Parisului; Împăratul, bătrîn și bolnav, a căutat moartea și, numai cînd și ea l-a desprețuit, și-a dat sabia. La Versailles, între amintirile imperiale de la Ludovic al XIV-lea, în ziua de 28 Ianuar 1871, se proclama *Imperiul german* pentru Prusia, care, încă din 1866, distrusese puterea Hanovreī, Saxoniei Hesei-Cassel, aliate cu Austria învinsă și anulate—anexîndu-și tot Ținutul hanoverian, tot vechiul Palatinat, Nassau, Frankfurt,—Confederația germanică — ideală—, în folosul Confederației — reale — a Germaniei-de-Nord (22 de State) și a Uniunii de vamă în tot cuprinsul german.

Se știe că din războiul franco-german a rezultat, prin tratatul de la Francfurt (10 Maiu 1871), anexarea către Prusia a Lotaringiei în parte (cu Metz) și a Alsaciei întregi, de și locuitorii nu ceruseră niciodată acest lucru și nu manifestaseră niciodată, de la alipirea acestor Ținuturi la Franța, o conștiință germană. Dacă socoteala lui Bismark și a generalilor cari căutaū să asigure mai bine granița Imperiului german, a fost pe deplin îndreptățită, dacă e mai puțină primejdie pentru un Stat să aibă un hotar slab din punct de vedere militar, dincolo de care e o nație prietenă, saū un hotar foarte tare din punct de vedere militar, dar dincolo de care este nepotolita sete de răzbunare a unei nobile și puternice națiuni, nu sînt chemat eū să o spun aici.

CUPRINSUL

	Pagina
<i>Lecția I-a. Generalități</i>	1
„ <i>II-a. Împărțirea istoriei universale. Planul acestor cursuri. Definiția problemei Rinului. Deschiderea ei de Cesar</i>	17
„ <i>III-a. Cesar în Galia. Ce înseamnă împărțirile Germaniei. Motivele mișcării „națiunilor“ germanice către Rin</i>	33
„ <i>IV-a. Ofensiva romană peste Rin. August și Germanicus. Înfrângerea lui Varus. Campaniile de consolidare ale lui Germanicus</i>	47
„ <i>V-a. Lupta între „barbarii“ trecuți peste Rin. Unitatea francă pe amîndouă malurile fluviului</i>	60
„ <i>VI-a. Luptele dintre Austria și Neustria. Noua dinastie carolingiană. Carol-cel-Mare în luptă cu Saxonii. Soarta moștenirii sale.</i>	73
„ <i>VII-a. Soarta teritoriului renan după Carol-cel-Mare. Lupta între nevoile de unitate și tendințele centrifugale. Nimicirea Lotaringiei de motive naționale și geografice</i>	88
„ <i>VIII-a. Ținuturile renane de la sfărîmarea totală a vechii Lotaringii până la începutul încercărilor de unificare regală a Franței</i>	101
„ <i>IX-a. Concentrarea regală și cuceriri pentru unitatea franceză în veacurile al XII-lea și al XIII-lea, cu specială privire la țările renane.</i>	115
„ <i>X-a. Problema flamandă în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea până la războiul de O Sută de ani, în legătură cu schimbările interioare ale teritoriului regal francez</i>	124
„ <i>XI-a. Războiul de O Sută de ani în legătura lui cu problema Rinului</i>	135
„ <i>XII-a. Încercarea Burgundiei ducale de a întemeia o regalitate lotaringică. Viața renană germanică de la Rudolf de Habsburg până la 1470. Catastrofa lui Carol Cutezătorul</i>	145
„ <i>XIII-a. Moștenirea lui Carol Cutezătorul</i>	162
„ <i>XIV-a. Rivalitatea pentru Rin a Casei franceze și a celei de Habsburg supt Henric al II-lea. Elementul renan în Reformă și în luptele de religieune din Franța. Răscoala Țerilor-de-</i>	

	jos împotriva regalității catolice și absolutiste și crearea noii forme flamande a Republicei olandeze	173
<i>Lecția a XV-a.</i>	Războiul de Treizeci de ani	185
„ <i>XVI-a.</i>	Lupta lui Ludovic al XIV-lea pentru Flandra	195
„ <i>XVI-a.</i>	A doua fază a războiului lui Ludovic al XIV-lea. Lupta pentru moștenirea Spaniei	204
„ <i>XVIII-a.</i>	Problema Rinului sub Ludovic al XV-lea: reneșteri și con- trațiceri politice	213
„ <i>XIX-a.</i>	Războaiele pentru succesiunea Poloniei și Austriei	222
„ <i>XX-a.</i>	Revoluția franceză și chestia Rinului	229
„ <i>XXI-a.</i>	Politica renană a lui Napoleon I-ii până la alcătuirea Con- fедераției Rinului	238
„ <i>XXII-a.</i>	Napoleon ca întemeietor de State germane și lupta lui pentru menținerea lor	247
„ <i>XXIII-a.</i>	Problema renană și regimul tratatelor din Viena	255
„ <i>XXIV-a.</i>	Războiul pentru Rin al lui Napoleon al III-lea	264

